

Hoofstuk 3

Die uitgesisteem van Afrikaanse fiksie gedurende die periode 1990-2005 – 'n sisteembeskrywing van transformasieverskuiwings

3.1 Inleiding

Teen die agtergrond van die teoretiese vertrekpunte en die rekonstruksie van 'n generiese model van die uitgesisteem in die vorige hoofstuk, val die fokus in hierdie hoofstuk op die rekonstruksie van spesifiek die uitgesisteem van Afrikaanse fiksie. Die voorgestelde generiese model word aangepas en ingevul om 'n diachroniese snit van die sisteem voor te stel waarbinne Afrikaanse fiksie uitgegee is, gedurende 1990-2005. Die talle transformasieverskuiwings wat dié sisteem gedurende hierdie periode ondergaan het, word aangedui en die impak daarvan op die uitgee van hierdie produksiekategorie word beskryf. Hierdie beskrywing het oorkoepelend ten doel om die landskap waarbinne die produksie van Afrikaanse fiksie plaasvind, te kontekstualiseer. Dit dien ook as kontekstualisering vir die res van die ondersoek waarin die produksie van Afrikaanse fiksie statisties-empiries nagevors word om uiteindelik produksiepatrone aan te dui (sien Hoofstukke 5 en 6).

Dit moet reeds duidelik aan die begin van hierdie hoofstuk gestel word dat dit buite die bestek van hierdie studie val om 'n volledige kartering van alle transformasieverskuiwings en die impak daarvan aan die hand van die sisteemmodel te doen. Só 'n onderneming is té omvattend vir 'n enkele studie en sal slegs binne 'n omvattende navorsingsprogram kan realiseer (sien 7.3). 'n Benadering word gevolg waar die belangrikste transformasieverskuiwings en die impak daarvan eksemplaries aangetoon word. Gelyktydig word die sistemiese werking tussen rolspelers en institusies en die funksies wat deur hulle verrig word, aangetoon. Aspekte wat deur verdere ondersoek nagevors behoort te word, word by die relevante afdelings aangedui.

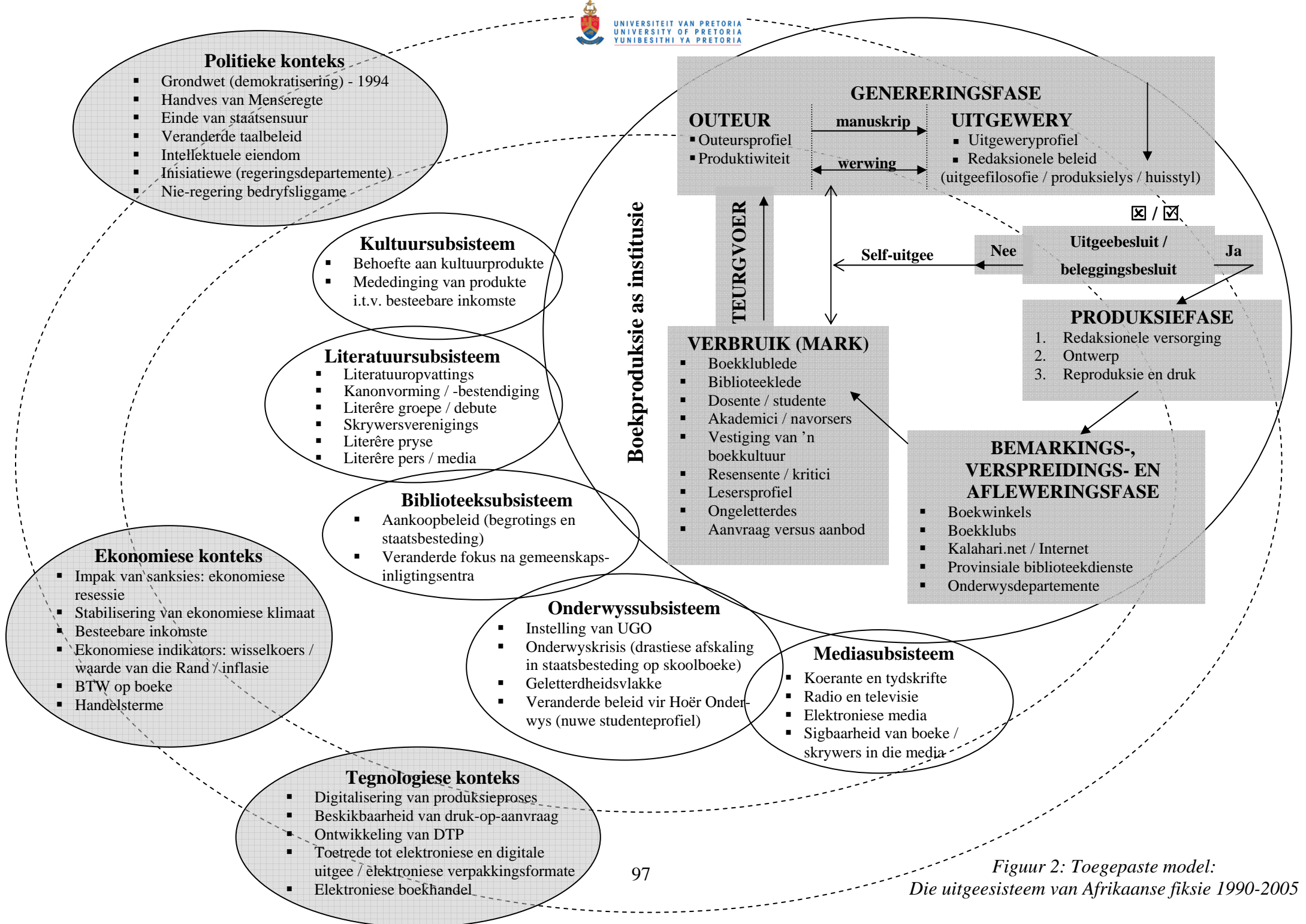
Hierdie hoofstuk word in drie hoofafdelings verdeel. Ten eerste word boekproduksie as institusie geponeer en die onderskeie fases van die uitgeeproses of uitgewaardeketting word bespreek. Daarna verskuif die fokus na die institusionele konteks van die

uitgeesisteesem en word die volgende institusionele sisteme, waarmee boekproduksie in interaksie verkeer, naamlik die media-, kultuur-, literatuur-, onderwys- en biblioteeksub sisteme onder die loep geneem. In die laaste afdeling word aandag gegee aan die breër maatskaplike konteks waarbinne die uitgeesisteesem ingebed is deur die politieke, ekonomiese en tegnologiese kontekste te bespreek.

Die navorsingsmetodiek wat vir hierdie hoofstuk gevolg is, steun op empiriese-kwalitatiewe navorsing in die vorm van 'n breë literatuurstudie. Bestaande bronne uit die literatuur, dus sekondêre data, is hiervoor gebruik. In enkele gevalle is gesteun op primêre kwalitatiewe data wat afkomstig is uit gesprekke wat die navorser met rolspelers in die bedryf gevoer het. Waar die direkte impak van transformasieverskuiwings op die produksie van Afrikaanse fiksie uit sekondêre literatuurbronne – dus sonder omvattende empiriese navorsing – aantoonbaar is, word die impak aangedui. Op ander plekke word gewys op die nodigheid vir diepgaande empiriese navorsing en word die impak van transformasieverskuiwings op 'n meer generiese wyse bespreek deur dit van toepassing te maak op die breër Suid-Afrikaanse boekproduksielandskap, waarby die indirekte impak op die produksie van Afrikaanse fiksie geïmpliseer word. As gevolg van die sistemiese aard van die ondersoek was dit nie altyd moontlik om spesifieke aspekte of verskuiwings deurlopend op slegs een plek te hanteer nie. In 'n poging om te veel herhaling te voorkom, word daar dikwels gebruik gemaak van kruisverwysings om verbande aan te toon. Dit is noodsaaklik dat die leser hierdie kruisverwysings, waardeur die intersistemiese verbande van die uitgeesisteesem verder aangedui word, volg.

Die sisteembeskrywing fokus hoofsaaklik op die periode 1990-2005. Soms is dit wel nodig om ter wille van kontekstualisering historiese gegewens vóór 1990 te betrek. Die sisteembeskrywing is aan die begin van 2006 finaal afgerond en daarom is relevante gebeure ná 2005 in sommige gevalle wel genoem vir volledigheid, alhoewel die klem op 'n diachroniese snit van spesifiek die periode 1990-2005 val.

Die toegepaste variant van die sisteemmodel naamlik die uitgeesisteesem van Afrikaanse fiksie 1990-2005, word diagrammaties voorgestel in Figuur 2.



3.2 Boekproduksie as institusie: die kern van die uitgesisteem

In hierdie afdeling word boekproduksie as institusie bespreek deur die verskeie rolspelers en die funksies wat deur hulle verrig word tydens elkeen van die verskillende fases van die uitgewaardeketting of uitgeeproses aan te dui. Omdat die uitgeeproses min of meer generies vir die uitgee van verskillende boekpublikasies is, word daar nie gepoog om die bespreking spesifiek op die produksie van Afrikaanse fiksie van toepassing te maak nie. Deur die impak van die verskeie transformasie-verskuiwings wat in 3.3 en 3.4 beskryf word en wat met kruisverwysings terugverwys na die fases van boekproduksie, blyk die toepassing op die produksie van Afrikaanse fiksie wel duidelik.

3.2.1 Genereringsfase

Die genereringsfase is die eerste fase of aanvangsfase van die uitgeeproses. Die twee hoofrolspelers wat in hierdie fase onderskei kan word, is outeurs en uitgewers. Outeurs kan óf slegs by een uitgewery al hulle publikasies uitgee en dus deel vorm van die stal van daardie uitgewery, óf hulle kan by meer as een uitgewery uitgee. Uitgewers (ook werwingsredakteurs genoem) is gewoonlik aan 'n spesifieke uitgewery verbonde, alhoewel sommige uitgewers as vryskutwerkers optree en redaksionele take vir meer as een uitgewery verrig. Die hoofaktiwiteit van die fase is die omskakeling van idees, konsepte, kennis en kreatiwiteit in 'n tasbare manuskrip (CIGS, 1998:42).

Die manuskrip kan tydens die genereringsfase volgens twee verskillende prosesse tot stand kom: (i) die outeur skakel onafhanklik sy idees in 'n tasbare manuskrip om wat hy in 'n voltooide vorm aan die uitgewer voorlê (of in konseptuele vorm as manuskripvoorstel); óf (ii) die uitgewer ontwikkel 'n idee na gelang van 'n behoefte in die mark en werf dan 'n outeur wat die idee op versoek van die uitgewery in 'n manuskrip omvorm. Hierdie manuskripontwikkeling vind plaas tydens 'n proses van samestelling en werwing waarby beide die uitgewer en outeur betrokke is. Eersgenoemde proses van generering word beskryf as voorgelegde- of ongewerfde manuskripte en laasgenoemde proses as gewerfde manuskripte (Davies, 1996: 16, 18-

19). In die geval van fiksieproduksie kom manuskripte grotendeels volgens die eersgenoemde proses tot stand (behalwe in die geval van fiksiepublikasies wat spesiaal vir die opvoedkundige mark saamgestel word (byvoorbeeld bloemlesings) – sien 3.3.4.3). Die voltooide manuskrip sluit die teks asook alle grafiese materiaal (tabelle, diagramme, foto's en illustrasies) in. Hierdeur word rolspelers soos fotografe, illustreerders en grafiese kunstenaars ook by die genereringsfase ingesluit (sien 3.2.2.2). Die manuskrip word geproduseer met die doel dat dit verbruik word en daarom behoort dit aan die behoeftes van die bepaalde teikenmark te voorsien. Beide ongewerfde- en gewerfde manuskripte word aan 'n markbehoefte getoets en die besluit om dit uit te gee word geneem op grond van dié behoefte en die uitgewery se redaksionele beleid.

Die neem van die uitgeebesluit is een van die kernfunksies van die uitgewer en omdat dié beslissing op marknavorsing gebaseer word, bestaan daar 'n direkte verband tussen die genereringsfase en die uiteindelijke verbruiksfase van die proses. Tydens marknavorsing word die potensiële markgrootte van die teikenmark bepaal. Die markgrootte bepaal die grootte van die drukoplaag wat 'n direkte invloed op die prys van die boek het. Die ekonomiese beginsel van drukwerk bepaal dat hoe groter die opplaag is, hoe laer is die eenheidskoste (die vervaardigingskoste per eksemplaar) en hoe laer die prys per eksemplaar. Die uitgewer onderneem marknavorsing om te bepaal of die teikenmark groot genoeg is sodat 'n ekonomiese drukoplaag van die publikasie gedruk kan word sodat dit teen 'n bekostigbare prys aan die mark aangebied kan word. Wanneer die teikenmark klein is ('n beperkte nismark), is slegs 'n klein drukoplaag moontlik en is die eenheidskoste sowel as die uiteindelijke prys hoog. Gevolglik kan die publikasie blyk om nie ekonomies lewensvatbaar te wees nie en kan dit dalk nie uitgegee word nie. Die uitgewer doen dus 'n kosteberekening wat slegs één van die oorwegings is in die neem van 'n uitgeebeslissing (Davies, 1996:37-41).

As gevolg van die feit dat die neem van uitgeebesluite een van die uitgewer se kernfunksies is, word die uitgewer as hekwagter beskou wat die manuskrip tot die res van die uitgeeproses deurlaat of afkeur. Die rol van die uitgewer as hekwagter word dikwels in die praktyk negatief ervaar en uitgewers word voorgestel as “uitbuiters” en “kommersiële vrate”. In die literatuurwetenskap is daar lank op hoofsaaklik die

hekwagtersrol van uitgewers gefokus en is hulle bloot as skakel tussen die skrywer en leser(s) beskou. Waar die uitgewer se aktiewe bydrae tot die totstandkoming van die inhoud van die boek in die verlede grotendeels geïgnoreer is, word dit vandag al hoe meer erken en ondersoek. Die uitgeebesluit word egter nie bloot slegs op grond van ekonomiese lewensvatbaarheid geneem nie en daarom is die beeld van uitgewers as “geldwolwe” oordrewe en onregverdig. Dikwels word die sosiale, kulturele of literêre bydrae van ’n manuskrip ook in ag geneem en beïnvloed dit ook die uitgeebesluit. Sulke oorwegings maak dit moontlik dat ’n nismarkpublikasie wat nie ekonomies lewensvatbaar is nie, wel uitgegee word vir die bydrae wat dit maak. Binne uitgewerye word minder winsgewende publikasies gedeeltelik gefinansier of gesubsidieer deur meer winsgewende publikasies. Dié praktyk staan as kruis-subsidiëring bekend (CIGS, 1998:44). Dit is dus duidelik dat kontekste buite die kern van die uitgesisteam, soos die kulturele, literêre, ekonomiese en politieke kontekste, die genereringsfase beïnvloed.

Die uitgeebesluit word nie deur die uitgewer of redakteur alleen geneem nie, maar deur ’n proses van evaluering wat beide binne en buite die uitgewery afspeel. Binne die uitgewery word die voltooide manuskrip deur die redakteur of uitgewer nagegaan en gemeet aan finansiële en literêre of vakkundige oorwegings. Sover dit finansiële oorwegings betref, speel markbehoefte, marknavorsing, markgrootte en kosteberekenings ’n rol. Die uitgewer skakel met rolspelers soos mederedakteurs, die produksiebestuurder (veral oor tegniese aspekte soos byvoorbeeld die koste-implikasies van die gebruik van illustrasies of kleur), die bemarkingspersoneel van die uitgewery, boekaankopers van boekwinkels, boekklubs, biblioteke en onderwysdepartemente, wat die mark ken en ’n aanduiding van die lewensvatbaarheid van die publikasie kan gee (Davies, 1996:29). Buite die uitgewery word kundiges gevra om as eksterne evalueerders of keurders op te tree en ’n aanduiding van die literêre of vakkundige kwaliteit van die manuskrip te gee (en dikwels ook om voorstelle vir die verbetering van die manuskrip te maak). Hierdie kundiges is spesialiste in die betrokke vakgebied, soos byvoorbeeld onderwyskundiges in die geval van skoolhandboeke, akademici in die geval van tersiêre handboeke of letterkundiges in die geval van fiksietitels. Die keurders skryf ’n keurverslag wat medebepalend in die uitgeebeslissing is (Davies, 1996:27-29). Daar bestaan dus onderlinge verbande tussen (i) rolspelers in die bemarkings-, verspreidings- en afleweringse fase in die kern van die

uitgeesisteesem; (ii) rolspelers in die literêre of vakkundige, die biblioteek en onderwyssubstiesime of institusies buite die kern van die uitgeesisteesem; en (iii) die uitgewer in die genereringsfase in die kern van die uitgeesisteesem. Dié verbande betrek die verskillende rolspelers se bydrae deur die waardetoevoeging tot 'n bemerkbare produk wat uiteindelik die sukses van die finale produk en die plek daarvan in die mark sal verseker.

Buiten die genoemde uiteenlopende kontekste wat die uitgeebeslissing beïnvloed, speel die redaksionele beleid 'n belangrike rol in dié beslissing asook in die algemene funksionering van die uitgewery. Die redaksionele beleid bestaan uit die volgende drie komponente:

3.2.1.1 Uitgeefilosofie

Dit uitgeefilosofie kan beskou word as die basiese motivering van die uitgewery in die vervulling van sy funksie (om publikasies uit te gee en by te dra tot boekproduksie). Die bestaansrede van die uitgewery is ten nouste verbind met die uitgeefilosofie deurdat die doelwitte van die uitgewery daarin vervat is. Die uitgeefilosofie is gebaseer op die ekonomiese en sosiale doelwitte van die uitgewery en hierdie doelwitte bepaal die volgende: (i) die uitgewery se area van spesialisasie (die uitgee van spesifieke soorte publikasies); (ii) die teikenmark waarop die uitgewery sy publikasies rig; (iii) die verspreidings- en afleweringprosedures wat deur die uitgewery gebruik word; en (iv) die prosedures vir onderhandelinge en skakeling met outeurs (UNESCO / BHTC, 1990: 25-26).

Die dinamika van die uitgewery is voortdurende produksie en dít word ook deur die uitgeefilosofie bepaal. Ekonomiese doelstellings betrek die finansiële voortbestaan van die uitgewery: die winsmotief wat die uitgewery in staat sal stel om die produksie-aktiwiteit voort te sit en die markaandeel uit te brei. Sosiale doelstellings verwys na die uitgewery se breër verantwoordelikheid tot die sosiale en kulturele opbou en ontwikkeling van 'n land en spesifiek dié gedeelte van die bevolking wat deur die produkte van die uitgewery bereik word. Dit kan byvoorbeeld die maak van 'n bydrae tot die opheffing van ongeletterdheid, die voorsiening van

inligtingsprodukte aan 'n breër spektrum van die multitalige en multikulturele samelewing of die uitbouing van 'n letterkunde wees. Die ekonomiese en sosiale doelwitte van die uitgeefilosofie kan nie los van mekaar bestaan nie en beïnvloed mekaar wedersyds. Uitgewerye word dikwels van mekaar onderskei juis op grond van die aandag wat hulle oorwegend aan een van die twee doelstellings gee. Dit is meer juis om die twee doelstellings eerder op 'n kontinuum te beskou waar uitgewerye streef na 'n balans tussen die doelstellings.

In terme van Bourdieu se veldteorie, kan die ekonomiese doelwitte beskou word as dié faktore wat die materiële produksie rig, terwyl die sosiale doelwitte lei tot vorme van simboliese produksie (die beeld wat oor die uitgewery, sy aansien en sy produkte gevorm word). Die ekonomiese en sosiale doelstelling van die uitgewery beïnvloed nie slegs die uitgeefilosofie nie, maar ook die ander komponente van die redaksionele beleid naamlik die ontwikkeling van die publikasielys en die huisstyl.

Die uitgeefilosofie van spesifieke uitgewerye van (ook) Afrikaanse fiksie word in Hoofstuk 4 aangespreek.

3.2.1.2 Publikasielys

Elke uitgewery spesialiseer in sekere soorte publikasies of produksiekategorieë en daarvolgens word die fokusarea van spesialisasie van die uitgewery bepaal. Wanneer 'n nuwe uitgewery ontstaan, word die een publikasie na die ander uitgegee na aanleiding van dié fokus en mettertyd word 'n lys van gepubliseerde titels opgebou wat die publikasielys genoem word. Die fokus van die publikasielys kan verdeel word in breë en beperkte kategorieë. Die breedste kategorieë kan herlei word na die drie verskillende sektore van die Suid-Afrikaanse boekuitgewerybedryf: (i) die algemene of handelsektor wat fiksie en nie-fiksie insluit; (ii) die opvoedkundige sektor wat skoolhandboeke vir primêre en sekondêre onderwys produseer; en (iii) die akademiese sektor wat tersiêre onderrigmateriaal produseer. Binne die algemene sektor word die breë kategorieë fiksie en nie-fiksie onderskei. Fiksie kan verder verdeel word in beperkte kategorieë van fiksie soos byvoorbeeld liefdesromans, literêre romans, kortverhaalbundels, digbundels, dramatekste en geïllustreerde

kinderboeke of jeugromans. Nie-fiksie kan verder verdeel word in byvoorbeeld leefstylboeke (kookkuns, tuinmaak, versiering en stokperdjies), gidse (doen-dit-self, tegnologie), ryk geïllustreerde nie-fiksie (kunsboeke, reis en toerisme), professionele naslaanwerke (woordeboeke) en biografieë (historiese figure, glanspersoonlikhede) (UNESCO / BHTC, 1990:26 en Davies, 1996:123-128).

Die dinamika van die uitgewery word gereguleer deur die opbou en ontwikkeling van die publikasielys en die hoof funksie van die uitgewer is om die lys te bestuur en uit te bou. Uitgewerye streef daarna om voortdurend nuwe publikasies in hulle fokusarea uit te gee en só hulle publikasielys uit te brei. Daar word onderskei tussen twee soorte publikasielyste: die publikasielys van nuwe titels wat bestaan uit titels wat vir die eerste keer deur die uitgewery uitgegee word (of binnekort gaan verskyn); en die publikasielys van bestaande titels wat reeds uitgegee is, maar as gevolg van aanvraag herdrukke en heruitgawes beleef (staatmakertitels wat in druk bly). Dié twee publikasielyste vorm gesamentlik die totale publikasielys van die uitgewery. Die winsgrens op herdrukke is groter as vir eerste oplaag omdat gedeeltes van die oorspronklike vervaardigingskoste (koste verbonde aan generering) wegval (Davies, 1996:134). Uitgewerye poog dus om publikasies uit te gee wat hopelik meer as een drukoplaag sal beleef en later deel sal uitmaak van die staatmakertitellys.

Daar bestaan 'n direkte verband tussen die markgrootte, die grootte van die drukoplaag en die moontlikheid dat die publikasie meer as een druk sal beleef. In die praktyk word onderskei tussen uitgewerye op grond van die leeftyd van die publikasies wat deur hulle uitgegee word: uitgewerye waar die publikasielys hoofsaaklik uit nuwe titels bestaan wat dadelik uit druk gaan sodra die bestaande oplaag uitverkoop is – sogenaamde nuwetitellys-gedrewe (“frontlist-driven”) uitgewerye; teenoor uitgewerye waar die publikasielys ook staatmakertitels bevat wat langer in druk bly en herdrukke beleef – sogenaamde staatmakertitellys-gedrewe (“backlist-driven”) uitgewerye (Davies, 1996:117).

3.2.1.3 Huisstyl

Die redaksionele versorging en grafiese ontwerp van die publikasies van 'n uitgewery (wat die tekstuele inhoud en die visuele voorkoms betref) vind plaas aan die hand van die riglyne van die huisstyl van die betrokke uitgewery (UNESCO / BHTC, 1990:27). “Styl” verwys hier nie na literêre skryfstyl nie, maar na die meer tegniese aspekte van beide die teks sowel as die visuele voorkoms wat deur die uitgewery verkies word.

Die hoofdoel van die huisstyl is om deurlopendheid in die publikasies van die spesifieke uitgewery te bewerkstellig (Van Rooyen, 1996:173). Die huisstyl word soms na 'n tyd met die spesifieke uitgewery geassosieer en dit maak dan deel uit van die uitgewery se identiteit: dit word 'n vergestaltung van die handelsmerk of visuele “branding” van die uitgewery. Elemente van die huisstyl word in 'n stel riglyne vervat wat aan die outeur en ander rolspelers wat by die redaksionele versorging van die publikasie betrokke is, voorsien word en deur hulle gevolg word.

Die huisstyl word opgebou uit die volgende riglyne (Butcher, 1996:120-166; Van Rooyen, 1996:174-181): (i) die organisasie van materiaal in die publikasie wat die volgorde van dele (byvoorbeeld die titelbladsy, voorwoord, inhoudsopgawe, lys van grafieke en tabelle, notas, bibliografieë en indekse) en die posisie van elemente (byvoorbeeld bladsynommers, tabelle, grafieke, opskrifte, voetnotas en eindnotas) behels; (ii) riglyne oor konsekwentheid met betrekking tot taal en styl (byvoorbeeld die los- en aanmeekaarskryf van woorde, hoofletters, eiename, die hantering van opskrifte, afkortings, kruisverwysings, skryfvorme vir datums en tyd, mates en geldeenhede, nommering, leestekens, verskillende spelvorme, kursivering en verwysingstegnieke); (iii) riglyne oor die hantering van regs- en etiese aspekte (byvoorbeeld vooroordele, laster, veiligheid en outeursreg); en (iv) riglyne oor visuele elemente (tipografie, beeldmateriaal, uitleg en die gebruik van kleur). Sommige uitgewerye dring aan op die absolute noukeurige uitvoering van hulle huisstyl en stel dit as voorwaarde vir die aanvaarding van manuskripte (dit beïnvloed dus die uitgeebeslissing), terwyl ander uitgewerye meer buigsaam oor die huisstyl is en dit slegs as breë riglyn vir die redaksionele hantering van manuskripte stel (Davies, 1996:83; Van Rooyen, 1996:173).

Met die redaksionele beleid as basis en na aanleiding van keurverslae en markondersoeke (oor markbehoefte, kompeterende titels en beskikbare verkoopstatistiek), word uitgeebeslissings (ook genoem beleggingsbesluite) deur die uitgewer geneem. Indien die manuskrip goedgekeur word, word dit tot die res van die uitgeeproses toegelaat. Die uitgewer sluit 'n kontrak met die outeur waarin uitsluitel gegee word oor aspekte soos byvoorbeeld die verdienste van die outeur (tantieme of 'n eenmalige betaling), vertaalregte en filmregte (Davies, 1996:45-48). Die uitgewer stel 'n produksieskedule op waarvolgens sperdatums vir die verskeie stadia in die uitgeeproses gespesifiseer word. Die produksieskedule word aan alle relevante rolspelers gekommunikeer en ekstra tyd word ingebou as 'n maatreël om moontlike glipping (die oorskryding van sperdatums wat ernstige negatiewe implikasies vir die uiteindelijke voltooiing van die finale produk inhou) te bestuur (Davies, 1996:62-63, 68-70, 72-73). Die uitgewer of werwingsredakteur tree as projekbestuurder van die totale uitgeeproses op en neem verantwoordelikheid vir die sukses van die finale produk. Die manuskrip beweeg hierna na die volgende fase in die waardeketting, naamlik die produksiefase.

Indien die manuskrip afgekeur word, word dit nie toegelaat tot die res van die formele uitgeeproses nie en staan dit die outeur vry om die manuskrip deur 'n ander uitgewery te laat beoordeel of die manuskrip self uit te gee. Die opsie van self-uitgee betrek soortgelyke fases as die formele uitgeeproses deur 'n uitgewery, maar sonder die voordeel van 'n uitgewer wat die uitgeeproses professioneel bestuur en gevolglik waarde tot die publikasie toevoeg. Omdat verskeie rolspelers in die res van die proses (byvoorbeeld grafiese ontwerpers, verspreidingsagente en pakhuise) nie aan spesifieke uitgewerye verbonde is nie, maar as vryskutwerkers funksioneer, is die professionele dienste wat hulle lewer toenemend binne die bereik van outeurs wat self hulle publikasies uitgee (vergelyk die verband met die tegnologiese konteks – sien 3.4.3). Ongelukkig maak die meerderheid publikasies wat self-uitgegee word nie van hierdie professionele dienste gebruik nie en boet dit in aan kwaliteit en bemarkingsgeleentehede.

Vir die toepassing van die genereringsfase op die produksie van Afrikaanse fiksie, word daar in hierdie ondersoek verwys na spesifieke profiele: die outeursprofiel word as deel van die literatuursubstelsiem bespreek (sien 3.3.3.2); die uitgeweryprofiel word

in terme van die beskikbare produsente van Afrikaanse fiksie (sien Hoofstuk 4) en statisties-empiries in terme van die produksiebydrae van verskeie uitgewerye bespreek (sien Hoofstuk 6); en die konstruksie van 'n produksieprofiel (sien Hoofstuk 6) as instrument vir die beskrywing van transformasie binne die genereringsfase. Aspekte van byvoorbeeld die tegnologiese en ekonomiese kontekste wat betrekking het op die genereringsfase van Afrikaanse fiksie, word op uiteenlopende wyse in die res van hierdie ondersoek aangespreek.

3.2.2 Produksiefase

Die tweede skakel in die uitgeewaardeketting of uitgeeproses is die produksiefase. Die aktiwiteite en funksies wat in hierdie fase uitgevoer word, kan omskryf word as al dié aktiwiteite waardeur die voltooidde manuskrip omvorm word tot 'n materiële produk (die gedrukte boek). Hierdie aktiwiteite word deur 'n verskeidenheid rolspelers uitgevoer wat onder andere die volgende insluit: die werwingsredakteur, taal- en tegniese redigeerder, produksiebestuurder, grafiese ontwerper, DTP spesialis, reproduksie spesialis en operateurs van drukperse en bindmasjiene. Omdat die werwingsredakteur as projektebestuurder die hele uitgeeproses bestuur en daarvoor toesig hou, is hy ook verantwoordelik vir die suksesvolle uitvoering van die aksies deur rolspelers in die produksiefase ten einde te verseker dat waarde tydens elke stadium toegevoeg word en dat die eindproduk van die gewenste kwaliteit is. Die volgende drie stadia kan in die produksiefase onderskei word:

3.2.2.1 Redaksionele versorging (redigering)

Die werwingsredakteur gee opdrag aan die taal- of tegniese redigeerder om die voltooidde manuskrip te redigeer. Butcher (1996:1) onderskei drie vlakke van redigering. Met substantiewe redigering word die manuskrip nagegaan in terme van die lengte, omvang, organisasie, struktuur, vlak van die inhoud en regs- en etiese aspekte. Voorstelle vir die verbetering en herskryf van gedeeltes en organisasie van komponente word gemaak en die klem val op die oorkoepelende indruk van die manuskrip. Tydens gedetailleerde redigering word elke teksgedeelte nagegaan om seker te maak dat dit sin maak. Daar word nagegaan of die betekenis van die teks

duidelik is, of enige gapings of teenstrydighede voorkom, of woordkeuses korrek is, asook die gebruik van afkortings en leestekens, of relevante teksgedeeltes ooreenstem met tabelle, diagramme en illustrasies, of aanhalings voorkom waarvoor outeursregklaring aangevra moet word en of aandag aan enige verdere regs- of etiese aspekte gegee moet word. Redigering vir deurlopendheid waartydens elemente nagegaan word soos byvoorbeeld die gebruik van enkele of dubbele aanhalingstekens, verskillende spelvorme, nommering van illustrasies, tabelle en notas, die gebruik van kruisverwysings en bibliografiese verwysings. Die eerste vlak van redigering word gewoonlik deur die werwingsredakteur self behartig, terwyl die tweede en derde vlak deur 'n taalredigeerder (ook 'n subredakteur genoem) gedoen word.

Die redigering vind na aanleiding van die riglyne van die huisstyl plaas. Die redigeerder van fiksiepublikasies het met die besondere uitdagings verbonde aan die redigering van kreatiewe skryfwerk te kampe, naamlik om die fyn balans te handhaaf tussen die korrigering van taalfoute en die verdringing van die outeur se kreatiewe skryfstyl. Die redigering van kreatiewe skryfwerk is 'n kuns wat slegs met tyd en ondervinding aangeleer word. Die huisstyl behoort dus meer buigsaam toegepas te word by die redigering van fiksie. Dit bly egter steeds die taalredigeerder se plig om die kreatiewe skrywer verleentheid te spaar deur te wys op swak taalgebruik.

Die uitgewery kan óf oor hulle eie taalredigeerders beskik, óf die dienste van vryskutredigeerders inkontraktee (laasgenoemde geval word toenemend meer algemeen omdat talle redigeerders as vryskutwerkers vir meer as een uitgewery begin werk). Redigering kan óf op die hardekopie gedoen word, óf binne die elektroniese lêer op skerm. Die meeste redigeerders verkies steeds om op hardekopieë te werk en later wysigings na die elektroniese lêer oor te dra. Die hoofdoel van redigering is om struikelblokke tussen die lesers se interpretasie van die teks (dekodering) en die outeur se bedoeling met die inhoud van die teks (enkodering) so ver as moontlik uit die weg te ruim en om foute vroegtydig op te spoor sodat die teks sonder onnodige verstellings deur die stadia van produksie kan gaan – 'n voorbeeld van waardetoevoeging (Butcher, 1996:2).

Taalredigeerders kommunikeer selde direk met outeurs en die werwingsredakteur tree as tussenganger op. Die geredigeerde manuskrip word na die outeur teruggestuur om

alle veranderings goed te keur, die nodige korreksies aan te bring en navrae van die redigeerder te beantwoord. Die redigeerproses en wisseling van die manuskrip tussen die taalredigeerder en die outeur word herhaal totdat die partye op alle veranderings ooreenkom en 'n finale weergawe van die manuskrip ontstaan. Daarna beweeg die manuskrip na die ontwerpstadium.

3.2.2.2 Grafiese ontwerp en proeflees

Die grafiese ontwerpstadium neem 'n aanvang parallel met die redigeerstadium. Terwyl die taalredigeerder besig is met taalversorging, sal die werwingsredakteur reeds met 'n grafiese ontwerper skakel en 'n ontwerpsopdrag aan die ontwerper kommunikeer (grafiese ontwerpers werk toenemend ook as vryskutwerkers buite die uitgewery). Die werwingsredakteur het die beste konseptuele begrip van die manuskrip en daarom is hy in staat om aan die ontwerper te kommunikeer watter soort visuele aanbieding vir die publikasie geskik sal wees. Die ontwerpsopdrag omskryf die tegniese en visuele aspekte van die verlangde ontwerp en word in samewerking met die produksiebestuurder ('n rolspeler binne die uitgewery wat toesig hou oor die tegniese aspekte van produksie) opgestel. Die produksiebestuurder is op hoogte van tegniese moontlikhede en finansiële implikasies en sy insette is nodig sodat maksimale uitsette bereik kan word terwyl daar steeds binne die begroting vir die publikasie gehou word. Na aanleiding van die spesifikasies in die ontwerpsopdrag, ontwerp die ontwerper 'n aantal proefontwerpe van beide die omslag en die binnewerk wat aan die werwingsredakteur voorgelê word. Die proefontwerpe word nagegaan en met die produksiebestuurder en dikwels ook met kollegas in die bemarkingsafdeling bespreek, omdat nuttige insette gegee kan word oor hoe die visuele aanbieding met mededingende titels op die mark vergelyk. Aanpassings word voorgestel en die proses herhaal totdat op 'n finale visuele styl en aanbieding besluit is. (Venter, 2004b; Schlatter, 2005)

Wanneer die finale geredigeerde manuskrip beskikbaar is (en die proses word só bestuur dat dit saamval met die vordering in die ontwerpstadium), word dit na die ontwerper gestuur wat die teks in die ontwerpsagteware intrek en die bladuitleg doen. Die teks word met die relevante visuele materiaal in die uitleg gekombineer. Visuele

materiaal wat nie reeds in elektroniese formaat beskikbaar is nie, word teen lae resoluksie geskandeer en as plekhouders in die uitleg geïnkorporeer. Bladproewe word uitgedruk en na die werwingsredakteur gestuur wat die proefleesstadium en die kommunikasie tussen die proefleser en die outeur bestuur. Proeflees is 'n meganiese taak waartydens die geredigeerde manuskrip met die bladproewe vergelyk word en foute wat per ongeluk of tydens die ontwerpstadium ingesluip het, opgespoor word. Die bladproewe word deur die proefleser en die outeur gelees. Omdat dit duur is om veranderings in hierdie stadium aan te bring, word dit tot die minimum beperk. Dit is die laaste kans wat die outeur het om veranderings aan te bring voor hy die proewe afteken. Die veranderings word na die ontwerper gekommunikeer wat dit aanbring en 'n tweede stel bladproewe volg. Die proses herhaal totdat alle foute en veranderings reggestel is en die manuskrip behoorlik persklaar is (bladproewe word gewoonlik om finansiële redes tot drie stappe beperk). Die ontwerp- en proefstadium sluit beide die binnewerk en omslagontwerp in. Die omslagontwerp word ook deur die outeur goedgekeur. Wanneer die ontwerpstadium gefinaliseer is, word dit in elektroniese formaat gestuur en beweeg dit na die reproduksie-, druk- en afrondingstadium. (Venter, 2004b; Schlatter, 2005)

3.2.2.3 Reproduksie, druk en afronding

Die finale elektroniese ontwerpplêers word na die reproduksiehuis versend wat oor gespesialiseerde tegnologie beskik wat nodig is om die publikasie vir druk voor te berei. Die ontwerpplêers word by die reproduksiehuis op 'n gespesialiseerde rekenaarstelsel oopgemaak en die data word elektronies na 'n rasterbeeld-prosesseerder versend wat die ontwerpplêers in PostScript-formaat omskakel na Bitmap-formaat sodat dit deur 'n beeldsetter gelees kan word. Die beeldsetter produseer films van elke bladsy deur 'n droë foto-ontwikkelingsproses. Die films word deur die reproduksiehuis, die werwingsredakteur, die produksiebestuurder en dikwels ook die ontwerper nagegaan vir kwaliteit, korrektheid en volledigheid. Die reproduksiehuis beskik ook oor gespesialiseerde dromskandeerders wat gebruik word om visuele materiaal teen baie hoë resoluksie te skandeer sodat dit gereproduseer kan word (die lae resoluksieskandering tydens die ontwerpstadium word nou deur hoë resoluksieskandering vervang). Vir 'n volkleurpublikasie verskaf die reproduksiehuis

chromalin kleurproewe (die enigste proewe waardeur kleurkwaliteit noukeurig nagegaan kan word). Sodra die films van elke bladsy van die publikasie gegenerer en nagegaan is, word die bladsye in eenhede (“flats” – al die bladsye wat met een drukplaat gedruk gaan word) georden volgens ’n inslaanplan. Dit is moontlik maar nie wenslik nie om laat korreksies op hierdie stadium aan te bring deur gedeeltes van die film uit te sny en te vervang met ander stukke film. (Venter, 2004b; Schlatter, 2005)

Die films word gebruik om litografiese drukplate met behulp van ’n fotochemiese proses te belig. Drukplate kan ook direk vanaf ’n beeldprosesseerder gemaak word (indien die films uit die proses gesny word – afhangende van die drukmetode en beskikbare tegnologie). Vir enkelkleurdrukwerk word een film en een plaat van elke bladsy van die publikasie gemaak. Volkleurpublikasies word gedruk deur die vier basiese drukkerskleure CMYK (C=Cyan (Blou), M=Magenta (Pienk), Y=Yellow (Geel), K=Swart) waarvoor vier films en vier plate vir elke kleurbladsy gemaak word en wat deur die beeldsetter geskei word. Drukplate word om die rolpers se silinders gebind en meganies geïnk. Daarna word die publikasie in seksies gedruk: verskeie bladsye in ’n spesifieke volgorde aan beide kante van ’n groot vel papier wat later gevou word om chronologies op mekaar te volg. Volkleurdrukwerk word op viersilinderdrukperse gedoen: elke kleurplaat word om ’n aparte silinder gedraai en die kleure word bo-op mekaar gedruk soos die papier deur die rolpers beweeg (die vier drukkerskleure CMYK word deur die menslike oog as volkleur op die gedrukte bladsy waargeneem). Die drukpersoperateur trek deurlopend gedrukte velle (persproewe) vanaf die drukpers om die kwaliteit na te gaan (ontwerpers word soms ook gevra om teenwoordig te wees vir die eerste persproewe, veral in die geval van hoë kwaliteit drukwerk). (Venter, 2004b; Schlatter, 2005)

Die gedrukte velle papier word meganies gevou in seksies. Die seksies word in die korrekte volgorde versamel, op mekaar gestapel en die onnodige rante word afgesny (die ontwerper het reeds die snymerke op die rant van elke bladsy aangedui). Daarna word die seksies aan mekaar vasgebind deur ’n spesifieke bindmetode te implementeer (verskeie bindmetodes soos byvoorbeeld garingstik, krammetjies en gombind is beskikbaar). Die blok van die publikasie (al die seksies wat die binnewerk vorm en reeds aan mekaar vasgebind is) beweeg verder in die proses tot waar die omslag aan die blok vasgeheg word. Verskillende afrondingstegnieke (soos

byvoorbeeld laminering, vernis, gravering, reliëfdruk, foeliedruk en die uitsny van spesifieke vorms) volg ná die bindproses. Die verskillende beskikbare drukmetodes, bindtegnieke en afrondingstegnieke het koste-implikasies wat deur die werwingsredakteur, in samewerking met die produksiebestuurder, oorweeg word tydens die kosteberekening van die publikasie en wanneer die drukkwootrasie by die verteenwoordiger van die drukkery aangevra word. (Venter, 2004b; Schlatter, 2005)

Die gedrukte eksemplare (die eindproduk) word by die drukkery verpak en finale kwaliteitskontrole vind plaas. Daarna word die opplaag na die pakhuis van die uitgewery of groothandelaar versend. Hierdeur word die volgende fase in die waardeketting geaktiveer, naamlik die bemarkings-, verspreidings- en afleweringsefase.

Die produksiefase, veral die ontwerp-, reproduksie-, druk- en afrondingstadium, is besonders tegnies van aard en kan nie hier volledig bespreek word nie. Die bespreking hierbo moet dus as oorsigtelik en generies beskou word en het dit slegs ten doel om 'n aanduiding van die verskeie rolspelers en hulle funksies tydens dié fase te gee. Boonop verander die prosesse in hierdie fase voortdurend as gevolg van tegnologiese ontwikkeling in reproduksie- en druktegnologie. Digitale drukperse maak dit byvoorbeeld moontlik om films en/of plate uit die proses te laat en direk vanaf rekenaarstelsels op papier te druk. Dit is egter slegs koste-effektief vir kleiner drukoplae (wat positiewe implikasies vir nismarkpublikasies en druk-op-aanvraag inhoud) en daarom word die meeste boeke steeds volgens die litografiese drukmetode gedruk (films word toenemend minder gebruik, maar drukplate is steeds nodig). Hierdeur is 'n direkte verband tussen ontwikkelinge in die tegnologiese konteks (sien 3.4.3.3) en die produksiefase van die uitgesisteesem dus duidelik.

In terme van Bourdieu se veldteorie kan die aktiwiteite in die produksiefase beskou word as bydraend tot die materiële produksie waardeur die materiële produk tot stand kom. Omdat dit in hierdie fase primêr oor die produksie van die materiële produk gaan, bestaan talle verbande met ander entiteite in die uitgesisteesem. Tegniese aspekte in die reproduksie- en drukstadium het 'n invloed op wat moontlik is gedurende die ontwerpstadium en moet in gedagte gehou word (die werwingsredakteur moet bewus wees van hierdie implikasies en dit bestuur). Soortgelyke tegniese aspekte beïnvloed

ook die genereringsfase: 'n eenvoudige voorbeeld is die koste-implikasies van kleurdrukwerk en die reproduksie van visuele materiaal wat in gedagte gehou moet word wanneer die aantal en soort visuele materiaal gegenereer word en dit in die kontrak met die outeur gespesifiseer word. Sekere afsetpunte soos byvoorbeeld die onderwysmark het spesifieke vereistes vir die fisiese formaat van publikasies (die grootte van die publikasie of die aard en styl van illustrasies) wat verreken moet word in die beplanning tydens die ontwerpstadium. Die biblioteekmark gee ook voorkeur aan byvoorbeeld geïllustreerde kinderboeke. Die visuele aanbieding van illustrasies het soms ook kulturele implikasies in terme van styl en kulturele kodes. Daar bestaan dus 'n verband tussen die kulturele konteks van 'n multikulturele land soos Suid-Afrika en die generering en ontwerp van illustrasies. Net so behoort regs- en etiese aspekte (wat deur die politieke konteks bepaal word – sien 3.4.1) tydens die redigering van die teks in gedagte gehou word. Die moontlike verbande is oneindig en die bestaan daarvan dui as bewys van die sistemiese aard van die uitgesisteesem.

3.2.3 Bemerkings-, verspreidings- en afleweringsefase

Die bemerkings-, verspreidings- en afleweringsefase vorm gesamentlik die derde en vierde skakel in die uitgewaardeketting. Gedurende hierdie fase word waarde toegevoeg deur die volgende funksies te verrig: die verpakte produk (die gedrukte boek) word aan 'n spesifieke teikengroep bemark, dit word na die spesifieke teikenmark versprei deur een of meer verspreidingskanaal en dit word aan die verskillende afsetpunte en uiteindelik die verbruiker afgelewer (CIGS, 1998:14).

Die rolspelers wat in hierdie fase betrokke is, sluit onder meer in die werwingsredakteur, die bemerkingspan van die uitgewery asook die verkoopsverteenoordigers, verskeie verspreidingsagente, aankopers van boekwinkels, boekklubs, biblioteke, skole en onderwysdepartemente, voorskryfkomitees van onderwysdepartemente en tersiêre instellings, asook die personeel van die rekeningafdeling en finansiële afdeling van die uitgewery (Venter, 2004b). Weer eens hou die werwingsredakteur as projekbestuurder toesig oor die verloop van die prosesse in hierdie fase en organiseer hy die rolspelers. Die bemerkings-,

verspreidings- en afleveringsfase is interafhanklik van mekaar en word hier slegs vir besprekingsdoeleindes geskei.

3.2.3.1 Bemerkingsfase

Hoewel die bemerkingsfase hier bespreek word, vind dit parallel met al die ander fases in die waardeketting plaas. Deur die rol wat marknavorsing speel in die neem van die uitgeebeslissing, word die bemerkingsmoontlikhede reeds aan die begin van die uitgeeproses tydens die genereringsfase betrek. Aspekte van bemerking word ook in gedagte gehou met die tegniese en visuele versorging van die publikasie tydens die produksiefase. Parallel met die aanvang van redigering en ontwerp, vergader die werwingsredakteur met die personeel van die bemerkingsafdeling van die uitgewery en word promosie- en reklamemateriaal voorberei. Soos reeds genoem, het die werwingsredakteur die beste konseptuele begrip van die publikasie en is hy in staat om inligting daarvoor te verskaf wat aangewend word vir die ontwikkeling van bemerkingsmateriaal soos byvoorbeeld die flapteks wat nodig is voordat die ontwerper die omslag kan finaliseer. Die bemerkingsproses verloop ook parallel met die verspreidings- en afleveringsfases wat vorme van bemerking is en bemerking speel ook 'n rol in die opneming van die publikasie deur die mark, die gebruik daarvan en die terugvoering. Die sistemiese aard van die uitgesisteam blyk weer eens uit die verband tussen die bemerkingsfase en ander fases en prosesse.

Baverstock (2000:41-44) beskryf die konsep “bemerking” in eenvoudige terme as effektiewe verkope – dit gaan daarvoor om aan die regte mense die regte produk aan te bied deur die regte goed op die regte manier oor die produk te sê en dit op die regte tyd en in die regte plek te doen. Afhangende van die soort publikasie en die beskikbare bemerkingsbegroting word 'n bemerkingsplan in samewerking met die bemerkingsafdeling opgestel waarvolgens verskillende vorme van promosie vir die publikasie gespesifiseer word (Baverstock, 2000:44-45, 231). Reeds ses tot nege maande voor die verskyning van die publikasie word 'n voorafkennisgewing aan moontlike belangstellendes soos boekwinkels en verspreidingsagente gestuur. Die voorafkennisgewing bevat basiese inligting oor die publikasie, insluitend 'n kort beskrywing of die flapteks, inligting oor die outeur, bibliografiese inligting, die prys,

verwagte publikasiedatum en die sleutelverkoopspunte (Baverstock, 2000:82-83). Katalogusse en pryslyste waarin inligting oor nuwe en beskikbare titels gegee word, word aan boekwinkels en ander verspreidingsagente gestuur. Dit word deur aankopers bewaar vir toekomstige verwysing en herbestellings. Katalogusse word gewoonlik twee keer per jaar, kwartaalliks of selfs maandeliks opgedateer afhangende van hoe gereeld nuwe titels deur die uitgewery uitgegee word (Baverstock, 2000:83-84).

Ander vorme van promosiemateriaal sluit in advertensies van nuwe titels in koerante, algemene tydskrifte en gespesialiseerde vaktydskrifte (Baverstock, 2000:44-45), plakkate, poskaarte, boekmerke, uitstillingsmateriaal, radio- en televisie-advertensies en flaptekste (Baverstock, 2000:88-96). Bemarking vind ook plaas deur uitgewerye en boekhandelaars se webwerwe op die Internet (sien 3.4.3.6). Resensies in koerante en tydskrifte en onderhoude met skrywers in die gedrukte media, oor die radio of op die televisie (sien 3.3.1.1 en 3.3.1.2) word as gratis vorme van advertensie beskou. Hierdie blootstelling word noukeurig beplan as deel van die bemarkingsplan en betrek die uitstuur van gratis resensie-eksemplare aan die redakteurs van boekeblaaie en die reël van onderhoude (Baverstock, 2000:186, 190-191, 195). Die bemarkingsplan sluit nie slegs die metodes en vorme van promosie in nie, maar ook die tydsraamwerk. Daar word noukeurig besluit wanneer inligting oor 'n toekomstige titel bekend gemaak gaan word om 'n spesifieke verwagting in die mark te skep.

Die primêre vorm van promosie waardeur fiksie en nie-fiksieboeke bemark word, is die besoeke deur verkoopsverteenwoordigers van die uitgewery aan boekwinkels waartydens nuwe titels aan die aankopers bekendgestel word. Verkoopsverteenwoordigers berei hulself vir dié besoeke voor deur op hoogte te wees van die sleutelverkoopspunte van die titels wat hulle bemark en deur te weet hoe dit met mededingende titels vergelyk. Hulle leer die mark besonder goed ken en weet watter boekwinkels in watter soort titels belang sal stel en bou ook 'n verhouding met die aankopers van boekwinkels op. Daardeur is die verkoopsverteenwoordiger ook 'n belangrike bron van inligting vir die verkoopsbestuurder en die werwingsredakteur. Die besoeke vind drie tot ses maande voor die publikasiedatum plaas. Goeie verkoopsverteenwoordigers is in staat om aankopers te oortuig om 'n bestelling te plaas en onderhandel ook oor die handelsterme (of eksemplare wat nie verkoop nie teruggestuur kan word of nie) en handelskorting (die afslag wat aan die handelaar op

die verkoopsprys toegestaan word). Bestellings word dus dikwels geplaas vóór die publikasie gedruk word en daardeur is dit vir die werwingsredakteur moontlik om soms die grootte van die oplaag (gedeeltelik) op bestellings te baseer.

Verkoopsverteenwoordigers monitor ook die verkope en voorraad in boekwinkels (Baverstock, 2000:27-30). Vir die bemaking van akademiese boeke besoek verkoopsverteenwoordigers akademiese departemente aan tersiêre instellings en hulle probeer om dosente te oortuig om die boek vir kursusse voor te skryf. Opvoedkundige boeke word volgens 'n gespesialiseerde stelsel van tenders bemark waarby gespesialiseerde agente betrokke is (sien 3.3.4.3).

Wanneer die publikasie verskyn, word dit gewoonlik deur 'n boekbekendstelling bekend gestel, dikwels in 'n boekwinkel of ander geskikte lokaal afhangende van die aard van die publikasie (akademiese boeke word byvoorbeeld dikwels tydens kongresse bekendgestel). Die outeur is gewoonlik teenwoordig en teken kopers se eksemplare. Die doel is om mediablootstelling vir die publikasie te kry (daarom word joernaliste dikwels genooi) en verkope op te stoot (Baverstock, 2000:218-221). Ander vorme van promosie sluit outeurstoere, uitstallings by boekeskoue en toekenning-seremonies van literêre en ander pryse vir boeke in (Baverstock, 2000:222-224).

Uit die voorafgaande blyk dit duidelik dat daar 'n direkte verband bestaan tussen die bemarkingsfase van die uitgeproses en die mediasubsisteem (sien 3.3.1), terwyl verbande ook met sisteme wat verskillende soorte markte bepaal, soos die biblioteek-, onderwys- en literatuursubsisteme veronderstel word. Bemaking gaan egter nie slegs oor die promosie en advertensie van 'n enkele titel nie, maar in 'n wyer sin ook oor die openbare beeld van die uitgewery en die publikasielys in die algemeen. In Bourdieu se terme gaan die verskillende aktiwiteite wat deel vorm van die bemarkingsfase oor die beeld van 'n uitgewery en dít wat uitgegee word – die simboliese produksie waar die waarde van die materiële produk (die fisiese boek) die koper oortuig om dit te koop.

3.2.3.2 Verspreidingsfase

Nadat die oplaag gedruk, gebind en verpak is by die drukker, word dit na die pakhuis versend en daardeur betree die publikasie die verspreidingsfase van die uitgewaarde-ketting. Sommige uitgewerye beskik oor hulle eie pakhuis (soos byvoorbeeld die onafhanklike uitgewery LAPA), terwyl ander uitgewerye van die pakhuisgeriewe van verspreidingsagentskappe gebruik maak. 'n Voorbeeld is die verspreidingsagentskap On the Dot Distribusie wat 'n verskeidenheid dienste aan uitgewerye lewer, insluitend pakhuisgeriewe, verspreiding van publikasies aan boekhandelaars of direk aan die publiek deur bestellingsdienste en die invordering van debiteure. Verskeie uitgewerye van Afrikaanse fiksie maak van On the Dot Distribusie gebruik wat ook die verspreiding hanteer van publikasies wat deur Leserskring en Kalahari.net verkoop word (On the Dot Distribusie, 2005). Die verspreidingsfase omvat al die aktiwiteite waardeur die publikasie deur middel van verskillende verspreidingskanale vanaf die pakhuis na spesifieke afsetpunte versprei word: die uitvoer van bestellings, die verpakking van die bestelling, die vervoer van die fisiese produkte, die uitreiking van fakture, administrasie van rekeninge, invordering van debiteure en voorraadkontrolle. Die fisiese verspreiding van die publikasies word uitgekontraakteer aan koeriers of vervoermaatskappye. Die volgende soorte verspreidingskanale bestaan:

(a) Boekhandel

Die boekhandel verwys na die verspreidingskanaal waardeur publikasies aan boekwinkels versprei word waar kopers fisies die boeke in die winkels koop. Van Zyl (2002a:7) verwys na een van die grootste navorsingsprojekte nóg oor boekverkope deur die Mohn-stigting in Duitsland wat “'n algemene stelreël vir uitgewers bevestig [het], naamlik dat gehalte-rakruimte – vóór in die winkel – van 60 rolspelende faktore die belangrikste [aspek] is vir optimale boekverkope”. Wat algemene publikasies (fiksie en nie-fiksietitels) betref, bestaan daar hoofsaaklik drie groot kettingwinkel-groepe van boekhandelaars in Suid-Afrika, naamlik die CNA, Exclusive Books en Fascination / Incredible Books.

Die CNA (lank bekend as die Central News Agency) is meer as 'n eeu gelede in Johannesburg begin en daar bestaan tans ongeveer 200 CNA-winkels landswyd wat fokus op die laer-middel- tot hoër-middelklas Suid-Afrikaanse verbruikers. Anders as die bestaande algemene persepsie is die CNA nie hoofsaaklik 'n boekhandelaar nie, maar verkoop hulle ook tydskrifte, koerante, skryfbehoeftes, selfone en oudiovisuele toerusting, CD's en DVD's, geskenkaartjies, speelgoed en fotografiese produkte. In werklikheid is daar ongeveer 60 takke, meestal in die groot stede, wat 'n wye verskeidenheid boeke aanhou. Die CNA is een van die bekendste handelsname as boekhandelaar as gevolg van die wye geografiese beskikbaarheid van hulle takke. Aan die begin van die 1990's was die CNA in so 'n mate 'n gerekende verspreidingskanaal vir fiksie en nie-fiksieboeke, dat algemene uitgewerye (ook uitgewerye van Afrikaanse fiksie) seker daarvan was om ongeveer 50% van 'n oplaag deur vooraf-bestellings aan die CNA te verkoop. Sedert die laat 1990's het die CNA egter toenemend onder finansiële druk gekom. In 1997 word die CNA-Gallo Groep as gevolg van onderprestasie aan Wooltru verkoop en later opgeneem in die mediagroep Johnnic. Teen verwagtinge in kon Wooltru nie die CNA finansiël omvorm nie en het toenemende kontantvloei-probleme en onderprestasie in só 'n mate gevolg dat voortdurende aankoopbeleidsveranderinge en 'n oormaat voorraad daartoe gelei het dat kleiner algemene uitgewerye, wat vir oorlewing afhanklik was van aankope deur die CNA, hulle deure moes sluit (dit het ook ernstige implikasies vir alle uitgewerye van Afrikaanse fiksie ingehou omdat die CNA een van die belangrikste verspreiders van dié uitgewerye se produkte is). In Maart 2001 word bedryfsverliese op R392 miljoen beraam en Wooltru verkoop die CNA aan Gordon Kay & Associates (wat ook nie die CNA kon red nie) en in Julie 2002 word die groep gelikwideer. In November 2002 word die gelikwideerde CNA van totale ondergang gered toe die ketting-winkelgroep Edcon (wat ook Edgars, Jet, Sales House, Red Square, Cuthberts, Smiley's Warehouse en ABC besit) dit koop. In Oktober 2003 is nog 32 voormalige CNA winkels vanaf ThisDay Media Stores deur Edcon oorgekoop en onder die CNA-handelsnaam in November 2003 geopen. Intussen wil dit voorkom asof Edcon die CNA weer op 'n gesonde finansiële baan kon plaas deur onder andere voorraadomset te verbeter en deur slegs 'n beperkte aantal titels wat vinnig verkoop, aan te hou. Dit was 'n seën vir die algemene boekhandel dat die CNA as verspreidingskanaal nie verdwyn het nie, alhoewel dit nie meer in dieselfde mate die gerekende mag in boekhandel is wat dit eens was nie. (Van Rooyen, 2005:303-304)

Exclusive Books is oorspronklik in 1957 deur Philip Joseph begin. Die eerste twee takke is in Johannesburg geopen, in 1976 is 'n tak in Kaapstad geopen en tussen 1976 en 1994 is nog ses takke in groot winkelsentrums landswyd geopen. Tans bestaan daar 32 takke in groot winkelsentrums en by lughawens. Exclusive Books het op 'n stadium deel gevorm van die houermaatskappy van die CNA, die CNA-Gallo Groep, en het later 'n volle filiaal van die mediamatskappy Johnnic geword toe die maatskappy Mega (voorheen CNA-Gallo) in Johnnic opgeneem is. Dié kettingwinkelgroep het hom in sy ontwikkeling van die CNA onderskei deur te konsentreer op die meer eksklusiewe verbruikersgroep wat belangstel in 'n wyer titelaanbod en bereid is om duurder boeke aan te koop – hulle bied dus 'n groter verskeidenheid van titels, hoë kwaliteit duurder boeke aan en is minder gefokus op die populêre mark as die CNA. In die middel-1990's het 'n groep voormalige bestuurders van Exclusive Books weggebreek van die groep om 'n soortgelyke kettingwinkelgroep, Facts & Fiction, op die resep van Exclusive te begin. Die nuwe groep het nie lank bestaan nie en die Facts & Fiction-takke is weer later deur Exclusive oorgeneem. Exclusive Books het 'n groot bydrae gelewer tot die verandering van die Suid-Afrikaanse boekkoper se koopervaring en tot die boekhandel: dit was een van die eerste handelaars in Suid-Afrika wat begin het om ook saans oop te bly en oor naweke en op openbare vakansiedae handel te dryf. Later het hulle ook koffiewinkels binne die boekwinkels geopen om aan kopers 'n rustige atmosfeer en unieke koopervaring te bied. Verdere innovasie sluit in die ontwikkeling van die Fanatics-klub waardeur kliënte vir aankope beloon word; die instelling van die jaarlikse Publishers' Choice-keuse van boeke gerig op die kersmark; en die jaarlikse Homebru-bemarkingsveldtog waardeur inheemse boeke (beide fiksie en nie-fiksie in Afrikaans en Engels) se sigbaarheid bevorder word (vergelyk Green-Bricker, 2006 en Meyering, 2006). 'n Sleutel tot die sukses van Exclusive Books is die feit dat hulle 'n gedentraliseerde aankoopstelsel gebruik waarvolgens elke takbestuurder, volgens die behoeftes van sy direkte bedieningsgebied, self boeke aankoop. (Van Rooyen, 2005:304-306)

Fascination / Incredible Books is in 1995 deur Johan Marais met een Fascination-boekwinkel in Eastgate winkelsentrum begin. Aanvanklik het Fascination gekonsentreer op die verkope van beide nuwe titels en uitskotboeke (voorraad wat deur uitgewerye afgeskryf word nadat dit nie meer genoeg omset genereer nie en teen

kosprys aan uitskotboekhandelaars verkoop word). Binne twee jaar het die ketting Incredible Books ontstaan wat aanvanklik slegs op uitskotboeke gefokus het. Hierdeur het dié kettingwinkelgroep een van die belangrikste verspreidingskanale vir Afrikaanse fiksiepublikasies geword en bied hulle takke 'n veel groter verskeidenheid van Afrikaanse fiksie aan as beide CNA en Exclusive Books. Tans bestaan daar ongeveer 30 takke wat handel dryf onder beide handelsname, maar toenemend word Fascination die voorkeur handelsmerk. Fascination / Incredible Books is 'n massamark boekhandelaar wat konsentreer op die 20% titels gemik op die populêre mark wat vir 80% van hulle omset sorg. Hulle titelaanbod is meer gevarieerd as CNA, maar nie so eksklusief as Exclusive Books nie. Fascination / Incredible Books het in 'n relatiewe kort periode hom onderskei as 'n gerekende en mededingende boekhandelaar – 'n bewys dat daar steeds ruimte vir innovasie en entrepreneurskap in die plaaslike boekhandelbedryf bestaan. (Van Rooyen, 2005:306-307)

Behalwe genoemde drie groot kettingwinkelgroepe, bestaan daar ook 'n aantal onafhanklike algemene boekhandelaars en kleiner kettingwinkelgroepe (Van Rooyen, 2005:307): Adams Bookshop in Durban (met vier takke), Wordsworth in Kaapstad (met sewe takke) en Estoril Books in Johannesburg (met drie takke). Daarbenewens bestaan daar ook kleiner kettingwinkelgroepe wat op spesifieke produksiekategorieë fokus, soos byvoorbeeld die Christelike boekwinkels CUM Boeke, Carpe Diem en Lux Verbi Bybelmedia Kleinhandel en die akademiese boekwinkels Van Schaik Boekhandel, Juta Retail en Protea Boekwinkels. Die Christelike boekwinkels verkoop behalwe Christelike literatuur ook Afrikaanse inspirerende fiksie en van die akademiese boekwinkels verkoop ook Afrikaanse fiksie. Van hierdie boekwinkels vorm deel van maatskappye waarvan uitgewerye ook deel vorm (vir meer detail oor hierdie boekwinkels, sien Hoofstuk 4).

In Suid-Afrika is boekwinkels relatief dun oor die land versprei en kom die meeste boekwinkels hoofsaaklik in groot winkelsentrums in die metropole voor, terwyl die platteland arm van boekwinkels voorsien is. Ten spyte van pogings om boekwinkels in informele woongebiede te vestig en innoverende voorstelle in hierdie verband (vergelyk byvoorbeeld die idealistiese voorstelle van Mhlongo, 2004 om boeke in die winkels by petrolstasies in Soweto te bemark) is daar nog nie noemenswaardige vordering in hierdie verband gemaak nie (Van Rooyen, 2005:299-300). Eentalige

boekwinkels soos byvoorbeeld in Kanada waar boekwinkels óf Engels óf Frans is, in Switserland Duits, Frans of Italiaans en in België Vlaams of Frans is, is die norm. Die bestaan van multitalige boekwinkels in Suid-Afrika, wat boeke in 'n verskeidenheid tale aanhou, is dus uniek. Die eienaarskap en bestuur van Suid-Afrikaanse boekwinkels en die leesgewoontes en boekkennis van personeel is egter toenemend Engels en daarom raak dit 'n groterwordende uitdaging om rakruimte vir Afrikaanse fiksieboeke te beding en te behou (Van Zyl, 2000a:3-4; 2002a:6). Van der Merwe (2003a) verwys ook na die unieke feit dat Afrikaanse fiksieboeke in Engelse boekwinkels verkoop word en Stassen (2003:13; 2004) som die situasie as volg op:

Beide Afrikaanse uitgewers en Afrikaanse boekwinkels kan in 2002 op die vingers van een of twee hande getel word. Boekwinkels wat oor genoeg Afrikaanse tekste beskik om in die aanvraag te voorsien het 'n kultuursentrum vir kultuurbewuste Afrikaanssprekendes geword. Boekbekendstellings in Protea Boekhuis in Stellenbosch en Pretoria en in die Boekhuis in Aucklandpark het kulturele aangeleenthede geword.

(b) Direkte bemarking / kommersiële boekklubs

Direkte bemarking verwys na die verspreidingskanaal waardeur boekklubs deur middel van 'n bestellingsdiens boeke aan verbruikers bemark en dit via die posdiens versprei. Lede van die boekklub ontvang kwartaalliks of maandeliks 'n katalogus waarin 'n aanbod van titels gemaak word. Lede kies uit die aanbod en plaas dan 'n bestelling via die pos, telefoon, faks of die webwerf van die boekklub. Daarna word die bestelling verwerk, die boek word gepos en die lid betaal na ontvangs daarvan.

Leserskring / Leisure Books is die grootste kommersiële boekklub in Suid-Afrika. Die Afrikaanse klub Leserskring is in 1980 deur Naspers begin in 'n poging om lesers en verbruikers te werf vir die boeke wat deur die uitgewerye wat deel van Naspers vorm, uitgegee is. Dit was ook 'n manier om die Afrikaanse lesers op die platteland te bereik wat nie naby boekwinkels woonagtig is nie. Deur die jare het Leserskring dit reggekry om huisbiblioteke in die huise van Afrikaanssprekendes te vestig. Die klub is gestig met die hulp en kennis van die Duitse uitgewery Bertelsmann wat reeds boekklubs in

Duitsland en elders ontwikkel het. Twee jaar na die Afrikaanse klub, in 1982, is die Engelse klub Leisure Hour (vandag Leisure Books) begin. (Vir 'n volledige oorsig oor die ontstaansgeskiedenis van Leserskring / Leisure Books sien Steyn & Scannell, 1992:495-502.) Van Zyl (2002c) dui die belangrikste verskil tussen die twee klubs aan op grond van die soorte boeke wat lede aankoop: die Afrikaanse klub het veral gegroei deur die verkope van nie-fiksieboeke soos kookboeke, handwerkboeke, huis- en tuinboeke, godsdienstboeke en daarnaas kinderboeke en liefdesromans; lede van die Engelse klub het ten eerste populêre fiksie deur internasionale skrywers aangekoop en daarnaas nie-fiksie nutsboeke. Daar is sedertdien ook 'n Musiekkklub wat CD's en DVD's bemark bygevoeg. Op sy kruin het Leserskring / Leisure Books 'n ledetal van ongeveer 300 000 lede gehad (Via Afrika, 2005a). Tans is die ledetal ongeveer 240 000 lede (waarvan twee derdes Afrikaanse lede is) wat meer as 'n miljoen boeke jaarliks bestel. Die gemiddelde ouderdom van lede is tussen 25 en 45 jaar, 80% van die lede is vroulik en 20% manlik, en ongeveer 50% is woonagtig in die groot stede (meestal in Johannesburg en Kaapstad) terwyl die res op die platteland woon. Lede kan gratis aansluit, maar is verplig om kwartaalliks ten minste een boek te bestel. Boeke word teen 'n afslag van gemiddeld 20% op die normale verkoopprijs aan lede aangebied en teen hoër handelskorting by uitgewere bestel (sien 3.4.2.5(d)). Die klubs konsentreer veral op die bemarking van produksiekategorieë wat op die populêre mark gerig is: topverkoper fiksieboeke, kinderboeke en nie-fiksieboeke soos leefstylboeke, huis- en tuinboeke, godsdienstboeke en naslaanboeke.

Anders as in die beginjare word ook boeke deur ander uitgewere as dié van Naspers deur die klubs bemark. Boeke wat in die katalogus opgeneem word, word gekeur op grond van die bemarkbaarheid daarvan en beskikbare marknavorsing oor die klubs se lede. Ongeveer 70% van verkope word saamgestel uit plaaslik geproduseerde boeke (waarvan baie Afrikaanse fiksie- en nie-fiksietitels is), terwyl 30% uit ingevoerde produkte bestaan (Van Rooyen, 2005:307; GPI, 2004:90; Via Afrika, 2005a). Leserskring is dus 'n belangrike rolspeler in die bemarking van Afrikaanse fiksieboeke veral sogenaamde “populêre fiksie” in die vorm van liefdesromans.

Ander noemenswaardige boekklubs van belang vir spesifiek die uitgesisteem van Afrikaanse fiksie, is die vyf boekklubs van die uitgewery LAPA. Terwyl LAPA ook ander fiksie- en nie-fiksiepublikasies deur middel van 'n bestellingsdiens bemark en

verkoop, fokus die vyf boekklubs op die verspreiding van Afrikaanse liefdesromans (sien 4.4.1 vir meer detail). Jacklin Enterprises het 'n gevestigde boekklub waardeur internasionale kinderboeke bemark word en het in 2004 ook 'n boekklub vir die bemarking van hulle Mills & Boon in Afrikaans-liefdesromans begin (sien 4.4.2).

(c) Elektroniese boekhandel

Met die koms van die Internet het 'n nuwe verspreidingskanaal moontlik geword waar boeke op webwerwe bemark word en kopers 'n bestelling kan plaas en met hulle kredietkaarte daarvoor betaal en die boek deur 'n koerier of posdiens afgelewer word – sogenaamde elektroniese boekhandelaars. Een van die bekendste internasionale elektroniese boekwinkels is Amazon.com en in Suid-Afrika Kalahari.net. Uitgewerye het ook begin om toenemend hulle publikasies op hulle eie webwerwe te bemark wat dan by 'n elektroniese boekwinkel gekoop kan word (met elektroniese skakels na die webwerf van die handelaar). Uitgewerye verkoop egter selde self hulle boeke op hulle eie webwerwe. Ook tradisionele boekhandelaars het, as toevoeging tot hulle boekwinkels, begin om elektronies handel te bedryf. Elektroniese boekhandel word meer volledig as deel van die tegnologiese konteks bespreek (sien 3.4.3.8). Die direkte verband tussen die verspreidingsfase van die uitgeesisteem en die tegnologiese konteks waardeur hierdie verspreidingskanaal moontlik gemaak is, blyk duidelik uit dié bespreking.

(d) Direkte verspreiding aan bibliotekdienste / biblioteke

Daar bestaan gespesialiseerde verspreidingsagente wat hulle uitsluitlik bemoei met die verkope van boeke aan biblioteke. Sommige van hierdie agente spesialiseer byvoorbeeld in die verkope van akademiese boeke aan akademiese- en navorsingsbiblioteke. Ander agente spesialiseer weer in die verkope aan provinsiale en openbare bibliotekdienste en tree as tussenganger op tussen die uitgewery en die bibliotekdiens. Biblioteke koop selde by boekwinkels, maar direk by die verteenwoordigers van uitgewerye of deur die genoemde gespesialiseerde verspreidingsagente. Akademiese biblioteke beskik oor interne aankoopafdelings wat die nuwe publikasies wat op die mark verskyn voortdurend dophou (of navrae van dosente en navorsers

kry) en gevolglik bestellings plaas. Openbare biblioteke word van hulle voorraad voorsien deur die provinsiale biblioteekdiens wat aankope behartig. 'n Voorbeeld van verspreidingsagente is NB Biblioteekdienste wat deel is van NB-Uitgewers (Naspers) en spesialiseer in die bemerking van boeke aan provinsiale biblioteekdienste en openbare biblioteke (NB-Uitgewers, 2005a). 'n Ander voorbeeld is Horizon Library Services wat deel is van die Book Promotions-groep (deel van Via Afrika as filiaal van Naspers) en wat sedert 1999 'n soortgelyke diens aan institusionele, provinsiale en munisipale biblioteke lewer (Via Afrika, 2005b). Die invloed van die biblioteek-subsisteem op die uitgeesisteem word in groter detail in 3.3.5 bespreek.

(e) Direkte verspreiding aan onderwysdepartemente / skole

Net soos vir biblioteke, bestaan daar gespesialiseerde verspreidingsagente wat die verkope van opvoedkundige boeke vir primêre en sekondêre onderwys hanteer. Skoolhandboeke word deur uitgewerye volgens 'n tendersisteem vir spesifieke leerareas aan die voorskryfkomitees van onderwysdepartemente voorgelê. Daar bestaan verskeie stelsels waarvolgens dié proses verloop. Wanneer 'n skoolhandboek wel voorgeskryf word, geskied die verspreiding en verkope via die verspreidingsagent wat as tussenganger tussen die uitgewery en die onderwysdepartement of skool optree. Akademiese publikasies vir tersiêre onderwys word hoofsaaklik deur die akademiese boekhandel versprei en verkoop. 'n Enkele voorbeeld van 'n verspreidingsagent wat die verspreiding van opvoedkundige boeke behartig, is die Book Promotions-groep (deel van Via Afrika en 'n filiaal van Naspers) wat reeds sedert 1967 markte vir voorskoolse, primêre, sekondêre, tersiêre en professionele instellings bedien (Via Afrika, 2005b). Die invloed van die onderwyssubsisteem op die uitgeesisteem en die seleksie-, aankoop- en verspreidingstelsel vir skoolhandboeke word in meer detail in 3.3.4.3 bespreek.

Die impak van die ekonomiese aspekte van die verspreidingsfase, soos byvoorbeeld die handelsterme wat in die uitgewerybedryf geld, die vaslegging van verkooppriese van boeke en die heffing van BTW op boeke, word as deel van die ekonomiese konteks bespreek (sien 3.4.2.5).

3.2.3.3 Afleweringsfase

Die afleweringsfase staan in direkte verband met die verspreidingsfase aangesien aflewering beskou kan word as die uitkoms van verspreiding. Terwyl dit in die verspreidingsfase oor die verspreidingskanaal gaan wat gevolg word, gaan dit in die afleweringsfase oor die fisiese aflewering van die publikasie aan verskeie afsetpunte. Die afsetpunte van die verskeie verspreidingskanale is boekwinkels (as afsetpunt van die boekhandel), lede van boekklubs (direkte aflewering aan die eindverbruiker as afsetpunt van direkte bemarkingsdienste deur boekklubs), die eindverbruiker (as afsetpunt van die elektroniese handel as verspreidingskanaal), biblioteke (as afsetpunt van direkte verspreiding aan biblioteekdienste / biblioteke) en skole (as afsetpunt van direkte verspreiding aan onderwysdepartemente / skole).

Sommige uitgewerye fokus uitsluitlik op spesifieke afsetpunte en verspreidingskanale, terwyl ander uitgewerye juis poog om van verskeie verspreidingskanale en afsetpunte gebruik te maak. Die ekonomiese en sosiale doelwitte van die uitgeefilosofie van die uitgewery bepaal die verspreidings- en afleweringsprosedures (waardeur 'n verband tussen die genererings-, verspreidings- en afleweringsfase van die uitgesisteesem duidelik blyk). As voorbeeld versprei en lewer Jacklin Enterprises hulle Afrikaanse liefdesromans uitsluitlik aan biblioteke en deur middel van hul boekklub en omseil hulle die boekhandel (sien 4.4.2). Die eertydse politieke-alternatiewe uitgewery Taurus het weer, as gevolg van sensuur, hulle publikasies direk aan verbruikers deur middel van 'n poslys van ondersteuners van die “Vrye Boek” bemark (sien 4.7.1). Die meeste eietydse uitgewerye bemark egter vandag hulle publikasies so wyd as moontlik en maak van alle moontlike verspreidingskanale gebruik – toenemend word meer van elektroniese handel en bemarking deur die Internet gebruik gemaak (sien 3.4.3.6 en 3.4.3.8).

3.2.4 Verbruik- en terugvoerfase

Die verbruik- en terugvoerfase is die vyfde skakel in die uitgeewaardeketting. Die hoofaktiwiteite van dié fase is die verbruik van die materiële produk (die gepubliseerde boek) deur die mark (die aggregraat van verskillende verbruikers) en die

ontstaan van terugvoer na aanleiding van die verbruik volgens bepaalde terugvoermeganismes. Die rolspelers in hierdie fase sluit die verskeie soorte verbruikers in asook alle individue en instansies wat by terugvoermeganismes betrokke is, byvoorbeeld die verbruikers self, resesente, kritici en die administrateurs van verkoopstatistiekmoniteringstelsels.

Nadat publikasies die verskeie afsetpunte in die afleweringfase bereik het, het verbruikers toegang daartoe en word die publikasies aangekoop of uitgeleen. Daar bestaan dus 'n direkte verband tussen die bemarkings-, verspreidings- en afleweringfase en die verbruik- en terugvoerfase. Op grond van die wyses waarvolgens verbruikers publikasies bekom en verbruikers se motivering vir die verbruik van publikasies (die funksie wat boeke verrig – vergelyk Van Rooyen, 2005), kan daar oorsigtelik tussen die volgende soorte verbruikers of kategorieë van die mark onderskei word:

- Die algemene publiek wat boeke in boekwinkels koop en dit óf gebruik vir ontspanning (fiksiepublikasies), óf vir bepaalde inligtingsbehoefte soos om 'n stokperdjie te beoefen, om te reis, om take binne of buite die huis te verrig (nie-fiksiepublikasies).
- Die algemene publiek wat boeke vir beide ontspanning of vir inligtingsbehoefte deur middel van die webwerwe van elektroniese boekhandelaars bestel en dit via die pos ontvang.
- Lede van boekklubs wat boeke, hoofsaaklik fiksie- en nie-fiksiepublikasies vir onderskeidelik ontspanning of bepaalde inligtingsbehoefte, deur middel van gereelde katalogusse of nuusbriewe bestel en dit via die pos ontvang.
- Lede van openbare biblioteke wat boeke, dikwels fiksiepublikasies vir ontspanning, maar soms ook nie-fiksie vir bepaalde inligtingsbehoefte, by die biblioteek uitleen.
- Studente en dosente wat boeke, hoofsaaklik akademiese publikasies, vir professionele studiedoeleinde gebruik en dit óf aankoop by boekwinkels of elektroniese boekhandelaars, óf dit uitleen by akademiese biblioteke (of in die naslaanafdeling van die biblioteek gebruik).
- Navorsers en akademici wat boeke, hoofsaaklik akademiese- en professionele navorsingspublikasies, vir professionele navorsingsdoeleinde gebruik en dit

óf aankoop by boekwinkels of elektroniese boekhandelaars, óf dit uitleen by navorsingsbiblioteke (of in die naslaanafdeling van die biblioteek gebruik).

- Leerders en onderwysers wat boeke, hoofsaaklik opvoedkundige publikasies, vir primêre en sekondêre onderwys gebruik en dit gratis (of gedeeltelik gesubsidieer) by die skool ontvang, gebruik gedurende die jaar en weer teruggee aan die skool aan die einde van die jaar.

'n Verskeidenheid faktore beïnvloed verbruikers se omgang met boeke (verbruikersgedrag) en die mate waartoe hulle meer of minder gereeld boeke koop of uitleen, soos onder andere die volgende:

- Die beskikbaarheid van boeke in boekwinkels en biblioteke, asook die beskikbaarheid van boekwinkels en biblioteke in 'n bepaalde geografiese gebied.
- Die beskikbaarheid van besteebare inkomste wat verbruikers tot 'n meerdere of mindere mate in staat stel om boeke te koop (die verband tussen die verbruiksfase en die ekonomiese konteks).
- Die beskikbaarheid van besteebare tyd vir lees vir ontspanning of ander doeleindes soos studie (die verband tussen die verbruiksfase en die kulturele subsisteem).
- Die mededinging van ander kultuurprodukte in terme van besteebare inkomste en tyd (die verband tussen die verbruiksfase en die kulturele subsisteem).
- Die vlakke van geletterdheid en ongeletterdheid in 'n samelewing (die verband tussen die verbruiksfase en die kulturele subsisteem).
- Die mate waartoe georganiseerde inisiatiewe vir die ontwikkeling van 'n boek- en leeskuiluur in 'n samelewing bestaan en tot uitvoer gebring word (die verband tussen die verbruiksfase en die politieke konteks).
- Die bestaan en sukses van opleidingsinisiatiewe waardeur lesers opgelei word om meer uitdagende boeke te lees, te interpreteer en te begryp (verband tussen die verbruiksfase en die literatuursubsisteem).
- Die motivering vir lees en leesgewoontes wat daaruit voortspruit (die verband tussen die verbruiksfase en die kulturele subsisteem).

Nadat die publikasie verbruik is, ontstaan terugvoer na aanleiding van bepaalde terugvoermeganismes:

- Die algemene publiek maak openbare uitsprake oor publikasies wat hulle gelees het deur byvoorbeeld gesprekke in leeskringverband, deur lesersbriewe aan koerante en tydskrifte te skryf, deur deel te neem aan virtuele gesprekke op webwerwe waar boeke deel van die gesprektemas vorm en deur sogenaamde lesersresensies of indrukke te skryf op die webwerwe van elektroniese boekhandelaars waar dié soort terugvoer aangemoedig word (sien 3.4.3.7(b) en 3.4.3.8). Hierdie terugvoer vind dikwels ook mondelings tussen verbruikers plaas en kan verkope stimuleer of smoor.
- Vakkundiges of letterkundiges (afhangende van die soort publikasies) tree as kritici en resensente op, evalueer publikasies en maak openbare uitsprake deur die skryf van resensies en boekbesprekings. Dié resensies en boekbesprekings word in die gedrukte media soos die boekeblaaie van algemene koerante en tydskrifte of gespesialiseerde vaktydskrifte gepubliseer, of op televisie of oor die radio uitgesaai. Resensies en boekbesprekings beïnvloed verkope: óf verbruikers word afgeraai om die publikasie te koop of te lees, óf die bewustheid oor die publikasie word aangewakker en verkope word gestimuleer.
- Boekverkope word deur boekwinkels en ander handelaars gemonitor deur middel van gespesialiseerde voorraadstelsels. Verkoopstatistiek dien as nuttige inligting waaraan die sukses van 'n publikasie gemeet word. Die beskikbaarheid van verkoop- en ander statistiek oor die Suid-Afrikaanse uitgewerybedryf word in 5.3 bespreek.

Daar bestaan dus 'n verband tussen die terugvoerfase van die uitgeproses, die mediasubsisteem (wat as terugvoermeganisme dien) en die tegnologiese konteks (wat sekere soorte terugvoer op byvoorbeeld webwerwe moontlik maak) binne die uitgeesisteem.

Die genoemde terugvoermeganismes word deurlopend deur die werwingsredakteur gemonitor aangesien dit 'n aanduiding van die sukses van die publikasie is en belangrike inligting oor markbehoefte, tendense, leesgewoontes en literatuur-opvatting verskaf. Hierdie soort inligting word weer tydens die genereringsfase en konseptualisering van soortgelyke publikasies gebruik en beïnvloed die neem van toekomstige uitgeebeslissings. Deur dié verband tussen die terugvoerfase en genereringsfase word 'n sirkel as 't ware voltooi en dui dit weer eens op die sistemiese aard van die uitgeeproces en uitgesisteem.

3.3 Subsisteme waarmee boekproduksie in interaksie verkeer: die institusionele konteks van die uitgesisteem

Boekproduksie as institusie verkeer in interaksie met en word beïnvloed deur 'n aantal subsisteme of verbandhoudende institusies, naamlik die media-, kultuur-, literatuur-, onderwys- en biblioteeksubsisteme. Hierdie subsisteme word as sekondêr aan boekproduksie beskou by die rekonstruksie van die uitgesisteem omdat die uitgesisteem vertrek vanuit 'n perspektief waar boekproduksie as institusie primêr is. Buite die uitgesisteem vorm hierdie subsisteme volwaardige sisteme op hulle eie wat weer op hulle beurt in interaksie met ander sisteme is. Boonop word boekproduksie sowel as hierdie subsisteme weer deur groter maatskaplike sisteme (soos die politieke, ekonomiese en tegnologiese kontekste van die samelewing) geraak. Die doel hier is nie om die sistemiese werking van elkeen van hierdie subsisteme as sisteem te bespreek nie, maar eerder om die invloede op en verbande met boekproduksie toe te lig. Die sisteembeskrywing bly dus 'n abstrakte rekonstruksie van die werklikheid en gedeeltelik subjektief omdat dit breër prosesse in die samelewing vanuit 'n enkele perspektief belig: die produksie van boeke. Daar word veral aandag geskenk aan verskuiwings wat binne die subsisteme plaasgevind het en boekproduksie meer of minder direk beïnvloed het. Hierdie verskuiwings is die gevolg van transformasie van die Suid-Afrikaanse samelewing in die breë as gevolg van politieke, ekonomiese en tegnologiese veranderinge gedurende die periode 1990-2005.

3.3.1 Mediasubsisteem

Die boekuitgewerybedryf vorm deel van die breër mediabedryf saam met ander bedrywe soos die gedrukte media, die uitsaaiwese en die elektroniese media. Daar is 'n uiteenlopende verskeidenheid rolspelers by hierdie bedrywe betrokke. 'n Bespreking van die funksionering van hierdie bedrywe (en die rolspelers daarbinne) val buite die bestek van hierdie studie. Die fokus is eerder om 'n oorsigtelike beeld te gee van die verbande tussen hierdie bedrywe en die invloed daarvan op die boekuitgewerybedryf en die produksie van Afrikaanse fiksie. Die mediasubsisteem raak die boekuitgewerybedryf direk deur die mate waartoe dit bydra tot die sigbaarheid van boeke en skrywers in die algemeen en die bemerking van spesifieke titels. Dit betrek dus die verband tussen die bemerkingsfase van die kern van die uitgeesisteem en die media as bemerkingsforum vir boeke. Vervolgens word dié verband ten opsigte van die verskeie mediabedrywe onder die loep geneem deur 'n bespreking van die gedrukte media (die koerantwese en tydskrifwese), die uitsaaiwese (die radio en televisie) en die elektroniese media.

3.3.1.1 Gedrukte media: die koerantwese en tydskrifwese

Die gedrukte media lewer 'n belangrike bydrae tot die sigbaarheid en bemerking van boeke en skrywers deur die publisering van resensies, boekbesprekings en onderhoude met skrywers sowel as die instandhouding van boekeblaaie. Volgens 'n prominente algemene uitgewer wat anoniem in die GPI-verslag (2001:27) aangehaal word, staan die Afrikaanse gedrukte media meer spasie aan boeke af as die Engelse gedrukte media. Francois Smith (2002), voorheen boekeredakteur van *Die Burger*, verduidelik dat die boekeblaaie van koerante wêreldwyd onder druk verkeer omdat dit nie winsgewend vir 'n koerant is nie (by *Beeld* en *Die Burger* het dit nie gebeur nie, terwyl dit wel by van die Kaapse Engelstalige koerante die geval was).

Die Afrikaanse dagblaaie *Beeld*, *Die Burger* en *Volksblad* wy eenmaal per week een koerantbladsy aan resensies, boekverwante artikels en boekenuus (soos byvoorbeeld skryfwedstryde en plaaslike gebeure op die boekefront), uittreksels en boekaankondigings (boeke wat nie geresenseer word nie en waarvan net kort

beskrywings geplaas word), terwyl artikels oor boekenuus en onderhoude met skrywers ook gedurende die week en oor naweke in die kunsblaai verskyn (na aanleiding van Smith, 2002). *Die Burger* se By-bylaag wat op Saterdag verskyn, bevat dikwels langer en interessante artikels oor boekenuus en gebeure op die literêre front. *Die Burger* en *Beeld* deel ook soms berigte wat dan in beide koerante se boekeblaai verskyn. Die redaksionele fokus van 'n boekeblad word grotendeels deur die persoonlike ingesteldheid van die betrokke boekeredakteur bepaal. Smith (2002) bevestig dat daar geen formele beleid oor die redaksionele fokus bestaan nie en El mari Rautenbach (2002), voorheen redakteur en boekeredakteur van *Insig*, verwys daarna dat die stemtoon van die boekeblad deur die boekeredakteur se keuses bepaal word. Smith (2002) se fokus is sterk op die letterkunde, alhoewel hy ook soms boeke van aktuele belang soos politiek en godsdiens laat resenseer, terwyl hy nie kookboeke, populêre godsdiensboeke met dagstukkies en liefdesromans laat resenseer nie (hierdie fokus is in 'n groot mate deur Smith se opvolger, Gerrit Band, oorgeneem). *Beeld* se boekeblad, met Elfra Erasmus as boekeredakteur, word min of meer op dieselfde wyse saamgestel met die uitsondering dat daar ook gereeld bladspasie aan nie-fiksie afgestaan word. Vanaf 2002 tot 2005 het dié boekeblad 'n gereelde kolom oor ontspanningsfiksie bevat. Sedert 2005 verskyn daar 'n volblad met resensies van liefdesromans en 'n gereelde onderhoud met 'n liefdesromanskrywer onder die opskrif "Boeke-Plus" in *Beeld* se PLUS-bylaag op Woensdae. As Afrikaanse koerante, fokus die boekeblaai van hierdie koerante hoofsaaklik op Afrikaanse publikasies (beide fiksie en nie-fiksie), alhoewel die rol van die boekeredakteur ook die taak insluit om lesers aan wyer letterkunde bekend te stel (Rautenbach, 2002) en daarom word daar gereeld verslag gelewer oor plaaslike en internasionale Engelse publikasies en boekenuus (soos byvoorbeeld oor internasionale literêre pryse). In *Beeld* se boekeblad word al hoe meer aandag aan plaaslike Engelse publikasies gegee. Die Sondagkoerant *Rapport* (met Rachelle Greeff as die nuwe boekeredakteur wat in 2005 by Sonja Loots oorgeneem het) staan meer spasie aan boeke en die letterkunde af in die bylaag *Perspektief*. Die resensies in *Rapport* is dikwels langer in omvang en meer diepgaande as in die dagblaai.

Rautenbach (2002) is van mening dat die resensies in die 1980's (in byvoorbeeld 'n koerant soos *Beeld*) meestal oor literêre publikasies gehandel het en dat boekeredakteurs met mekaar meegeding het om wie eerste die mees literêre resensie

geplaas het. Vandag is 'n boekeredakteur sterker bewus van die teikengehoor en is dit belangriker dat lesers die resensies lees en aangespoor word om die publikasies te koop. Rautenbach (2002) beskou boekeblaai en ander vorme van bemarking van boeke in gedrukte media as 'n noodsaaklike instrument vir die bekendmaking van publikasies wat uitgegee word. Sy verwys na die sukses van Exclusive Books se *Fanatics*-nuusbrief en verduidelik dat die algemene publiek ingelig moet word oor die verskyning van publikasies en dat dit dikwels 'n verband toon met goeie verkope. Die effek van resensies op verkope sal deur empiriese navorsing ondersoek kan word deur byvoorbeeld die bladspasie wat aan resensies en ander boekenuus afgestaan word na te gaan en dit te vergelyk met verkoopstatistiek (só 'n volledige ondersoek val egter buite die bestek van hierdie studie).

Wat algemene Afrikaanse tydskrifte betref, hou die mark van die spesifieke tydskrif direk verband met die soort publikasies waaraan in die boekeblaai aandag geskenk word. Boekaankondigings en boekbesprekings van Afrikaanse fiksiepublikasies verskyn op gereelde grondslag in die volgende Afrikaanse tydskrifte:

- *De Kat* is 'n leefstyltydskrif en verskyn sedert September 2002 slegs kwartaalliks. Dié tydskrif het geen formele boekeblad nie, maar boeke maak deel van die gereelde aanbod uit deur kort boekaankondigings in die boeke-rubriek. Daar word ook gereeld aandag aan die letterkunde geskenk deur relatief diepgaande artikels.
- *Huisgenoot* is 'n weeklikse gesinstydskrif. 'n Halwe bladsy (en dikwels slegs 'n kwart bladsy) word aan boeke afgestaan waarin gemiddeld drie kort boekaankondigings verskyn. Die fokus val grotendeels op liefdesromans, Bybelromans en ander "populêre" fiksie soos grapboeke.
- Die vrouetydskrif *Vrouekeur* verskyn ook weekliks. Dit bevat geen formele boekerubriek nie, maar 'n derde van 'n bladsy word aan boeke gewy. Daar verskyn gemiddeld twee advertensies van boeke op dié bladsy waarin die omslag en 'n gedeelte van die flapteks afgedruk word (dus geen resensies nie). Publikasies wat by die mark van die tydskrif aansluit, dus veral populêre fiksietitels en nie-fiksie soos Bybeldagboeke, kry voorkeur.
- *Finesse* is 'n Christelike vrouetydskrif wat maandeliks verskyn. Dit bevat 'n gereelde boekerubriek waarin gefokus word op Christelike boeke, veral nie-fiksie, maar soms ook Christelike fiksie soos Bybelromans. Alhoewel ander

Christelike uitgewerye se publikasies ook ruimte kry, wil dit voorkom of voorkeur gegee word aan publikasies wat deur dieselfde uitgewery as die tydskrif, *Carpe Diem Media*, uitgegee word.

- Die maandelikse vrouetydskrif *Rooi Rose* het 'n gereelde boekerubriek, “Boeknotas”, van gemiddeld twee bladsye. Die fokus val op 'n wye spektrum ontspanningsfiksie in sagtebandformaat (dikwels Engelse publikasies), kinder- en jeugboeke en nie-fiksie. Daar word slegs gedeeltelike gefokus op Afrikaanse fiksie. Die rubriek word aangebied in samewerking met die boekwinkel *Fascination Books* en 'n bestelvorm word daarby afgedruk.
- Die vrouetydskrif *Sarie* verskyn maandeliks met 'n tradisionele boekerubriek, “Boekdinge”, van gemiddeld twee bladsye. Daar is 'n duidelike fokus op Afrikaanse fiksie met volwaardige kort resensies van gemiddeld drie publikasies sowel as 'n skrywersprofiel. Minder bladspasie word aan nie-fiksie gewy. Onderhoude met gewilde Afrikaanse skrywers verskyn ook gereeld elders in die tydskrif.
- Die ATKV se gesinstydskrif *Taalgenoot* verskyn maandeliks. Dit bevat 'n gereelde boekerubriek, “Boekgenoot – oor verskynings en verskynsels in die boekewêreld”, van gemiddeld een bladsy. Dié rubriek bestaan uit volwaardige resensies en fokus sterk op Afrikaanse fiksiepublikasies gerig op volwassenes, terwyl kinder- en jeugboeke ook onder bespreking kom. Publikasies deur alle uitgewerye van Afrikaanse fiksie word bespreek (publikasies van die ATKV se uitgewery *LAPA* kry nie noodwendig voorkeur nie).
- Die maandelikse nismarktydskrif *Insig* verdien om uitgesonder te word: dit is die enigste Afrikaanse tydskrif met 'n indringende boekeblad wat bladspasie van tot nege bladsye aan boeke afstaan. Die samestelling van die boekeblad word as volg deur *Rautenbach (2002)* verduidelik: Daar verskyn altyd 'n onderhoud met 'n skrywer, sommige kere twee waar die tweede onderhoud dan in vraag-en-antwoordstyl plaasvind. Hierdie onderhoude fokus gewoonlik op die skrywer se jongste boek en dit is gewoonlik 'n “lekkerleesboek”. Die hoofresensie handel altyd oor 'n Afrikaanse boek en soms verskyn ook 'n korter resensie oor 'n Afrikaanse boek (daar word gewoonlik oor 'n “literêre” boek deur middel van 'n formele resensie verslag gedoen). Dikwels word een tot twee bladsye gewy aan 'n aantal korter resensies van 50 woorde waarin indrukke van boeke gegee word (dit verskil van boekaankondigings in

koerante deurdat laasgenoemde nie indrukke bevat nie, maar slegs 'n beskrywing van die boek). Hierdie komponent bestaan nie slegs uit Afrikaanse boeke nie en word juis gebruik om lesers aan wyer letterkunde bloot te stel. Indien daar genoeg plek beskikbaar is, verskyn daar ook 'n algemene artikel oor 'n skrywer, dikwels met 'n persoonlike inslag. Uittreksels van “ligter” boeke wat nie geresenseer word nie word gewoonlik gebruik as prikkels. Tot en met 2003 is daar ook jaarliks 'n bylaag by die laaste uitgawe van die tydskrif ingesluit waarin langer uittreksels uit Afrikaanse fiksiepublikasies verskyn.

In April 2006 het *Insig* sy aanslag en redaksionele fokus verander met die oog op 'n wyer en waarskynlik jonger mark. Die nuwe redakteur sedert Februarie 2006, Izelle Venter (2006a 2006b), verwys na navorsing wat oor die lesersprofiel geloods is en som die veranderde fokus op deur te vertel dat *Insig* “'n bietjie das losgemaak het” terwyl dit steeds vir lesers pitkos wil bied maar deur middel van 'n meer populêre (“lekker”) aanslag in die aanbieding van die inhoud. Anders as Rautenbach se samevatting van *Insig* as “nismarktydskrif”, verwys Venter na *Insig* as 'n “algemene belange-tydskrif”. Onderliggend aan die nuwe aanslag is die feit dat die nismark wat deur die vorige redaksionele fokus van *Insig* bedien is, te klein geraak het vir kommersiële oorlewing in 'n al hoe mededingender tydskrifmark (vergelyk Venter, 2006b – veral haar opinie dat “tydskrifte [...] pryse [behoort] te wen vir markpenetrasie”, eerder as op grond van standarde wat deur medejoernaliste bepaal word). Soos die res van die tydskrif, is die aanbieding van inligting op die boekeblaaie meer “brokkerig” en gefragmenteer, met 'n groter fokus op verskeidenheid en minder diepgaande inhoud (hierdie aanbieding word sterk deur die nuwe bont grafiese ontwerp ondersteun). In die nuwe *Insig* word gemiddeld vier bladsye aan boeke afgestaan en, sover afgelei kon word uit die drie uitgawes wat tot dusver verskyn het, volgens 'n vasgestelde resep aangebied. Die eerste bladsy, met die opskrif “Nuusmaker”, word gewy aan 'n onderhoud met 'n skrywer of 'n artikel oor boekenuus (byvoorbeeld oor die eerste internasionale Cape Town Book Fair of die stigting van Umuzi, die nuwe plaaslike druknaam van die multinasionale uitgewery Random House – sien 4.3.6). Die tweede bladsy fokus spesifiek op Afrikaanse (fiksie)boeke en bevat kort resensies, boekaankondigings en brokkies boekenuus op die terrein van die Afrikaanse

letterkunde en uitgewerybedryf. Die derde bladsy fokus op plaaslike feiteboeke (nie-fiksieboeke en inligtingsbronne) in beide Afrikaans en Engels. Een boek word in meer diepte bespreek en daar verskyn ook kort boekaankondigings. Die vierde bladsy kondig spesifiek temaboeke (nie-fiksie nutsboeke) aan deur kort besprekings – die fokus op Afrikaanse en Suid-Afrikaanse boeke. Daar word dus wel minder spasie in die nuwe *Insig* aan boeke afgestaan, maar die aanbod is wyer en ten minste steeds gereeld en veel meer gereeld as van die ander algemene tydskrifte. Dit is op hierdie stadium nog te vroeg om ’n uitspraak te maak oor wat die langtermyn impak van *Insig* se veranderde redaksionele fokus, wat reeds wye kritiek uit die oorde van tradisionele *Insig*-lesers uitgelok het, op die sigbaarheid van Afrikaanse fiksieboeke sal hê. (Sien 3.4.3.7(b) oor *Boekwurm*, wat onder meer as ’n elektroniese argief van *Insig* se boekeblad funksioneer en hoe dit as bemarkingsforum vir Afrikaanse fiksie aangewend word.)

Die publisering van fiksietekste in tydskrifte val buite die bestek van hierdie ondersoek alhoewel dit egter die uitgeesisteesem beïnvloed deurdat uitgewers soms ’n nuwe skryftalent só ontdek en skrywers vra om ’n manuskrip voor te lê (dit het dus ’n invloed op werwing van outeurs gedurende die genereringsfase). Skrywers se talente word deur tydskrifpublikasie geslyp en ’n bewese rekord van tydskrifpublikasie kan ’n uitgewer beïnvloed om uiteindelik ’n manuskrip van die betrokke outeur uit te gee. Liefdesvervolgverhale wat in tydskrifte verskyn (sien 6.3.2) of rubrieke in tydskrifte of koerante (sien 6.5.2) word soms later in boekformaat uitgegee.

Daar verskyn ook resensies en veral akademiese besprekings en artikels oor fiksietitels in vaktydskrifte soos *Tydskrif vir Letterkunde*, *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, *Literator*, *Stilet*, *Spilpunt* en *Kakkerlak* (sien 3.3.3.7). Hierdie vaktydskrifte bereik egter hoofsaaklik ’n akademiese mark en dien nie as bemarkingsforum om fiksiepublikasies by die algemene publiek bekend te stel nie.

3.3.1.2 Uitsaaiwese: die radio en televisie

Die uitsaaiwese help om die publiek se aandag op boeke en skrywers te vestig deur middel van resensies en besprekings van boeke en onderhoude met skrywers oor die radio en op televisie. Dit dien as bemarkingsforum vir spesifieke titels en skrywers deurdat dit ook die sigbaarheid van boeke en skrywers oor die algemeen verhoog.

Froneman (1997:203-205) beskou transformasie in die uitsaaiwese voor en veral ná 1994 as een van die land se opvallendste transformasieverskynsels. In 1993 is 'n nuwe oorheersend swart SABC-raad onder voorsitterskap van Ivy Matsepi-Cassaburi en Zwelakhe Sisulu as uitvoerende hoof aangestel en daarmee het die transformasie van die SABC vinnig momentum gekry. Afrikaans is drasties op televisie ingekort, Engels is tot die *de facto* nasionale uitsaaitaal verhef en in 1996 is die SABC se televisiekanale en radiostasies geherposisioneer en herbenoem. Afrikaans is beperk tot slegs een kanaal, SABC2. Die transformasie het reaksie by Afrikaanse kykers ontlok met 'n gevolglike afname in kykergetalle, die verlies aan advertensie-inkomste en die betaling van lisensiegelde. Die radio-omroeper Daniel Hugo (2003) noem dat luisteraarsyfers gestyg het toe Afrikaans op televisie afgeskaal is. Die uitgewer Hettie Scholtz (2002) wys daarop dat die transformasie van die SABC gedurende die eerste helfte van die 1990's ironies 'n positiewe invloed op Afrikaanse fiksieproduksie uitgeoefen het, deurdat Afrikaanse lesers teruggegryp het na die boek en begin het om meer Afrikaanse fiksieboeke te koop.

As gevolg van verdere transformasie is die voormalige Afrikaans Stereo (tans *Radiosondergrense*, RSG) se programaanbod gedurende die periode 1990-2005 herhaaldelik gewysig (vergelyk Froneman, 1997:203-205) met hoofsaaklik negatiewe implikasies vir die uitsaaityd en programme wat letterkunde as onderwerp het. Bepaalde verskuiwings in terme van programme met fokus op letterkunde kan as volg opgesom word (Hugo, 2003):

- *Skrywers en boeke* was 'n weeklikse program van 'n halfuur lank waarin resensies oor fiksietitels voorgelees is. Tans word geen resensies meer oor die radio voorgelees nie omdat daar aangevoer is dat hierdie soort programme nie radiomatig is nie en dat luisteraars nie vir so lank na voorlesings van resensies

wil luister nie. Hugo (2003) noem dat dit waarskynlik van die meer omvattende resensies oor letterkunde was omdat dit nie deur ruimte (soos in koerante) beperk was nie.

- Voorheen was die tendens dat “literêre” fiksietitels oor die radio voorgelees is. Daarna is onderskei tussen voorlesing van ’n “ligter literêre” titel in die oggend en ’n “swaarder literêre” titel, byvoorbeeld *Die reuk van appels* (Queillerie, 1993) deur Mark Behr, in die middag. Die ligter voorlesing is vroegaand herhaal en die swaarder voorlesing laataand. Tans word slegs een voorlesing per dag gehoor en is die vereiste dat dit ontspanningsgerig moet wees (dit word laataand herhaal). Voorbeelde hiervan is Susan Beyers se voorlesing uit Dalene Matthee se *Toorbos* (Tafelberg, 2003), Nina Swart se voorlesing uit Stella Blakemore se *Meisies van Maasdorp* (Human & Rousseau, 2004), Susan Beyers se voorlesing uit Pat Stamatélos se *Kroes* (Kwela Boeke, 2005) en Johan van Jaarsveld se voorlesing uit André P. Brink se *Bidsprinkaan* wat onlangs uitgesaai is. Voorheen is uitgewerye (en uiteindelik skrywers) vir hierdie voorlesings vergoed, maar die radio het onder soveel finansiële druk gekom dat vergoeding nie meer moontlik is nie. Voorlesings is ’n kragtige instrument vir bemarking en blootstelling en as gevolg van dié bemarkingswaarde daarvan het uitgewerye ingestem om dit met vriendelike vergunning sonder finansiële vergoeding, toe te laat.
- *Versalbum* was ’n weeklikse poësieprogram van ’n halfuur lank wat dwarsdeur die jaar uitgesaai was. Dit het bestaan uit voorlesings van gedigte deur professionele voorlesers waartussen Hugo toeligting van die gedigte gegee het. Die uitsaaityd daarvan het aanvanklik verminder na slegs ses maande van die jaar en tans is dit ’n seisoenale program wat slegs drie maande van die jaar uitgesaai word (waarvan die seisoen later in die jaar herhaal word). Die toeligting tussen die voorlesings het heeltemal weggeval en dit is vervang deur die speel van musiek. Die program se titel het verander na *Vers en klank*. Hugo (2003) beskryf dié verandering as vanaf ’n meer intellektuele program na ’n stemmingsprogram.
- *Skakelhuis* was ’n weeklikse poësieprogram waarin Hugo intertekstuele verbande tussen gedigte bespreek het. Dit vorm nie meer deel van RSG se oorspronklike aanbod nie en maak deel uit van opvoedkundige programme.

Dit is verminder na elke tweede week en later na slegs een maal per maand.

Hugo (2003) bied dit sonder betaling aan.

- Die oggendprogram, voorheen *Vrouefokus*, nou *Forum*, het 'n gereelde insetsel gehad waarin sketse deur vroueskrywers oor vroue, voorgelees is. Die insetsel het heeltemal van die nuwe program verdwyn. Hierdie soort program was ook 'n impetus vir die uitgee van bundels waarin hierdie sketse saamgestel is, soos byvoorbeeld die inspirerende essaybundels *Halte Tevredenheid: 'n reisverhaal met 'n verskil* (CUM, 1994) en *Jy maak 'n verskil* (J.L. van Schaik, 1995) deur Maretha Maartens, wat weer eens 'n verband tussen die mediasubsisteem en die genereringsfase van die uitgeeproses aandui.
- Die kleuterprogram *Siembamba* het ruimte gelaat vir inheemse kinderstories deur Suid-Afrikaanse skrywers en luisteraars kon ook skryfwerk vir voorlesing instuur. Alhoewel dit nie meer bestaan nie, word kinderverhale soms nog voorgelees.
- Buiten die enkele radiosepie wat daaglik uitgesaai word, het radioteater (die opvoering van radiodramas) ook verminder. 'n Radiosepie soos *Stralejakkars* het ook later aanleiding gee tot die fiksiepublikasie *Skrikkelkind: Girly se storie* (Tafelberg, 2000) deur Leon van Nierop.
- *Leeskring* is 'n weeklikse boekbesprekingsprogram waarin Hugo breedvoerig met die skrywers van (hoofsaaklik) onlangs gepubliseerde fiksietitels gesels. "Literêre" titels kom gereeld onder die loep en dit word dwarsdeur die jaar uitgesaai. Dit lewer 'n besondere bydrae tot die bewustheid van nuwe Afrikaanse fiksieboeke by luisteraars en is eintlik die enigste gereelde program oor boeke wat oorgebly het.
- Die weeklikse vroeegaandprogram *ZIP* is in 2004 begin. Dit is op jonger luisteraars gemik waar boeke en lees as 'n ontspanningsaktiwiteit deurlopend deel van die gesprektemas vorm. Die kinderboekuitgewer Carina Diedericks-Hugo tree as medeaanbieder op.
- *Daar's ink in ons are* is 'n reeks van dertien hoorbeelde wat in 2004 deur Bettie Kemp vervaardig en aangebied is. Die fokus het geval op Afrikaanse skrywersfamilies waar meer as een lid 'n skrywer is. Die kreatiewe wisselwerking tussen hierdie skrywers is belang.

- In 2005 het 'n tweede reeks hoorbeelde, *Kontrei-stories – van skrywers in hul klein vaderland*, gevolg (ook deur Bettie Kemp vervaardig). Elke episode het op 'n spesifieke streek gefokus en die werk van skrywers wat uit daardie streek afkomstig is, is belig (Luyt, 2005:8).

'n Verskuiwing wat RSG se programaanbod oor die letterkunde positief beïnvloed het, was die beskikbaarstelling van borgskappe vir programme oor die letterkunde. Die twee laasgenoemde reekse hoorbeelde is gesteun deur die tydskrif *Rooi Rose*, *Leeskring* word ondersteun deur Sanlam en die RSG & Sanlam-radiodrama-skryfkompetisie word ook deur Sanlam geborg. Die feit dat hierdie programme finansiëel deur borgskappe ondersteun word, is 'n aanduiding dat die fokus op skrywers en boeke deur kommersiële media toenemend onder druk verkeer. RSG bied by die Klein Karoo Nasionale Kunstefees in 2005 'n gratis letterkundige-gedenkprogram, *Die Beiteltjie*, aan wat saamgestel is uit hoorbeelde uit hulle argief en waarin Afrikaanse skrywers gehuldig word (KKNK, 2005:35). Dit is hierdie soort inisiatiewe wat die algemene sigbaarheid van boeke en skrywers verhoog en só positief bydra tot die bemarkingsfase van die uitgesistiem.

Suid-Afrikaanse televisie is nog nooit standhoudend as 'n bemarkingsforum vir boeke ontgin nie. Beide televisie-advertensies van spesifieke titels sowel as die sigbaarheid van boeke oor die algemeen deur programme met 'n (gedeeltelike) fokus op boeke en skrywers is afgeskeep. Televisie-advertensies is wêreldwyd bloot net té duur vir uitgewerye en pas nie binne hulle beperkte bemarkingsbegrotings in nie (Baverstock, 2000:94). Die televisie-advertensie van André P. Brink se roman *Voor ek vergeet / Before I forget* in 2004 was 'n absolute uitsondering op die reël. Joernaalprogramme uit die vorige bedeling van die SAUK soos *Antenna*, *Potpourri* en *Ses op Een* was in hulle redaksionele fokus meer gerig op die bevordering van Afrikaanse kultuur en kultuurprodukte (ook boeke) – *Antenna* en *Potpourri* was byvoorbeeld borge van skrywerskompetisies. Die enigste program op SABC wat tans soms aandag aan (Afrikaanse) skrywers en boeke gee, is die joernaalprogram *Pasella* (SABC2). Rautenbach (2002) is van mening dat 'n gereelde weeklikse insetsel op 'n program soos *Pasella* oor boeke en skrywers 'n waardevolle bydrae tot die gesprek oor boeke kan lewer. Rautenbach stel voor dat sulke insetsels fokus op kreatiewe onderhoudsprofiele oor skrywers waar die skrywer nie noodwendig 'n ateljeegas is

nie, maar eerder geteken word binne sy eie omgewing. Daardeur kan “die mens agter die skrywer” aan die publiek bekendgestel word en dit behoort lesers te prikkel om hulle boeke te koop, veral as dit ’n gereelde instelling word. In die konteks van ’n skaarste aan blootstelling vir boeke en skrywers op televisie was die inisiatief om ’n boekbekendstelling van Marita van der Vyver se bundel *Die hart van ons huis – ’n Skrywer in Provence* (Tafelberg, 2004), met ’n optrede deur die skrywer self, deel van die storielyn van die gewilde Afrikaanse sepie *7de Laan* (Loots, 2004:17) te maak, ’n innoverende bemarkingstrategie. Die sanger Chris Chameleon het in 2005 as deel van ’n literêre week (wat deel van die storielyn gevorm het) toonsettings van gedigte van Ingrid Jonker op *7de Laan* gesing (Nel, 2005a:6). Tydens dié week is daar verskeie verwysing na die Afrikaanse letterkunde en spesifieke skrywers en tekste in die storielyn ingewef. In 2005 het ook André P. Brink ’n verskyning in *7de Laan* gemaak vir ’n bekendstelling van sy roman *Bidsprinkaan*. In 2006 is die verskyning van Deel XII (die letters P en Q) van die *Woordeboek van die Afrikaanse Taal (WAT)* in die boekwinkel op die *7de Laan*-stel gevier. Die WAT het ook ’n kompetisie aangebied waarin kykers van *7de Laan* genooi is om die sepiekarakter Oubaas se verdraaide Afrikaanse idioome reg te stel deur die korrekte idioom na ’n SMS-nommer te stuur (*Volksblad*, 03.05.06:3). Die plakkate wat deel vorm van die boekwinkel se dekor word ook gereeld vervang om nuwe Afrikaanse fiksietitels te adverteer. Anneke Boshoff (2005), NB-Uitgewers se bemarkingsbeampte wat vir hierdie innoverende bemarking verantwoordelik was, noem dat meer soortgelyke inisiatiewe beplan word. Dit is hierdie soort inisiatiewe waardeur die algemene sigbaarheid van boeke en skrywers verbeter word en wat hopelik op die langtermyn ’n bydrae sal lewer tot die wyer bemarking van fiksiepublikasies.

Met die totstandkoming van die Afrikaanse vermaaklikheidskanaal kykNET, as deel van digitale satelliettelevisie (DSTV) in 1999 (Capedi, 2002), is die sigbaarheid van boeke en skrywers op televisie vir diegene wat wel DSTV kan bekostig (dit is betaaltelevisie waarvoor intekenare ’n maandelikse intekeningsfooi betaal) verhoog. Die volgende kykNET-programme het direk tot die bevordering en bemarking van Afrikaanse fiksie bygedra:

- *Boeksusters*, aangebied deur Madelein van Biljon en Cecile Celliers, was ’n reeks wat op boeke en skrywers as sentrale tema gefokus het. ’n Lys van

aanbevole boeke is in elke episode kortliks bespreek en genooide skrywers het as ateljeegaste oor hulle boeke gesels.

- *Ja-Nee Poësie*, met Breyten Breytenbach as aanbieder, was 'n reeks wat die digkuns van bekende digters en die temas in hulle werk bespreek het. Die betrokke digter was telkens 'n ateljeegas en Breytenbach het 'n gedig uit die wêreldletterkunde, wat by die digter se werk aansluit, vertaal en voorgelees. Die doel van die reeks was juis om digkuns toeganklik te maak en die mens agter die gedigte bekend te stel.
- *Sandra op 'n drafstap*, aangebied deur Sandra Prinsloo, het onderhoude gevoer met bekende Suid-Afrikaners, waaronder ook persone uit die Afrikaanse taal, kultuur en letterkunde, soos byvoorbeeld die digters Elizabeth Eybers en Joan Hambidge, die skrywers P.G. du Plessis en Dalene Matthee en die letterkundiges Ena Jansen en Elize Botha. Prinsloo het telkens gepoog om 'n beeld van die mens agter die boek te skets en het ook gefokus op die skryfproses en bekende temas in die digters / skrywers se werk.
- *Kwêla* is, anders as bogenoemde programme wat slegs reekse was, 'n joernaalprogram en vorm deel van kykNET se gereelde aanbod. Dit word weekliks uitgesaai en insetsels oor skrywers, boeke, teaterproduksies, akteurs en ook ander kulturele, sosiale en lewenstyltemas kry gereeld aandag daarin. Buiten die algemene sigbaarheid en bemarking van boeke en skrywers, lewer *Kwêla* ook 'n indirekte bydrae tot die genereringsfase van die uitgesisteem deurdat dit as mediaborg van die Sanlam / *Insig* / kykNET-Groot Romanwedstryd optree en televisiedekking aan dié wedstryd gee.
- *Kunskafee* was 'n weeklikse joernaalprogram wat spesifiek op die kunste konsentreer. Behalwe vir die fokus op visuele en beeldende kuns, uitvoerende kuns (dans, teater, musiek) en argitektuur, het die boekerubriek wat deur Hettie Scholtz behartig is deel van die vaste aanbod van die program uitgemaak. Die program is in die middel van 2003 ingekort van een uur tot 'n halfuur weekliks, wat meegebring het dat die boekerubriek slegs een keer per maand gebeeldsind is (Scholtz, 2004). Die boekerubriek het gereeld gefokus op Afrikaanse fiksiepublikasies. Scholtz het in 2002 die Sefika Boekjoernalis van die Jaar-toekenning vir hierdie rubriek ontvang. *Kunskafee* is in 2004 as die beste Suid-Afrikaanse kunsteprogram op televisie aangewys en bekroon met die Kuns-en-Kultuurtrust (ACT) se prys in die kategorie media van die

jaar (*PLUS*, 11.11.04:6). Ongelukkig is die program in September 2005 gestaak wat 'n groot verlies ingehou het vir die deurlopende sigbaarheid van en kundige insetsels oor boeke en skrywers op televisie.

Theo Erasmus, kanaalhoof van kykNET, het die staking van *Kunskafee* verdedig op grond van sakebeginsels en die feit dat kykNET 'n kommersiële kanaal is wat nie sonder finansiële steun, in die behoeftes van nismarkte kan voorsien nie.

Herhaaldelike pogings om borgskappe te verkry waardeur die produksiekoste van die program gedra kan word, was onsuksesvol. Volgens Erasmus (aangehaal in De Lange, 2005:3) het kykNET nie 'n sosiale verantwoordelikheid te behoud en bevordering van die kunste nie en staan die kommersiële bestuur en sukses van die kanaal sentraal. Die toenemende klem op kykNET as kommersiële kanaal en die fokus op vermaak (Erasmus, 2002; 2004) voorspel dat programme wat grotendeels op die letterkunde en kunste fokus (soos byvoorbeeld *Boeksusters*, *Ja-Nee Poësie* en *Kunskafee*) waarskynlik nie weer vervaardig sal word nie.

3.3.1.3 Elektroniese media

Die ontwikkeling en beskikbaarheid van elektroniese media, as een van die uitstaande tegnologiese transformasieverskuiwings van die 1990's en vroeë 2000's, het 'n onskatbare bydrae tot die bemerking van boeke, die algemene sigbaarheid daarvan en die deurlopende gesprek rondom die letterkunde gelewer. Die elektroniese media, in 'n veel groter mate as die gedrukte media en uitsaaimedia, het by uitstek 'n deurlopende bemarkingsforum vir boeke, skrywers en die letterkunde in die algemeen in die vroeë 2000's geword. Webwerwe soos *LitNet* en *Boekwurm* lewer 'n groot bydrae tot die bemarkingsfase van die uitgesistiem terwyl die beskikbaarheid van elektroniese handel deur die elektroniese boekhandelaar *Kalahari.net* die verspreidings- en afleweringfase van die uitgesistiem positief beïnvloed het. Om herhaling te vermy, word hierdie elektroniese mediaplatforms en die impak daarvan op die uitgesistiem van Afrikaanse fiksie, as deel van die tegnologiese konteks bespreek (sien 3.4.3).

3.3.2 Kultuursubstelsiem

Die kulturele sisteem omvat verskeie kulturele aktiwiteite in 'n samelewing, wat deur 'n verskeidenheid rolspelers (gegroepeer in verskillende subkulture) beoefen word. Binne die uitgesisteem vorm die kulturele sisteem 'n substelsiem deurdat die produk van die uitgesisteem (die boek) as 'n kultuurproduk binne die mark (wat op sy beurt ingebed is in die kulturele sisteem) ontvang en verbruik word. Die verbruik van die boek as kultuurproduk impliseer ook 'n bepaalde vorm van kulturele aktiwiteit, naamlik lees. Die bestaan en ontwikkeling van 'n leeskultuur en boekkultuur is in wese 'n kulturele aangeleentheid en word mede-bepaal en beïnvloed deur kulturele waardes en norme. Die uitgewerybedryf word as beide 'n kulturele en strategiese bedryf beskou: as kulturele bedryf deurdat kultuur in die teks en grafika van die produk van die uitgewerybedryf (die boek) uitgebeeld word en as strategiese bedryf deurdat die produksie van hierdie produkte van kulturele uitdrukking 'n ekonomiese aktiwiteit is en 'n strategiese funksie binne die samelewing vervul (CIGS, 1998:6).

Saam met boeke bestaan ook ander kultuurprodukte waardeur kultuur uitgedruk word en wat as vorme van (sub)kultuurbeoefening beskou kan word, byvoorbeeld die uitvoerende kunste wat teaterproduksies en musiekprodukte insluit, die visuele en beeldende kunste en massamediaprojekte as kultuurprodukte wat koerante, tydskrifte, televisie en die radio insluit. Daar bestaan 'n mate van mededinging tussen die verskillende kultuurprodukte in terme van (i) die behoefte van verbruikers aan spesifieke kultuurprodukte en (ii) die spandering van bestebare inkomste deur verbruikers aan spesifieke kultuurprodukte. In Bourdieu se terme gaan dit oor die magstryd om die legitimisering van kuns (kultuurprodukte) wat afspeel in die veld van kulturele produksie en spesifiek die simboliese produksie waardeur die waarde van kultuurprodukte bepaal word en wat ingebed is in die groter magsveld van die samelewing.

Dit val buite die bestek van hierdie studie om 'n ondersoek na die mededinging tussen kultuurprodukte te doen aangesien dít 'n omvangryke selfstandige ondersoek sal regverdig. Eweneens kan daar nie binne die bestek van hierdie studie aandag gegee word aan al die verskeie verbande tussen boekproduksie as institusie in die kern van die uitgesisteem en die kulturele substelsiem nie. In hierdie afdeling word van dié

verskeie verbande oorsigtelik aangeraak. Verskuiwings wat kultuurprodukte gedurende die periode 1990-2005 beïnvloed het en spesifiek die verband wat dit met Afrikaanse fiksie het, word ook bespreek. Verskillende vorme van die media, spesifiek die mate waartoe dit as forum vir die bemarking van Afrikaanse fiksietitels dien, is in 3.3.1 bespreek en word nie hier herhaal nie. Die verband tussen die Afrikaanse musiekbedryf, teaterbedryf en die boekuitgewerybedryf word ook hier aangedui. 'n Kultuurfilosofiese blik op die plek van die boek binne die huidige kommunikasie-era, die huidige kulturele klimaat en die impak daarvan op Afrikaanse fiksie word oorsigtelik bespreek. Die ontwikkeling van 'n leeskultuur en boekkoopkultuur as ontwikkelingstrategie vir die algemene mark word onder die loep geneem.

3.3.2.1 Die impak van transformasie op kulturele bedrywe

Die transformasieproses wat sedert die begin van die 1990's afgespeel het in die Suid-Afrikaanse samelewing, het direkte en indirekte implikasies vir kulturele bedrywe oor die breë spektrum ingehou. Voormalige institusionele ondersteuning en subsidiëring deur die staat het afgeneem en die oorlewing en groei van hierdie bedrywe het toenemend op die privaatsektor en die algemene mark aangewese geraak. Dit hou nie alleen implikasies vir die finansiële bestaan van die bedrywe in nie, maar ook vir die soort produk wat deur die bedrywe geproduseer word in terme van die klem wat verskuif na strenger ekonomiese beginsels van vraag en aanbod.

(a) Die boekuitgewerybedryf

In die uitgewerybedryf het institusionele afskaling neerslag gevind in die verminderde aankope van skoolhandboeke (sien 3.3.4.1), die krimpende aankoopbegrotings van biblioteke (sien 3.3.5.1) en die groter klem op die algemene mark (veral wat algemene publikasies, fiksie en nie-fiksie, betref). In sisteemterme kan die verskuiwing as volg beskryf word: waar die biblioteeksubsisteem en onderwyssubsisteem tradisioneel nader aan die kern van die uitgeesisteem gestaan het (deur die klem op aankope van skoolhandboeke en boeke vir die biblioteekmark), het dit na die periferie verskuif en het die aangewesenheid op die algemene mark (die kultuursubsisteem) nader aan die

kern beweeg. Die produksie van Afrikaanse fiksie, wat in die verlede in 'n bevoorregte posisie was deur grootskaalse ondersteuning deur indirekte staatsbefondsing (standhoudende aankope van skoolhandboeke en biblioteekboeke) waardeur minder winsgewende fiksieprodukte (as gevolg van 'n klein algemene mark) gekruissubsidiëer is, was skielik aangewese op strengere ekonomiese beginsels. Die implikasie was dat titels wat voorheen kunsmatig lewensvatbaar was deur kruissubsidiëring, nou moeiliker uitgegee kon word (die verband met die ekonomiese sub sisteem word in 3.4.2.4 bespreek en die impak op spesifieke soorte fiksietitels word in Hoofstuk 6 aangespreek).

(b) Die teaterbedryf

Die impak van transformasieverskuiwings op die teaterbedryf gedurende die 1990's toon 'n vergelykbare invloed op die voortbestaan van die bedryf en die soort produk van die bedryf. Die instelling van vier provinsiale streekkunsterade in 1962, inderwaarheid 'n vorm van institusionele bevordering van teater deur die staat, het die vestiging van 'n teaterkultuur en die opbou van teatergehoore moontlik gemaak. Dit het aanleiding gegee tot die goue era van Afrikaanse toneel in die laat 1960's en die 1970's, maar 'n nadelige situasie het ontstaan waar die produk van die teaterbedryf eksklusief geword het: die meerderheid produksies was op 'n nismark van eksklusiewe teatergangers gemik, akteurs het vir mekaar en kritici eerder as vir gehore begin speel en die gemiddelde teaterganger is geleidelik van die teater vervreem (Leuvenink, 2000:18; *Die Tweede Lewe*, 2001). 'n Verdere nadelige gevolg was dat die staat deur subsidiëring 'n greep op die produk van die teater gekry het, waardeur kritiek teen die apartheidsideologie in produksies onderdruk en teengewerk is deur sensuur, in só 'n mate dat die streng voorskrifte deur die destydse Publikasieraad ten opsigte van taal en temas aanleiding gegee het tot selfsensuur by dramaturge en dit hulle só ontmoedig het dat van die beste Afrikaanse dramaturge soos André P. Brink en Bartho Smit opgehou het om vir die teater te skryf (*Die Tweede Lewe*, 2001). Bowenal was die teaters van die streekkunsterade nie toeganklik vir bruin en swart akteurs en gehore nie. Dit het aanleiding gegee tot die opkoms van Afrikaanse gemeenskapsteater of protesteater in die gemeenskappe van bruin Afrikaans-

sprekendes waar teater 'n instrument in die bevrydingstryd geword het (*Die Tweede Lewe*, 2001; Wilson, 2003).

Ná 1994 is staatsondersteuning vir die teater drasties afgeskaal, die streekkunsterade is ontbind en deur 'n Nasionale Kunsteraad vervang en die voortbestaan van die Afrikaanse teater was skielik in 'n oorlewingskrisis gedompel. Die reaksie hierop was die instelling van 'n aantal kunstefeeste regoor die land waardeur teater teruggebring is na die mense. Die taaloudit (Prinsloo, 2004:20-26) dui die bestaan van die volgende plaaslike kunstefeeste aan: Aardklop Nasionale Kunstefees in Potchefstroom, Die Burger Suidoosterfees in die Kaapse Skiereiland, Eleven O'Clock Rooibos Cederbergfees, Gariiep Kunstefees in Kimberley, Hadida Tzaneen Kunstefees, InniBos Laeveld Nasionale Kunstefees in Nelspruit, Kierieklapper Kunstefees in Mokopane, Klein Karoo Nasionale Kunstefees in Oudtshoorn, Kollig Kunstefees in Durban, Pierneef Paljas in Pretoria, Rittelfees in Vredendal, Volksblad-kunstefees in Bloemfontein en die Woordfees in Stellenbosch. Daar bestaan ook die Kalfiefees in Hermanus, die Cullinan Kabaal en 'n hele aantal kleiner kunste-, musiek- en kulturfeste regoor die land. Al hierdie feeste fokus in 'n meerdere of mindere mate ook op boeke, skrywers en die letterkunde. Die volgende kunstefeeste vind jaarliks in die buiteland plaas en dien ook tot 'n mate as bemarkingsforum vir boeke: Cheetah Nasionale Kunstefees in Namibië, KaNasie in Kanada, KiwiKasie Kunstefees in Nieu-Seeland, UKkasie in Londen en die Bank Windhoek-fees (Prinsloo, 2004:26-27).

Die kunstefeeste het wat aantal en grootte betref teen 'n besondere vinnige tempo gedurende die tweede helfte van die 1990's en vroeë 2000's ontwikkel. 'n Debat het ontstaan oor die aanbod van kunstefeeste met betrekking tot die verhouding tussen kuns en vermaak (daar is selfs 'n aanlynberaad deur die elektroniese tydskrif *LitNet* aangebied wat as forum vir hierdie debat gedien het – vergelyk *LitNet*, 2004).

Terwyl die produksie van “literêre” teater in die vorige bedeling deur staatsubsidies moontlik gemaak is, is die post-1994-teaterbedryf uitgelewer aan die markfaktore van vraag-en-aanbod. 'n Groot gedeelte van die mark wat kunstefeeste ondersteun, ondersteun nie noodwendig teaterproduksies nie, maar wel vermaaklikheidsaanbiedinge soos die gratis verhoë van mediaborge waar musiekkunstenaars optree.

Die bestuur van kunstefeeste is gedwing om in die markvraag na vermaak te voorsien wat daartoe lei dat kunstefeeste deels in vermaaklikheidsfeeste ontwikkel. Die mate waarin die teaterbedryf tot die ontwikkeling van 'n “literêre” kultuur en die waardering van “literêre” kultuurprodukte bygedra het, is dus deur transformasie verskraal.

Die filosoof Bert Olivier (2003:2) neem deel aan die gesprekstema “Die rondgaande verhoog: (Suid-)Afrikaanse kultuur ná 1994” tydens die *Die Burger*-lesingreeks by die KKNK in 2003 en hy wys daarop dat ook artistieke produksie vandag (hy sluit hieronder verhoogproduksies, rolprentprojekte, musiekprojekte en “literêre tekste” in) toenemend afhanklik word van kapitalistiese produksieprosesse, insluitend borgskappe waardeur kuns onderwerp word aan winsmotief. Dit impliseer dat slegs artistieke produkte wat met die “heersende smaak” ooreenstem en daardeur loketgewildheid waarborg, as finansiële nie-riskant beskou word en slegs hierdie produkte sal deur borgskappe of beleggings gefinansier word (Olivier, 2003:3). Dit het 'n tweeledige gevolg: aan die een kant verhoog dit die mark se seggingskrag (en word die mark 'n drukgroep wat produksie beïnvloed en sensuur kan uitoefen), maar aan die ander kant beperk dit die kunstenaar se uitvoervermoë van “tekste van vervoering” en dwing dit hom tot die produksie van “tekste van genot” (vergelyk Olivier, 2003:3-4). Olivier (2003:2) haal Rossouw aan wat beweer dat “[...] ons vanaf die kunste onder die tirannie van apartheid [lees ook politieke ideologie en sensuur] beweeg het na die kunste onder die tirannie van die mark” en Olivier beskou beide tirannieë as artistiek-kultureel nadelig.

Die voormalige kulturele kringloop waarin Afrikaanse (“literêre”) teater deur 'n groot aantal teatergangers op gereelde basis ondersteun is, bestaan nie meer nie. Odendaal (2002) meld byvoorbeeld dat daar tydens die hoogbloei van Afrikaanse teater in die 1980's jaarliks meer kaartjies vir aanbiedings in die Staatsteater in Pretoria verkoop is as vir rugby op Loftus Versfeld. Die indirekte verband met Afrikaanse fiksiepublikasies betrek die mate waartoe ondersteuners van “literêre” teater ook moontlik lesers en kopers van (“literêre”) fiksiepublikasies is en waarby 'n verskraling van die vraag-en-aanbod na teater ook 'n verskraling na die vraag-en-aanbod na (“literêre”) fiksiepublikasies sal impliseer. Dit gaan dus oor die verband

tussen die mark in die kern van die uitgesisteem en die kultuursubsisteem. Hierdie verband behoort in 'n selfstandige empiriese kultuurstudie verder ondersoek te word.

'n Ander, meer direkte, verband tussen die teaterbedryf en die uitgesisteem gaan oor die mate van interaksie tussen die teaterbedryf en die genereringsfase van fiksiepublikasies. Hierdie interaksie is wederkerend: enersyds word romans soms vir die verhoog verwerk en word dit opgevoer; andersyds gee verhoogproduksies soms aanleiding tot die uitgee van 'n dramateks. Enkele voorbeelde van eersgenoemde interaksie sluit in: die verhoogverwerkings van verskeie van Dalene Matthee se bosromans (ook as filmdraaiboeke); Christoffel Coetzee se *Op soek na Generaal Mannetjies Mentz*; Barrie Hough se jeugromans *Om te vlerk*, *Skilpoppe* en *Breek* (laasgenoemde verskyn as publikasie ná die verhoogproduksie); Marlene van Niekerk se *Triomf*, Marié Heese se *Die uurwerk kantel*; Annelie Botes se *Raaiselkind*; en interpretasies van Riana Scheepers se kortverhaalbundel *Feeks*, opgevoer as *Hex* (Burger, 2003:3). Die mate waartoe die bywoning van hierdie verhoogproduksies aanleiding gegee het tot die verkope van die publikasies waarop hulle gebaseer is, of hoe die lees van die publikasies teatergangers aangespoor het om die verhoogproduksies by te woon, behoort nagevors te word. Volgens sommige uitgewers word die suksesvolle opvoering van 'n dramateks ook 'n oorweging by die uitgeebeslissing daarvan (Fryer, 2000 en Botha, 2000). Sommige literêre pryse, soos die Hertzogprys vir drama, word slegs toegeken aan gepubliseerde dramatekste. Die moontlikheid om in aanmerking vir sulke pryse te kom, dien dan ook soms as oorwegingsfaktor by die uitgee van dramatekste (sien 6.12.2). In Bourdieu se terme gaan dit oor die prestigewaarde wat sulke toekennings vir beide die skrywer en uitgewery inhou – 'n vorm van simboliese produksie en 'n voorbeeld van die verband tussen simboliese en materiële produksie. Enkele voorbeelde van dramatekste wat ná verhoogproduksies verskyn het, sluit in: Antjie Krog se verwerking van *Mamma Medea* (volgens die uitgewer is die uitgeebeslissing in hierdie geval ook beïnvloed deur die bydrae van dié vertaling tot die dramakanon – Barnard, 2002a); Pieter Fourie se dramas *Naelstring*, *Elke duim 'n koning* en *Koggelmanderman* (wat ook meegehelp het met die toekenning van die Hertzogprys aan Fourie); en Breyten Breytenbach se dramatekste, *Boklied* en *Die Toneelstuk*, wat gelyktydig met die verhoogproduksies verskyn het.

'n Verdere direkte verband tussen die teaterbedryf en spesifiek die bemarkingsfase van die uitgesisteem gaan oor die mate waartoe kunstefeeste as platform vir die bemarking en promosie van Afrikaanse boeke en skrywers dien. Terwyl literêre feeste reeds 'n gevestigde instelling in Engeland, Europa en Amerika is, is die Woordfees (sedert 2000) en die Versindaba (sedert 2005) in Stellenbosch van die min plaaslike feeste wat hoofsaaklik op die Afrikaanse letterkunde en skrywers fokus. Al word die woord in al sy vorme gevier, dus ook toneel en musiek (Van Zyl, 2001d:12-13), is daar ook 'n groot aantal voorlesings deur skrywers en boekbekendstellings op die Woordfees. Die Versindaba is 'n naweekfees wat hoofsaaklik op die poësie gefokus is. Daar word ook jaarliks 'n saamgestelde digbundel uit deelnemers aan die Versindaba se gedigte deur Protea Boekhuis uitgegee en tydens dié fees bekendgestel.

Die Woordfees het uitgebrei na die Aardklop Kunstefeeste waar 'n boekebrekfiis en skrywersgala aangebied word en waartydens skrywers uit hulle werk voorlees en daarvoor gesels. Die Volksblad-kunstefeeste fokus ook sterk op boeke en bied verskeie boekprogramme in samewerking met die Universiteit van die Vrystaat aan. Die Time of the Writer-fees wat jaarliks in Durban plaasvind, fokus nie direk op die Afrikaanse letterkunde nie. Die Passaatwindfees as deel van die Kaapse Fees en in samewerking met die Nederlandse organisasie Winternachten, is ter viering van taal en literatuur op universele vlak, gerig op die kruisbestuiwing tussen Afrikaans en Nederlands. Dit bestaan uit voorlesings deur internasionale besoekende skrywers sowel as plaaslike skrywers en besprekings oor die temas in hulle boeke en hoe dit by mekaar aansluit, met ander woorde die universele verbande tussen temas (vergelyk byvoorbeeld Van Rooyen, 2003).

Die Boekeparadys en Boek-oase is gereelde instellings op kunstefeeste soos byvoorbeeld die KKNK en Aardklop onderskeidelik waar boeke verkoop word, nuwe publikasies bekendgestel word en lesers genooi word om skrywers te ontmoet. Van Zyl (2002b) meld dat die verkope van boeke op byvoorbeeld die KKNK vanaf R76 000 in die begin tot R250 000 gestyg het, maar dat dit steeds slegs 'n beskeie bydrae is tot die omset van NB-Uitgewers en dat die mees doeltreffende manier om boeke te verkoop steeds deur boekwinkels is. Kunstefeeste het 'n belangrike gebeurtenis vir die bekendstelling van boeke geword, in so 'n mate dat uitgewerye dikwels hulle uitgeeprogramme só beplan dat die verskyningsdatums van nuwe titels met die

aanbieding van kunstefeeste saamval. Daar bestaan persepsies dat boekeprogramme by kunstefeeste jaarliks op dieselfde skrywers fokus en dat die programme 'n stereotiepe idee vergestalt van watter skrywers en boeke by die publiek aftrek sal kry. Alhoewel kunstefeeste wel 'n stimulus vir die sigbaarheid van boeke is, bly dit slegs sporadiese geleentede en dien dit nie as 'n deurlopende meganisme vir die bevordering of behoud van die Afrikaanse boek nie.

(c) Die musiekbedryf

Transformasie in die 1990's en vroeë 2000's het ook 'n direkte invloed op die Afrikaanse musiekbedryf uitgeoefen. Dié kulturele bedryf het hom egter in 'n groot mate van die boekuitgewerybedryf en teaterbedryf onderskei deurdat dit ten spyte van die impak van transformasie sterk gegroei het sedert die 1990's (beide wat die omvang van die bedryf en die verskeidenheid van verskillende musiekstyle betref). Bosman (2004:21) beskryf dit as 'n "ongekende bloeitydperk", as "so 'n groot toename in kunstenaars, genres en subgenres, optree-geleentede en die produksie van CD's dat die terrein haas onoorsigtelik geword het" en as 'n "geweldige opbloeï in Afrikaanse ligte musiek oor die afgelope twee dekades, met 'n ongekende ontploffing in die afgelope ses tot agt jaar" (Bosman, 2003:106).

Die vraag ontstaan nou hoe die musiekbedryf daarin kon slaag om as dié vooruitstrewende Afrikaanse kulturele bedryf onderskei te word. Bosman (2003:106-107, 116-117; en 2004:44) beantwoord dié vraag gedeeltelik deur te wys op verskeie faktore wat tot die opbloeï bygedra het: tegnologiese ontwikkelings wat die produksie van CD's teen relatief lae koste vergemaklik het (die impak van die tegnologie-subsisteem op die kultuursubsisteem) en daardeur die produksie versnel het; die bestaan van doeltreffende verspreidingskanale vir musiekprodukte waardeur die finale produk vinniger by die publiek uitkom (wat die onmiddellikheid en aktualiteit van die inhoud van musiekprodukte verhoog); die ontstaan van kleiner produksiehuise wat bereid is om risiko's te neem; groter blootstelling vir plaaslike kunstenaars deur die instelling van gemeenskapradiostasies; die afskaling van Afrikaans op televisie wat die vraag na Afrikaanse musiek verhoog het; en die instelling van Afrikaanse kunstefeeste en musiekfeeste (byvoorbeeld Oppikoppi) waardeur nuwe geleentede

vir die aanbieding van lewendige musiek geskep is en wat tot groter blootstelling en belangstelling by die publiek vir Afrikaanse musiek gelei het.

Die groei van die Afrikaanse musiekbedryf kan ook direk toegeskryf word aan die aard van die bedryf wat hom leen tot verskillende afsetgebiede (in beide die openbare en private sfere van die samelewing) en verskillende mediums vir die verspreiding van musiekprodukte (in der waarheid verskillende produksiekategorieë of produksiklusse) soos optredes deur musiekkunstenaars (by kunstefeeste, musiekfeeste en private funksies); opnames op verskeie mediums soos CD's, musiekvideo's en DVD's wat deur die mark gekoop word vir gebruik in die privaatsektor en ook oor die radio en televisie uitgesaai word in die openbare sektor. Hierdie verskillende produksiekategorieë of produksiklusse vul mekaar aan en daar bestaan 'n groot mate van mediasinergie tussen die verskillende produkte en die afsetgebiede daarvoor.

Daarteenoor is die boek en die teater grotendeels enkelprodukte wat hoofsaaklik in onderskeidelik die openbare en privaatsektor verbruik word en nie tot dieselfde mate as die musiekbedryf verskillende produksiklusse deurloop of hulle tot mediasinergie leen nie. Die musiekbedryf geniet ook die ondersteuning van die televisie en radio as bemarkingsforums en die sigbaarheid van musiekprodukte word verhoog deur gereelde kompetisies (vergelyk byvoorbeeld die reekse Pop Idols, Zing en Rock Spider op televisie) en toekennings (vergelyk die jaarlikse Geraas Musiektoekennings) wat wye mediadekking ontvang (véél meer as die mediadekking wat aan literêre toekennings en wedstryde afgestaan word). Die instelling van die musiekkanal MK89 op DSTV in 2005 het 'n reuse impak op die sigbaarheid van Afrikaanse musiek op televisie gehad – veral onder jonger luisteraars. Hoewel die kanaal ook Engelse inhoud het, val die fokus grotendeels op Afrikaanse musiek. Deur die beskikbaarheid van hierdie platform was daar ook sterk groei in die vervaardiging van Afrikaanse musiekvideo's wat op MK89 vertoon word.

Die impak van transformasie op die Afrikaanse musiekbedryf kan gesien word in die diverse musiekstyle en -genres wat vandag in Afrikaanse musiek gehoor kan word. Bosman (2004:21) onderskei die volgende style in kontemporêre Afrikaanse ligte musiek (“ligte” word hier teenoor “klassieke” gebruik en dui nie op 'n onderskeid tussen “populêre” en “literêre” nie): pop, folk, country, rock, techno, gospel, die

luisterliedjie, kwaito, tradisionele boere- en sokkiemusiek, techno-boeremusiek, boere-rock en sportmusiek. ’n Hewige polemieks is in die vroeë 2000’s ontlok oor die verhouding tussen sogenaamde “kommersiële” (populêre) en “nie-kommersiële” (literêre) musiek met onder andere Steve Hofmeyr en Anton Goosen as verteenwoordigers van die onderskeie pole van die spektrum (vóór 1990 was die toonaangewende verdeling in musiek tussen “hoofstroom-” en “alternatiewe” musiek op grond van die kunstenaars se ondersteuning van die establishment al dan nie – dus ’n politieke verdeling wat ná demokratisering nie meer geldig is nie). Bosman (2004:22-23) wys op die problematiek van etikettering en klassifikasie en die feit dat buite-musikale en tekstuele faktore ook soms ’n rol speel. Uiteenlopende style van kunstenaars verhinder ook dat hulle in kassies geplaas kan word. Die genoemde debat was ’n uitdrukking van kommer oor die klein en groot happe uit die spreekwoordelike appel of die oorhel van die skaal na die kant van populêre musiek, eerder as ’n verdediging van die produksie van een soort musiekproduk ten koste van die ander.

Uitsprake deur rolspelers en kunstenaars in die dokumentêre televisiereeks *Kom laat ons sing – ’n musikale reis van Laurika Rauch* (2002), gee ’n belangrike aanduiding van die stand van die mark vir Afrikaanse musiekprodukte (wat ook op ander kultuurprodukte, soos boeke, van toepassing is). Dirk Uys (aangehaal in *Kom laat ons sing*, 2002) glo dat daar vandag baie skeppingsenergie in Afrikaanse kuns is (hy noem die musiek en die letterkunde), maar hy is van mening dat die mark se smaak swak ontwikkel is: “Afrikaanse mense het te lank ’n kous oor die kop getrek [...] die manipulasie deur die Broederbond het tot min intellektuele en spirituele groei gelei”. Volgens hom kan die Afrikaanse mark nie deeglik genoeg onderskei tussen musiek met ’n duidelike inhoudelike boodskap (soos dit voorkom in eietydse Afrikaanse rockmusiek en ander genres) en kunsmatige musiek (soos eietydse Afrikaanse dansmusiek met niksseggende lirieke) nie.

Valiant Swart (aangehaal in *Kom laat ons sing*, 2002) sluit hierby aan wanneer hy daarop wys dat die laasgenoemde kategorie besig is om die mark oor te neem. Hy beskryf dit as: “[...] ’n skrikwekkende barometer van wat in mense se koppe aangaan, wat hul interesseer, fassineer, amuseer en vermaak”. Ook die musiekskrywer Theunis Engelbrecht (aangehaal in *Kom laat ons sing*, 2002) lewer ’n belangrike uitspraak oor die musiekmark (en ’n uitspraak wat eweneens op die mark van Afrikaanse

kultuurprodukte in die algemeen van toepassing is) wanneer hy meen dat Afrikaanse musiekkunstenaars wat gehalte musiek maak reeds vanaf 1979 tot nou toe slegs oorleef, terwyl kunstenaars van “bubblegum musiek” in paleise woon. Steve Hofmeyr (aangehaal in *Kom laat ons sing*, 2002) is van mening dat “die kunstenaars wat sterre word in hierdie land alles van ons nasie sê – goed of sleg”. Hierdie uitsprake bewys dat ook die musiekbedryf (soos die boekuitgewerybedryf en teaterbedryf) aan die ekonomiese realiteit van vraag en aanbod uitgelewer is en dat die tirannie van die mark (sogenaamde sensuur deur die mark deurdat die vraag die botoon bo aanbod voer) hoogty vier.

Die verband tussen die Afrikaanse musiekbedryf en boekuitgewerybedryf handel oor die mate waartoe beide, deur taal as bepalende faktor, uitdrukking van kultuur in kultuurprodukte vergestalt en deur die Afrikaanse mark verbruik word. Die invloed van transformasie op die musiekbedryf en die produkte van dié bedryf, is ook sigbaar in die Afrikaanse boekuitgewerybedryf (in Hoofstuk 6 word in kwantitatiewe terme aangetoon wat die impak van transformasie op die Afrikaanse fiksieboek was). Wanneer die verhouding tussen verskillende produksiekategorieë nagegaan word en sekere kategorieë meer as ander geproduseer word, is dit ’n aanduiding van die markaanvraag na daardie produksiekategorie. Daar kan dus hipoteties aanvaar word dat die produksie van “populêre” musiekprodukte en boekprodukte ’n aanduiding is van die markaanvraag. Soos in die Afrikaanse musiekbedryf, is die mark vir “populêre” Afrikaanse fiksieboeke groot en word daar baie produkte geproduseer om in dié markaanvraag te voorsien.

’n Volgende verband tussen die Afrikaanse musiekbedryf en die Afrikaanse boekuitgewerybedryf is die wisselwerking tussen die produkte van die bedrywe, spesifiek tussen Afrikaanse lirieke en gedigte (tydens die genereringsfase van die uitgesisteem). In haar artikel “Het Afrikaanse rock iets vir die Afrikaanse poësie te sing?” verwys Bosman (2003:102-103) na verskillende uitsprake deur Afrikaanse letterkundiges dat die produksie van Afrikaanse poësie onder druk verkeer. Sy toon dan oortuigend aan dat daar ’n mate van herstel binne die poësiesisteem plaasvind deur die wisselwerking waarin dié sisteem met die uitvoerende kunste en musiek verkeer: daar is “duidelike tekens van ’n intensivering in die interaksie tussen Afrikaanse poësie en Afrikaanse musiek” (Bosman, 2003:106). Daar was volgens

Bosman (2003:104-105) oor die afgelope dekade 'n toename in geleentede waarby die poësie deel geword het van die uitvoerende kunste en die musiek, soos deur voorlesings van gedigte deur digters self, voordragprogramme, die literêre bekgevegte onder leiding van Henning Pieterse en die toonsetting en musikale verwerking van gedigte. Gevolglik het poësie uit die binnekamer na die openbare sfeer verskuif.

Die tradisionele skeiding tussen poësie en liriek het ook begin vervaag deurdat kunstenaars wat slegs bekend was as liriekskrywers en sangers (soos Koos du Plessis, David Kramer, Steve Hofmeyr, Amanda Strydom en Stef Bos) nou ook as digters beskou word en daar van hulle digbundels en liriekbundels verskyn het (Bosman, 2003:105-106). Aan die ander kant het kunstenaars wat aanvanklik as digters gedebuteer het, later bekendheid verwerf as sangers, soos byvoorbeeld Koos Kombuis en Gert Vlok Nel. Breyten Breytenbach het deelgeneem aan die oorskryding van die grense tussen poësie en musiek en tree op twee CD's op as voordraer-sanger teen die agtergrond van musikale begeleiding. Die bekende kortverhaalskrywer Hennie Aucamp het reeds in die laat 1970's hom tot die skryf van ook kabarettetekste gewend en het later talle lirieke vir bekende sangers soos byvoorbeeld Amanda Strydom, Elzabé Zietsman en Coenie de Villiers geskryf. Bosman (2003:116-117) kom tot die gevolgtrekking dat “daar allerhande verskuiwings in die kulturele sisteem plaasvind: in die produksie van kultuurgoed en in die resepsie daarvan; moontlik 'n groot verskuiwing in voorkeur van die individuele na die kollektiewe belewenis van tekste van allerlei aard; moontlik ook ingrypende veranderinge in die voorkoms en formaat waarin poësie manifesteer”.

Tydens Antjie Krog (2004) se N.P. van Wyk Louw-gedenklesing, “Die beautiful woorde van Van Wyk Louw”, sluit sy by Bosman se beskouing aan dat die formele poësisisteem onder druk verkeer. Krog (2004:8) is veral bekommerd oor die afwesigheid van 'n jonger geslag nuwe digters: “Waar is dus die Jackie Nagtegaal of Saartjie Botha van die poësie? Waar is die jong weergawes van Patrick Petersen en Peter Snyders? Lewer die talle poësie werksinkels niemand van gehalte op nie? Of bestaan daar wonderlike digters wat doodeenvoudig nie uitgegee word deur vandag se uitgewers nie? Poësie is die barometer van 'n taal se welstand. Te oordeel aan wat gepubliseer word, beleef Afrikaans 'n noodtoestand. So wat gaan aan?”. Sy kom tot die gevolgtrekking dat “jong wit mense op alle plekke gekontesteer en betwis voel” en

vermoed dat “jong mense instinkatief aangevoel het: bly weg van al die dinge waaroor Afrikaners in hoofletters dink: Politiek, Rugby, Digter” en daarom eerder uitwyk na *LitNet*, rock en punk toe en verder dat “jongmense wat skryf hulle vasgeloop het in die heersende taal en styl van Afrikaanse gepubliseerde poësie” (Krog, 2004:9).

Krog se lesing is nie sonder kritiek ontvang nie (vergelyk byvoorbeeld die digter Charl-Pierre Naudé, 2004:8 se kommentaar), maar dit is insiggewend dat sy, soos Bosman, die tendens waarneem dat daar ’n soort herstel van die poësisistiem plaasvind: ’n nuwe geslag wat eerder sangers (“rocksterre”) as digters wil wees en hulself dus eerder in lirieke as in gedigte uitdruk. Buiten die moontlike verklarings vir die sterker posisie van die musiekbedryf bo die boek(poësie)bedryf, voeg Krog die moontlikheid by dat ’n jonger skeppende geslag probeer wegkom van die politieke bagasie van die verlede en daarom ook hulself eerder in musiek as in die digkuns skeppend uitdruk. Hierdie situasie hang saam met die algemene kulturele klimaat, die impak van die massamedia op die tyd waarin ons leef, die verskeidenheid vermaak beskikbaar en die gebrek aan ’n lewenskragtige lees- en boekkultuur.

3.3.2.2 ’n Oorsig oor die heersende kulturele klimaat – ’n kultuurfilosofiese blik

In debatte en polemieke oor die verskraalde produksie van Afrikaanse fiksie (veral Afrikaanse poësietitels) gedurende die laat 1990’s en vroeë 2000’s, het die klem dikwels geval op die rol van uitgewers wat meer waarde heg aan ekonomiese oorwegings by die neem van uitgeebeslissings (vergelyk onder andere Weideman *et al*, 2002) en die afwesigheid van jong nuwe skrywers (vergelyk Burger, 2002 en Viljoen, 2002). Enkele stemme in hierdie debatte het egter ook klem gelê op die impak wat lesers se voorkeure op die produksie van fiksie het. In ’n berig in *Boekewêreld* in 2001 word die kreeftegang van die Afrikaanse letterkunde in verband gebring met “’n algemene kulturele verval wat vaardig is” (Smith, 2001:3). John verwys na ’n “nuwe vorm van ongeletterdheid [as] die gevolg van die psigiese verstrooiing wat die massamedia in die hand werk” en Visagie merk op dat daar “’n soort anti-intellektualisme in die Afrikaanse kultuurlewe teenwoordig [is], ’n aandrang op toeganklikheid en prul vir die massas” (albei aangehaal in Smith, 2001:3). Die verhouding tussen “hoë” en “lae” kultuur (in hierdie geval “literêre”

versus “populêre” fiksie) is ’n komplekse aangeleentheid wat verdien om verder belig te word. Die meningvormers wat hierbo aangehaal is, bevind hulself in die een kamp wat die instandhouding van “literêre” fiksieproduksie verdedig. In ’n ander kamp is diegene wat hulle verset teen elitêre voorskrywing en wat van mening is dat dit juis literêre fiksie (soos onder meer vergestalt in die surrealistiese prosa van die Afrikaanse Sestigters) was wat die Afrikaanse leser vervreem het.

In ’n lesersbrief deur La Cock (2003:25) verklaar hy die kwynende produksie van Afrikaanse fiksie as volg: “Die Afrikaanse boekmark kwyn bloot omdat dit nie gelees word nie”; hy pleit vir “[...] verstaanbare Afrikaanse boeke waarmee die hoofdoel is om die leser ongekompliseerd te versadig”; hy maak die bydrae van die Sestigters as “onverdiende kultusstatus” af omdat hulle “die Afrikaanse leser [vinnig] onder sy jis geskop [het] terwyl daar onbeskaamd na hogere letterkunde gevry is”, terwyl hulle voorgangers, “skrywers in die jare vyftig en vroeër besig was om ’n leeskultuur in die Afrikaanssprekende lesersamelewing te vestig”; hy prys die bydrae van boekklubskrywers vir die verligting wat dit gebring het in die elitistiese “boekewoestyn” (geskep deur die Sestigters se vervreemdende skryfwerk).

In ’n ander lesersbrief sluit Van Burick (2002:10) hierby aan wanneer hy eerder kies vir “’n Engelse hygroman vir die kooi” as “moeilike boeke soos ’n Breytenbachdigbundel”. Dit is onomwonde so dat eksperimentele fiksie uit die 1960’s en 1980’s die leser vervreem en ook groter eise aan die leser stel as ’n liefdesroman wat vir ontspanning gelees word. Die bydrae van eksperimentele fiksie lê egter in die kunswaarde en die vernuwing en uitbreiding van die letterkunde, die plasing van die Afrikaanse letterkunde tussen die “groot letterkundes” in die res van die wêreld en nie in die uitbou van ’n (populêre) leeskultuur nie.

Wat die poësie betref, wonder Bosman (2003:103) of “die modernistiese aandrag op voortdurende vernuwing as belangrike kriterium nie dalk die gekanoniseerde poësie so ver gevoer en die grense so ver verskuif [het] dat die Afrikaanse poësie ontoeganklik vir baie lesers geword het nie?”. Die groei in fiksieproduksie behoort nie gemeet te word aan die groei van een soort fiksieproduk nie (dikwels ten koste van die teenoorgestelde soort), maar produksiepatrone behoort vir alle fiksieproduksie bepaal te word en dan kan daar gekyk word in hoe ’n mate fiksieproduksie gediversifiseer

het, al dan nie. Die verhouding tussen sogenaamde “hoë” of “literêre” en “lae” of “populêre” letterkunde en die wyse waarop kategorisering in hierdie studie plaasvind, word in 5.6 bespreek en ’n kwantitatiewe ontleding van die produksieprofiel van Afrikaanse fiksie kom in Hoofstuk 6 onder die loep.

Bogenoemde uitsprake gaan in wese oor die heersende kulturele klimaat as ’n vergestaltung van die aanvraag van die mark vir verskillende soorte Afrikaanse fiksieprodukte en hoe uitgewerye in dié markaanvraag voorsien deur die (soort) fiksieprodukte wat hulle produseer. Sommige uitgewers huldig die mening dat ’n markaanvraag vir fiksie nie geskep kan word nie – met ander woorde die vraag bestaan al dan nie en uitgewerye produseer bloot in reaksie op die bestaande vraag. Tog oortuig hierdie argument nie: dit is deel van ’n uitgewer se sosiale verantwoordelikheid om, in samewerking met ander rolspelers in die uitgesisteesem, by te dra tot die vestiging en uitbouing van ’n lees- en boekkultuur en daardeur ’n markvraag vir ’n wye verskeidenheid fiksieprodukte te skep. Hierdie aspek lê dus ook die verband tussen die kultuursubstiesem en boekproduksie as institusie in die kern van die uitgesisteesem bloot: die aanvraag-aanbod-verhouding van die mark (en die heersende kulturele klimaat as ’n aanduiding van dié verhouding) beïnvloed uitgeebeslissings en het ’n direkte invloed op boekproduksie. Dit gaan egter nie slegs oor die vraag-aanbod ten opsigte van “populêre” versus “literêre” fiksie nie, maar meer nog oor die vraag na die fiksieboek in die algemeen as ’n vorm van vermaak of vryetydbesteding, asook die mate waartoe fiksieprodukte en lees toenemend meeding met ’n wye verskeidenheid ander kultuurprodukte gerig op ontspanning.

Boekproduksie hou direk verband met die algemene posisie van die boek as kultuurprodukt binne die kultuursisteesem van die samelewing (in die vorige afdeling is reeds aangetoon dat die Afrikaanse fiksieboek om verskeie redes veel swakker daaraan toe is as Afrikaanse teater of Afrikaanse musiek). Johann Rossouw (2002) verskaf ’n boeiende kultuurfilosofiese ontleding van die plek van die boek binne die verskuiwings in mediasfere en as instrument van kulturele oorlewing. Rossouw (2002:1-2) verwys na die onderskeid tussen die begrippe “oorlewing” en “kommunikasie” na aanleiding van die eietydse Franse denker Régis Debray, wat deur dié onderskeid ’n eietydse kultuurpolitieke ontleding ontwikkel het.

Oorlewering sluit alles in wat met die dinamika van die kollektiewe geheue verband hou, dus ook die verspreiding van inligting tussen verskillende tydruimtelike sferes, terwyl kommunikasie na die verspreiding van boodskappe binne 'n gegewe oomblik (dieselfde tydruimtelike sfeer) verwys. Beide oorlewering en kommunikasie maak van tegniese-materiële steunvlakke gebruik as “vervoermiddel” of medium wat bepalend is van óf oorlewering óf kommunikasie. Die boek (of geskrewe woord) is 'n medium van oorlewering, terwyl televisie, rolprente en ander visuele mediums waardeur die beperking van ruimte oorkom wil word, mediums van kommunikasie is. Toegepas op die Afrikaanse wêreld, beskou Rossouw (2002:2) die apartheidsamelewing vanaf die 1940's tot die 1980's as een van oorlewering, terwyl die post-apartheidsamelewing een van kommunikasie is. Beskou binne hierdie breër kulturele, filosofiese en politieke konteks, het die transformasieproses sedert 1990 meegehelp om die klem te verskuif vanaf oorlewering na kommunikasie en daardeur is die produksie van boeke en spesifiek Afrikaanse fiksie negatief geraak.

Debray (aangehaal in Stassen, 2003:6) onderskei verder tussen drie mediasferes waarin kulturele oorlewering deur verskillende mediums (steunvlakke) oorgedra word: (i) die logosfeer met die gesproke woord (insluitend orale oorlewering en die radio) as medium; (ii) die grafosfeer met die geskrewe woord (insluitend boeke, koerante en tydskrifte) as medium; en (iii) die videosfeer met beelde (insluitend rolprente, televisie en die grafika en ander multimedia elemente van die elektroniese media) as medium. Volgens die uitgewer Nicol Stassen (2003:7-8) het die aanbreek van die videosfeer gemanifesteer in onder meer die einde van politieke eenheid onder Afrikaners (ook 'n gevolg van die transformasieproses), die Amerikanisering van Afrikaanssprekendes en 'n krisis vir die boekebedryf. Lesers van Afrikaanse boeke is hoofsaaklik kinders van die grafosfeer – Afrikaanssprekendes het vir 'n relatiewe kort periode, eintlik maar vir slegs drie dekades, vanaf die 1950's tot 1980's, in die grafosfeer geleef, teenoor die byna vyf eeue waarin Europeërs hulle in dié sfeer bevind het.

Die oorgang tussen die mediasferes (en spesifiek die laaste oorgang na die videosfeer) moet, net soos die oorgang van 'n kultuur van oorlewering na een van kommunikasie, ook beskou word teen die agtergrond van die transformasieproses sedert die 1990's wat implikasies vir die uitgesisteem van Afrikaanse fiksie gehad het. Indien die

institusionele afskaling van Afrikaans in byvoorbeeld skole en universiteite (die onderwyssubsisteem), die openbare posisie van Afrikaans (in byvoorbeeld die openbare uitsaaimedia in die mediasubsisteem), en die kultuurpolitieke posisie van die Afrikaanse minderheidsgroep verder gevoer word, is Stassen (2003:6-7) van mening dat die Afrikaanse boek as kultuurproduk verder sal verswak en uiteindelik deur slegs 'n klein elitegroepie (kinders van die grafosfeer) in stand gehou sal word.

Na die grootskaalse afskaling in die institusionele ondersteuning van fiksieproduksie (deur verminderde aankope van skoolboeke en krimpemde biblioteekbegrotings – sien 3.3.4.1 en 3.3.5.1) – wat saamhang met die politieke transformasie sedert die 1990's – is fiksieproduksie toenemend aangewese op die algemene mark. Wanneer Rossouw en Stassen se uitsprake in gedagte gehou word, is dit kommerwekkend dat die algemene mark van die toekoms (vandag se jong mense – die sogenaamde “generasie Z”, vergelyk Rossouw, 2002:4) in die denkmodus van die videosfeer funksioneer en nie veel ondersteuning aan die boek as vorm van vermaak afstaan nie (Venter, 2004a). Daarom is dit van uiterste belang dat 'n lees- en boekkultuur op 'n georganiseerde wyse geskep en uitgebou word om te verseker dat daar 'n toekomstige mark vir fiksieboeke sal bestaan.

3.3.2.3 Die ontwikkeling van 'n leeskultuur en boekkultuur as ontwikkelingsstrategie vir die uitgewerybedryf

Die afwesigheid van 'n nasionale ontwikkelingsbeleid ter bevordering van 'n leeskultuur en boekkultuur is problematies vir die boekuitgewerybedryf deurdat dit die ontwikkeling van die bedryf belemmer. Alhoewel daar talle losstaande inisiatiewe bestaan waardeur lees en die waardebesef van boeke bevorder word, word dié inisiatiewe nie oorkoepelend gekoördineer nie en is daar nog nie veel vordering gemaak nie (PICC, 2005:1). Enkele voorbeelde van hierdie inisiatiewe sluit die volgende in:

- Die Sentrum vir die Boek is onder meer betrokke by die bevordering van geletterdheid en lees in Suid-Afrika. Die sentrum se funksies sluit in boekontwikkeling en die bevordering van bewustheid van boeke en dit dien as

'n portaal wat inligting oor die boekebedryf beskikbaar stel (Sentrum vir die Boek, 2004a).

- Die jaarlikse viering van Wêreldboekedag op 23 April wat die aandag op lees en boeke vestig. Die Sentrum vir die Boek is betrokke by die organisering van dié jaarlikse viering. Verskeie ander organisasies, soos byvoorbeeld die provinsiale biblioteekdienste, vier ook hierdie dag deur onafhanklike inisiatiewe ter bevordering van 'n bewustheid oor boeke en lees.
- Verskeie inisiatiewe wat sedert 1995 deur die Departement van Onderwys van stapel gestuur is en waarvan nie een geslaag het nie. Die eerste inisiatief, die Ithuteng “Ready to Learn”-veldtog, is in 1996 deur Minister Sibusiso Bengu geloods met die tweedoelige doelwit om, as 'n politieke fokus, ongeletterde volwassenes na 'n hoër vlak op te voed en om prominentheid te verleen aan die ontwikkeling en voorsiening van basiese onderwys en opleiding vir volwassenes (ABET). Dié projek het, na slegs een jaar van sukses, as gevolg van swak organisasie, die gebrek aan 'n nasionale strategie en kapasiteit in die onderskeie provinsies, swak opleiding van die fasiliteerders en die nie-beskikbaarheid van leesmateriaal in veral inheemse tale, misluk. Die tweede inisiatief, die South African National Literacy Initiative (SANLI)-veldtog, is in 1999 deur die destydse Minister van Onderwys, Kader Asmal, van stapel gestuur en het dit ten doel gestel om die “rug van ongeletterdheid te breek” en die ontwikkeling van 'n nasie van lesers aan te moedig. Die provinsiale projekte is swak befonds en het vir die uitvoering daarvan op vrywilligers staatgemaak. Dit het vroe laat ontstaan oor die regering se werklike verbintenis tot geletterdheidsopleiding vir volwassenes en die voorsiening van nasionale leesprogramme. Die derde projek, die Masifunde Sonke “Building a Nation of Readers”-veldtog is in 2001 deur Asmal van stapel gestuur toe dieselfde jaar as die “jaar van die leser” verklaar is. Die inisiatief is gekoördineer deur SANLI. Die doel van die veldtog was om lees te bevorder en om nasionale geletterdheidsvlakke te verhoog. Die Masifunde Sonke-veldtog was ook 'n mislukking omdat daar nie genoegsame finansiële hulpbronne daarvoor beskikbaar gemaak is nie en dit nie behoorlik bemark is nie. Dit het slegs een jaar geduur en is nou opgeneem in die South African Reading Promotion Initiative. Hierdie inisiatief het ten doel om die waarde en belangrikheid van lees in skole, huise, biblioteke en die werkplek te bevorder en die relevansie

van leesvaardighede in die moderne samelewing te bemark. (Galloway, 2004c).

- Die eerste Suid-Afrikaanse internasionale boekeskou, die Cape Town Book Fair, vind in Junie 2006 in Kaapstad plaas. Dit is 'n inisiatief van die Suid-Afrikaanse Uitgeweryvereniging (PASA), in samewerking met die gevestigde internasionale boekeskou in Duitsland, die Frankfurter Buchmesse. 350 uitgewers (60% plaaslik en 40 % uit die buiteland) sal by die skou teenwoordig wees en regte tussen mekaar koop en verkoop. Die skou is ook toeganklik vir die publiek wat boekbekendstellings en voorlesings deur skrywers kan bywoon. Behalwe vir die formele feesgeleentheid, sal die inisiatief ook poog om die waarde van lees en boeke onder Suid-Afrikaners te verhoog en die vestiging van 'n leeskuiluur, as deel van die kulturele ontwikkeling van die land, aan te moedig (Cape Town Book Fair, 2005).

Behalwe vir bogenoemde inisiatiewe, is talle ander regeringsdepartemente en bedryfsliggame betrokke by die ontwikkeling van 'n lees- en boekkuiluur (sien 3.4.1.2 en 3.4.1.3).

Die tekort aan empiriese navorsing oor eietydse leesgewoontes en leesgedrag (met uitsondering van die drie-fase-projek van die PICC – sien hieronder) is 'n faktor wat bydra tot die apatie rondom die daadwerklike implementering van volhoubare strategieë ter bevordering van 'n leeskuiluur. In hierdie verband is die empiriese navorsing deur Maritha Snyman oor die leesvoorkeure en leesgedrag van Afrikaanse kinders, wat in opdrag van die uitgewerye Via Afrika en LAPA onderneem is, 'n welkome toevoeging en van direkte belang vir die uitgesisteeim van Afrikaanse fiksie. Snyman se studie het 3 380 respondente betrek (Afrikaanstalige skoolleerders in die ouderdomsgroep 9-15 jaar, verteenwoordigend van ses provinsies) en aangetoon dat minder as 20% van die respondente van lees hou en minstens een maal per week 'n boek lees (De Vries, 2006:1). Slegs 16% van die leerders het 'n positiewe houding teenoor lees, terwyl 84% aangedui het dat hulle min of glad nie van lees hou nie (jonger respondente het meer negatief teenoor lees gereageer). Hierdie resultate is veral ontstellend wanneer die tekort aan die aankweek van 'n voorliefde vir lees onder jong lesers in verband gebring word met die impak wat dit op moontlike toekomstige volwasse lesers van Afrikaanse fiksie kan hê. Snyman (aangehaal in De Vries,

2006:1) is bevrees dat “as ’n leeslus nie by die jonger groep aangewakker word nie [...] soortgelyke studies [...] oor vyf jaar nog swakker uitslae [kan] oplewer”. Snyman (aangehaal in Samuel, 2006:4) lê veral klem op die verantwoordelikheid van ouers wat te blameer is vir kinders se negatiewe houding teenoor lees wanneer hulle nie vir hul kinders boeke koop en lees aanmoedig nie: “Boeke laat jou krities en innoverend dink en sinryke besluite neem. Koop boeke vir jou én jou kinders. Lees dit saam en bepraat dit saam. ’n Groter guns kan jy hulle nie bewys nie, en niemand anders gaan dit doen nie.” Volgens Snyman kan kinders se weerstand teen lees afgebreek word “as ouers meer bewus gemaak word van die waarde van lees en saam met die skool by hul kinders se leesgedrag betrokke is, uitgewers die behoeftes van dié lesers in ag neem en die koste van nuwe kinder- en jeugboeke ondersoek word” (aangehaal in De Vries, 2006:1).

Die Print Industries Cluster Council (PICC, 2005:3) erken dat die afwesigheid van ’n leeskuiluur die grootste en mees uitdagende struikelblok vir die groei en ontwikkeling van die plaaslike boekebedryf is, daarom het hulle sedert 2003 begin om ’n drie-fase-projek te loods vir die promosie van ’n leeskuiluur. In die eerste twee fases is wye navorsing oor leesgewoontes en -aktiwiteite geloods. In die derde fase sal ’n landswye veldtog geloods word waardeur lees bevorder sal word deur lees as ’n aktiwiteit te bemark: “[...] an integrated and cohesive national reading campaign to promote the habit through Branding the Activity of Reading (BAR). Like all other things, reading competes with a number of other products, thus the perception of values has to be changed” (PICC, 2005:3). Gevolglik is ’n dokument aan die begin van 2005 deur die PICC (2005) gesirkuleer waarin ’n voorlopige nasionale boekontwikkelingsbeleid uiteengesit word. Die lang afwesigheid van só beleid word toegeskryf aan ’n tekort aan politieke wilskrag, ten spyte van die bestaande losstaande inisiatiewe. In 1994 is die Book Development Council of South Africa (BDCSA) gestig om ontwikkeling van die boeksektor op georganiseerde wyse te bevorder (dié inisiatief het egter nie geslaag nie as gevolg van ’n tekort aan befondsing en ondersteuning deur sleutelrolspelers in die bedryf en die BDCSA het in 1998 doodgeloop). Beide die BDCSA en die Cultural Industries Growth Strategies (CIGS – ’n inisiatief van die Departement van Kuns en Kultuur) het verslae geproduseer waarin ’n oorsig oor die plaaslike bedryf gegee word (sien 5.3) – beide dié verslae het egter nie daarin geslaag om ’n nasionale boekontwikkelingsbeleid of ander wetlike raamwerk vir die groei van die

bedryf daar te stel nie (PICC, 2005:10). Intussen is vordering gemaak in die insameling van data oor die wye spektrum van die bedryf, insluitend data oor die subbedrywe soos die papierbedryf, drukkersbedryf, uitgewerybedryf, boekhandelbedryf en biblioteke, wat bekend staan as die Annual Industry Profile Study en deur die PICC bestuur word (die tekort aan betroubare inligting word juis as struikelblok beskou om die ontwikkeling van die bedryf te monitor – sien 5.3).

Die huidige tekort aan volhoubare groei van die Suid-Afrikaanse boekebedryf word toegeskryf aan die afwesigheid van 'n wetlike raamwerk (soos 'n nasionale boekontwikkelingsbeleid) wat sodanige groei kan ondersteun, fasiliteer en aanmoedig. Boekontwikkeling is uitdagend omdat die tweeledige aard van die boek, as 'n kultuurprodukt én 'n verhandelbare ekonomiese produk, in gedagte gehou moet word. In 'n boekontwikkelingsbeleid behoort voorsiening gemaak te word vir verskeie uitdagings in al die fases van die waardeketting, insluitend die opvoedkundige, kulturele, sosiale en kommersiële verhoudings wat outeur en leser in dié komplekse ketting met mekaar verbind (PICC, 2005:11). In der waarheid behoort 'n boekontwikkelingsbeleid dus aandag aan alle entiteite in die uitgesisteem te gee. 'n Boekontwikkelingsbeleid sal in wese 'n ooreenkoms tussen die staat en die uitgewerybedryf wees, waarin ooreengekom word op intervensie wat sal lei tot groter toegang tot boeke deur 'n breër segment van die gemeenskap aan die een kant en groei van die uitgewerybedryf aan die ander kant (PICC, 2005:12). Die doelwitte van 'n boekontwikkelingsbeleid word as volg uiteengesit (PICC, 2005:12-13):

- Om die status van die boekuitgewerybedryf as beide 'n kulturele en strategiese bedryf te verhoog (onder meer deur fiskale, krediet- en administratiewe aansporings vir alle rolspelers in die waardeketting te bewerkstellig wat deelname aan die bedryf sal stimuleer).
- Om te verseker dat die boekuitgewerybedryf en die produkte van dié bedryf die ryk kulturele erfenis en diversiteit van Suid-Afrika weerspieël.
- Om die diversifisering van eienaarskap, indiensneming en produkte in die totale waardeketting te bevorder.
- Om spesifiek die deelname van voorheen gemarginaliseerdes aan die boekuitgewerybedryf te bevorder (onder meer deur die werknemersprofiel te transformeer en die nodige infrastruktuur van menslike hulpbronne wat

opgelei is vir die take in die verskillende fases van die waardeketting te voorsien).

- Om die ontwikkeling van plaaslike outeurs te stimuleer en die generering van skryfwerk met plaaslike inhoud te bevorder.
- Om die nodige wetlike raamwerk te vestig waardeur outeurs se regte deur voldoende outeursregwetgewing beskerm word.
- Om voldoende en bekostigbare toegang tot boeke vir alle segmente van die samelewing te verseker en voldoende voorsiening te maak vir die leesbehoefte van gestremdes.
- Om programme te loods en te fasiliteer wat lees bevorder en ongeletterdheid sal teenwerk.

Die voorgestelde beleid erken dat daar talle struikelblokke bestaan wat dit sal bemoelijk om elkeen van die bogenoemde doelwitte ten volle tot voltooiing te bring. Die res van die dokument sit prioriteite vir elke sektor van die bedryf (skryf, druk, uitgee, boekhandel, biblioteke en lees) uiteen (vergelyk PICC, 2005:15-29). Teen Mei 2006 is daar egter nog nie vordering met die implementering van die voorgestelde boekontwikkelingsbeleid gemaak nie en is dit steeds slegs 'n besprekingsdokument en die toekom daarvan onseker.

Die voordeel van 'n boekontwikkelingsbeleid vir die boekproduksie van Afrikaanse fiksie en die uitgesisteesem van Afrikaanse fiksie is dat dit 'n bydrae sal lewer tot die oplossing van die bestaande uitdagings in die verskeie subsisteme van die uitgesisteesem. Dit is veral die vestiging van 'n leeskultuur en die verhoging van die sigbaarheid van lees en boeke in die algemeen, wat positief sal bydra tot die ontwikkeling van die algemene mark vir Afrikaanse fiksieboeke. Wanneer die aankoopbeleid van biblioteke en die onderwyssisteesem deur so 'n beleid verbeter, sal dit ook moontlik voordele vir die institusionele aankope van Afrikaanse fiksiepublikasies inhou. Wanneer hierdie markte uitbrei, sal produksie verhoog en in sisteemterme sal die kultuur-, biblioteek- en onderwyssubsteesem nader aan die kern van die sisteem (boekproduksie as institusie) beweeg. Slegs die toekoms sal wys of só 'n beleid ook nadelige gevolge vir die produksie van Afrikaanse fiksie mag inhou deur die sterk klem wat op rasionalisering en regstellende aksie geplaas word. Dit sal egter 'n kwade dag wees as die staat deur die instelling van 'n nasionale

boekontwikkelingsbeleid beheer oor die produksie van publikasies uitoefen deur byvoorbeeld voorskriftelik te wees oor die aantal titels wat in die verskeie inheemse tale uitgegee word (vergelyk Wafawarowa, 2001:10-13 se sienings oor die moontlike negatiewe aspekte van só beleid). Wanneer Afrikaanse fiksieproduksie, as die mees ontwikkelde plaaslike literêre tradisie, ter wille van die ontwikkeling van fiksieproduksie in die ander inheemse tale ingeperk word, sal dit tot 'n nuwe vorm van staatsensuur lei wat besonder negatief kan wees.

Die onlangse aankondiging deur Pallo Jordan, Minister van Kuns en Kultuur, dat R1 miljard oor die volgende drie jaar vir provinsiale biblioteke bewillig gaan word en R100 miljoen vir skeppende bedrywe, insluitend die boekuitgewerybedryf (RSG, 2006; Bonthuys, 2006:11), is verblydende nuus en is die kragtigste ondersteuning vir die boekebedryf vanaf regeringskant oor die afgelope 16 jaar. Die langtermyn impak daarvan op fiksieproduksie in die algemeen en Afrikaanse fiksieproduksie spesifiek, is egter nog onduidelik.

3.3.3 Literatuursubsisteem

Die uitgeeproses in die kern van die uitgesisteem (spesifiek die genereringsfase) word direk geraak deur faktore in die vakterrein van die soort publikasie wat uitgegee word: faktore en ontwikkelinge in die opvoedkunde raak die uitgee van opvoedkundige publikasies; tendense op verskillende terreine soos byvoorbeeld die ontstaan van nuwe stokperdjies of toerisme beïnvloed die ontwikkeling van nuwe nie-fiksiepublikasies; ontwikkelinge in die verskeie wetenskaplike vakgebiede soos byvoorbeeld die ekonomie of die regte bepaal die inhoud van akademiese publikasies daaroor. Net so beïnvloed die vakgebied van die literatuur en die literatuursisteem die uitgee van fiksietitels. Deur die fokus van hierdie studie word daar in hierdie afdeling nie aandag gegee aan faktore in ander vakgebiede wat die produksie van ander soort publikasies beïnvloed nie – die toepassing is op Afrikaanse fiksie en daarom word die Afrikaanse literatuursisteem hier onder die loep geneem. Daar word nie gepoog om die Afrikaanse literatuursisteem te rekonstrueer nie, maar slegs om oorsigtelik faktore aan te dui wat die uitgee van Afrikaanse fiksie beïnvloed en in direkte verband staan

met die verskillende fases van die kern van die uitgesisteem – die Afrikaanse literatuursisteem word dus as subsisteem van die uitgesisteem beskryf.

Vervolgens word daar in hierdie afdeling aandag gegee aan die volgende faktore binne die literatuursubsisteem: literatuuropvattings, die outeursprofiel en die demokratisering daarvan, skrywersverenigings en die verhouding skrywer – uitgewer, literêre pryse en literêre wedstryde, opleiding in skeppende skryfwerk en die literêre kritiek en literêre tydskrifte.

3.3.3.1 Literatuuropvattings

“Literatuuropvattings” verwys na die beskouing of opvattings oor wat (“goeie”) literatuur is en nie is nie (“swak literatuur”). Volgens Van der Merwe & Viljoen (1998:30) bestaan ’n literatuuropvatting uit drie dele: “’n opvatting oor die aard en die funksie van literatuur en daarby ook ’n voorkeur vir sekere literêre tegnieke” (vergelyk ook Van der Merwe & Viljoen, 1998:187-218 en Viljoen, 1992c:110-117 oor “literêre evaluering”). Alle rolspelers in die uitgesisteem wat betrokke is by die evaluering of keuring van manuskripte (werwingsredakteurs self en eksterne keurders wat die manuskrip beoordeel tydens die genereringsfase – sien 3.2.1) of van publikasies in gepubliseerde formaat (kritici en resensente wat publikasies resenseer asook lesers wat openbare uitsprake lewer tydens die verbruik- en terugvoerfase – sien 3.2.4) vertrek in hulle uitsprake vanuit hulle persoonlike of die heersende literatuuropvattings.

Literatuuropvattings is gekoppel aan ’n bepaalde tydsgees en speel ’n sleutelrol in die kanoniseringsproses. In ’n bepaalde tyd kan ’n publikasie as “die beste” beskou word en onmiddellik tot die kanon toegelaat word; later kan dit as ’n foutiewe oordeel beskou word en die publikasie kan weer vergete raak; of sommige publikasies bly die toets van die tyd deurstaan, word as “meesterwerke” beskou en herhaaldelik uitgegee (Viljoen, 1992c:110-111). Literatuuropvattings vorm deel van die uitgeefilosofie van uitgewerye van fiksie en word bepaal deur die betrokke uitgewers se persoonlike beskouings oor literatuur. ’n Uitgewer van liefdesromans byvoorbeeld erken die waarde en nut daarvan (dat dit ontspanning en ontvlugting vir die leser bied). Die

voorskrifte van die tydsgespeel egter ook 'n rol omdat dit deur die uitgewer in ag geneem word.

In terme van Bourdieu se veldteorie streef uitgewers na erkenning van die publiek (die uitbreiding of instandhouding van hulle simboliese en kulturele kapitaal) en daarom sal hulle die heersende kollektiewe literatuuropvattinge (soos vergestalt in uitsprake deur die publiek en resensente) in ag neem. Dit sou moontlik wees om literaturopvattinge uit 'n bepaalde periode na te speur deur uitsprake in keurverslae, resensies en lesersbriewe aan koerante, tydskrifte en op webwerwe na te gaan. Die rol van literaturopvattinge kan nagevors word in terme van die invloed daarvan op uitgewers se uitgeebeslissings en die soort publikasies wat uitgegee is soos vergestalt in publikasielyste – só ondersoek val egter buite die bestek van hierdie studie.

3.3.3.2 Outeursprofiel

Outeurs is een van die hoofrolspelers in beide die kern van die uitgesisteem (tydens die genereringsfase) en die literatuursubstansie deur die funksie wat hulle verrig, naamlik die generering van die inhoud van publikasies (die skryf van 'n teks). Dit is moontlik om outeurs se bydrae tot 'n spesifieke produksiekategorie (soos Afrikaanse fiksie) vir 'n bepaalde periode empiries na te vors deur na te gaan watter outeurs se publikasies uitgegee is en hoe die samestelling van dié groep outeurs daar uit sien. 'n Outeursprofiel sou aandag aan die volgende aspekte kon gee: die geslag van die outeurs (manlik teenoor vroulik), die ouderdomskategorieë en die verhouding tussen lewende outeurs en outeurs wat reeds oorlede is, die verhouding tussen debutante en gevestigde outeurs, die verhouding tussen verskillende rasse of etniese groepe, die soort publikasies wat die outeurs skryf en die bydraes van outeurs tot verskillende genres, die uitgewerye waardeur die outeurs se werk uitgegee is en of outeurs slegs by een of meer as een uitgewery uitgegee het (met ander woorde die aandeel van outeurs se oeuvres in die opbou van die publikasielyste van verskillende uitgewerye), die mate waartoe outeurs as deel van 'n kollektiewe groep beskou word en die aandeel van verskillende kollektiewe groepe (byvoorbeeld die Sestigters en Tagtigters) aan die produksie in 'n bepaalde periode. Terwyl die rekonstruksie van 'n volledige outeursprofiel buite die bestek van hierdie ondersoek val, word belangrike

verskuiwings in terme van Afrikaanse outeurs en die invloed daarvan op die uitgesisteem gedurende die periode 1990-2005 vervolgens oorsigtelik belig.

(a) Demokratisering van die outeursprofiel

Een van die belangrikste transformasieverskuiwings gedurende die periode 1990-2005 was die begin van 'n demokratiseringsproses waardeur die outeursprofiel, in terme van ras, meer inklusief geraak het. Botha (2001a:73-74) verwys na die situasie in die 1980's (en daarvoor) toe die Afrikaanse skrywersgemeenskap nog sterk verdeeld was tussen rasse (vergelyk ook Van der Merwe, 2000a en Willemse, 2002a). Die verdeeldheid blyk byvoorbeeld duidelik uit die 1985-simposium *Swart Afrikaanse Skrywers*: “[waartydens] bestek opgeneem [is] van die skrale deelname van ‘swart’ skrywers aan die Afrikaanse literêre kanon of hoofstroomletterkunde; daar is gekyk na die literêre aktiwiteit van swart skrywers op daardie tydstip – wat destyds ten opsigte van die ‘hoofstroom’ feitlik iets van die plek van 'n ‘informele sektor’ in die Afrikaanse letterkunde beklee het. Dit wil sê, hul skryfwerk het selde of nooit publikasie deur 'n gevestigde uitgewery van Afrikaanse literêre werk gehaal” (Botha, 2001a:73-74). Die term “swart” word deur skrywers gebruik wat hulself wil onderskei van Afrikaner-skrywers of blanke skrywers, hulle is meestal kleurlingskrywers wat in hulle moedertaal (Afrikaans) skryf (Petersen, 1997:35). Volgens Willemse (2002a) het daar sedert 1977 meer as veertig swart Afrikaanse skrywers in “tydskriffies” en by hulle eie uitgewerye gepubliseer, waarvan Patrick Petersen se Prog-uitgewery (sien 4.7.4) die vernaamste was. In 1995 vind die *Tweede Swart Afrikaanse Skrywers-simposium* op Paternoster plaas en uit die gebundelde referate blyk dit dat die insluiting van swart skrywers by die gevestigde uitgesisteem van Afrikaanse fiksie oor 'n periode van tien jaar nie op groot skaal gevorder het nie (vergelyk die referate “Die ongelyke magsverhoudinge in die Afrikaanse letterkunde” van Petersen, 1997:32-39 en “Die ontoeganklikheid van die Afrikaanse mediawêreld” deur Geldenhuys, 1997:134-138).

Die aanvanklike uitsluiting van outeurs van spesifieke rasse en die latere (geleidelike) regstelling daarvan, toon die verbande tussen die kern van die uitgesisteem (die genereringsfase), die literatuursubsisteem en die politieke konteks. Met die stigting

van Kwela Boeke in 1994 (sien ook 4.3.1.6) is 'n nuwe era in hierdie verband ingelei. Kwela Boeke se uitgeefilosofie maak voorsiening vir skryftalent uit voorheen benadeelde gemeenskappe wat manuskripte kon genereer waarin die klem sou val op die storie eerder as die literêre verdienste – daardeur sou die leesbehoefte van weinig- en nuutgeletterdes aangespreek word deur stories wat met hulle daaglikse wel en wee verband hou (Botha, 2001a:75). Die resultaat was dat 'n aantal nuwe swart Afrikaanse skrywers se stemme begin weerklink het in die produksie van Afrikaanse fiksie gedurende die 1990's, soos byvoorbeeld: Abraham Phillips, A.H.M. Scholtz, Karel Benjamin, E.K.M. Dido, S.P. Benjamin, Clive Smith, Kirby van der Merwe, Elias P. Nel en Joseph Marble.

Hoewel ras nie 'n oorweging is by die neem van uitgeebeslissings nie (Human, 2004:6), het die outeursprofiel van Afrikaanse fiksie nog nie genoegsaam getransformeer nie en is swart Afrikaanse skrywers nog nie genoegsaam verteenwoordig op die publikasielyste van gevestigde uitgewerye van Afrikaanse fiksie nie. Onder swart Afrikaanse skrywers bestaan daar tans nog 'n sterk persepsie dat hulle by die gevestigde uitgesisteem uitgesluit word (vergelyk Fransman, 2003 en 2004:4). Hierdie groep skrywers gee baie van hulle skryfwerk self uit (sien ook 4.7.4). Tydens die *Derde Swart Afrikaanse Skrywersimposium* in 2005 is daar verslag gedoen oor die demokratisering van die outeursprofiel gedurende die periode 1990-2005 en is aangetoon dat Afrikaanse fiksiepublikasies deur swart skrywers 'n skrale 2% van die totale produksieprofiel uitmaak (sien Venter, 2005 en 2006c vir 'n diepgaande kartering). Daar is wel 'n begin gemaak met die demokratisering van die outeursprofiel van Afrikaanse fiksie maar slegs die toekoms sal wys in hoe 'n mate hierdie (nodige) transformasieverskuiwing uitgebou sal word. Hierdie transformasieverskuiwing is nie net 'n noodsaaklikheid in die strewe na 'n demokratiese outeursprofiel nie, maar ook die groei van die Afrikaanse lesersmark en die demokratisering van die lesersprofiel word direk daardeur beïnvloed.

Die stigting en kort bestaan van die uitgewery Homeros (sien 4.3.1.7), met 'n spesifieke fokus op gay letterkunde in hulle uitgeefilosofie, het op soortgelyke wyse 'n (geringe) bydrae tot die demokratisering van die outeursprofiel gemaak (vergelyk ook Cochrane, 2001:67-77).

3.3.3.3 Literêre groepe en literêre debute

In die literatuurgeskiedskrywing word skrywers uit 'n spesifieke periode dikwels op grond van tematiese- en stylooreenkomste, maar ook op grond van literatuur-sosiologiese faktore, as 'n kollektiewe groep of beweging beskou en word daar na hulle verwys na aanleiding van die betrokke periode, soos byvoorbeeld die Nederlandse Tagtigers van die 1880's. In die Afrikaanse literatuurgeskiedenis word byvoorbeeld verwys na die digters van die 1930's as die Dertigers en na die prosaïste en digters van die 1960's as Sestigters (vergelyk Kannemeyer, 1988). Botha (2005a:2) wys egter daarop dat “[...] ’n dekade-indeling as instrument van periodisering in die literatuurgeskiedenis [nie] deug nie, maar [dat] die etikettering [...] by ons gebruiklik geword [het], waarskynlik om af te baken of te orden omdat die literêre werke wat in opeenvolgende dekades gemaak word, tog dikwels van mekaar verskil. Anders gestel: elke dekade lewer talentvolle skrywers op wat anders skryf as hul voorgangers, wat werk lewer wat beduidend verskil van wat hulle self vroeër gedoen het”.

Tussen die Afrikaanse skrywers van die 1980's was daar nie konsensus oor of hulle hulself as 'n kollektiewe groep beskou nie (vergelyk Heyns, 1995:16-23), tog word daar dikwels na hulle as Tagtigers verwys. Tydens die Woordfees op Stellenbosch in 2005 is die vraag of daar wel sprake kan wees van 'n Tagtigerbeweging weer gestel. In 'n boeiende bespreking van die literatuursosiologiese faktore van die “literêre bedryf” van die 1980's kom Botha (2005a:10) tot die gevolgtrekking dat “daar [...] nie ’n Tagtigerbeweging [was] nie, maar [dat] daar beweging in Tagtig [was]” – ’n formulering wat veelseggend is van die aggremaat van faktore wat ’n rol speel in die bepaling van literêre groepe.

In teenstelling met die voorafgaande groeperings lewer die 1990's (in 'n veel groter mate nog as die 1980's) nie 'n kollektiewe beweging op nie, maar wel individuele literêre debute of stemme. Deur die invoering van nuwe skrywers in die uitgesisteem word nuwe en oorspronklike temas aangespreek, grense verskuif en die dinamika van die sentrum-periferie-verhouding tussen die gevestigde kanon en die uitdaging van die kanon (sisteemverskuiwings) aan die gang gehou. Dit gaan dus oor die verhouding tussen kanonbestendiging en kanonvernuwing deur die toedoen van die uitgee van nuwe skrywers se publikasies.

Gedurende die *Die Burger*-lesingreeks by die KKNK in 2002 lewer prominente Afrikaanse literatoure uitsprake oor sogenaamde “nuwe stemme” in die Afrikaanse letterkunde. Burger (2002) interpreteer “nuwe stemme” as stemme wat vernuwend is ten opsigte van die letterkunde. Hy sluit in sy beskouing aan by Van Wyk Louw wat in 1957 ’n stilstand in die prosa ervaar het. Louw het dit teen die herhaling van dieselfde temas en idees, in dieselfde styl en beskryf die Afrikaanse prosa van die laat 1950’s as gemoedelik-lokaal-realisties. Louw (soos aangehaal in Burger, 2002) identifiseer vier maniere waarop vernuwing kan plaasvind: “deur die aanpak van nuwe temas; deur die opkoms van ’n nuwe woordgebruik; deur nuwe maniere van bou; dit wil sê ’n nuwe volgorde in die aanbied van feite; deur die opkoms van ’n nuwe wêreldbeskouing van waaruit die werk geskrywe word”. Volgens Burger (2002) is daar ’n algemene ervaring van stilstand in ons letterkunde: “is daar tans [2002], ten spyte van literêre bedrywighede – ten spyte van debute en selfs debute deur jonger skrywers, nie juis veel vernuwend nie”.

Viljoen (2002) beskou “nuwe stemme” as skrywers wat vir die eerste keer ’n teks publiseer wat deel uitmaak van die Afrikaanse letterkunde en sy definieer “letterkunde” as: “’n konstruksie [...] wat feitelike tekste uitsluit en waarvan die grense miskien ten onregte gesluit is vir populêre literatuursoorte soos byvoorbeeld die liefdesverhaal wat volgens ’n bepaalde resep geproduseer word”. Viljoen (2002) maak ’n bestekopname van nuwe stemme sedert 1995 en onderskei tussen ses kategorieë:

- Jeugdige nuwe stemme wat hulle vervreem voel van die Afrikaanse literêre tradisie. Hulle lojaliteit en belangstelling lê anders as vir skrywers in die verlede en die informasie tegnologie, ’n wêreldwye populêre kultuur, en verskynsels soos dwelmverslawing en VIGS is deel van die wêreld wat hulle vorm (weer eens ’n teken van die verbande tussen sisteme in die uitgeesisteem). Hierdie jong nuwe stemme sluit onder meer in Sonja Loots, Jaco Fouché, Jaco Botha, Tom Dreyer, Anoeschka von Meck, Herman Wasserman, Izak de Vries en Arnold Vermaak.
- Nuwe stemme van swart Afrikaanse skrywers vir wie die uitgeesisteem eintlik eers in die negentigerjare werklik uitnodigend en toeganklik geword het. Hulle is wel in voeling met die tradisie van hulle voorgangers (skrywers soos SV

Petersen, P.J. Philander, en Adam Small) en daar is 'n sterk gemeenskapsbetrokkenheid en bemoeienis met identiteitskwessies in hulle werk teenwoordig (vergelyk ook Willemse, 2002a).

- Volwasse prosadebutante wat hulle met die geskiedenis en literêre tradisie bemoei en daardeur eietydse vraagstukke aanspreek. Hulle is Christoffel Coetzee, Johann Botha, Dan Sleigh en Dine van Zyl.
- Ander (volwasse) prosadebutante – hulle word afsonderlik gegroeppeer omdat hulle van bogenoemde kategorie verskil deur die temas in hulle werk. Hulle is byvoorbeeld Reinet Nagtegaal, Christiaan Bakkes, Emile Joubert, Zenobia Kock, Johan C. Bakkes en Nanette van Rooyen.
- Bekende skrywers wat 'n nuwe stem kry omdat hulle in 'n nuwe genre begin skryf. Hierdie kategorie bestaan uit twee subkategorieë: eerstens nuwe stemme wat nuut klink omdat hulle voorheen kinder- en jeugliteratuur of populêre literatuur geskryf het en nou die grens na die literêre roman oorgesteek het, byvoorbeeld Engela van Rooyen, Annelie Botes, Erika Murray-Theron en Maretha Maartens; en tweedens skrywers wat die allure van 'n nuwe stem kry deurdat hulle skielik in 'n nuwe genre begin skryf, byvoorbeeld Henning Pieterse wat as digter ook die prosa betree of Riana Scheepers wat as kortverhaalskrywer ook as digter debuteer.
- Nuwe stemme in die poësie – waarvan daar veel minder as nuwe prosaskrywers is. Viljoen gaan in hierdie kategorie na vóór 1995 terug in haar opgawe: Melanie Grobler, Ronel de Goede, Carol Clark, Charl-Pierre Naudé, Matthews Phosa, Heilna du Plooy, Trienkie Laurie, Steve Hofmeyr, Loit Sols, Alan Boesak en Riana Scheepers en die sestien nuwe stemme waarvan gedigte in *Nuwe Stemme 2* (Tafelberg, 2001) uitgegee is (dié lys sluit slegs digters in wat deur “gevestigde” uitgewerye uitgegee is). Viljoen noem Marius Titus, Zandra Bezuidenhout, Cas Vos, René Bohnen, Christine Barkhuizen le Roux, Chris Basson, Elsa Lorenz en Wilna Meyer as nuwe stemme onder digters wat self of deur “private” uitgewerye hulle bundels uitgee.

Viljoen (2002) eindig haar betoog deur by Burger aan te sluit wanneer sy twyfel of daar rede tot selftevredenheid is: “Na die euforie van die vroeë negentigerjare toe die Afrikaanse letterkunde uit sy nate wou bars van al die uitgelate energie, het daar nou 'n soort besadigdheid en stemmigheid ingetree. Dit is byvoorbeeld opmerklik dat talle

van die belowende debute nog nie opgevolg is nie en dat daar in die laaste twee of drie jaar nie 'n radikale vernuwer na vore getree het nie”.

3.3.3.4 Skrywersverenigings en die verhouding skrywer–uitgewer

Wêreldwyd word skrywers se belange beskerm deur skrywersverenigings of -vakbonde wat hulle beywer vir bedingingsmag vir skrywers wat lede van die vereniging is. Deurdat skrywersverenigings skrywers bemagtig, het dit 'n direkte invloed op die posisie van skrywers in die samelewing (byvoorbeeld die beywering vir die beskerming van artistieke en intellektuele uitdrukking). Skrywersverenigings impakteer ook op die kern van die uitgesisteem en spesifiek op die verhouding tussen skrywers en uitgewers (byvoorbeeld met betrekking tot onderhandelinge oor skrywerskontrakte en tantieme).

Afrikaanse skrywers van fiksie is, sedert die stigting daarvan in 1975, deur die Afrikaanse Skrywersgilde (ASG) saamgesnoer. Die verbod op André P. Brink se roman *Kennis van die aand* en die kwessie van sensuur (sien 3.4.1.1(c)) het aanleiding gegee tot die eerste Broederstroomberaad in 1975 waartydens die ASG gestig is. Daarna het die ASG jaarliks 'n skrywersberaad gereël waartydens belangrike aspekte oor die letterkunde en skrywers bespreek is. Teen 1985 was die ASG die grootste skrywersvereniging in Suid-Afrika met meer as 150 lede van verskillende tale, etniese groepe en politieke oortuigings. Die ASG het na die belange van skrywers omgesien deur onder andere die volgende aksies: die bedinging vir 'n standaard kontrak tussen skrywers en uitgewerye en vir billiker verdeling van bloemlesing-tantieme tussen skrywers en samestellers; die bemiddeling van geskille tussen skrywers en uitgewerye; ongerymdhede aan die lig gebring ten opsigte van die voorskrywing van fiksiepublikasies en keurkomitees wat aankope vir provinsiale biblioteekdienste gedoen het; die indiening van klagtes dat die destydse SAUK-TV die letterkunde afskeep; omgesien na die behoeftes en belange van Suid-Afrikaanse skrywers in aanhouding; en gehelp met die opleiding van swart onderwysers en die insameling en verspreiding van gratis boeke aan swart leerders (Smit, 1985a:3-20). Met die oorgang na 'n demokratiese bestel in die vroeë 1990's was die ASG se rol basies vervul

(amptelike sensuur deur die staat was byvoorbeeld grotendeels afgeskaf en skrywers was polities bevry) en het dié vereniging dormant geword.

As uitvloeisel van die *Tweede Swart Afrikaanse Skrywerssimposium* op Paternoster in 1995, waar besin is oor die uitsluiting van swart Afrikaanse skrywers uit die gevestigde uitgesisteesem, word die Afrikaanse Skrywersvereniging (ASV) op 28 Maart 1996 te Zevenwachtwynlandgoed naby Kuilsrivier gestig (Fransman, 2004:4; vergelyk ook Willemse, 1997:238). Die ASV beywer hom vir die bevordering van skrywersbelange in die algemeen, maar rig hom spesifiek op die bevordering en opleiding van skrywers uit die histories benadeelde Afrikaanse gemeenskappe en poog om aan hierdie skrywers geleentheid te bied om uit te gee. Deel van die ASV se werksaamhede sluit die organisasie van skryfwerkswinkels aan aspirant-skrywers, die uitgee van publikasies onder die vaandel van hulle eie uitgewery Xthorro! Publikasies (sien 4.7.4) en die organisasie van voorleesaande ter bevordering van 'n leeskuiluur in (ASV, 2003). As gevolg van sy ontstaansrede het die ASV dus 'n sterk klem op bemagtiging in sy funksies. Deur die feit dat die ASV in die Wes-Kaap geïmposisioneer is en die meeste van sy werkverrigting in die Wes-Kaap en omgewing plaasvind (deels as gevolg van 'n tekort aan fondse), word dit deur sommige waarnemers as slegs 'n provinsiale skrywersvereniging beskou en nie die status van 'n nasionale organisasie toegesê nie (vergelyk Malan, 2002c en Nel, 2002a). Hoewel die ASV 'n inklusiewe skrywersvereniging is, sluit grotendeels swart Afrikaanse skrywers daarby aan en is die ledetal van gevestigde (wit) skrywers minimaal (die verband met die politieke en ideologiese konteks blyk duidelik hieruit).

In 2002 word 'n gespreksdokument deur 'n groep (hoofsaaklik wit) Afrikaanse fiksieskrywers opgestel waarin hulle ontevredenheid met uitgewers uiteengesit word. Dié ontevredenheid gaan hoofsaaklik oor die implikasies van klousules in outeurskontrakte; die oorskakeling van die berekening van tantieme vanaf 'n persentasie op die aanbevole uitgewersprys na 'n persentasie op netto inkomste; die algemene daling in die produksie van fiksietitels (veral poësietitels); en toenemende klem op kommersiële oorwegings in uitgeebeslissings (Weideman *et al*, 2002). NB-Uitgewers antwoord op die gespreksdokument tydens 'n vergadering met skrywers (Breytenbach, 2002a & Van Zyl, 2002a). Die gespreksdokument was 'n katalisator vir die daaruit voortvloeiende debat waarin die impak van die breë transformasieproses

op die produksie van Afrikaanse fiksie en die implikasies daarvan vir Afrikaanse skrywers en die (Afrikaanse) uitgewerybedryf na die oppervlak gebring is. Dié debat was sekerlik een van die vurigste op die Afrikaanse literêre toneel van die vroeë 2000's. Dit is gevoer deur middel van 'n e-pos verspreidingslys genaamd *Boekebelange* onder aanvoering van Charles Malan en later is die *Boekindaba*-forum op die elektroniese tydskrif *LitNet* daarvoor en vir voortdurende gesprek rondom boekkwessies ingerig.

Gedurende die debat word die bestaande ASV hoofsaaklik geïgnoreer en gaan stemme op vir 'n nuwe skrywersvereniging (of herlewing van die dormante ASG). Één ding wat deur die debat na die oppervlak kom, is die steeds bestaande verdeeldheid en gebrek aan integrasie tussen swart en wit skrywers. Tydens die Aardklop Kunstefees in 2002 vind die Boekebelange-beraad plaas as verkennende gesprek tussen rolspelers wat 'n belang by die Afrikaanse boek het (Malan, 2002b). In 2003 word dit opgevolg deur die Verteenwoordigende Afrikaanse Beraad oor skrywers- en boekesake op Nooitgedacht (Grundling, 2003) waar veral swart Afrikaanse skrywers en die ASV sterk verteenwoordig is. Tydens laasgenoemde beraad word besluit dat die ASV as inklusiewe en verteenwoordigende Afrikaanse skrywersvereniging aanvaar word en dat alle Afrikaanse skrywers daarby moet aansluit. 'n Werkskomitee word aangewys om hulle te beywer vir die Afrikaanse skrywer, instandhouding en bevordering van die Afrikaanse boek en die uitbreiding van die ASV. Intussen kon daar nie vordering gemaak word nie omdat die komitee self nie verby verdeeldheid kon kom nie en het die ASV se ledeprofiel nie verander nie (Fransman, 2005).

Onder leiding van Dan Roodt word 'n Afrikaanse tak van PEN in 2004 gestig waaraan hoofsaaklik gevestigde Afrikaanse skrywers, filosowe en akademici hulle steun toesê (Steinmair, 2004). Daar bestaan wel 'n Suid-Afrikaanse tak van PEN waaraan hoofsaaklik Engelse skrywers, gebaseer in Kaapstad, behoort (PEN maak egter voorsiening vir meer as een tak in 'n land wat van mekaar onderskei word op grond van byvoorbeeld taal). Die amptelike aansluiting van die Pretoria-Afrikaanse PEN by die internasionale PEN is aanvanklik gestuit as gevolg van besware deur Nadine Gordimer in 'n brief aan die internasionale organisasie (Isaacs, 2004:7). In 2006 word 'n meerderheidstem ten gunste van die aansluiting van die Pretoria-Afrikaanse PEN by die internasionale PEN tydens die internasionale liggaam se

jaarvergadering in Berlyn aanvaar (Mischke, 2006:7). Die Pretoria-Afrikaanse PEN verteenwoordig tans ongeveer veertig skrywers en beplan 'n jaarvergadering, soortgelyk aan die belangwekkende vergaderings van die vorige Afrikaanse Skrywersgilde in die 1970's en 1980's, vir later in 2006 (Roodt, 2006).

Parallel met die verwickelinge op die Afrikaanse literêre front, organiseer die Nasionale Kunsteraad die konferensie *Voices in Action* in 2002 waartydens die gebrek aan 'n nasionale Suid-Afrikaanse letterkunde en kwessies in die breër Suid-Afrikaanse uitgewerybedryf beredeneer word (*Die Burger*, 16.07.02:11). Dié konferensie het die stigting van die South African Writers' Association (SAWA – Suid-Afrikaanse Skrywersgenootskap) in 2003 tot gevolg. SAWA is 'n nasionale skrywersorganisasie en het die ontwikkeling van al die Suid-Afrikaanse letterkundes en letterkunde in die breë ten doel en al die verskillende streke en tale word daarin verteenwoordig. Dit is 'n federasie waarby taalspesifieke verenigings soos die ASV kan aansluit (Oliphant, 2003). In 2003 word die landswye inisiatief *Writers and their Rights* deur Monica Seeber van stapel gestuur ter stigting van 'n skrywersvereniging vir skrywers van nie-fiksie- en akademiese publikasies (Seeber, 2003). Die *Academic and Non-Fiction Authors' Association of South Africa* (ANFASA) word in 2004 gestig en beywer hom vir die belange en beskerming van die regte (byvoorbeeld outeursreg) van spesifiek akademiese- en nie-fiksieskrywers (ANFASA, 2004). (Vergelyk ook die rol van die skrywersnetwerk van die Sentrum vir die Boek – sien 3.4.1.3). Verder bestaan daar ook 'n hele aantal informele skrywersverenigings wat werkswinkels vir amateur-skrywers organiseer, informele ondersteuning aan hulle lede bied en publikasies met lede-bydraes self-uitgee, soos byvoorbeeld die Bloemfonteinse Skrywersvereniging, wat reeds in 1970 gestig is (PDAF, 2004); sommige van die ATKV se lede wat in takke organiseer en uitdruklike aandag aan skryf, lees, boeke en die letterkunde gee, soos onder andere (*Taalgenoot*, 02.05:40-41): *Woordfabriek* (in Hartebeespoort), *Woordkrag* (Oos-Rand), *Woordplesier* (Vanderbijlpark), *Woordwoekeraars* (Pretoria) en *Jakaranda* (Pretoria); asook die Pretoria-gebaseerde digtersgroep *Die Woordgilde* (Prinsloo, 2004:64) en skrywers en digters wat gereeld by die *Huis vir Afrikaanse Poësie* (hAp) in Capital Park, Pretoria bymekaarkom.

3.3.3.5 Literêre pryse en literêre wedstryde

Literêre pryse beïnvloed die kern van die uitgesisteem deurdat die toekenning daarvan as erkenning dien aan skrywers wat presteer en hulle aanspoor om verder te skryf. Dit hou ook prestigewaarde vir die uitgewery in. Dit het 'n positiewe invloed op die genereringsfase van die uitgesisteem deurdat dit as impetus dien en in Bourdieu se terme help dit mee aan die simboliese produksie of waarde van 'n publikasie en voeg dit waarde toe tot die simboliese kapitaal van 'n uitgewery. Literêre wedstryde stel vaste sperdatums en moedig skrywers aan om manuskripte daarvolgens te voltooi; dit lei daartoe dat 'n gros manuskripte die uitgewery gelyktydig bereik wat sonder die wedstryd moontlik eers oor 'n langer tydperk sou gebeur (Van Zyl, 2001a). Wedstryde versnel en stimuleer dus die genereringsfase van die uitgesisteem. Hoewel die impak van literêre pryse op die materiële en simboliese produksie van fiksie, waar dit byvoorbeeld direk in verband staan met uitgesbeslissings, wel eksemplaries in hierdie studie aangestip word (vergelyk 6.12.2), behoort toekomstige navorsing onderneem te word om die verband tussen spesifieke pryse en simboliese produksie verder aan te toon (vergelyk die artikel deur Smuts, 2005 as 'n enkele voorbeeld hiervan).

Inligting oor literêre pryse en wedstryde is nie geredelik beskikbaar nie. Die databasis van literêre pryse, toekennings en wedstryde (NALN, 2005) van die Nasionale Afrikaanse Letterkundige Museum en Navorsingsentrum (NALN) is as primêre bron gebruik om literêre pryse en wedstryde na te gaan. Slegs pryse en wedstryde wat betrekking het op Afrikaanse fiksie gerig op die volwasse mark en wat gedurende die periode 1990-2005 toegeken is, is in aanmerking geneem (pryse vir Afrikaanse kinderboeke en vir Afrikaanse teater, televisie en radio, asook die verskeie erepenninge en toekennings wat aan persone deur die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns en ander instellings toegeken word, is dus buite rekening gelaat). Die inligting is aangevul en geverifieer met behulp van die katalogusse van die betrokke uitgewerye (sien Aanhangsel A) en die gereelde rubriek oor pryse wat verskyn in die literêre tydskrif *Kakkerlak*. Dit val buite die bestek van hierdie ondersoek om die impak van literêre pryse en wedstryde op die produksie van Afrikaanse fiksie empiries na te vors (polemieke rondom die toekenning van pryse en wedstryde, die betrokke prysgeld en die publikasies waaraan pryse toegeken word,

word dus nie aangespreek nie). Die onderstaande is 'n oorsigtelike aanduiding van die prys- en wedstrydprofiel waarin 'n aanduiding van die standhoudendheid van pryse en wedstryde gegee word.

Die volgende pryse het **standhoudend gebly** gedurende die periode (hierdie pryse het vóór 1990 reeds bestaan en is gedurende die periode 1990-2005 standhoudend toegeken):

- Die Hertzogprys is in 1914 ingestel en word jaarliks toegeken deur die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns; om die beurt vir prosa, poësie en drama.
- Die Eugène Marais-prys is in 1961 ingestel en word jaarliks toegeken deur die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns aan 'n eerste of vroeë belletristiese publikasie. Dit is al vir al die verskillende literêre genres toegeken, gewoonlik aan debutante en kan net een keer aan 'n skrywer toegeken word.
- Die Nedbank-Akademieprys vir vertaalde werk in Afrikaans is in 1948 ingestel en word jaarliks toegeken deur die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns aan 'n uitstaande vertaling van 'n literêre publikasie uit enige taal in Afrikaans. Dieselfde genre-indeling as by die Hertzogprys word gevolg en die prys word om die beurt vir prosa, poësie en drama toegeken.
- Die W.A. Hofmeyr-prys is in 1954 ingestel. Dit is tot 1978 om die beurt toegeken vir prosa, poësie en drama. Sedert 1978 word die prys toegeken aan die verdienstelikste letterkundige werk van enige genre wat in die vorige jaar by die filiale van Via Afrika (voorheen Nasboek – sien 4.3.1) verskyn het; fiksiepublikasies wat deur ander uitgewerye uitgegee is, kwalifiseer dus nie vir die prys nie.
- Die Helgaard Steyn-prys vir Literatuur is in 1988 ingestel en word elke vier jaar toegeken aan die skrywer van die beste Afrikaanse boek wat in die voorafgaande vier jaar verskyn het. Beide fiksie- en nie-fiksiepublikasies kom dus daarvoor in aanmerking. Dit word toegeken deur Via Afrika (*Via Afrika Nuusbriëf*, 29.10.04; 01.10.04).
- Die ATKV-prosaprys is ingestel in 1984 en word jaarliks toegeken aan die beste gewilde Afrikaanse prosawerk wat byval sal vind by die groter leserspubliek. Afrikaanse prosapublikasies van alle uitgewerye kom in

aanmerking daarvoor, nie net publikasies van die ATKV se uitgewery LAPA nie (ATKV, 2003).

- Die Ingrid Jonker-prys is ingestel in 1965 en word jaarliks om die beurt toegeken aan 'n Afrikaanse of Engelse debuutdigbundel. Debuutwerke van die afgelope twee jaar word telkens oorweeg. In sommige jare is die prys al dubbeld toegeken aan beide 'n Afrikaanse en Engelse digdebuut.
- Die J. Andrew Murray-prys vir die Beste Afrikaanse Christelike Boek is ingestel in 1979 en word toegeken aan godsdienstige publikasies. Beide fiksie en nie-fiksie inspirerende publikasies wat deur enige uitgewery uitgegee is, kom vir die prys in aanmerking.

Die volgende pryse is gedurende die periode 1990-2005 **afgeskaf** (hierdie pryse kon óf voor óf gedurende die periode ontstaan het):

- *Rapport* se Boeke van die Jaar-prys is in 1990 ingestel en jaarliks in die vier kategorieë fiksie (prosa), poësie, drama en nie-fiksie toegeken. Dit is die laaste keer in 1992 toegeken. Dit was die tweede prys deur *Rapport* en moet onderskei word van die eerste *Rapport*-prys wat ingestel is in 1986 en in 1988 gestaak is.
- Die FAK-Kaaplandse Helpmekaar-prys vir ontspanningsleesstof is in 1985 ingestel en jaarliks toegeken. In sommige jare is geen toekenning gemaak nie en die prys is in 1993 laas toegeken.
- Die CNA-prys is in 1961 ingestel, twee pryse is jaarliks toegeken vir die beste fiksiepublikasie in Afrikaans en Engels onderskeidelik. Dit is in 1996 opgeskort.
- Die CNA-debuutprys is in 1991 ingestel en tot 1996 toegeken vir die beste debuut-fiksiepublikasie in Afrikaans.
- Die Ou Mutual-prys is in 1985 ingestel en toegeken vir enige fiksiepublikasies in Afrikaans en/of Engels. Die prys is in 1997 laas toegeken.
- Die M-Net-boekprys is in 1991 ingestel en jaarliks toegeken om skrywers aan te moedig om gehalteromans te skryf wat eweneens geskik sal wees vir verwerking as draaiboeke vir rolprentvervaardigers. Dit is toegeken in die taalkategorieë Afrikaans, Engels, Sotho, Nguni en Tsonga/Venda. Die M-Net-boekprys vir Afrikaanse letterkunde is die laaste keer in 2001 toegeken en in 2003 is aangekondig dat Nasboek en M-Net in 'n vennootskap getree het vir

die uitloof van Nasboek (nou Via Afrika) en M-Net se letterkundepryse, waarvolgens hierdie prys en die prys vir Engelse letterkunde verval het en die M-Net-boekpryse voortaan op slegs die inheemse Afrikatale sal fokus (Smith, 2003:3). In 2004 is die M-Net-boekprys vir skeppende werk in Afrikaans heringestel. In 2005 word aangekondig dat die M-Net-pryse oop is vir “romanskrywers in Suid-Afrika se 11 amptelike tale” (dus ook vir Afrikaans) en dat “die reikwydte vergroot deurdat ook biografieë, teaterstukke, kinderboeke, kortverhale, poësie en drama beoordeel sal word” (Brand, 2005a:3). Die M-Net prys word in drie hoofkategorieë toegeken: vir lang formaat (romans, biografieë en teaterstukke), vir kort formaat (kortverhale en kinderboeke) en vir poësie. Een skrywer sal ook die Lewenslange Prestasie-toekenning ontvang – ’n prys vir sy of haar besondere bydrae tot die literêre wêreld.

Die volgende prys is gedurende die periode 1990-2005 **nuut ingestel**:

- Die Piet Cillie-prys vir kreatiewe werk is eenmalig gedurende die periode toegeken, in 1998.
- Die Litera-prys is in 1998 ingestel en word jaarliks deur die *Literator*-vereniging van Suid-Afrika tydens die Aardklop-kunste fees toegeken. Daar bestaan twee kontantpryse wat toegeken word vir die beste bydraes, deur onderskeidelik ’n gepubliseerde en ’n debuterende skrywer, tot die rubriek “Litera” in die akademiese tydskrif *Literator* (*Literator*, 2001).
- LAPA-Uitgewers se Liefdesromanprys is in 2001 ingestel en word jaarliks toegeken aan ’n skrywer van liefdesromans. Dit vervang die Ela Spence-medalje vir Afrikaanse liefdesverhale van J.P. van der Walt-Uitgewers wat in 1987 ingestel is.
- Die RAU-prys vir skeppende skryfwerk en die RAU Mardene Marais-prys vir die beste skeppende debuutwerk is in 2001 ingestel. Dit word toegeken aan die beste skeppende publikasies wat in die voorafgaande jaar uitgegee is en alle genres kom daarvoor in aanmerking (romans, kortverhaalbundels, digbundels en biografieë). Vanaf 2005 staan die prys as die UJ-prys bekend, na aanleiding van die amalgamering van RAU as die Universiteit van Johannesburg. Die beoordelaars heg hoë waarde aan die literêre kwaliteit van die genomineerde publikasies en behou die reg voor om by die afwesigheid

van bekroningswaardige werk die pryse nie toe te ken nie – die UJ-debuutprys vir 2004 is byvoorbeeld nie toegeken nie (*PLUS*, 18.03.05:8).

- Die kykNET Jongskrywers-prys is in 2003 ingestel ingevolge bogenoemde ooreenkoms tussen Nasboek (Via Afrika) en M-Net en toegeken aan 'n Afrikaanse roman geskryf deur 'n skrywer jonger as 35 jaar. Smith (2003:3) beskryf die kykNET-prys as 'n “skrale troos, aangesien bloedweinig skrywers jonger as 35 verlede jaar [2002] gepubliseer het”. Jacobs (2004) wys daarop dat dié prys in 2004 gestaak is en dat die borge aangevoer het dat die prys “teen ouer skrywers en ander tale diskrimineer”. Die prys is dus slegs eenmalig toegeken.
- Die Jan Rabie / *Rapport*-prys is in 2004 ingestel en word toegeken aan 'n debuut-prosapublikasie deur 'n skrywer wat in die vorige jaar 'n vernuwende, innoverende, toeganklike en leesbare prosadebuut in Afrikaans gemaak het; alle uitgewerye se publikasies word in ag geneem (Loots, 2003b:24).
- Die Christelike Boekhandelaars van Suid-Afrika (CBSA) bekroon jaarliks boeke in 11 verskillende kategorieë wat in die vorige jaar in die plaaslike Christenmark verskyn het. In die fiksie-kategorie word 'n prys toegeken aan die beste inspirerende fiksiepublikasie (*Boekwurm*, 2004).
- Die Protea-prys vir Poësie is in 2005 ingestel en tydens die eerste Versindaba toegeken. Dit sal voortaan jaarliks toegeken word vir die beste Afrikaanse digbundel wat by enige uitgewery in die vorige jaar verskyn het. Daar sal voortaan ook jaarliks 'n erektoekenning, die Akker-prys, tydens die Versindaba gemaak word aan 'n persoon wat hom of haar oor 'n lang tydperk onderskei het deur onbaatsugtige diens aan die digkuns (*Beeld*, 22.09.05:7).

Literêre wedstryde verskil van literêre pryse deurdat die toekenning aan 'n ongepubliseerde manuskrip gemaak word, terwyl publikasies wat vir literêre pryse oorweeg word dikwels aan die voorvereiste moet voldoen dat dit wel uitgegee is. Wenner van literêre wedstryde se manuskripte word dikwels later uitgegee en kan dan vir literêre pryse in aanmerking kom. Terugvoer deur beoordelaars help om skrywers se talente te ontwikkel en publikasies wat uit literêre wedstryde voortvloei, dien as impetus vir die genereringsfase van die uitgeesisteem. Die rol wat televisie- en radioprogramme en tydskrifte as mediaborge van literêre wedstryde speel, dui die verband tussen die literatuursubsisteem en die mediasubsisteem (sien 3.3.1) in die

uitgeesisteen aan. Vervolgens word die standhoudendheid van literêre wedstryde oorsigtelik bespreek.

Die volgende skrywerswedstryde het **eenmalig** gedurende die periode 1990-2005 plaasgevind:

- *Antenna* en *De Kat* se kortverhaalwedstryd het in 1991 plaasgevind en die Saambou-prys is daarvoor toegeken. Dit het gelei tot die publikasie *Die Wond en ander verhale* (HAUM-Literêr, 1992). Die voorloper hiervan was die *De Kat / Potpourri / HAUM-Literêr* kortverhaalwedstryd wat in 1987 plaasgevind het.
- Sanlam se Jong Stemme-wedstryd het in 1992 plaasgevind.
- *De Kat / Living / Tribute* se humoristiese kortverhaalwedstryd het in 1995 plaasgevind.
- Die Kwela Boeke-Engen-NNTV-skrywerswedstryd het in 1996 plaasgevind. Die wenroman *Missis Victoria* (Kwela Boeke, 1996) deur Rita Swanepoel is later uitgegee.
- Die Kagiso / First National Bank Literêre wedstryd het in 1998 plaasgevind.
- *De Kat* en Human & Rousseau se Vonkfiksiewedstryd het in 1999 plaasgevind. Dit het gelei tot die kortverhaalbundel *Vonkfiksie: die wenners van De Kat en Human & Rousseau se kort-kortverhaalwedstryd* (Human & Rousseau, 1999).

Die volgende skrywerswedstryde het **herhaaldelik** gedurende die periode 1990-2005 plaasgevind:

- Die *De Kat / Sanlam-Romanwedstryd* het in onderskeidelik 1990, 1993 en 1997 plaasgevind. Daar is 'n eerste pryse, tweede prys en beginnersprys aan wenners toegeken. Dit is later vervang met die Sanlam / *Insig / kykNET-Groot Romanwedstryd* wat in onderskeidelik 2001 en 2003 plaasgevind het en waarvoor pryse aan 'n wenner, naaswenner en 'n debuutprys toegeken is. Verskeie van die wenromans is later deur Tafelberg, wat as vennoot optree, uitgegee. Hierdie wedstryd vind vanjaar (sluitingsdatum 31 Oktober 2006) weer plaas en word nou die Sanlam / *Insig Groot Romanwedstryd* genoem. Tafelberg onderneem om die wenroman uit te gee en het die eerste opsie vir die uitgee van die naaswenner en debuutwenner se roman.

- Die *Nuwe Stemme*-reeks van NB-Uitgewers waarin nuwe digters se werk gebundel word. Die wyse waarop hierdie bloemlesings saamgestel word, kan ook as 'n soort wedstryd beskou word: digters word genooi om gedigte in te stuur, die gedigte word gekeur en 'n kortlys van digters word saamgestel, 'n werkwinkel vind plaas waartydens digters kans kry om hulle gedigte te verbeter, die goedgekeurde gedigte word uiteindelik in die bloemlesing opgeneem (Krog & Schaffer, 2004). Alhoewel daar nie 'n wenner aangewys word nie, geld die insluiting van gedigte in die bundel as 'n soort prys. Daar het reeds drie van hierdie bloemlesings verskyn: *Nuwe Stemme 1* (saamgestel deur Anastasia de Vries en George Weideman, 1997), *Nuwe Stemme 2* (saamgestel deur Petra Müller en Nèlleke de Jager, 2001) en *Nuwe Stemme 3* (saamgestel deur Antjie Krog en Alfred Schaffer, 2005).
- Die Nagtegaal / KKNK-kompetisie vir nuutgeskrewe toneeltekste is in 2002 ingestel met die doel om nuwe toneel- en kabarettetekste te skep waarvan die wentekste op die daaropvolgende jaar se KKNK opgevoer word. Ingeskrewe tekste word ook ingesamel om 'n argief van toneeltekste in Oudtshoorn op te bou. Dit vind jaarliks plaas. Hierdie wedstryd word hier vermeld omdat daar 'n mate van kruisbestuiwing met die uitgesisteem bestaan: die wenteks van byvoorbeeld 2001, *Koggelmanderman* (Protea Boekhuis, 2002) deur Pieter Fourie is later uitgegee en die drie wentekste in 2004 is saamgebundel en deur die uitgewery Genugtig! uitgegee.
- Sanlam-prys vir Afrikaanse teater is in 2004 ingestel en is gemik op die bevordering van studentetoneel op kunstefeeste en die skep van nuwe dramatekste. Hoewel hierdie prys in der waarheid nie 'n literêre prys is nie, maar 'n teaterprys, word dit wel hier vermeld omdat dit vergelykbaar is met die ATKV se Kampustoneel-kompetisie wat in die 1990's ophou bestaan het (Coetser, 2006a:19). Soos die Nagtegaal / KKNK-kompetisie, het die Sanlam-prys vir Afrikaanse teater ook 'n mate van kruisbestuiwing met die uitgesisteem tot gevolg: die wentekste in 2004 en 2005 (onderskeidelik George Weideman se *My plaas se naam is Vergenoeg* en Nico Luwes se *Zollie: 'n drama vir vandag*) is albei in 2005 deur Praag uitgegee (PDAF, 2006).
- Die *Radiosondergrense* & Sanlam-radiodramaskryfkompetisie is in 1997 ingestel. Dit vind jaarliks plaas en is gerig op beide ervare radioskrywers en

die ontginning van nuwe talent. Die wentekste word as radiodramas opgevoer (*PLUS*, 11.12.02:3; Luyt, 2005:8).

- Die Bloemfonteinse Skrywersvereniging bied jaarliks (reeds sedert 1989) 'n landwye skryfwedstryd vir volwassenes en hoërskoolleerders aan wat nog nie voorheen publikasies uitgegee het nie. Die wedstryd word deur *Volksblad* geborg en deur NALN geadministreer. Daar word ook jaarliks 'n slypskool vir ontluikende skrywers deur die vereniging aangebied. 'n Keur van die ingeskrewe tekste word deur die vereniging onder die titel *Inkvars* uitgegee (*PLUS*, 13.03.03:10).
- Die onafhanklike uitgewery Bent bied jaarliks 'n digterskompetisie in samewerking met die Jakarandatak van die ATKV aan. Die sewende kompetisie word in 2006 ook in samewerking met die onafhanklike literêre tydskrif *Kakkerlak* aangebied. Na afloop van die kompetisie word daar telkens twee digbundels van ingeskrewe materiaal uitgegee (sien 4.6.1).
- Skryfwedstryde vir amateur-skrywers word deur verskeie universiteite aangebied en lei dikwels tot 'n publikasie van die ingeskrewe materiaal. Die Kultuurburo van die Universiteit van Pretoria bied jaarliks 'n skryfwedstryd vir amateur-skrywers (beide digters en prosaskrywers) aan waarvan 'n keur van die ingeskrewe tekste onder die titel *Vlieg* deur die onafhanklike uitgewery BENT uitgegee word (PDAF, 2004). Die bundel *Penseel* het deur 'n skryfwedstryd van die Afrikaanse Studentevereniging van die Universiteit van Stellenbosch in 2003 tot stand gekom (*ALV-Nuusbrief*, 2003a:2-3) en *Life is beautiful - Poetry and photographs by the young people of Stellenbosch* (African Sun Media, 2004) is na aanleiding van 'n soortgelyke skryfwedstryd uitgegee. Die Departement Afrikaans en Nederlands, Duits en Frans aan die Universiteit van die Vrystaat bied ook jaarliks 'n skryfwedstryd aan en die Afrikaanse en Nederlandse-studentevereniging van dié Departement, Vuur en Vlam, bied publikasiegeleenthede aan hulle studente deur hulle eie tydskrif *Dolos* (*ALV-Nuusbrief*, 2003b:5; Departement Afrikaans en Nederlands, Duits en Frans, UV, 2005).

3.3.3.6 Opleiding in skeppende skryfwerk

Opleiding in skeppende skryfwerk het die ontwikkeling van aspirant-skrywers se talent ten doel waardeur nuwe skrywers na vore tree en die outeursprofiel uitgebrei word. Hierdie opleiding staan dus in direkte verband met die uitgesisteem deurdat dit as impetus vir die genereringsfase van die kern van die sisteem dien. As deel van die opleiding word van studente verwag om tekste te skryf wat dan in werkswinkelverband deur die opleier en medestudente bespreek word – hierdeur word aspirant-skrywers aan kritiek blootgestel (dit dien dus as voorbereiding op die terugvoerfase tydens die uitgesisteem, terwyl daar ook soms aandag gegee word aan redaksionele versorging en ander aspekte van die uitgesisteem). Dikwels word tekste wat uit die opleiding voortvloei ook later deur uitgewerye uitgegee (vergelyk byvoorbeeld die romans *Spoor* deur Sonja Loots (Tafelberg, 1995), *Erdvarkfontein* (Tafelberg, 1998) en *Stinkafrikaners* (Tafelberg, 2000) deur Tom Dreyer; en die kortverhaalbundels *In drie riviere* deur Jaco Botha (Human & Rousseau, 1997) en *Kom slag 'n bees* deur Izak de Vries (Tafelberg, 1998) – PDAF, 2004). Dit val buite die bestek van hierdie studie om 'n oorsig te gee van die beskikbare opleiding in skeppende skryfwerk. Marais (1994) gee só 'n oorsig en bespreek die Letterkundige Laboratorium van die Universiteit van Stellenbosch (1994:31-49; vergelyk ook Marais, 2001a:92-108); die ATKV-skryfskool van die Noordwes-Universiteit en ander opleiding in skeppende skryfwerk aan die universiteit (1994:50-72); en die skryfskool aan die Instituut vir Voortgesette Opleiding van UNISA (1994:73-89) in detail.

Ná die afhandeling van Marais se studie in 1994, het die volgende opleidingsinisiatiewe ontstaan:

- Aan verskeie tersiêre instellings word modules of volwaardige voor- en/of nagraadse kwalifikasies in skeppende skryfwerk binne taaldepartemente aangebied. Die Departement Afrikaans en Nederlands aan die Universiteit van Stellenbosch het sedert 2000 'n magisterprogram in kreatiewe Afrikaanse skryfkunde ingestel, waar aspirant-skrywers onder leiding van Marlene van Niekerk opgelei word (Departement Afrikaans en Nederlands, US, 2001). In die Vakgroep Afrikaans en Nederlands aan die Universiteit van Kaapstad bied Etienne van Heerden al 'n aantal jare fiksie-meesterklasse in skeppende

skryfwerk aan (*ALV-Nuusbrief*, 2004a:8). UNISA bied sedert 2003 'n BA-program in kreatiewe skryfkuns (met spesialisering in Afrikaans, Engels of 'n Afrikataal) aan en Henning Pieterse bied 'n magistergraad in kreatiewe skryfkuns by UNISA aan. Die Departement Afrikaans aan die Universiteit van Johannesburg organiseer jaarliks 'n skrywersreeks waar ervare skrywers soos André P. Brink, John Miles, Abraham H. de Vries en Antjie Krog genooi word om werksinkels vir die kreatiewe skryfwerkstudente aan te bied (*ALV-Nuusbrief*, 2003c:11). Die Departement Afrikaans aan die Universiteit van Stellenbosch bied sedert 1999 'n reeks skrywerswerksinkels oor die skryf van kortverhale, poësie, kinder- en jeugliteratuur, rubrieke, tydskrifverhale en radiodramas vir aspirant-skrywers aan (*ALV-Nuusbrief*, 2003a:2). Die Departement Afrikaans en Nederlands, Duits en Frans aan die Universiteit van die Vrystaat bied ook jaarliks 'n skryfslypskool vir aspirant-skrywers aan (*ALV-Nuusbrief*, 2003b:5). Die Departement Afrikaans aan die Universiteit van Pretoria bied reeds lank nagraadse modules in kreatiewe skryfwerk (beide prosa en poësie) aan en het in 2006 'n buitemuurse skryfskool begin waar Jeanette Ferreira tans 'n skryfkursus aanbied.

- Die aanlyn-skryfskool *SkryfNet* van die elektroniese tydskrif *LitNet* fokus op ontwikkelende Afrikaanse prosaskrywers en digters wat nog nie gedebuteer het nie (*LitNet*, 2005a). Vyf skrywers word op 'n keer gekies uit 'n aantal inskrywings en dan deur die “inwonende skrywers” gelei om hulle kortverhale of gedigte te verbeter. Die kortverhale of gedigte word in drie verskillende fases van hulle ontwikkeling op die webwerf gepubliseer tesame met die leidende skrywers se kommentaar en aanbevelings. Die kursus duur drie maande.
- Verder bestaan daar 'n wye verskeidenheid informele opleidingsinisiatiewe, soos byvoorbeeld: die jaarlikse skryfwerkswinkel wat deur die Bloemfonteinse Skrywersvereniging aangebied word; die verskeie skryfwerkswinkels wat deur die Afrikaanse Skrywersvereniging in hoofsaaklik die Wes-Kaap aangebied word (ASV, 2003); en die informele opleiding wat deur die Sentrum vir die Boek (2004) deur hulle First Words in Print-projek aangebied word (sien ook 3.4.1.3).

3.3.3.7 Literêre kritiek en literêre tydskrifte

Die literêre kritiek kan as institusie beskou word deur die rolspelers soos resensente, kritici en literatore wat daaraan deelneem en die funksie verrig om die literatuur te analiseer, te interpreteer en te evalueer (vergelyk Van Gorp *et al*, 1991:216-217). Daar bestaan ’n verband tussen boekproduksie as institusie en die literêre kritiek as institusie deurdat die kritiek die literêre kanon en literêre norme en waardes bepaal en dít (deur materiële en simboliese produksie) in boekproduksie as institusie tot vergestaltung kom. Die uitgewer van fiksie poog om, na aanleiding van die redaksionele beleid van die betrokke uitgewery (sien 3.2.1), ’n bydrae tot die ontwikkeling en uitbouing van die letterkunde te maak deur fiksietitels uit te gee. In hierdie pogings word uitgewers deur die heersende literêre norme en waardes beïnvloed. Uitgewers is bewus van dié literêre norme en waardes deur die terugvoering wat oor publikasies ontstaan soos vergestalt in keurverslae, resensies en boekbesprekings (resensies en boekbesprekings in koerante en algemene tydskrifte word as deel van die mediasubsisteem bespreek – sien 3.3.1.1). In Bourdieu se terme kan die literêre kritiek beskou word as instrument vir simboliese produksie waardeur die simboliese waarde van publikasies geskep word.

Die literêre kritiek is egter ook van boekproduksie afhanklik omdat dit die tekste produseer wat deur die kritiek beoordeel en bestudeer word – daar bestaan dus ’n wederkerende verband tussen die literêre kritiek en boekproduksie. Die kritikus Joan Hambidge (1999) is byvoorbeeld van mening dat Afrikaanse kritici minder krities geraak het en meer dankbaar omdat daar minder Afrikaanse fiksiepublikasies verskyn. Die fokus van die kritiek wat op die algemene publiek gerig is (in byvoorbeeld resensies) het volgens haar verskuif na ’n gesprek rondom boeke (vergelyk ook die uitsprake van Rautenbach in 3.3.1.1). In ’n ondersoek na die identifisering van tendense in die kontemporêre openbare gesprek oor en om die literatuur, waartydens ongeveer 290 resensies van spesifiek Afrikaanse prosatekste (van sowat 100 skrywers) wat in dagblaaie verskyn het, bestudeer is, bevind Du Plooy & Van Schalkwyk (2000:120) dat “die meeste resensies besonder mild is”, “in teenstelling met die algemene opvatting van kritici as ’n klomp bitterbekke en kritikasters”, was dit “een van die verrassende resultate dat daar veel groter verdraagsaamheid is as wat ’n mens gewoonlik dink”. Hulle bevind verder dat resensente die eiesoortigheid van

elke teks wat geresenseer word in aanmerking neem, dus ruimte laat vir verskillende soorte tekste en 'n verskeidenheid van lesers: “resensente is markbewus en die onderskeid tussen boeke wat goeie verkopers gaan wees op die populêre mark en boeke wat literêr voortreflik maar minder toeganklik is, word in ag geneem” (Du Plooy & Van Schalkwyk, 2000:120-121).

Literêre tydskrifte dien as platform vir die literêre kritiek, dit is as 't ware die vergestaltung van die wetenskaplike beoefening daarvan en dit is een van die mediums waardeur literêre norme en waardes gekommunikeer word. Die uitgewer van fiksie behoort op hoogte te wees van die literêre diskoerse wat in literêre tydskrifte gevoer word omdat dit 'n aanduiding van heersende literêre norme en waardes gee en daardeur uitgeebeslissings beïnvloed. Dit val buite die bestek van hierdie studie om 'n empiriese ondersoek na die stand van die literêre kritiek en literêre tydskrifte te onderneem (sien Johl, 1986 vir 'n breë oorsig oor die ontwikkeling van die Afrikaanse literêre kritiek). Van Coller & Odendaal (2004:1-8) gee 'n oorsig van hoe verskuiwings in die beleid vir hoër onderwys met betrekking tot subsidie-toekenning aan universiteite en akkreditering van navorsingsuitsette, die uitgee van (ook) Afrikaanse literêre tydskrifte beïnvloed het en kom tot die gevolgtrekking dat “geakkrediteerde Afrikaanstalige letterkunde tydskrifte [...] deesdae so skaars soos hoendertande [is]”. In die laat 1990's het dit al hoe moeiliker vir literêre tydskrifte geword om te bestaan. Van Heerden (2000) noem byvoorbeeld dat die elektroniese tydskrif *LitNet* tot stand gekom het na aanleiding van 'n tekort aan 'n literêre tydskrif wat optimaal funksioneer en noem onder meer die kennelike probleme wat die gedrukte (literêre) tydskrifte met finansies en leweringsdatums ervaar. Vervolgens word die standhoudendheid van literêre tydskrifte gedurende die periode 1990-2005 oorsigtelik bespreek deur 'n aanduiding van beskikbare literêre tydskrifte.

Tydskrif vir Letterkunde bestaan sedert 1951 (Kannemeyer, 1988:105). Ná 'n onderbreking in die verskyning daarvan tussen 2001 en 2003, word dit in 2003 in 'n nuwe formaat en met 'n veranderde redaksionele opdrag voortgesit en uitgegee deur die Tydskrif vir Letterkunde-vereniging. Dit fokus nie meer uitsluitlik op die Afrikaanse en Suid-Afrikaanse letterkunde nie, maar is uitgebrei om ook verslaggewing deur skrywers en literatore van regoor die Afrika-kontinent en die Afrika diaspora in te sluit en ook te fokus op kultuur- en mediastudies (*Tydskrif vir*

Letterkunde, 2003a, 40:1). Benewens akademiese artikels in Afrikaans, Engels, Nederlands en Frans, verskyn daar ook kreatiewe skryfwerk en resensies in die tydskrif – die nuwe tydskrif plaas ook advertensies van Afrikaanse fiksietitels wat by Tafelberg, Human & Rousseau en Protea Boekhuis verskyn. Daar verskyn twee uitgawes van die tydskrif per jaar en dit beskik ook oor ’n webwerf waar artikels uit vorige uitgawes geargiveer word wat gratis in PDF-formaat afgelaai kan word (*Tydskrif vir Letterkunde*, 2003b).

Stilet is die amptelike lyfblad van die Afrikaanse Letterkundevereniging en verskyn sedert 1989 (Kannemeyer, 1988:243). Die tydskrif fokus uitsluitlik op die wetenskaplike studie van die Afrikaanse literatuur en navorsingsartikels, literêre analises, kommentaar oor aktuele literêre vraagstukke en ALV-kongresreferate verskyn daarin. Artikels verskyn in Afrikaans, Engels en Nederlands. Die tydskrif maak van ’n stelsel van gasredakteurs van verskeie universiteite gebruik wat as samestellers van tematiese uitgawes optree. Die tydskrif verskyn twee keer per jaar en soms word addisionele spesiale nommers ook uitgegee (*Stilet*, 2004, XVI(1):194-197; vergelyk verder Van Coller & Odendaal, 2004). Na aanleiding van ’n besluit tydens die ledevergadering van die Afrikaanse Letterkundevereniging in September 2004, word daar sedert 2005 ook ruimte aan kreatiewe skryfwerk in *Stilet* afgestaan. Dit verskyn onder die rubrieknaam *Stilus* en fokus op vertaalde korter skeppende skryfwerk (gedigte, kortverhale, essays, sketse, kort of gedeeltes van langer dramatiese en prosawerke) vanuit en na Afrikaans, asook op oorspronklike essayistiese skryfwerk in Afrikaans (*Stilet*, 2005, XVII(1):v-vi, 231).

Literator – Tydskrif vir besondere en vergelykende taal- en literatuurstudie bestaan sedert 1980 en word uitgegee deur die *Literator*-vereniging van Suid-Afrika. Die tydskrif plaas navorsingsartikels in Afrikaans, Engels en Nederlands en, soos die titel aandui, val die fokus spesifiek op taal- en literatuurwetenskaplike artikels van ’n besondere en vergelykende aard, sowel teoreties as toegepas. Dit is dus nie uitsluitlik ’n tydskrif vir slegs die Afrikaanse letterkunde nie en plaas artikels wat verskillende tale en letterkundes en ander kultuurverskynsels oor taal- en kultuurgrense heen, met mekaar vergelyk. Behalwe vir akademiese artikels, plaas die tydskrif ook resensies van fiksiepublikasies en akademiese literatuurwetenskaplike publikasies en in die rubriek “Litera” verskyn kreatiewe skryfwerk. Dié tydskrif ken ook jaarliks twee

letterkundepryse toe (sien 3.3.3.5). Dit verskyn drie keer per jaar en beskik ook oor 'n webwerf waar die inhoudsopgawes van vyf uitgawes van die tydskrif geïndekseer is. Ongelukkig is die werf laas in Desember 2001 opgedateer. (*Literator*, 2003, 24(1): 202-204; *Literator*, 2001). Artikels uit vorige weergawes is in PDF-formaat deur SABINET Online se SA ePublications beskikbaar (SABINET Online, 2005).

Tydskrif vir Geesteswetenskappe word vanaf 1961 deur die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns uitgegee (Kannemeyer, 1988:243). Dit is nie uitsluitlik 'n literêre tydskrif nie en plaas akademiese artikels vanuit die wye wetenskaplike vakgebiede van die teologie, kuns en kultuur, sosiale, ekonomiese en opvoedkundige wetenskappe. Daar verskyn ook boekbesprekings in die tydskrif. Die tydskrif verskyn kwartaalliks. Dit het wel 'n webteenwoordigheid op die webwerf van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns en artikels uit vorige weergawes is in PDF-formaat deur SABINET Online se SA ePublications beskikbaar (*Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 2003, 43(1/2):iv; SABINET Online, 2005).

Tydskrif vir Literatuurwetenskap / Journal of Literary Studies is die amptelike lyfblad van die Suid-Afrikaanse Vereniging vir Algemene Literatuurwetenskap (SAVAL) en het in 1985 as “die eerste Suid-Afrikaanse literêr-teoretiese tydskrif wat aan die studie van die literatuur oor taalgrense heen gewy [is]” tot stand gekom (Kannemeyer, 1988: 243; *Tydskrif vir Literatuurwetenskap*, 1985, 1(1):1). Die tydskrif dien as forum vir die bespreking van literêre teorie, metodologie en navorsing en is dus eerder literatuurwetenskaplik as literêr ingestel. Dit plaas navorsingsartikels, kommentaar en boekbesprekings in Afrikaans en Engels en in 2003 word aangekondig dat die resensie-afdeling uitbrei om voorsiening te maak vir beide resensie-artikels en aankondigings van nuwe literêr-teoretiese publikasies (*Tydskrif vir Literatuurwetenskap*, 2003, 19(1):104). Die tydskrif verskyn vier keer per jaar, maar het in die tweede helfte van die 1990's dikwels slegs twee keer per jaar verskyn waar twee uitgawes in 'n omnibusuitgawe vervat is. Artikels uit die tydskrif is in PDF-formaat deur SABINET Online se SA ePublications beskikbaar (SABINET Online, 2005).

Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans word uitgegee deur die Suider-Afrikaanse Vereniging vir Neerlandistiek. Dit plaas hoofsaaklik akademiese artikels in beide Nederlands en Afrikaans en verskyn drie keer per jaar (Prinsloo, 2004:47). Dié

tydskrif het 'n webteenwoordigheid gehad wat in Desember 2001 doodgeloop het (De Wet, 2003:305).

Ensovoort is één van die tydskrifte wat oorgebly het van die baie “little magazines” wat gedurende die laat 1970’s en 1980’s ontstaan het. Die “little magazines” was avant garde tydskrifte wat nuwe rigting in die literatuur aangedui het, dikwels aweregs in hulle redaksionele beleid was en die heersende literêre establishment uitgedaag het – dus op die periferie van die uitgesisteme gestaan het – soos byvoorbeeld *Donga*, *Inspan*, *Spado*, *Taaldoo*s, *Graffier*, *Stet*, *Skryf* en *Akuut* (vergelyk Kannemeyer, 1988: 243-244; 458-459). *Ensovoort* onderskei hom egter van die ander “little magazines” deurdat dit nie slegs op kreatiewe skryfwerk (spesifiek poësie) fokus nie, maar ook akademiese artikels oor die letterkunde van die begin af (1981) daarin verskyn. Die tydskrif het gedurende die 1990’s aangepas en die fokus val nou op die “Afrikaanse en Nederlandse letterkunde binne die konteks van sowel die breë Suid-Afrikaanse as die Nederlandse samelewings in hulle onderskeie fasette”; artikels van sosiokulturele, omgewingsletterkundige of vergelykende aard verskyn ook in die tydskrif, terwyl kreatiewe skryfwerk (veral gedigte) ook ruimte in die tydskrif kry (*Ensovoort*, 1997, 9(1):2). Bydraes in Afrikaans en Nederlands kry voorkeur, terwyl bydraes in Engels en die ander tale van Suid-Afrika ook verwelkom word. Die tydskrif verskyn twee maal per jaar. Die laaste uitgawe het in 1997 verskyn waarna daar 'n onderbreking in die verskyning van die tydskrif was. Na verwagting sal die volgende uitgawe in 2006 verskyn.

Anders as die 1980’s lewer die 1990’s en vroeë 2000’s nie soveel “little magazines” op nie. Een van die meer standhoudende uitsonderings was *Driepootpot* wat 18 maandelikse uitgawes tussen die periode Oktober 1999 en Oktober 2001 beleef het. Die tydskrif het geen akademiese artikels geplaas nie en was juis anti-akademies in hulle redaksionele beleid (*Driepootpot*, 1999, 1(1):3). Dit het 'n platform vir veral ongepubliseerde amateur-digters gebied, terwyl ook kortverhale, kort dramatekste en stripverhale daarin verskyn het. Die bydraes was grotendeels in Afrikaans en soms het enkele bydraes in Engels verskyn. Die tydskrif het later ook 'n teenwoordigheid op die Internet gekry deur die webwerf *Kubergriffel*. Daar het sedertdien nie weer 'n uitgawe van die tydskrif verskyn nie en die *Kubergriffel*-werf is laas in 2001 opgedateer (*Kubergriffel*, 2001).

Spilpunt is 'n nuwe literêre tydskrif wat in Mei 2004 gestig is en sedertdien ses uitgawes beleef het. Dié tydskrif skenk aandag aan beide die Afrikaanse letterkunde en musiekteel en die fokus word min of meer gelyk tussen kreatiewe skryfwerk en besinnende artikels en onderhoude verdeel. Daar verskyn ook advertensies van nuwe Afrikaanse fiksiepublikasies in die tydskrif. *Spilpunt* verskyn vier keer per jaar en die kernredaksie bestaan uit Leti Kleyn (redakteur), Gerrit Brand (artikels), Petrus de Kock (rubrieke), Johann Lodewyk Marais (prosa), Henning Pieterse (poësie), Dan Roodt (boeke) en Braam Smit (musiek) (*Spilpunt*, 2004, 1(1):1).

Kakkerlak, met die leuse “Want jy raak nie daarvan ontslae nie...”, is nog 'n nuwe literêre tydskrif (hoewel baie populêr in aanpak en inhoud) wat in 2004 onafhanklik deur Chrisna van Rensburg begin is. Die doelwitte van die tydskrif is om die Afrikaanse skryfkuns te bevorder en deur die spesifieke fokus op Afrikaanse taal, letterkunde en kuns in Suid-Afrika, die sigbaarheid van lees, boeke en kuns oor 'n breër spektrum van Afrikaanse lesers te verhoog. Die tydskrif is duidelik op 'n breër populêre mark gerig as enige van die bogenoemde akademiese tydskrifte. In hierdie sin is dit 'n unieke tydskrif wat sterk fokus op die letterkunde, maar die algemene belangstellende leser bedien. Die tydskrif is verdeel in drie hoofafdelings: literatuur (met onder andere 'n gereelde skrywersprofiel, inligting oor skrywersverenigings en skryfkompetisies, leeskringe, onafhanklike klein uitgewerye en hul publikasies, literêre pryse en ander algemene boeksake), jeug (wat fokus op jeugboeke, jeugboekskrywers, inligting vir skoolwerkopdragte verskaf en ander opvoedkundige artikels bevat) en kuns en kultuur (met inligting oor kuns, teater en musiek – met grotendeels 'n fokus op Afrikaanse kultuurprodukte). *Kakkerlak* verskyn kwartaalliks en het reeds ses uitgawes beleef. Dit is beskikbaar by algemene boekwinkels soos Fascination Books, PNA en Exclusive Books en word ook direk aan intekenaars bemark. Die tydskrif beskik ook oor 'n webwerf waar vorige uitgawes geargiveer word en publikasies deur onafhanklike uitgewerye bemark word. Die tydskrif is baie suksesvol by kunstefeeste bemark en dit wil voorkom asof *Kakkerlak* binne sy nis ongekende sukses beleef (*Kakkerlak*, 2006,5:1-3).

Die belangrikste toevoeging tot literêre tydskrifte en die mees innoverende uitbreiding van die literêre kritiek gedurende die periode van hierdie ondersoek, was die ontstaan van die elektroniese tydskrif *LitNet* in 1999 (Van Heerden, 2000 en 2001b). Die grootste voordeel van *LitNet* is dat dit deur die aard van die medium meer gereeld as bogenoemde literêre tydskrifte verskyn en dus die ideale platform vir die onmiddellike en deurlopende gesprek oor die letterkunde fasiliteer. (Sien 3.4.3.7(a) vir 'n meer volledige bespreking van *LitNet*.)

LINGO is 'n nuwe elektroniese literêre tydskrif wat uitsluitlik op literêre vertaling fokus en slegs intyds beskikbaar is. Soos wat die leuse “So we may know” aandui, het die tydskrif kulturele uitreiking deur middel van literêre vertaling in en uit al die inheemse tale van Suid-Afrika ten doel. Die tydskrif is in 2005 as 'n onafhanklike nuwingsgewende inisiatief gestig en het aan die einde van 2005 aanlyn gegaan. Dit word deur die twee uitvoerende hoofredakteurs Neil Cochrane en Rudi MR Venter bestuur en bestaan uit 'n redakteurspaneel waarop 'n redakteur van elke inheemse taal asook van Nederlands / Vlaams en Frans verteenwoordig is. *LINGO* maak staak op vertalings deur belangstellendes wat die oorspronklike skeppende teks en 'n vertaling daarvan instuur. Die vertaling word dan deur die redakteur van die betrokke doeltaal gekeur voordat dit op die werf gepubliseer word. *LINGO* word finansiële moontlik gemaak deur 'n subsidie van die nasionale Kuns en Kultuur Trust en ondersteuning deur die Nederlandse Ambassade. Die tydskrif word uitgegee deur die nuwingsgewende organisasie *LINGO*. Verskeie projekte vir die verdere bekendstelling en uitbreiding van *LINGO* word tans in die vooruitsig gestel (*LINGO*, 2006).

3.3.4 Onderwyssubstelsiem

Die hoof funksie van die onderwyssistelsiem is die voorsiening van onderwys op primêre, sekondêre en tersiêre vlak. Binne die uitgesistelsiem vorm die onderwyssistelsiem 'n substelsiem deur die verband waarin dit met boekproduksie staan, naamlik die voorsiening van skoolhandboeke, akademiese publikasies en ander opleidingsmateriaal vir onderwys. Die impak van die onderwyssubstelsiem as mark vir die produkte van die Suid-Afrikaanse boekuitgewerybedryf blyk reeds duidelik uit die aandeel van die opvoedkundige sektor (skoolhandboeke) tot die totale omset van die

boekuitgewerybedryf. Sommige bronne gee dié aandeel aan as 58% van die totale omset (DACST, 1998:35), ander verwys na 68% omstreeks 2000 en selfs so hoog as 80% rondom 1995 (WESGRO, 2000:3) en 'n derde bron beraam dit op 70% (GPI, 2001:1). Die opvoedkundige sektor word as die ruggraat van die Suid-Afrikaanse boekuitgewerybedryf beskou, soos ook die geval is in die uitgewerybedrywe in die res van Afrika en ander ontwikkelende lande (GPI, 2001:17; DACST, 1998:35) – dáárom het veranderinge in die onderwyssubstieem 'n direkte en radikale invloed op al die sektore van die uitgewerybedryf. Suid-Afrikaanse uitgewerye gee dikwels in meer as een sektor publikasies uit of vorm deel van mediamaatkappye waar verskillende drukname op verskillende sektore fokus (sien 4.3). As gevolg van 'n onderontwikkelde algemene mark vir boeke (die algemene publiek wat boeke koop en lees) het uitgewerye lank staatgemaak op die opvoedkundige markte (veral die mark vir skoolhandboeke) wat die moontlikheid van groot opslae en daardeur winsgewende produksie ingehou het. Die winste wat uit hierdie markte verdien is, het uitgewerye in staat gestel om minder winsgewende publikasies (waaronder veral fiksietitels) uit te gee – die praktyk van sogenaamde kruissubsidiëring wat binne uitgewerye ontstaan het (DACST, 1998:38; WESGRO, 2000:2, 24). Hieruit blyk die verband tussen die onderwyssubstieem en die ekonomiese en sosiale doelwitte as deel van die uitgeefilosofie in die kern van die uitgeesistieem: die bereiking van ekonomiese doelwitte (die maak van wins deur opvoedkundige publikasies) het uitgewerye in die verlede in staat gestel om hulle sosiale doelwitte (byvoorbeeld om 'n bydrae tot die uitbouing van die letterkunde te lewer) uit te voer.

Die breë politieke transformasie van Suid-Afrika (sien 3.4.1) het omvangryke verskuiwings vir die onderwyssistieem ingehou en daardeur ook direkte implikasies vir die boekuitgewerybedryf. Die impak van die transformasie van die onderwyssistieem op spesifiek die produksie van Afrikaanse fiksie kan en behoort empiries nagevors te word. Dit behels dat voorskryflyste vir die onderrig van letterkunde van alle onderwysdepartemente vir die periode 1990-2005 nagegaan word en bepaal word watter Afrikaanse fiksietitels gedurende dié periode per jaar en per vlak van onderrig voorgeskryf is. Daarna behoort die verband tussen voorskrywing en produksiepatrone dan empiries aangetoon te word. Uitgewers van Afrikaanse fiksie benadruk die nut van só 'n ondersoek, maar is ook skepties oor die uitvoerbaarheid daarvan as gevolg van die omvang en die nie-beskikbaarheid van volledige empiriese data soos

voorskryflyste (Breytenbach, 2002b; Barnard, 2002a). Só 'n ondersoek val buite die bestek van hierdie studie. Die fokus van hierdie afdeling is op 'n oorsigtelike bespreking van verskuiwings in die onderwyssubsisteem en die impak daarvan op die uitgewerybedryf op generiese wyse – waarby die direkte en indirekte gevolge vir die produksie van Afrikaanse fiksie geïmpliseer word sonder om dit empiries aan te toon.

Sekondêre onderwys

Vervolgens word oorsigtelike transformasieverskuiwings in die sekondêre onderwys bespreek. Die volgende aspekte word onder die loep geneem: die verskuiwings in die strukturele en finansiële voorsiening vir openbare sekondêre onderwys; die verskuiwings in die nasionale kurrikulumraamwerk vir skole en die voorsiening van skoolhandboeke; en die seleksie-, aankoop- en verspreidingstelsel vir skoolhandboeke.

3.3.4.1 Verskuiwings in die strukturele en finansiële voorsiening vir openbare sekondêre onderwys

Die agtien onderwysdepartemente van die vorige bestel (georganiseer op grond van verskille tussen ras en onderskeid tussen die voormalige vier provinsies en die onderskeie tuislande) is ná 1994 herverdeel volgens nege provinsiale onderwysdepartemente (DACST, 1998:36; Pienaar, 2003b). Op grond van die nuwe Grondwet het die voorsiening van onderwys 'n provinsiale verantwoordelikheid geword en daardeur kon die verskeie provinsies verskillende stelsels implementeer. Die Nasionale Departement van Onderwys bepaal breë standaarde en is verantwoordelik vir die implementering van beleid (GPI, 2001:31; Pienaar, 2003b). Die provinsiale onderwysdepartemente word deur die Nasionale Regering via die provinsiale begrotings befonds en die Provinsiale Regerings besluit individueel op die provinsiale begrotings vir onderwys. Daar het dus 'n proses van desentralisasie in die voorsiening van onderwys en die befondsing daarvan plaasgevind. Hierdie verskuiwings het talle administratiewe probleme tot gevolg gehad waarvan 'n radikale afskaling in besteding aan die aankoop van skoolhandboeke die belangrikste was vir die impak daarvan op die uitgewerybedryf.

Deur die inskakeling van voorheen gemarginaliseerdes by die nuwe onderwys-sisteem, het die behoefte aan onderwys radikaal toegeneem sedert 1994. Die befondsing van openbare onderwys het wel stelselmatig toegeneem, maar die behoeftes was en is nog steeds oorweldigend. Die volgende statistiek word ter illustrasie verskaf. In 1996 / 1997 is R35,2 biljoen en in 1997 / 1998 R36,7 biljoen van die staatsbegroting aan onderwys toegeedeel (DACST, 1998: 37), dit verhoog tot R46,84 biljoen (22.1%) van die totale staatsbegroting vir die 1999 / 2000 finansiële jaar (GPI, 2001:31). Vir die 2003 / 2004 finansiële jaar word R59 biljoen (23,2% van die totale begroting – wat onderwys die grootste uitgawe maak) aan skoolopleiding op provinsiale vlak toegeedeel en groei word voorspel vir 'n toedeling van R67 biljoen vir 2005 / 2006 (Manual, 2003). Volgens die GPI-verslag (2001: 32-33) is gemiddeld 41% van provinsiale begrotings in 1999 aan onderwys toegeedeel (dié toedeling verskil egter van provinsie tot provinsie) en tussen 80% en 88% daarvan aan openbare skole (die res aan ander opvoedkundige instellings). Daarvan is 'n gemiddelde 91% op personeel spandeer en alhoewel die toedeling per leerder tussen 1995 (R2 111 per leerder) en 1999 (R3 232) toegeneem het, het baie provinsies steeds 'n tekort aan fondse vir infrastruktuur en leermateriaal (die besteding op skoolhandboeke was dus minder as 9%) (GPI, 2001: 33). Die GPI-verslag (2004:30-31) toon aan dat die gemiddelde spandering op leermateriaal per leerder vir 2003 / 2004 so laag as R189 was. Manual (2003) stel dit dat die verhoging van finansiering vir ondersteunende materiaal vir leerders die eerste prioriteit van opleiding vir 2003 was en dat meer geld aan die aankoop van skoolhandboeke spandeer sou word.

Hoewel staatsbefondsing vir openbare onderwys sedertdien verbeter het, het dit 'n geweldige negatiewe impak op die inkomste van die uitgewerybedryf in die tweede helfte van die 1990's gehad en gelei tot grootskaalse herstrukturering van die bedryf. In 1997 kondig die Nasionale Departement van Onderwys aan dat hy nie oor genoegsame fondse beskik om skoolhandboeke aan te koop nie en in die middel van 1998 sê die Minister van Onderwys dat sy adviseurs hom aanraai dat leerders nie skoolhandboeke nodig het nie (Evans, 2000:197). Daarmee stort die voorsiening-sisteem vir skoolhandboeke ineen. Die GPI-verslag (2004:69-70) dui die tendens in die spandering op skoolhandboeke deur die staat gedurende die periode 1995-2003 as volg aan: spandering daal vanaf 'n rekord van R1 384 miljoen in 1995 / 1996 met

meer as die helfte tot R620 miljoen in 1996 / 1997; waarna 'n verdere radikale daling tot R171 miljoen in 1997 / 1998 plaasvind; daarna styg spandering geleidelik tot R407 miljoen in 1998 / 1999, R570 miljoen (1999 / 2000), R863 miljoen (2000 / 2001), R879 miljoen (2001 / 2002), R928 miljoen (2002 / 2003). 'n Vlak van meer as 'n R1 000 miljoen word eers weer teen 2003 / 2004 met spandering van R1 189 miljoen bereik. Mpe & Seeber (2000:39) toon aan dat baie uitgewerye teen die einde van 1998 gedwing was om hulle deure te sluit of oorgeneem is deur meer finansiële-stabiele uitgewerye. Hierdie verskuiwings het ook implikasies gehad vir uitgewerye van Afrikaanse fiksie en gelei tot sluitings, oornames, samesmeltings en herstrukturering (die implikasies vir spesifieke uitgewerye word in Hoofstuk 4 bespreek). 'n Verdere implikasie vir die uitgeesisteem was die daling in inkomste van skrywers. 'n Enkele voorbeeld is die Afrikaanse fiksieskrywer Chris Barnard wat noem dat sy inkomste uit voorgeskrewe fiksietitels sedert 1997 met 90% gedaal het (Fourie, 2004:214).

3.3.4.2 Verskuiwings in die nasionale kurrikulumraamwerk vir skole en die voorsiening van skoolhandboeke

Reeds vroeg in die 1990's neem uitgewers deel aan die ontwikkeling van 'n nuwe visie vir onderwys omdat hulle besef dat hersiene skoolhandboeke 'n belangrike rol in die nuwe bedeling te speel het vir die politieke en sosiale vernuwing van onderwys (Evans, 2000:194). Daar ontstaan egter 'n gepolariseerde debat oor die rol van ondersteunende leermateriaal (veral skoolhandboeke) en die opvoedkundige uitgewer en outeur as outoriteite van kennis (Evans, 2000:195-201). In 1997 word 'n nuwe nasionale kurrikulumraamwerk, Kurrikulum 2005 wat gebaseer is op uitkomsgebaseerde onderwys en lewenslange leer (GPI, 2001:32), vir skole geïmplementeer en geleidelik per twee grade per jaar ingefaseer: Grade 1 en 7 in 1998, 2 en 8 (1999), 3 en 9 (2000), 4 en 10 (2001), 5 en 11 (2002) en 6 en 12 (2003) (Van Rooyen, 2005:313-314). Terwyl opvoedkundige uitgewerye reeds teen die middel van die 1990's, vóór die implementering van Kurrikulum 2005, nuwe skoolhandboeke volgens voorspelde riglyne en na aanleiding van samesprekings met onderwysdepartemente voorberei het, dwing die verskuiwing in dié benadering tot onderwys (waardeur inhoudryke skoolhandboeke deur uitkomsgebaseerde skoolhandboeke

vervang moes word) hulle om van vooraf nuwe skoolhandboeke te produseer (Evans, 2000:196). Vroeg in 1997 begin sommige provinsiale onderwysdepartemente om hulle eie leermateriaal voor te berei en doen gerugte die rondte dat onderwysdepartemente voortaan sêlf skoolhandboeke gaan uitgee – dít hou ernstige bedreigings vir die voortbestaan van die opvoedkundige sektor van die boekuitgewerybedryf in, maar gelukkig realiseer dit nie (Evans, 2000:197).

In Mei 2000 rapporteer die Kurrikulum 2005 Hersieningskomitee dat ondergekwalfiseerde onderwysers probleme ondervind met die implementering van die kurrikulum en word voorgestel dat dit hersien word en dat sekere elemente uitfaseer word (GPI, 2001:32). In stede daarvan dat die tegniese Kurrikulum 2005 hersien word, word 'n nuwe kurrikulum, die Revised National Curriculum Statement (RNCS), wat die klem terug verskuif na inhoudryke skoolhandboeke en ook die behoefte van 'n uitkomsgebaseerde onderwysstelsel aan addisionele leesmateriaal en ondersteuningsmateriaal (soos fiksieboeke, woordeboeke en atlasse) erken, ontwikkel (WESGRO, 2000:26). Die RNCS word as volg geïmplementeer: Grade R en 1 tot 3 in 2004, Grade 4 tot 6 in 2005, Grade 7 en 10 in 2006, Grade 8 en 11 in 2007 en Grade 9 en 12 in 2008 (GPI, 2004:70). Terwyl Kurrikulum 2005 dus nog in sommige grade gebruik word, word die RNCS in ander ingefaseer.

Hierdie wending word deur uitgewerye verwelkom omdat dit impliseer dat die opvoedkundige sektor 'n belangrike toekomstige rol het en die bestaan daarvan nie direk bedreig word nie. Nóg tans plaas so 'n wending dié sektor weer eens onder verdere finansiële stremming deurdat markte vir 'n periode van drie jaar (2001-2003) onseker sou wees en 'n swak finansiële jaar vir 2001 voorspel is. Uitgewerye sal ook nie binne drie jaar na die implementering van 'n nuwe kurrikulum die beleggings in nuwe produkontwikkeling kan verhaal nie (WESGRO, 2000:26). Voortdurende toekomstige aanpassings aan die kurrikulum kan rampspoedige finansiële gevolge vir die opvoedkundige sektor inhou wat kan uitkring na die boekuitgewerybedryf in sy geheel (dit sal dus ook uitgewerye van fiksie raak). Van Rooyen (2005:315, 320-321) is krities oor die radikale implikasies wat voortdurende kurrikulumwysiging vir die uitgewerybedryf inhou:

[...] publishers have not seen a proper return on their huge investments in material for Curriculum 2005; the new titles had barely started selling when the whole change process started all over again, and publishers now have to invest heavily in the origination of new material again. No doubt this situation will lead to more rationalisation and consolidation in the industry; only publishers with large resources and deep pockets can keep up with this kind of reinvestment schedule.

Daar bestaan twee raamwerke van die RNCS (Van Rooyen, 2005:311): (i) die RNCS R-9 vir Grade R tot 9 (in drie fases verdeel: die fondasie-fase vir Grade R tot 3, die intermediêre-fase vir Grade 4 tot 6 en die senior-fase vir Grade 7 tot 9) en (ii) die RNCS FET (verdere-onderwys-en-opleiding-fase vir Grade 10 tot 12). Die kurrikulum word saamgestel uit kritiese-, ontwikkelings- en leeruitkomste en assesseringskriteria vir elke leerarea, fase en graad. Die RNCS onderskei agt leerareas en die onderrig van letterkunde sorteer onder die leerarea Tale. Drie verskillende vlakke van taalonderrig (waarvoor elk verskillende uitkomste gespesifiseer word) word onderskei: huistaal, eerste addisionele taal en tweede addisionele taal. Elke leerder word verplig om ten minste twee van die amptelike tale vanaf Graad 3 tot Graad 12 te neem, hulle huistaal en een addisionele taal. Teen die einde van Graad 9 behoort 'n leerder in só 'n mate funksioneel geletterd te wees in die addisionele taal dat hy dit met gemak as medium van leer kan gebruik (Departement van Onderwys, 2003a:28). Funksionele geletterdheid word as die kern-uitkoms van die Tale-leerarea beskou (Departement van Onderwys, 2003a:34) en daarvoor erken die RNCS 'n teks-gebaseerde benadering tot leer. Vir die bereiking van uitkomste word Learners and Teachers Support Material (LTSM) benodig. Dit sluit handboeke maar ook koerante, tydskrifte, pamflette en 'n wye verskeidenheid andersoortige tekste in. As gevolg van die probleme wat met die beskikbaarheid en voorsiening van skoolhandboeke ondervind word (veral in agtergeblewe skole met 'n gebrek aan fondse en infrastruktuur) word die gebruik van ander tekste aanbeveel en aangemoedig (Departement van Onderwys, 2003a:41). Die gebruik van voorgeskrewe fiksietekste op skoolvlak is in der waarheid as gevolg van die verandering in die kurrikulum en 'n sameloop van omstandighede gedeprioritiseer (Pienaar, 2003b).

3.3.4.3 Seleksie-, aankoop- en verspreidingstelsel vir skoolhandboeke

Die uitgeeproses van publikasies gerig op voorskrywing (en die betrokke rolspelers) kan as volg opgesom word (Kruger, 2003):

- Die Nasionale Departement van Onderwys dui die verwagte uitkomste van elke leerarea, graad en vlak in die RNCS aan. Daarvolgens stel die Provinsiale Departemente van Onderwys riglyne op vir die ontwikkeling van leermateriaal (LTSM) wat aan uitgewerye beskikbaar gemaak word.
- Werwingsredakteurs ontwikkel konsepte vir leermateriaal na aanleiding van die riglyne en werf outeurs om die konsepte in manuskripte om te sit. Die voltooide manuskrip word geredigeer, grafies ontwerp en geset (die produksiefase – sien 3.2.2), maar daar word nie 'n volledige oplaag gedruk nie.
- Die gesette manuskrip word aan elk van die nege provinsiale Departemente van Onderwys voorgelê vir oorweging om dit voor te skryf. Voorskryfkomitees (bestaande uit die kurrikulum-adviseur van die betrokke onderwysdepartement en kundiges in die vakgebied soos onderwysers) oorweeg die voorgelegde manuskripte. Die manuskrip word afgekeur, goedgekeur of voorwaardelik goedgekeur (in laasgenoemde geval word sekere wysigings vereis) Die voorleggingsproses kan meer as een maal herhaal word.
- Die verskeie onderwysdepartemente maak lyste van die goedgekeurde voorgeskrewe titels bekend. Dit is moontlik dat die titel slegs vir spesifieke provinsies goedgekeur is en dan kan dit slegs in daardie provinsies bemark word.
- Daarna word die manuskrip vir druk voorberei en volg die drukproses. Parallel hiermee word dit titel deur die bemarkingspan van die uitgewery bemark. Ongeag die stelsel wat vir aankoop en verspreiding vir die spesifieke skool geld (sien hieronder), bemark uitgewerye direk aan die skole.

Alhoewel fiksiepublikasies dikwels nie gewerf word nie, maar deur die outeur voltooi en aan die uitgewery voorgelê word, kom fiksiepublikasies wat vir voorskrywing bedoel is volgens 'n proses van werwing tot stand. Daar word slegs voorleggings van uitgewerye gevra vir grade waarvoor die RNCS reeds geïmplementeer is, of binnekort geïmplementeer word (sien hierbo), vir die ander grade word geen nuwe titels oorweeg en aangekoop nie. Dit het 'n radikale invloed op die uitgesisteem van

Afrikaanse fiksie gehad deurdat produksie van nuwe Afrikaanse fiksietitels (gerig op die volwassemark) as 't ware vir die duur van die tweede helfte van die 1990's en die vroeë 2000's glad nie deur voorskrywing ondersteun is nie (die impak op die produksieprofiel word in Hoofstuk 6 bespreek). Faasen (2003) noem dat voorskryfyste vir Afrikaanse fiksie vir Grade 7 tot 12 tussen 1994 en 2003 oor die algemeen nie vernuwe het nie. Ouer fiksietitels word dus herhaaldelik voorgeskryf met die implikasie dat uitgewerye van Afrikaanse fiksie nie werklik substansieel nuwe titels vir die voorskryfmark gedurende hierdie periode ontwikkel het nie. Volgens die GPI-verslag (2001:42) is die mark vir Afrikaanse publikasies wat gerig is op die onderrig van Afrikaans as taal op skoolvlak (insluitend fiksietitels) minder lewensvatbaar en het voorskrywing van hierdie publikasies feitlik heeltemal tot stilstand gekom (hiermee word verwys na die feit dat byna geen nuwe fiksietitels tot ongeveer 2003 op voorskryfyste verskyn het nie). Die herhaaldelike voorskrywing van ouer fiksietitels het ook die nadelige gevolg dat leerders aan tekste op skoolvlak blootgestel word wat nie relevant is vir eietydse vraagstukke nie en gevolglik 'n negatiewe beeld van die letterkunde vorm en vervreem raak as potensieël volwasse lesers.

Van direkte belang vir hierdie ondersoek, met betrekking tot die veranderde voorskryfbeleid, is die infasering van die RNCS FET-fase. Volgens Naude (2005) word die voorskryfpotensiaal van Afrikaanse fiksietitels (gerig op die volwasse mark) potensieel verhoog deur die infasering van die FET-fase van die nuwe kurrikulum gedurende 2006 (Graad 10), 2007 (Graad 11) en 2008 (Graad 12) en kan die infasering van hierdie fase 'n nuwe impetus bied vir Afrikaanse fiksieproduksie. Afrikaanse fiksietitels wat dus tans deur uitgewerye vir Grade 11-12 voorberei word, sal dus nie in die periode van hierdie ondersoek (1990-2005) gereflekteer word nie.

Die Nasionale Departement van Onderwys het in 2004 'n verandering in die seleksie- en voorskryfbeleid vir spesifiek die leerarea Tale aangekondig wat rampspoedige gevolge vir die voorskrywing van Afrikaanse fiksietitels sou inhou indien dit volkome toegepas sou word. Fiksietitels word voortaan vir 'n periode van drie jaar voorgeskryf. Leermateriaal vir verskillende tale sou nie aan al die individuele provinsiale onderwysdepartemente voorgelê word nie, maar leermateriaal in spesifieke tale aan spesifieke provinsiale onderwysdepartemente volgens die

beskikbare kennis van 'n spesifieke taal in 'n spesifieke provinsie. Waar 'n onbeperkte aantal titels in die verlede tot die voorskryflyste van verskillende provinsies toegelaat is, sou voortaan slegs vier fiksietitels per genre op 'n nasionale voorskryflys verskyn. Alle provinsies sou dan slegs 'n keuse uit dieselfde vier titels gehad het. Die voorskryflys vir integrale taalt tekste (waarin ook fiksie ingesluit word) sou tot tien titels beperk wees. Spesifieke voorskrifte is gestel vir die aard en omvang van fiksietitels. Kortverhale mag nie langer as twaalf bladsye wees nie en moet 'n voorgeskrewe tydraamwerk in die verhaalgebeure volg. Poësie bloemlesings moet notas oor elke gedig en digter bevat. Romans moet voorsien word van 'n inleiding met inligting oor die skrywer, inhoud en tema van die roman (Naude, 2005).

Vir uitgewerye van fiksie het dit ernstige negatiewe implikasies: waar verskillende fiksietitels voorheen in verskillende provinsies voorgeskryf kon word was die voorskryfpotensiaal van meer titels 'n moontlikheid. Met die nuwe beleid sal uitgewerye dus minder potensiële voorgeskrewe titels kan uitgee. Fiksietitels wat as skooluitgawes uitgegee word (met al die genoemde voorskrifte in terme van aard en inhoud) kan nie in die algemene mark verkoop word nie. Die algemene mark vir fiksie is reeds beperk en die luukse van parallelle uitgawes van dieselfde fiksietitels is nie Suid-Afrikaanse uitgewerye van fiksie beskore nie. Die implikasie van die nuwe beleid verskraal dus die markgrootte verder (Naude, 2005). In 'n beroep deur PASA aan die Nasionale Departement van Onderwys word die implikasies van die voorgestelde nuwe beleid as volg uitgespel:

Prescription titles keep local literature publishing alive. Publishers invest in multiple literature titles, in the hope that at least one gets prescribed. The income from one prescribed title allows publishers to cross-subsidise other South African literature that would otherwise never see the light of day. Should the list of prescribed titles be limited to four titles per genre, this will seriously limit the opportunity to achieve the occasional bestseller prescription title. Most publishers would no longer be in a position to take the risk of publishing literature. The little literature publishing that might continue would likely be restricted to English which enjoys a bigger market, or to very well-established authors guaranteed to sell. Developing a literature heritage in South Africa's indigenous

languages would suffer, if not die. This unintended outcome of a limited literature prescription list would seem to work against government policy. For example, the Department of Arts and Culture is driving a series of provincial and national literature exhibitions, as part of a strategy to foster African-language publishing (Naude, 2004:3).

Hoewel die voorgestelde nuwe beleid nie formeel gewysig is nie, het die Departement van Onderwys gehoor gegee aan PASA se voorstelle. In Mei 2005 is 'n nasionale lys van goedgekeurde voorgeskrewe fiksietitels vir Graad 10 (2006) bekend gemaak waarin die aantal fiksietitels per genre nie beperk is nie en waaruit alle provinsies titels vir voorskrywing kan kies. Die voorgestelde maatreëls oor die aard en omvang van fiksietitels is ook verslap (Naude, 2005). Naude (2005) stel dit dat daar oor die afgelope paar jaar 'n goeie samewerkingsverhouding tussen lede van PASA en die Nasionale Departement van Onderwys gevestig is wat positiewe implikasies inhou vir die bepaling en toepassing van beleid in terme van voorskrywing.

Slegs publikasies wat op voorskryflyste verskyn, mag vir onderrig gebruik word. Die seleksiestelsel waarvolgens dié voorskryflyste saamgestel word, is hierbo uiteengesit. Van Rooyen (2005:319-320) dui aan dat daar geen eenvormige stelsel vir die aankoop en verspreiding van skoolboeke bestaan nie: “[school books] might be purchased directly by provincial education departments; distributed to schools via tenders allocated to retail distributors; purchased directly by schools from publishers; or sold through specialist educational bookshops”. Daar bestaan volgens Pienaar (2003b) hoofsaaklik twee verskillende stelsels: (i) 'n Tender-stelsel waarvolgens aankope gesentraliseer word en deur die provinsiale onderwysdepartemente gedoen word en boeke dan aan skole versprei word. Uitgewerye is nie direk in kontak met die onderwysdepartement nie, maar word deur verspreiders verteenwoordig. Dié stelsel geld vir alle sogenaamde Seksie 20-skole waarvolgens begrotings deur die provinsiale onderwysdepartement beheer word. (ii) 'n Oopmark-stelsel waarvolgens aankope gedentraliseer is en skole self vir aankope verantwoordelik is. Dié stelsel geld vir sogenaamde Seksie 21-skole (voormalige Model C-skole) waar die skole beperkte beheer oor hulle eie begrotings het en toerusting en boeke self kan aankoop.

Die seleksie-, aankoop- en verspreidingstelsel vir skoolhandboeke is tans nie gestandaardiseer nie, dit verskil van provinsie tot provinsie en dit verander voortdurend, daarom word daar nie verder binne die bestek van hierdie studie daaraan aandag gegee nie (vergelyk GPI, 2001:38-40; GPI, 2004:72-73; Van Rooyen, 2005:319-320; en WESGRO, 2001:24 vir meer inligting).

Tersiêre onderwys

Politieke veranderinge gedurende die 1990's (en reeds daarvóór, vergelyk Giliomee, 2003:634) lei tot 'n opskorting van die onderskeid tussen "blanke" en "nie-blanke" tersiêre instellings en studente wat voorheen slegs aan histories benadeelde instellings kon studeer skryf toenemend in by histories bevoordeelde instellings. Die inskrywing van swart studente aan (voorheen) Afrikaans-medium instellings groei met meer as 1000% tussen 1995 en 2000 en teen 1999 studeer 56% van alle swart studente aan voorheen bevoordeelde instellings, terwyl studentegedagtes aan voorheen benadeelde instellings tussen 1995 en 2000 met 28 000 daal. (GPI, 2001:46-48).

Hierdie transformasieverskuiwings, kurrikulumveranderinge en 'n veranderde taalprofiel raak die akademiese sektor van die uitgewerybedryf (waarin handboeke en ander akademiese en navorsingspublikasies uitgegee word) direk deurdat die tersiêre mark gedurende die 1990's vir 'n totaal nuwe markprofiel aangepas moes word. Ander faktore wat 'n negatiewe invloed op dié sektor gehad het, sluit onder andere in: die veranderde formules in die staat se subsidiestelsel vir tersiêre onderwys (GPI, 2001: 48-49); die groot hoeveelhede finansiële studente wat deel van die mark geword het (GPI, 2001:49 en WESGRO, 2001:19); 'n afname in die boekkoopkultuur (GPI, 2001:52-53) en gevolglike hoë vlakke van onwettige fotokopiëring van tersiêre handboeke (GPI, 2001:51-52); en die krimpende aankoopbegrotings van akademiese biblioteke aan tersiêre instellings (GPI, 2001:54-55).

Vervolgens word verskuiwings in die beleid vir tersiêre onderwys en die implikasies daarvan vir onderrig van Afrikaans en die bestaan van departemente Afrikaans oorsigtelik bespreek. Soos reeds genoem, val dit buite die bestek van hierdie studie om die direkte implikasies vir die produksie van Afrikaanse fiksietitels empiries aan

te toon, maar die implikasies word geïmpliseer deur die potensiele mark wat die onderrig van Afrikaanse letterkunde vir die uitgee van Afrikaanse fiksie moontlik maak.

3.3.4.4 Die status van Afrikaans as onderrigmedium aan tersiêre instellings

Van Coller & Steyn (2001:161-164) toon aan dat die status van Afrikaans as onderrigmedium aan voormalige Afrikaanse universiteite vinnig aan die kwyn is. Voormalige Afrikaanse universiteite het oorgeskakel na parallelmediumonderrig (in Afrikaans en Engels) soos byvoorbeeld die voormalige Randse Afrikaanse Universiteit (Universiteit van Johannesburg vanaf Januarie 2005) en die Universiteit van die Vrystaat. Dit het ernstige implikasies vir die beskikbare tyd wat doserende personeel aan navorsing kan bestee (vergelyk verder Van Coller & Odendaal, 2004:3-4). Aan die Universiteit van Pretoria word talle voorgraadse programme reeds vanaf die tweede jaar slegs in Engels aangebied (Uys, 2004:1).

Terwyl voorgraadse programme aan die Universiteit van Stellenbosch tot onlangs nog in hoofsaaklik Afrikaans aangebied is, het die Raad van die Universiteit in Desember 2005 na 'n meerderheidstem besluit om dubbelmediumonderrig (die sogenaamde T-opsie) tot op derdejaarsvlak in die Fakulteit Lettere en Wysbegeerte uit te brei. Die Afrikaanse skrywers Abraham de Vries en George Weideman het in Oktober 2005 'n beswaarskrif teen dubbelmediumonderrig by die US opgestel wat later deur meer as 130 Afrikaanse skrywers onderteken is (Brits, 2005:8). Aan die begin van 2006 het die Raad se besluit tot felle openbare debat aanleiding gegee en gelei tot 'n openbare stemming van nuwe raadslede waaraan ongeveer 8 000 respondente deelgeneem het en 75% gestem het vir konvokasiekandidate wat die T-opsie teenstaan (Retief, 2006:14). Meer as 3 000 studente aan die Universiteit van Stellenbosch het ook 'n beswaarskrif teen die T-opsie onderteken. Na die verskyning van die rektor van die Universiteit van Stellenbosch, prof. Chris Brink, se boek *No Lesser Place – The Taaldebat at Stellenbosch* (African Sun Media, 2006) het 'n verdere polemieks van reaksie losgebars (vergelyk byvoorbeeld die kritiek deur Brand, 2006:11 en John, 2006, 13) – veral oor die Afrikaanse skrywer Breyten Breytenbach se satiriese

“resensie” oor die boek wat in die studentekoerant *Die Matie* geplaas is (Malan, 2006:8).

Die voormalige Potchefstroomse Universiteit vir CHO (nou Noordwes-Universiteit) het tot onlangs Afrikaans as onderrigmedium op die Potchefstroom-kampus behou en hoofsaaklik Engels as onderrigmedium op die Vaaldriehoek-kampus ingevoer – intussen het ook dié universiteit parallelmediumonderrig in sekere programme deur middel van tolkdienste begin invoer. Die Noordwes-Universiteit het in 2006 stelling ingeneem en verklaar dat Afrikaans die amptelike onderrigmedium op die Potchefstroom-kampus sal bly (’n keuse dus ten gunste van die sogenaamde A-opsie) en dat daar in die behoeftes van andertaliges deur die reeds beproefde metode van tolkdienste voorsien sal word.

Die behoud van Afrikaans as onderrigmedium word as hindernis vir die toelating van anderstalige studente tot universiteite beskou en gevolglik as ’n voortsetting van apartheid – met gevolglik toenemende kritiek en druk hieroor deur die Nasionale Departement van Onderwys. Deur ’n historiese oorsig oor die ontstaan van voormalige Afrikaanse universiteite toon Steyn (2004a:142-146) aan dat die volgende twee stellings, wat gebruik is in debatte oor Afrikaans as onderrigmedium aan universiteite, ongeldige persepsies is: (i) “Afrikaanse universiteite is geskep om Afrikaner-intellektuele op te lei in diens van apartheid”; en (ii) “Afrikaanse universiteite is ’n direkte gevolg van die apartheidsbeleid dat universiteite gesegregeer word op grond van ras en onvermydelik ook taal”.

Wanneer programme en modules nie meer in Afrikaans aangebied word nie, hou dit ’n direkte bedreiging vir akademiese publikasies in Afrikaans in. Akademiese uitgewerye baseer uitgeebeslissings vir tersiêre handboeke op die studentegetalte van modules en die onderrigmedium wat deur die ingeskrewe studente verkies word. Dit het nie slegs negatiewe implikasies vir akademiese publikasies vir die onderrig van Afrikaanse taal en letterkunde nie, maar vir Afrikaanstalige akademiese publikasies in alle vakgebiede.

3.3.4.5 Studentegetalle van departemente Afrikaans

Studentegetalle van departemente Afrikaans aan tersiêre instellings het toenemend gekrimp sedert die laat 1990's. Willemse (2002a:2-3) dui die verband met boekproduksie as volg aan:

[...] ook die Afrikaanse letterkunde, as gekanoniseerde teksproduksie, [verkeer] onder druk. Die voorgeskrewe skool- en universiteitsboekmark is besig om sienderoë in duie te stort, enersyds omdat daar 'n vermindering in boekaankope is, en andersyds, in die geval van tersiêre opleiding, omdat daar jaarliks minder studente is wat hulle inskryf vir gevorderde Afrikaanse letter- en taalkundige studie. Vir die skrywer en uitgewer wat produkte vir hierdie markte moet skep, word die uitdaging om in Afrikaans te produseer minder en minder betalend [...].

Die implikasie van dalende studentegetalle vir die produksie van Afrikaanse fiksie is dat voorskrywing nie meer die stukrag en ruggraat kan wees nie (soos dit wel in die verlede was, deurdat voorskryfmoontlikhede 'n beduidende faktor in die neem van uitgeebeslissings van spesifieke soorte fiksietitels was) en dat produksie van fiksietitels voortaan op grotendeels die algemene mark aangewese sal wees. Dalende studentegetalle van departemente Afrikaans het ook 'n radikale implikasie vir die toekomstige verbruikers van Afrikaanse fiksietitels: studente wat tersiêre opleiding in die letterkunde deurloop, kan as moontlike nuwe lesers van (spesifiek sogenaamde "literêre") fiksietitels beskou word. Wanneer studentegetalle verminder, verklein dus nie net die voorskryfmark nie, maar ook 'n komponent van die toekomstige algemene mark. Daar behoort in 'n selfstandige empiriese ondersoek nagegaan te word wat die presiese invloed van dalende studentegetalle en die voorskrywing van spesifieke fiksietitels op die produksie van Afrikaanse fiksie gedurende die periode 1990-2005 was.

3.3.4.6 Herstrukturering van departemente Afrikaans, programme en modules

Die South African Qualifications Authority (SAQA – Suid-Afrikaanse Kwalifikasie Otoriteit) is verantwoordelik vir die ontwikkeling en implementering van die National Qualifications Framework (NQF – Nasionale Kwalifikasieraamwerk), stel standaarde vir opleiding vas en monitor opleidingsprogramme (GPI, 2001:31). SAQA het tersiêre instellings verplig om opleidingsprogramme te hersien en oor te skakel na 'n modulesisteem (WESGRO, 2001:26) – modules waarvan die hoeveelheid ingeskrewe studente te laag was, moes uitfaseer word. Dit het aanleiding gegee tot omvangryke herstrukturering van programme en departemente en die totstandkoming van skole waarin voormalige selfstandige departemente versamel is. Vir departemente Afrikaans het dit die gevolg ingehou dat heelwat letterkundemodules nie meer aangebied kon word. Die toenemende invoering van toegepaste modules in byvoorbeeld mediastudies, kultuurstudies en dokumentontwerp en inskakeling van voormalige departemente Afrikaans as vakgroepe binne skole vir die studie van tale, letterkundes, media, kommunikasie en kultuur is kennelik 'n gevolg hiervan. Vanselfsprekend is die voorskryfmark vir fiksietitels op tersiêre vlak daardeur ingekort. 'n Eksemplariese voorbeeld is letterkundemodules waarin drama as selfstandige genre bestudeer is wat grotendeels uit die module-aanbod van departemente Afrikaans verdwyn het (vergelyk Van Zyl, 2000 en Louw, 2000 aangehaal in Venter, 2001a:35-37). Destydse uitgewers van Afrikaanse fiksie by Tafelberg, Danie Botha (2000) en Charles Fryer (2000), (aangehaal in Venter, 2001a:33), is dit eens dat voorskryfmoontlikhede (beide op sekondêre en tersiêre vlak) 'n bepalende faktor in uitgeebeslissings van dramatekste in die verlede was en dat die radikale afname in die produksie van gepubliseerde dramatekste gedurende die 1990's (sien 6.12.2), direk verband hou met die kwynende studentegetal aan departemente Afrikaans.

In sy intreerede by die aanvaarding van die leerstoel in Afrikaans aan die Universiteit van Pretoria, dui Willemsse (2001) die multidimensionele problematiek vir die voortbestaan van departemente Afrikaans aan universiteite aan. In 'n tyd van indringende politieke, sosiale, ekonomiese en tegnologiese verandering word die Afrikaanse literêre kritikus gedwing om sy vakgebied indringend te herdefinieer

(Willemse, 2001:14). Hy maak 'n aantal konseptuele voorstelle vir 'n ruimer kurrikulumbeskouing (vergelyk Willemse, 2001:14-17) en 'n wegbeweeg van “'n verkalkte letterkundige praktyk”: “Dit beteken naas gevestigde praktyke 'n doelbewuste skakeling met ander Suider-Afrikaanse, Afrika en internasionale tradisies; 'n verbreding van ons navorsingspraktyke om byvoorbeeld 'n slag weer krities na ons geïnstitusioneerde literêre modelle, benaderings en ingesteldhede te kyk; om erns te maak met die eise van ons eietydse kulturele praktyke” (Willemse, 2001:14).

Buiten die impak van genoemde transformasie op die herstrukturering van departemente Afrikaans (wat dalk te dikwels as 'n verlies aan die dosering van en navorsing oor die gekanoniseerde letterkunde ervaar word) is Willemse (2005) van mening dat departemente Afrikaans en die kurrikulumaanbod in die verlede te eng gekonseptualiseer is volgens verouderde modelle wat uit die 1930's en 1940's dateer en is vernuwing en aanpassing juis nodig. Dit behels onder andere dat studente nie langer in 'n letterkundige tradisie wat “etniese gebondenheid aangemoedig het” opgelei kan word nie en dat “die geneigdheid in die Afrikaanse letterkundige kringe om in hoofsaak gekanoniseerde en kanoniseerbare tekste te ondersoek” en wat “lei tot 'n uiterste verskraling van die potensiële ondersoekterreine van ons vakgebied” verbreed moet word deur erns te maak met “moderner tekstuele praktyke soos die televisie en die Internet” (Willemse, 2001:14-15). Die implikasies van dié veranderde rol van departemente Afrikaans, soos Willemse dit beskou, vir die produksie van Afrikaanse fiksie is dat uitgewers nooit weer in dieselfde mate as tydens die voormalige bevoordeelde posisie op voorskrywing sal kan steun nie.

3.3.4.7 Amalgamering van tersiêre instellings en die stand van Departemente Afrikaans

In Maart 2001 kondig die Minister van Onderwys 'n nuwe plan vir hoër onderwys aan waarvolgens sekere tersiêre instellings in dieselfde area sou amalgameer ten einde die aantal instellings (nie noodwendig die hoeveelheid kampusse nie) te verminder en die duplisering van dieselfde programme wat deur hierdie instellings aangebied word, uit te skakel (GPI, 2001:47-48 en WESGRO, 2001:26-27). Dié plan tree formeel in

werking in Junie 2002 deur die bekendmaking van ’n beleid vir die “transformasie en herstrukturering vir ’n nuwe institusionele landskap” deur die Minister, waarin sekere voorstelle gemaak word vir samewerking en rasionalisering in die aanbieding van programme. Programme vir studies van taal en letterkunde sal na implementering van die nuwe plan slegs aangebied word in vyf provinsies: Oos-Kaap, Gauteng, KwaZulu-Natal, Limpopo, en Wes-Kaap (Departement van Onderwys, 2002).

Alhoewel die amalgamerings van tersiêre instellings ook bepaalde voordele inhou, dien dit ’n verdere nekslag vir departemente Afrikaans toe. Visagie (*ALV-Nuusbrief*, 2002a:3) berig byvoorbeeld dat die Program vir Afrikaans en Nederlands aan die voormalige Universiteit van Natal (Durban) se personeel met die helfte gesny is. Die samesmelting van laasgenoemde universiteit en die Universiteit van Durban-Westville in Januarie 2004 (as die Universiteit van KwaZulu-Natal) kan aan die een kant ’n moontlike oplossing vir die personeeltekort bied, maar dit kan ook moontlik die handhawing van die dissipline op die spits dryf. Die 24 akademici wat nog in 1996 betrokke was by Afrikaans in KwaZulu-Natal is teen 2003 tot slegs ses (wat by vier verskillende kampusse betrokke is) verminder en die afskalingsproses is steeds aan die gang. Burger (*ALV-Nuusbrief*, 2002b:4) stel dit dat die Departement Afrikaans aan die Randse Afrikaanse Universiteit (Universiteit van Johannesburg vanaf Januarie 2005) nog gelukkig is om bevorderings te kan toeken in ’n tyd van afskaling. Van Vuuren (*ALV-Nuusbrief*, 2002c:4) berig dat daar slegs een dosent oor is vir alle letterkundekursusse by die Universiteit van Port Elizabeth (Nelson Mandela Metropolitaanse Universiteit vanaf Januarie 2005), sodat die oorlewing van die vak steeds prekêr is. Volgens Louw (*ALV-Nuusbrief*, 2002d:5) van die Universiteit van die Noorde het dié universiteit nie meer ’n Departement Afrikaans nie en is die laaste drie dosente in September 2002 afgedank. Lemmer (*ALV-Nuusbrief*, 2004b:7-8) verwys na die “interne herstrukturingsproses” by die Universiteit van Suid-Afrika waardeur die nuwe Departement van Afrikaans en Algemene Literatuurwetenskap tot stand gekom het.

Die taaloudit van die Nasionale Taalliggaam vir Afrikaans (Prinsloo, 2004:69-76) dui aan dat Afrikaanse taal- en letterkunde programme in 2004 steeds aan die volgende tersiêre instellings aangebied word: Universiteit van Kaapstad (Vakgroep Afrikaans, Skool vir Tale en Letterkundes); Universiteit van KwaZulu-Natal (Skool vir Taal,

Kultuur en Kommunikasie); Noordwes-Universiteit (Skool vir Tale); Nelson Mandela Metropolitaanse Universiteit (Skool vir Tale, Media en Kommunikasie); Universiteit van Pretoria (Departement Afrikaans, Skool vir Tale en Departemente Tale, Kunste, Menslike Bewegingskunde in die Fakulteit Opvoedkunde); Universiteit van Johannesburg (Departement Afrikaans en Sentrum vir Onderrig, Leer en Assessering); Universiteit van Stellenbosch (Departement Afrikaans en Nederlands en Eenheid vir Afrikaans van die Taalsentrum); Universiteit van Suid-Afrika (Departement van Afrikaans en Algemene Literatuurwetenskap); Universiteit van die Vrystaat (Departement Afrikaans en Nederlands, Duits en Frans); Universiteit van Wes-Kaapland (Departement Afrikaans en Nederlands en die Iilwimi-sentrum vir veeltaligheid en taalprofessies).

Van Coller & Steyn (2001:171) wys daarop dat Afrikaans meer as ooit tevore in die buiteland gedoseer, verstaan, gelees en waardeer word en dat dít een van die positiewe ontwikkelinge vir die status van Afrikaans as taal van die onderwys en wetenskap is. Formele kursusse in Afrikaans is aan verskeie universiteite in die Lae Lande ingestel (in Amsterdam, Leiden, Groningen en Leuven); werksinkels in Afrikaans word jaarliks in Hasselt (België) aangebied en meer sporadies in Diepenbeek en Leipzig; Afrikaans bloei ook in Oos Europa (in Oostenryk, Pole, Rusland en Tsjeggië) en belangstelling in Afrikaans in die Verenigde State van Amerika is aan die toeneem (vergelyk ook Van Coller, 2004b). Hierdie verskuiwings bied nie noodwendig 'n bestendige voorskryfmark vir Afrikaanse fiksietitels nie, maar dit verhoog die sigbaarheid en status van Afrikaans. Dit het 'n moontlike positiewe invloed op die bemerking van vertaalde Afrikaanse fiksietitels – volgens Van Coller & Steyn word daar tans meer vertalings uitgegee as in enige vorige periode.

Die verdere implikasies van verskuiwings in die onderwyssubstelsiem op die uitgesistelsiem van Afrikaanse fiksie word in die toepaslike afdelings in die res van hierdie ondersoek gehanteer (vergelyk spesifiek die invloed van die ekonomiese konteks op die uitgesistelsiem in 3.4.2).

3.3.5 Biblioteeksubstelsiem

Die hoof funksie van die biblioteekstelsiem is die voorsiening van toegang tot boeke en 'n wye verskeidenheid ander inligtingsbronne aan die gebruikers van biblioteke.

Breedweg kan onderskei word tussen openbare biblioteke (waartoe die algemene publiek toegang het), akademiese en navorsingsbiblioteke (waartoe studente, dosente, navorsers en spesialis gebruikers toegang het) en skoolbiblioteke (wat by skole vir leerders en onderwysers ingerig is).

Skoolbiblioteke word deur die Nasionale Departement van Onderwys en die onderskeie provinsiale onderwysdepartemente befonds, maar daar bestaan 'n ernstige tekort aan skoolbiblioteke wat die klem nóg meer op openbare biblioteke plaas (GPI, 2001: 28 en 33-34). Slegs 11% van primêre skole en 34% van sekondêre skole beskik oor 'n skoolbiblioteek en die verspreiding oor provinsies is gefragmenteer: in die Noordelike Provinsie is 91%, Vrystaat 82%, Gauteng 41% en die Wes-Kaap 48% van skole sonder 'n biblioteek. In 1999, byvoorbeeld, het geen biblioteekaankope vir skoolbiblioteke plaasgevind nie, ten spyte van die R13 miljoen wat daarvoor bewillig is (GPI, 2001:33-34). Skoolbiblioteke val buite bestek van hierdie ondersoek.

Akademiese biblioteke word deur die onderskeie tersiêre instellings befonds. Daar bestaan 45 tersiêre of akademiese biblioteke in Suid-Afrika en oor die algemeen is hulle begrotings gesny: Technikon SA, byvoorbeeld, se boekaankoopbegroting is in 2001 met die helfte ingekort, Technikon Vrystaat het slegs R1,3 miljoen vir aankope van beide boeke en vaktydskrifte in 2001 ontvang (GPI, 2001:54). Ook akademiese biblioteke val buite bestek van hierdie ondersoek.

Die fokus van hierdie afdeling is op openbare biblioteke en spesifiek die mate waartoe aankope deur openbare biblioteke 'n potensiële mark vir (ook) Afrikaanse fiksiepublikasies is – dus die biblioteekstelsiem as substelsiem, deur die funksie daarvan as potensiële mark, binne die uitgesistelsiem. Dit val buite die bestek van hierdie ondersoek om die verband tussen biblioteekaankope en produksie empiries te ondersoek. Dit sou 'n selfstandige ondersoek behels waarin die begrotings van alle provinsiale biblioteekdienste, uiteensettings van besteding, lyste van aangekoopte

Afrikaanse fiksietitels deur hierdie biblioteke en produksiepatrone gedurende die periode 1990-2005 statisties met mekaar vergelyk word. Vervolgens word generiese transformasieverskuiwings in die biblioteeksubstelsiem oorsigtelik beskryf, sonder om die impak op die produksie van Afrikaanse fiksie direk aan te toon, maar die impak wel te impliseer.

3.3.5.1 Strukturele verskuiwings, veranderde wetgewing en befondsingstrukture vir openbare biblioteekdienste

Diskriminasie op grond van apartheid het die gevolg gehad dat openbare biblioteke in voormalige “blanke” areas beter befonds is as die gemeenskapsbiblioteke in voormalige “nie-blanke” areas. Gemeenskapsbiblioteke is in die apartheidsera opgerig en befonds deur nie-regeringsorganisasies (NGO’s) en gemeenskapsgebaseerde organisasies (CBO’s). Die term “gemeenskapsbiblioteke” is gebruik om dit te onderskei van openbare biblioteke wat (voorheen) deur beide die provinsiale en plaaslike regering befonds is. Daar is ook onderskei tussen geaffilieerde- en nie-geaffilieerde openbare biblioteke: eersgenoemde is deur beide die betrokke provinsiale en plaaslike regering befonds en waar ’n plaaslike regering ontbreek het deur die provinsiale regering; laasgenoemde is onafhanklik deur plaaslike regerings bestuur, soms met beperkte ondersteuning deur provinsiale regerings. Later is daar ook na openbare biblioteke as gemeenskapsbiblioteke verwys – ’n aanduiding van die veranderde rol wat biblioteke nou in Suid-Afrika speel, naamlik opleiding en ontwikkeling. Die onderskeid tussen geaffilieerde- en nie-geaffilieerde openbare biblioteke het ook vervaag. (Van Helden & Lor, 2002). Hierdie studie sluit al die genoemde biblioteke onder die term “openbare biblioteke” in.

Alhoewel hierdie ernstige ongelykhede aangespreek is deur die instelling van hersieningsprogramme, het dit nie vrugte afgewerp nie as gevolg van die inkorting van begrotings, nalatigheid en administratiewe wanorde deur die ekstensiewe herorganisasie van plaaslike en provinsiale vlakke van die regering ná 1994 (Peter Lor, voormalige nasionale bibliotekaris, aangehaal in die GPI-verslag, 2001:29). In die vorige politieke bedeling is die openbare biblioteekstelsel georganiseer in vier provinsiale biblioteekdienste en sedert 1994 is dit herverdeel in nege provinsiale

biblioteekdienste. Die fokus van openbare biblioteke is veral gerig op opleiding en ontwikkeling (CIGS, 1998:46). Daar bestaan geen nasionale beleid waarbinne provinsiale biblioteekdienste hulle aankoopbeleid formuleer nie (CIGS, 1998:46) en elke provinsie volg dus hulle eie benadering. Buiten die feit dat begrotings van provinsiale biblioteekdienste ingekort is wat die aankoop van boeke noodgedwonge laat daal het, word groot gedeeltes van hierdie begrotings op die opgradering van biblioteekgeboue in voorheen benadeelde areas spandeer (GPI, 2001: 62).

Biblioteke het voorheen sorteer onder die subdirektoraat Meta-Inligting as deel van Wetenskap en Tegnologie binne die Departement van Kuns, Kultuur, Wetenskap en Tegnologie (DACST). Met die verdeling van DACST in twee departemente (sien 3.4.1.2) is biblioteke (Meta-Inligting) verskuif na Nasionale Argiewe as deel van die Departement Kuns en Kultuur. Die verantwoordelikheid vir die voorsiening van biblioteek en inligtingsdienste is vervat in die Grondwet (Wet 108 van 1996 – Suid-Afrika, 1996a): afdeling (a) van Artikel 5 lys biblioteke anders as die nasionale biblioteke as deel van die provinsiale regering se eksklusiewe regsbevoegdheid; biblioteke word egter nie in afdeling (b) as deel van die bevoegdhede wat deur die plaaslike regering uitgevoer moet word, gelys nie. Tot 1 Julie 2002 het provinsiale en plaaslike regerings die verantwoordelikheid vir openbare biblioteekdienste gedeel: provinsiale regerings het voorsien vir die aankoop en verspreiding van boeke, verskaffing van professionele riglyne en advies, bemarking van dienste en ander koördinerende funksies; plaaslike regerings (deur die stadsrade) het voorsien in die aanstelling en vergoeding van personeel, die bou en instandhouding van infrastruktuur en die dag tot dag bestuur van biblioteke in die metropole (Kaapstad, Durban, Johannesburg en Tshwane / Pretoria). Die Wet op Munisipale Strukture (Wet 117 van 1998 – Suid-Afrika, 1998a), is gebaseer op Artikels 4 en 5 van die Grondwet en sluit nie biblioteke as deel van plaaslike regerings se verantwoordelikhede in nie. As gevolg van die inkonsekwente bewoording van hierdie artikels in die Grondwet is plaaslike regerings dus nie meer regsbevoeg om openbare biblioteke te befonds nie en is dit amptelik die verantwoordelikheid van provinsiale regerings alleen. Die meeste provinsies beskik egter nie oor die finansiële hulpbronne om die befondsing by plaaslike regerings oor te neem nie (Nel, 2005b:2). Daar bestaan ook geen meganisme op grond waarvan dié gedeelte van munisipale belastings wat voorheen deur plaaslike regerings vir die befondsing van openbare biblioteke gebruik is, na provinsiale

regerings oorgedra kan word nie. Buiten hierdie verskuiwings in wetgewing wat 'n invloed op die befondsingstruktuur van bestaande openbare biblioteke het, is daar ook geen addisionele fondse beskikbaar om gemeenskapsbiblioteke uit te brei nie.

Dominy (2003:40-41), nasionale argivaris, dui in 'n beraming vir die jaarlikse befondsing van die openbare biblioteekstelsel vir 2000 aan dat 'n totale befondsingstekort van R184,9 miljoen bestaan (die behoeftes en tekorte in verskillende provinsies verskil). Hierdie negatiewe situasie het in die vroeë 2000's toegeneem en verskeie openbare biblioteke is gesluit. Dit het ook 'n striemende effek op personeel gehad waarvan talle afgedank is en die druk op oorblywendes in terme van diensvoorsiening toegeneem het. Gemeenskappe het hierteen gemobiliseer en landswyd het gemeenskapshulp in die vorm van Vriende van die Biblioteek-organisasies ontstaan waar vrywilligers na vore begin tree het om biblioteekpersoneel by te staan (Nel, 2005b:2). Die ruim finansiële begroting wat in 2006 deur Pallo Jordan, Minister van Kuns en Kultuur, aangekondig is en waarvolgens R1 miljard oor die volgende drie jaar vir provinsiale biblioteke bewillig is (Bonthuys, 2006:11), sal waarskynlik op langtermyn verligting bring vir die nood waarin die biblioteekstelsel hom tans bevind.

3.3.5.2 Die impak van transformasie op die aankoop van Afrikaanse fiksie-publikasies deur openbare biblioteke

Biblioteekaankope word universeel beskou as 'n belangrike faktor in die ontwikkeling van plaaslike boekuitgewerybedrywe omdat daardeur voorsien word in toegang tot boeke aan verbruikers wat dit andersins nie kan bekostig nie. Wanneer biblioteke boeke deur plaaslike fiksieskrywers aankoop, maak dit die produksie van inheemse fiksie meer lewensvatbaar vir uitgewerye. Die duidelike afname in biblioteekaankope (as gevolg van die afwesigheid van duidelike aankoopbeleid by sommige provinsies en krimpende begrotings) gedurende die laat 1990's het 'n nadelige invloed op boekproduksie gehad – veral in die algemene sektor (GPI, 2001:30; DACST, 1998:46, 73 en WESGRO, 2001:2, 17, 33). Daar is voorgestel dat 'n kwotastelsel geïmplementeer word wat die ondersteuning van plaaslik geproduseerde boeke deur biblioteekaankope sal waarborg (WESGRO, 2001:30).

Ná herhaaldelike pogings deur die navorser kon geen statistiese gegewens van die impak van bogenoemde transformasieverskuiwings op spesifiek die aankoop van Afrikaanse fiksiepublikasies deur provinsiale biblioteekdienste ingewin word nie. Terugvoer in algemene terme het telkens daarop gewys dat die aankoop van Afrikaanse fiksietitels radikaal sedert 1995 gedaal het en in sommige provinsies het aankope geheel en al tot 'n stilstand gekom. Die enigste positiewe uitsondering is die provinsiale biblioteekdiens van die Wes-Kaap wat steeds substantief Afrikaanse fiksietitels aankoop – veral vir die bediening van die groot aantal ywerige bruin biblioteek-gebruikers in die Wes-Kaap (De Raubaix, 2002). Die potensiaal van bruin lesers as mark vir die toekomstige instandhouding en uitbouing van die produksie van Afrikaanse fiksie moet geensins onderskat word nie.

Besteding aan Afrikaanse fiksiepublikasies is as 't ware gedeprioritiseer as gevolg van twee verskuiwings. Eerstens moes die voormalige bevoorregte posisie waarvolgens provinsiale biblioteke “die helfte van hul begroting aan Afrikaanse boeke bestee [het]” (Breytenbach, 1999a:6) plek maak vir regstellende aksie ten opsigte van proporsionele aankope van publikasies in al elf amptelike tale. Tweedens het die rol van openbare biblioteke verskuif na 'n fokus op gemeenskapsinligtingsentrums waarbinne die aankoop van fiksiepublikasies vir blote ontspanning 'n laer prioriteit is as publikasies en ander inligtingsbronne vir studies. Moshoeshoe (aangehaal in CIGS, 1998:46) beskryf die veranderde fokus as volg:

The recreational side of our libraries has to take a back seat. And we do not apologise for that [...] We are not looking at libraries as buildings anymore [...] The idea is to cluster around service delivery points. We have identified the teacher training colleges, because they have the space, as the locations for these points. From there boxes and bags of books can circulate around schools. Librarians are being retrained as education officers.

Politici is dikwels bedag daarop dat 'n groot gedeelte van die voorraad boeke in openbare biblioteke gerig is op die gebruik daarvan vir ontspanning deur 'n minderheidsgroep. Die fokus het nou vir altyd verskuif na die rol wat biblioteke te speel het in die ontwikkeling van agtergeblewe gemeenskappe (Dominy, 2003:41).

Die bevoorregte posisie waarin Afrikaanse fiksie in die vorige bedeling was, deels as gevolg van die ekstensiewe ondersteuning deur biblioteekaankope, het dit nog laer op die prioriteitslys in die nuwe bedeling geplaas.

Nel (1998:13), wat vir dertig jaar 'n uitgewer van Afrikaanse fiksie in grootdrukformaat was (sien 4.4.4), beskryf die invloed van biblioteekaankope op die produksie van Afrikaanse fiksie as volg:

Biblioteke het 'n aansienlike potensiële mark vir Afrikaanse boeke [fiksietitels] gebied. Danksy die bevoorregte posisie van Afrikaans is 'n tamaai stuk van die provinsiale biblioteekbegrotings aan Afrikaanse boeke afgestaan. Vir baie (ook ek) was dit veel makliker om boeke vir die biblioteekmark uit te gee en om die ingewikkelde winkelmark links te laat. Die eintlike skade wat biblioteke die gesonde groei van Afrikaanse boeke berokken het, was dat dit die potensiële verkope aan die publiek oor 'n tydperk van dertig jaar met 'n ysterhand vasgepen en later selfs laat krimp het. [...] Ons begin nou eers verstaan hoe nadelig biblioteekaankope die winkelverkope van Afrikaanse boeke getref het, en hoe deeglik dit lesers van die koop van boeke en die opbou van 'n eie biblioteek gespeen het.

Talle uitgewers van Afrikaanse fiksie het die daling in biblioteekaankope as een van die belangrikste implikasies vir die verlaagde produksie van Afrikaanse fiksiepublikasies sedert die tweede helfte van die 1990's aangevoer. Annari van der Merwe (2000a) verwys na die praktyk van kruissubsidiëring waardeur die uitgee van “sekere publikasies (esoteriese digbundels, byvoorbeeld)” voor 1994 slegs moontlik was deur die verkope van groot getalle boeke aan die staat (opvoedkundige inrigtings en biblioteke): “Die Suid-Afrikaanse regering het dus as 't ware die plaaslike algemene uitgewers tot 1994 in staat gestel om so 'n verskeidenheid inheemse literatuur uit te gee. Want in daardie jare is genoegsame getalle aanvullende skoolleesboeke en biblioteekboeke aangekoop om algemene uitgewery lewensvatbaar te maak, al het hulle ook dikwels boeke uitgegee wat net 'n klein uitgelese gehoor aanspreek”. Sy stel die genoegsame aankope van boeke deur die staat (vir skole en biblioteke) as 'n voorwaarde vir die “heropbloei van die algemene uitgewery” en is in 2000 optimisties

dat die gebrek aan biblioteekaankope slegs tydelik sal wees (Van der Merwe, 2000a). Teen 2003 en 2004 het institusionele aankope deur die staat, spesifiek biblioteek-aankope, nie daadwerklik verbeter nie en is sy minder optimisties. Van der Merwe (2003a) noem dat daar in die verlede tot 2000 eksemplare van 'n fiksietitel aan openbare biblioteke verkoop is en dat dit nou 'n geluiskoot is as 250 eksemplare aan openbare biblioteke landswyd verkoop word. Sy beskou voldoende institusionele aankope deur die staat, veral met betrekking tot die voldoende finansiering van biblioteke, eerder as die afskaffing van BTW op boeke of die staat se betrokkenheid by die vestiging van 'n boekkoop- en leeskuiluur, as die belangrikste en noodsaaklikste inisiatief waardeur die regering die plaaslike uitgewerybedryf kan ondersteun (Van der Merwe, 2004b). Ook Hannes van Zyl (2001b:4) wys daarop dat “staatsteun vir boeke en vir uitgewers in Suid-Afrika [...] op 'n lae vlak [is], veel minder as die regstreekse en onregstreekse steun wat algemene uitgewers in ontwikkelde lande van die staat kry”. Van Zyl (2002a:5) verduidelik dat boekaankope deur biblioteke minder is as 20% van wat dit al tevore was. (Die impak van dié verminderde staatsondersteuning op die uitgesisteem van Afrikaanse fiksie word verder in 3.4.2.2 as deel van die ekonomiese konteks bespreek.)

3.3.5.3 Statistiese gegewens vir die openbare biblioteeksisteem

Eietydse statistiek vir die openbare biblioteeksisteem word vir die eerste keer beskikbaar deur die afhandeling van die Public and Community Libraries Inventory of South Africa (PacLISA)-projek in September 2001. Die doel van die PacLISA-projek was om 'n inventaris van openbare biblioteke in Suid-Afrika op te stel en na aanleiding van die ingesamelde data die geografiese verspreiding van biblioteke, basiese statistiek van die biblioteke (grootte van versamelings van gedrukte materiaal, uitleensyfers en -patrone) en die dienslewering aan die gemeenskap deur hierdie biblioteke, te bepaal. Die ingesamelde data vorm die basis vir toekomstige ontwikkeling en beplanning vir openbare biblioteke en lewer 'n bydrae tot geleterheidsontwikkeling en die skep van 'n leeskuiluur. Dit is 'n deurlopende projek en data wat later beskikbaar word, sal tot die bestaande webwerf toegevoeg word. Dit is 'n projek van die Print Industries Cluster Council (PICC) se Werkgroep vir Biblioteke en die Foundation for Library and Information Service Development (FLISD), in

samewerking met die Nasionale Biblioteek van Suid-Afrika (NLSA) en die Centre for Geoinformation Science aan die Universiteit van Pretoria (Van Helden & Lor, 2002).

Alhoewel data oor befondsing (die bronne van befondsing van biblioteke vir die finansiële jaar 2000 / 2001 in die kategorieë provinsiale regering, plaaslike regering, donasies, diensfooie, geldinsamelings, boetes en betaling vir verlore boeke) en besteding (die besteding aan aankoop van nuwe boeke en ander materiaal, salarisse en operasionele kostes) as relevant vir dié projek beskou is en vrae daaroor in die vraelys ingesluit is, is hierdie inligting nie verteenwoordigend genoeg verskaf nie en derhalwe nie by die resultate ingesluit nie (Van Helden & Lor, 2002). Die gemiddelde respons op die vraelys was 80%. Die beskikbaarheid van data verskil egter van provinsie tot provinsie en biblioteek tot biblioteek en die projek het aangetoon dat daar oor die algemene 'n probleem met die beskikbaarheid van data bestaan (sien die verslag deur Van Helden & Lor, 2002 vir die beperkinge van die resultate en die verdere kontekstualisering daarvan). Dit dien ook as verklaring vir die problematiek om inligting oor die aankoop van Afrikaanse fiksie vir hierdie ondersoek in te win.

Die onderstaande statistiese gegewens is 'n breë aanduiding van die openbare biblioteeksisteem in Suid-Afrika (dit is gekonsolideer uit die verslag deur Van Helden & Lor, 2002).

- Daar bestaan 'n totaal van 1 249 openbare biblioteke in Suid-Afrika.
- Die gesamentlike versamelings wat deur openbare biblioteke gehuisves word, beloop 24,47 miljoen boeke.
- Die totale bevolking word met 0,63 boeke per persoon deur openbare biblioteke bedien.
- Die gesamentlike ledetal van openbare biblioteke is 4,22 miljoen lede, dus is slegs 10,8% van die totale bevolking lede van openbare biblioteke.
- Die gesamentlike uitleensyfer is 74,74 miljoen eksemplare per jaar.
- Die totale bevolking neem gemiddeld 1,91 eksemplare per persoon uit (geen onderskeid tussen fiksie en nie-fiksie).
- Die gesamentlike ledetal neem gemiddeld 17,72 eksemplare per lid en per jaar uit.

- Die gemiddelde biblioteekboek word 3,05 keer per jaar uitgeneem (geen onderskeid tussen fiksie en nie-fiksie).

3.4 Kontekste wat boekproduksie en die verbandhoudende subsisteme beïnvloed: die breë maatskaplike kontekste waarbinne die uitgesisteem ingebed is

In die vorige afdeling is die institusionele konteks (die media-, kultuur-, literatuur-, onderwys- en biblioteeksubsisteme) bespreek waarmee boekproduksie as institusie in interaksie verkeer en waardeur dit beïnvloed word. In hierdie afdeling val die fokus op die breë maatskaplike konteks waarbinne die uitgesisteem ingebed is, naamlik die politieke, ekonomiese en tegnologiese kontekste. Die politieke, ekonomiese en tegnologiese kontekste bepaal en reguleer die samelewing as geheel en binne die uitgesisteem vorm dié kontekste subsisteme wat beide boekproduksie as institusie en die institusionele subsisteme waarmee dit in interaksie verkeer (die media-, kultuur-, literatuur-, onderwys- en biblioteeksubsisteme), direk en indirek beïnvloed. Dit is 'n haas onbegonne taak om binne die bestek van hierdie studie 'n oorsig te gee van die stand van die politiek, ekonomie en tegnologie of om alle ontwikkelings en verskuiwings in hierdie kontekste te karteer. Daarom word daar hierna eerder gepoog om oorhoofse verskuiwings in hierdie kontekstuele sisteme oorsigtelik te beskryf deur die impak van transformasie in die periode 1990-2005 aan te toon. Daar sal ook nie gepoog word om alle verbande tussen hierdie verskuiwings en boekproduksie aan te toon nie, maar eerder om op eksemplariese wyse te verwys na die konteks en hoe dit die institusionele subsisteme en gevolglik boekproduksie in die kern van die uitgesisteem beïnvloed.

3.4.1 Politieke konteks

Met die oorgang na 'n demokratiese Suid-Afrika, staan die 1990's en vroeë 2000's in die teken van radikale politieke transformasie van die totale Suid-Afrikaanse samelewing wat op alle vlakke en terreine 'n invloed uitgeoefen het. Politieke transformasie was as 't ware die dinamo van die vele transformasieverskuiwings wat in beide die ander kontekstuele en institusionele subsisteme afspeel en boekproduksie direk en indirek beïnvloed – die politieke konteks kan dus as dié dominante

kontekstuele subsisteem beskou word. In hierdie afdeling val die fokus op 'n oorsigtelike beskrywing van verskuiwings op die terreine van veranderde wetgewing, regeringsbeleid en die rol van regeringsdepartemente en nie-regering bedryfsliggame, organisasies en verenigings gedurende die periode 1990-2005.

3.4.1.1 Veranderde wetgewing en regeringsbeleid

In hierdie afdeling word die impak wat veranderde wetgewing en regeringsbeleid in algemene terme op die uitgesisteem gehad het, aangedui – waar moontlik, word die invloed op die produksie van Afrikaanse fiksie aangedui. Daar word aandag aan die volgende gegee: formele politieke transformasie deur die implementering van 'n demokratiese Grondwet; die implikasie van artikels wat vervat is in die Handves van Menseregte; die verskuiwing vanaf sensuur na beperkte beheer; die nuwe nasionale taalbeleid en die impak daarvan op Afrikaans; intellektuele eiendomsreg, outeursreg en plagiaat; en pliglewering.

(a) Formele politieke transformasie: implementering van 'n demokratiese Grondwet

Die belangrikste verandering op die terrein van wetgewing en regeringsbeleid was die implementering van 'n demokratiese Grondwet (Wet 108 van 1996 – Suid-Afrika, 1996a) wat die formele opheffing van apartheid en onregverdige bevoordeling van die minderheid beteken het. Die transformasieproses na 'n demokratiese bestel kenmerk die politieke landskap van die 1990's en het reeds 'n formele aanvang geneem aan die begin van daardie dekade. Sleutelgebeure van die transformasieproses sluit onder andere in: die voormalige president F.W. de Klerk se toespraak in die parlement op 2 Februarie 1990 waarin hy afkondig dat die African National Congress (ANC), die Pan Africanist Congress (PAC) en ander bevrydingsbewegings ontban gaan word (Giliomee, 2003:629); die vrylating van Nelson Mandela op 11 Februarie 1990 (Giliomee, 2003:630); en die latere inhuldiging van hom as president op 10 Mei 1994 (Giliomee, 2003:647). Na De Klerk se 1990-toespraak het 'n referendum op 17 Maart 1992 gevolg waaraan 87% van wit kiesgeregtiges deelgeneem het en waarvan 69% gestem het vir die voortsetting van die transformasieproses (Giliomee, 2003:634). 'n

interim Grondwet is gedurende die CODESA veelparty-samesprekings te Kempton Park (dit het aan die einde van 1991 begin) ontwerp wat later deur die eerste demokraties verkose parlement in 'n finale grondwet omvorm sou word (Giliomee, 2003:638). Die eerste demokratiese verkiesing op 27 April 1994 het gevolg waartydens die ANC 'n meerderheidstem van 62.7% gekry het (Giliomee, 2003:647).

Die Suid-Afrikaanse gedrukte media (waaronder ook die boekuitgewerybedryf) is in die verlede gekenmerk deur sy politieke geskiedenis van wit eienaarskap en kontrole oor die media. In die CIGS-verslag (1998:21) word Nelson Mandela se toespraak tydens die ANC-konferensie in Mafikeng in hierdie verband as volg aangehaal:

Thanks to decades of repression and prohibition of mass media genuinely representative of the voice of the majority of the people of South Africa, this majority has no choice but to rely for information and communication on a media representing the privileged minority [...] the media uses the democratic order, brought about by enormous sacrifices of our own people, as an instrument to protect the legacy of racism, graphically described by its own patterns of ownership, editorial control, value system and advertiser influence.

Die verslag oor boekontwikkeling in Suid-Afrika (BDCSA, 1997:2) dui die gevolge van die apartheidsbestel en die uitdagings wat dit stel vir die ontwikkeling van die boeksektor as volg aan:

The historical imbalances brought about by the discriminatory policies of the past, and by the apartheid in particular, are today reflected in the lack of a reading culture in our country. Not only have the majority of South Africans struggled against inadequate educational opportunities in the past; they have also been at the receiving end of the divisive language policies which placed English and Afrikaans in privileged positions and undermined the development of African languages, and have suffered neglect through inadequate provision of libraries and other book distribution mechanisms which excluded many South Africans from access to new ideas and to different types of writing. [...] Within this

historical context, South African writing and publishing has been unable to become fully representative of the diversity of our people, despite the country having produced many writers of note [...].

Die impak van die politieke sisteem op die uitgesisteem blyk duidelik uit dié aanhaling.

In die praktyk het politieke transformasie veral ná 1994 gekristalliseer in die herstrukturering, regstellende aksie en transformasie van die Suid-Afrikaanse samelewing in die breë (die impak van hierdie transformasie op die produsentelandskap word in Hoofstuk 4 aangespreek). In 1994 het wit Suid-Afrikanners byvoorbeeld 44% van alle poste in die openbare sektor beset, teen die begin van 1999 was dit 18%, terwyl swartes, gekleurdes en Indiërs 56% van topbestuur en 42% van bestuursposte in die openbare sektor teen 1999 beklee het (Giliomee, 2003:657). In 2002 het medium en grootskaalse private ondernemings die heffing van aansienlike boetes deur die regering in die gesig gestaar sou hulle nie voldoen aan die regstellende aksie beraminge wat deur hulle voorgelê is nie (Giliomee, 2003:657). Afdanking en werkloosheid het die probleem van armoede in Suid-Afrika laat toeneem. Giliomee (2003:657) dui byvoorbeeld aan dat dié gedeelte van die bevolking wat in totale armoede lewe tussen 1996 en 2001 vanaf 41% na 49% gestyg het.

Vir die uitgesisteem het dit die implikasie dat die werknemersprofiel binne uitgewerye deur regstellende aksie getransformeer behoort te word; dat die eienaarskap en bestuur van uitgewerye só getransformeer moet word dat dit die demografiese samestelling van die bevolking weerspieël; en dat uitgewerye dit deel van hulle sosiale doelwitte behoort te maak om die onregverdighede van die verlede reg te stel in terme van die boeke en skrywers wat hulle uitgee (Van der Merwe, 2000a). Volgens Wafawarowa (2004) het die boekuitgewerybedryf in die afgelope tien jaar van 'n demokratiese Suid-Afrika nie naastenby genoegsaam getransformeer in terme van die werknemersprofiel en die outeurs van wie boeke uitgegee word nie. Die *PASA/SABA Snapshot Industry Survey 2002* (Galloway, Bothma & Greyling, 2004:18-29) toon aan dat die algemene werknemersprofiel gedomineer word deur wit vroue; in bestuursposte en redaksionele poste domineer wit vroue en mans; daar is wel 'n beduidende aantal swart mans en vroue in diens van uitgewerye, maar grotendeels in bemarkingsposte en as ondersteunende personeel; in die algemene

werknemersprofiel is die deelname van kleurlinge heelwat skraler as wit en swart werknemers; en die deelname van die Indiër bevolking is besonders skraal. Intussen het die druk vir transformasie van die uitgewerybedryf toegeneem en in 2005 is uitgewerye bedag daarop dat hulle swart ekonomiese bemagtiging met groter sukses en op alle vlakke van die werknemersprofiel sal moet toepas. Die PICC is tans in die proses om riglyne vir die toepassing van swart ekonomiese bemagtiging in die uitgewery- en drukkery-bedryf op te stel (GPI, 2004:56). Die impak van transformasie op die outeursprofiel van Afrikaanse fiksie (in terme van die deelname van outeurs van verskillende rasse) is in 3.3.3.2(a) oorsigtelik bespreek.

(b) Die Handves van Menseregte

'n Verdere belangrike verandering op die terrein van wetgewing en regeringsbeleid was die totstandkoming van 'n Handves van Menseregte, Hoofstuk Twee van die Grondwet (Wet 108 van 1996 – Suid-Afrika, 1996a), wat implikasies het vir die regs- en etiese verpligtinge wat deur uitgewerye nagekom behoort te word. Volgens Artikel 9 word direkte of indirekte onbillike diskriminasie op grond van ras, geslagtelikheid, geslag, swangerskap, huwelikstaat, etniese of sosiale herkoms, kleur, seksuele georiënteerdheid, ouderdom, gestremdheid, godsdiens, gewete, oortuiging, kultuur, taal en geboorte verbied. Artikel 14 omskryf die reg op privaatheid, onder andere dat daar nie op enige persoon se private kommunikasie inbreuk gemaak mag word nie. Hierdie artikels moet byvoorbeeld deur 'n redigeerder in gedagte gehou word tydens die redigering van manuskripte en aantasting van hierdie regte in die inhoud van tekste behoort reggestel te word ('n voorbeeld van die verband tussen die politieke konteks en die produksiefase van die uitgeesisteam).

Artikel 16 omskryf die reg op vryheid van uitdrukking en sluit volgens Rautenbach & Malherbe (1998:16) die reg op vryheid van die pers en ander media, die vryheid om inligting of idees te ontvang of oor te dra, vryheid van artistieke kreatiwiteit, akademiese vryheid en vryheid van wetenskaplike navorsing in. Artikel 16 is egter onderhewig aan sekere bepalings waarvolgens propaganda vir oorlog, die aanstigting van geweld, en die verkondiging van haat wat op ras, etnisiteit, geslagtelikheid of godsdiens gebaseer is en wat aanhitsing om leed te veroorsaak, nie as deel van die reg

op vryheid van uitdrukking beskerm word nie (Rautenbach & Malherbe, 1998:16). Hierdie artikel moedig dus uitgewers en outeurs aan om wel uitdrukking aan hulle idees te gee deur boeke te skryf en dit uit te gee, maar die onderhewige bepalings lê die verantwoordelikheid op uitgewers (óók op skrywers) om sensitief te wees in hierdie uitdrukking in terme van inhoud wat aanstoot kan gee binne 'n multikulturele demokratiese samelewing. Dit is nog 'n voorbeeld van hoe die politieke konteks die uitgeesisteem raak: die verband tussen die neem van uitgeebeslissings en die regs- en etiese aspekte wat oorweeg behoort te word.

(c) Vanaf sensuur na beperkte beheer

'n Belangrike implikasie van Artikel 16 van die Grondwet (Suid-Afrika, 1996a) is die beëindiging van amptelike sensuur deur die staat. In die vorige politieke bestel het die regering 'n sterk greep gehad op publikasies wat uitgegee kon word en talle Afrikaanse fiksieboeke is deur die destydse Publikasieraad en die Wet op Publikasies (1974, waardeur die vorige Wet op Publikasies en Vermaaklikhede van 1963 vervang is) verbied (Kannemeyer, 1988:238-239). Enige lid van die publiek kon 'n publikasie wat as moontlik ongewens beskou is aan die Publikasieraad vir oorweging voorlê. Wat Afrikaanse musiek betref, is 'n soortgelyke prosedure deur die destydse SAUK gevolg en is baie lirieke as ongewens vir uitsaai oor die radio of op televisie verklaar (*Kom laat ons sing*, 2002). Sensuur ten opsigte van Afrikaanse toneel is deur die destydse kunsterade toegepas: dikwels is ongewenste reëls uit toneelstukke gesny en soms is openingsaande summier gekanselleer (*Die tweede lewe*, 2001). Die eerste Afrikaanse roman wat formeel verbied is, was Brink se *Kennis van die Aand* wat in 1974 op grond van politiek-ideologiese oorwegings onder sensuur geplaas is (Brink, 2004). Vóór dit was daar beswaar teen Leroux se *Sewe dae by die Silbersteins* (vergelyk Kannemeyer, 1988:239, 241 en Brink, 2004) en in 1977 is Leroux se *Magersfontein, o Magersfontein* inderdaad verbied (die verbod is in 1980 deur die Appèlraad opgehef). Die verbod op *Kennis* het direk aanleiding gegee tot die stigting van die politiek-alternatiewe uitgewery Taurus wat hulle vir die vrye boek beywer het (sien 4.7.1) en dit was ook een van die ontstaansredes vir die Afrikaanse Skrywersgilde wat die bekamping van sensuur gesteun het. Hierdie is voorbeelde van die soort interaksie binne die uitgeesisteem en die verbande tussen die politieke

subsisteem, boekproduksie as institusie en die literatuursubsisteem. As 'n politieke standpuntinname het Taurus geweier om appèl aan te teken wanneer werke wat deur hulle uitgegee is, verbied is.

Die impak van sensuur het groot skade aan skrywers berokken omdat hulle gevoel het dat hulle skrywersloopbane in gedrang was – veral vir Afrikaanse skrywers wie se boeke nie buite die grense van die taal kon oorleef nie (Brink, 2004). In Brink se geval het die verbod op *Kennis* hom aangespoor om dit in Engels te vertaal sodat die boek verby die taal- en landsgrense kon oorleef. Dié stap het aanleiding gegee tot Brink se internasionale loopbaan en vandag skryf hy al sy romans gelyktydig in beide Afrikaans en Engels (Brink aangehaal in Fourie, 2004:216). In die hoogbloei van apartheid, gedurende die 1970's en 1980's, het sensuur feller geword (vergeelyk Kannemeyer, 1988:238-240 oor die veranderde wetgewing en die impak daarvan). Nog enkele voorbeelde van publikasies wat verbied is, sluit in John Miles se roman *Donderdag of Woensdag*, om oorwegend godsdienstige redes, en 'n kinderboek *Stanley Bekker en die boikot*, vanweë politieke sensitiwiteite (Miles, 2005), Dan Roodt se *Sonneskyn en Chevrolet* en werke deur Breyten Breytenbach, Welma Odendaal en André le Roux (Kannemeyer, 1988:239).

In die huidige demokratiese bestel is amptelike sensuur deur beperkte beheer, deur middel van 'n stelsel van klassifikasie, vervang. Die klem het vanaf politieke sensitiwiteite verskuif na tekste wat as diskriminerend beskou word en die bekamping van inhoud wat morele waardes aantas en as 'n taboe binne die samelewing beskou word, soos byvoorbeeld kinderpornografie (vergeelyk byvoorbeeld die opspraakwekkende hofgedinge oor die besit van kinderpornografie waarvoor Tascoe Luc de Reuck aangekla is en die tweede voorbeeld oor die besit en vervaardiging van kinderpornografie deur die advokatepaar Cèzanne Visser en Dirk Prinsloo). Vir die uitgesisteem het die beëindiging van amptelike staatsensuur die implikasie gehad dat uitgee-aktiwiteite wat direk op die uitdaging van sensuur gerig was, soos byvoorbeeld deur die eertydse polities-alternatiewe uitgewerye Taurus en die alternatiewe koerant *Vrye Weekblad*, nie meer relevant is binne die nuwe demokratiese bestel nie: die stryd wat tot hulle ontstaan gelei het, is gewen en hulle is gesluit of het dormant geraak. (Vergeelyk Du Preez (2005) vir 'n volledige oorsig oor die uitgegeskiedenis van *Vrye Weekblad* en die impak van die politieke en ideologiese konteks op dié koerant.)

Beperkte beheer oor publikasies word tans gereguleer deur die Wet op Films en Publikasies (Wet 65 van 1996 en die wysiging daarvan, Wet 34 van 1999 – Suid-Afrika, 1996b) en toegepas deur die Film en Publikasieraad (die SABC beskik steeds oor sy eie interne beheerliggaam). Die primêre doel van die Film en Publikasieraad is die gradering van films, videos, DVD's, rekenaarspeletjies en publikasies en die bepaling van ouderdomsperke – dus nie om produkte te verbied nie, maar om 'n aanduiding van die geskiktheid van inhoud vir verskeie ouderdomsgroepe te gee en daardeur ingeligte besluite deur verbruikers moontlik te maak (Film en Publikasieraad, 2004).

Daar is geen eietydse voorbeeld van 'n Afrikaanse fiksieboek wat in die onlangse verlede verbied is nie. Sommige waarnemers is van mening dat daar wel 'n mate van selfsensuur onder skrywers bestaan ter wille van politieke korrektheid. Uitgewers is ook dikwels (soms té) versigtig om manuskripte uit te gee wat die grense te ver verskuif. 'n Voorbeeld hiervan is die onlangse uitgegeskiedenis van Kleinboer se debuutroman *Kontrei* (Praag, 2003), wat handel oor die wit hoofkarakter se obsessie met of verslawing aan swart prostitute. Dié manuskripte het by al die Afrikaanse uitgewerye (beide die onafhanklikes en die sogenaamde hoofstroom-uitgewerye) 'n draai gemaak en geen een was bereid om die kans te waag om dit uit te gee nie, totdat Dan Roodt se uitgewery Praag bereid was om die sprong te waag. Intussen is die roman bekroon met die Jan Rabie-*Rapport* prys en meer as 40 000 eksemplare is daarvan verkoop – 'n rekord verkoopsyfer vir 'n Afrikaanse fiksieboek (Malan & Taylor, 2005:52).

Roodt (2004a:17) lewer 'n interessante voorspelling oor die moontlikheid dat “daar binne die volgende vyf jaar boeke in Afrikaans geskryf gaan word wat die ANC-regering moontlik sou wil verbied”. Binne 'n demokratiese Suid-Afrika klink só voorspelling aanvanklik onwaarskynlik, maar wanneer twee resente gebeure in Afrikaanse literêre kringe in gedagte gehou word, is die beskerming van die vryheid van uitdrukking nie noodwendig 'n gegewe nie en sal daar wel moontlik in die toekoms daarvoor geveg moet word. Jeanne Goosen (2005:14) is in Februarie 2005 summier voor die hof gedaag oor 'n rubriek wat sy vir die dagblad *Beeld* geskryf het en 'n aweregse opinie gehuldig het oor die omstrede “advokaat Barbie” (wat aangekla

word van onder meer kinderpornografie) deur haar met Saartje Baartman (die Koi-vrou wat in die 19de eeu in Europa uitgestal is as 'n frats as gevolg van haar unieke liggaamsbou) te vergelyk. Volgens regter Essop Patel skend dit die nagedagtenis van Baartman en word Goosen se mening oor hoe die hofspraak en die mediadekking gehanteer word, as minagting van die hof beskou. Die saak is na die direkteur van openbare vervolging verwys en Goosen en *Beeld* het besluit om hulle swygreg te gebruik (Mulder, 2005:9; Du Toit, 2005:2).

Ook in Februarie 2005 het 'n hewige polemiekk, waaraan talle Afrikaanse literatore en akademici deelgeneem het, losgebars oor die deelname van Dan Roodt aan die Woordfees op Stellenbosch. Dié fees het Roodt, in sy hoedanigheid as skrywer (nié as politieke aktivis of taalstryder nie) uitgenooi om daaraan deel te neem. Ná die uitnodiging het Annie Gagiano en Yvonne Malan, van onderskeidelik die Departement Engels en Filosofie aan die Universiteit van Stellenbosch, die feesbestuur versoek om Roodt se uitnodiging te heroorweeg op grond van beweerde haatspraak wat in Roodt se rubriek “Adapt and Die” (ook beskikbaar in Afrikaans as “Pas aan en sterf” – Roodt, 2005) voorkom. Die joernalis en politieke denker Max du Preez en die skrywers Marlene van Niekerk en Michiel Heyns het standpunt ingeneem deur hulle van deelname aan die Woordfees te onttrek. Johan Pienaar, 'n rekenaarprogrammeerder van Stellenbosch, het intussen vir Roodt by die Menseregte-kommissie van haatspraak aangekla. Behalwe vir dié spesifieke toetsgeval, is die debat wat op die elektroniese tydskrif *LitNet* gevoer is (kyk *Die waar plak jy die pleister*-seminaar, *LitNet*, 2005b) en waarin uiteenlopend oor die beskerming van die reg van vryheid van uitdrukking en die bepalinge daarvan gedebatteer is, tekenend van die kompleksiteit wat ter sprake is.

(d) Die nuwe nasionale taalbeleid en die impak op Afrikaans

Met die politieke oorgang na 'n demokratiese Suid-Afrika is die multitalige en multikulturele aard van Suid-Afrika formeel erken in die demokratiese Grondwet en 'n nuwe nasionale taalbeleid is ingestel. Artikel 6 van die Grondwet (Suid-Afrika, 1996) erken die beginsel van veeltaligheid in Suid-Afrika deur voorsiening vir elf amptelike tale te maak en klem te lê op die gelykberegtiging van al hierdie tale. Die

elf amptelike tale is isiNdebele, isiXhosa, isiZulu, siSwati (die Nguni-groep); Sepedi, Sesotho, Setswana (die Sotho-groep); Tshivenda; Xitsonga; Afrikaans en Engels. Die Handves van Menseregte (Suid-Afrika, 1996) dui in Artikel 30 aan dat almal die reg het om die taal van hulle keuse te gebruik. In die praktyk is Engels egter nie-amptelik tot die *de facto* amptelike taal verhef (Giliomee, 2003:644 en Van Rensburg *et al*, 1997:57-58) ten koste van die ander inheemse tale (Afrikaans én die onderskeie Afrikatale) van die land. Formele taalbeplanning word verder wetlik omskryf in 'n konsepwetsontwerp bekend as die Suid-Afrikaanse Taalwet. Hierdie Wet, wat die Raamwerk vir 'n Nasionale Taalbeleid en die Wet op die Pan-Suid-Afrikaanse Taalraad (Wet 59 van 1995 – Suid-Afrika, 1995) saamvoeg, omskryf in detail hoe taaldiversiteit deur die regering in dienslewering aan die publiek geakkommodeer behoort te word deur byvoorbeeld regeringsdokumente en die voorsiening van vertaal- en tolkdienste (Brand & Van der Walt, 2003). Taalbeplanning vind verder plaas deur die Pan-Suid-Afrikaanse Taalraad (PanSAT) met die primêre doel om al die tale van Suid-Afrika te bevorder en gelyke status en gebruik daarvan te bereik (PanSAT, 2004). PanSAT het drie groepe liggame tot stand gebring om dié doel te volvoer (Carstens, 2004:9): nege provinsiale taalkomitees om na taalbereëling in die onderskeie provinsies om te sien (met die uitsondering van die Wes-Kaap, is dié komitees nie werklik funksioneel nie weens gebrek aan infrastruktuur en politieke steun); dertien nasionale taalliggame – een vir elke amptelike taal asook een vir gebaretaal en een vir die Khoi- en Santale – met die taak om die status van die betrokke taal in stand te hou, uit te bou en die struktuur daarvan te handhaaf (die liggame het nog nie behoorlik van die grond afgekóm nie); en dertien nasionale leksikografiese eenhede – soos die taalliggame saamgestel – met die doel om die woordeskat van elke taal op te teken en te bevorder (met die uitsondering van Afrikaanse en Engelse eenhede, is nog nie noemenswaardige werk verrig nie).

Die Nasionale Taalliggaam vir Afrikaans (NTLA) is 'n subkomitee van PanSAT en beywer hom spesifiek vir die bevordering van Afrikaans, onder andere deur 'n nasionale strategie vir Afrikaans te bedink. Die NTLA het in 2004 'n taaloudit gedoen waarin alle aktiwiteite wat deur instansies en projekte in belang van Afrikaans gedoen word, geïdentifiseer is en waaruit 'n katalogus saamgestel is. Die primêre bevinding van die taaloudit was dat daar “'n wil om te lewe en voort te bestaan merkbaar [is] onder die inklusiewe Afrikaanstalige gemeenskap” en dat daar 'n “eerlike soeke na

oplossings vir probleme en behoeftes waarneembaar” is; “’n welkome verandering na ’n dekade of twee se gewroeg onder Afrikaanstaliges oor die taaltoekoms” (Prinsloo, 2004:105). Die taaludit was in voorbereiding vir die Afrikaanse Taalberaad wat in Augustus 2004 in Stellenbosch plaasgevind het en waartydens besin is oor die nasionale strategie vir Afrikaans en op wye terreine na die rol en status van Afrikaans (en die bevordering daarvan) gekyk is (Prinsloo, 2004:1 en Carstens, 2004:8-14). Die beraad is in Februarie 2005 met ’n konferensie in Aucklandpark opgevolg. Deur die inisiatiewe van ’n taaludit, Taalberaad en nasionale strategie word die Afrikaanse taalgemeenskap as voorlopers beskou en as voorbeeld vir ander inheemse tale voorgelou vir die bevordering en erkenning van veeltaligheid. Hierdie inisiatiewe word ondersteun deur die volgende verskeidenheid organisasies (wat ook individueel die bevordering van die Afrikaanse taal en kultuur ten doel het): die Federasie van Afrikaanse Kultuurvereniginge (FAK), Afrikaanse Taal- en Kultuurvereniging (ATKV), Groep van 63, Vriende van Afrikaans, Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns, Vrydaggroep, Taalsekretariaat, Meertaligheidsaksiegroep, NTLA en Stigting vir Bemagtiging deur Afrikaans (Carstens, 2004:11). (Hierdie organisasies word nie verder bespreek nie omdat dit nie direk die bevordering van Afrikaanse boeke ten doel het nie.)

Die volgende statistiek gee ’n aanduiding van die huidige status van Afrikaans: dit is die derde mees geprate huistaal in Suid-Afrika en word gepraat deur nagenoeg 6,0 miljoen sprekers (13,3% van die bevolking); die tweedetaalsprekers van Afrikaans en Engels is min of meer gelyk; die swart en gekleurde eerstetaalsprekers van Afrikaans is meer as die wit eerstetaalsprekers van die taal – 79,5% van die bruin bevolking is Afrikaanssprekend, 59,1% van die wit bevolking, 1,7% van die Indiër bevolking en 0,7% van die swart bevolking praat Afrikaans as huistaal; en Afrikaanssprekendes is die grootste verbruikersgroep (33%) in die land (Statistiek Suid-Afrika, 2004 en Giliomee, 2003:658).

Afrikaans moes binne ’n nuwe bestel aanpas en noodgewonge kon dit nie meer die bevoordeling geniet soos toe dit een van slegs twee amptelike tale was nie. Volgens sommige meningsvormers word die status en voortbestaan van Afrikaans bedreig. Deur te verwys na Steyn se *Tuiste in eie taal. Die behoud en bestaan van Afrikaans* (1980) en Prinsloo & Van Rensburg *et al se Afrikaans: stand, taak, toekoms* (1984)

toon Carstens (2004:3) aan dat die debat oor die voortbestaan van Afrikaans reeds in die vroeë 1980's begin het en nie, soos die gangbare persepsie dit wil hê, 'n produk van die politieke transformasie sedert die begin 1990's is nie. In Giliomee & Schlemmer *et al* (2001) en Van Rensburg *et al* (2004) word kommer uitgespreek oor moontlike funksieverliese van Afrikaans as taal van die hoër onderwys, as literêre taal, as teatertaal, as uitsaaitaal, as kultuurtaal, as (sekondêre) onderwystaal, as regstaal, as taal van die teologie, as wetenskapstaal, as reklametaal, as werksplektaal en as publikasietaal (vergeelyk ook Carstens, 2004:6-7). Combrink (aangehaal in Van Rensburg *et al*, 1997:96) noem reeds in 1996 die volgende terreine waarop Afrikaans terugslae beleef het (sogenaamde funksieverliese): die regering en administrasie, regstelsel, wetenskap en tegnologie, media en kommunikasie, onderwys, kulturele lewe, sport en ontspanning en die handelswêreld. Giliomee (2003:658-661) wys op die vermindering van Afrikaans en Afrikaner-institusies: minder Afrikaans op skole en universiteite; minder Afrikaans in die staatsdiens; minder finansiële ondersteuning van Afrikaanse kultuurorganisasies; vermindering van Afrikaans in die besigheidsektor; en die uitbreiding van voorheen eksklusief-Afrikaner politieke en kerklike organisasies. Aan die begin van 2005 het die afskaling van Afrikaans as onderrigmedium op skoolvlak (dit het tot 'n groot mate reeds gebeur op tersiêre vlak – sien 3.3.4.4) en die waarde van moedertaalonderrig in onderwys besonder wye openbare aandag in die media gekry (vergeelyk die verslae deur Giliomee, Heese & Schlemmer, 2005; Schlemmer & Giliomee, 2004 en Heese, 2004). 'n Gedetailleerde bespreking van die veranderde rol en status van Afrikaans sedert 1994 val buite die bestek van hierdie ondersoek (vergeelyk Giliomee & Schlemmer *et al*, 2001 en Van Rensburg *et al*, 2004 vir 'n meer omvattende bespreking; en die beskikbare databasis van bydraes tot die *Taaldebat op LitNet*, 2005c). Wat wel vas staan is dat Afrikaans sy bevoordeelde posisie in die ou Suid-Afrika vir altyd kwyt is en dat die voortbestaan van die Afrikaanse taal en kultuur toenemend meer afhanklik sal wees van nie-formele organisasie en die ondersteuning van die privaatsektor.

In die openbare debat rondom die voortbestaan van Afrikaans bestaan daar basies twee kampe. Enersyds is daar diegene wat glo dat Afrikaans in 'n oorlewingstryd verkeer en dat daar 'n derde taalstryd gevoer behoort te word. Dié sulkes gaan dan ook tot drastiese optrede oor deur byvoorbeeld protesaksies en openbare beswaar oor die miskennings van veeltaligheid. Dié kamp word onder meer verteenwoordig deur die

prominente taalaktivis Dan Roodt en die Pro-Afrikaans Aksiegroep (Praag, 2005a). Andersyds is daar ’n diverse groep Afrikaanssprekendes wat glo dat Afrikaans homself behoort te handhaaf deur kreatiewe en innoverende produksie in die taal (deur byvoorbeeld Afrikaanstalige produkte soos boeke, musiek en toneel) en die ondersteuning van dié produkte. Dié kamp voel sterk oor die feit dat Afrikaans moet loskom van die konnotasie met die rol van Afrikaans in die apartheidsverlede (vergelyk byvoorbeeld die rol wat Afrikaans as afgedwonge onderrigmedium gespeel het as één van die faktore wat gelei het tot die Soweto-opstande van 16 Julie 1976 – sien Carstens, 2004:2-3 en Pienaar, 2004b:133-141) en dat die stigma ten opsigte van Afrikaans (dat dit “die taal van die onderdrukker” en ’n witmanstaal is) afgebreek moet word. Dié tweede groep is veral versigtig dat die stryd om die behoud en bevordering van Afrikaans nie verpolitiseer moet word nie en waak daarteen dat die swart meerderheid van die bevolking dié stryd nie as ’n aanspraak op die onregverdige bevoordeling van ’n minderheid moet beskou nie – die klem val nie op Afrikaans *per se* nie, maar op die bevordering van ’n veeltaligheidsofset (vergelyk Webb, 2004 en Brand, 2004). ’n Groot gedeelte van die huidige generasie van Afrikaanssprekende jongmense, die sogenaamde “generasie Z”, kom vir sommige meningsvormers as apaties teenoor die taalstryd voor (Rossouw, 2002), maar skaar hulle in werklikheid by die tweede kamp wat verkies om Afrikaanse produkte uit te bou en te ondersteun eerder as om in die openbaar vir Afrikaans te veg (vergelyk byvoorbeeld die uitsprake van jongmense in die dokumentêre televisieprogram *Jonk & Afrikaans*, 2002 en Basson, 2002a en 2002b).

Sentraal tot hierdie ondersoek staan die vraag hoe die produksie van Afrikaanse fiksie deur die veranderde posisie van Afrikaans binne ’n veeltalige Suid-Afrika geraak is. Carstens (2004:7) haal Scholtz aan en wys op die vyf vlakke waarop ’n sterk oorlewende taal ’n funksie moet verrig, waarvan een is dat “die taal [...] ’n letterkundige funksie [moet] hê en dan in die besonder ’n skriftelike weergawe daarvan” – dit gaan dus oor die taal se funksie as literêre taal en uitgetaal. Enkele voorbeelde van die intersistemiese verbande is die implikasie van die veeltaligheid-situasie vir die aankoop van Afrikaanse fiksieboeke deur openbare biblioteke wat oor die algemeen gedaal het en die problematiek van moedertaalonderrig (en die voorsiening van leermateriaal vir onderrig in verskeie tale) in ’n veeltalige land. Daar bestaan dus ’n verband tussen die taalbeleid (in die politieke subsisteem) wat die institusionele

subsisteme (byvoorbeeld die biblioteek- en onderwyssubsisteme) direk beïnvloed en gevolglik 'n impak het op die mark en produksie van Afrikaanse fiksie (in die kern van die uitgesisteme). Daar is nie gepoog om hierdie vraag in hierdie spesifieke afdeling te beantwoord nie, maar wel deur die sisteembeskrywing in sy geheel en ook in die rekonstruksie van die produksieprofiel (sien Hoofstuk 6).

(e) Intellektuele eiendom, outeursreg en plagiaat

'n Verdere toepaslike aspek van wetgewing en regeringsbeleid wat 'n direkte invloed op die uitgesisteme uitoefen, is die beskerming van intellektuele eiendomsregte en die toepassing van wetgewing hieroor. Die PICC IPR-verslag (2004:8) spel die belang hiervan as volg uit:

Intellectual property lies at the very heart of the publishing and printing industries [...] Instead of seeing themselves merely as book publishers, publishers could see themselves as acquirers, custodians and managers of intellectual property rights in the process of exploiting these rights to the best advantage of themselves, authors and users.

Intellektuele eiendom word verdeel in vier vertakkings, naamlik patente, handelsmerke, industriële ontwerpe en outeursreg (PICC IPR-verslag, 2004:41). Van direkte belang vir die uitgesisteme, word daar in hierdie afdeling spesifiek op outeursreg gefokus. Hoewel outeursregwetgewing in verskillende lande van mekaar verskil, bestaan daar drie basiese beginsels waaroor universele ooreenstemming bestaan (PICC IPR-verslag, 2004:41):

- Vergoeding aan die skeppers van intellektuele eiendom is die basiese beginsel van outeursreg. Daardeur word verseker dat skeppers regverdig vir hulle kreatiewe / intellektuele arbeid vergoed word en word hulle aangemoedig om voort te gaan met hulle arbeid.
- Aanmoediging van intellektuele arbeid deur skeppers die versekering te gee dat hulle intellektuele goedere beskerm word, dat hulle daarvoor vergoed word en dat daar dus 'n stimulus bestaan vir hulle kreatiewe beleggings. Die

skepping en verspreiding van intellektuele produkte word dus deur outeursreg aangemoedig.

- Outeursreg is 'n instrument van kulturele beleid waardeur die verspreiding en beskikbaarheid van en toegang tot idees, inligting en kennis ondersteun word. Terwyl outeursreg aan die een kant die regte van outeurs beskerm, beperk dit aan die ander kant ook daardie regte in belang van gebruikers om toegang tot inligting en kennis te verseker. Dit gaan dus oor 'n balans in die wetgewing tussen die beskerming van outeurs en toegang tot intellektuele produkte.

Outeursreg in Suid-Afrika word neergelê en beskerm deur die Wet op Outeursreg (Wet 98 van 1978 – Suid-Afrika, 1978; soos hersien deur die volgende onderskeie wysigings en toevoegings: Wet 56 van 1980, Wet 66 van 1983, Wet 52 van 1984, Wet 39 van 1986, Wet 13 van 1988, Wet 61 van 1989, Wet 125 van 1992 en Wet 9 van 2002 – Suid-Afrika, 2002a). Klopper (1987:311) omskryf outeursreg as volg:

'n Persoon wat skeppend te werk gaan deur 'n boek te skryf, argitekplanne op te stel, 'n skildery te maak of ander regsverkende geestesskeppings te bewerkstellig, het 'n reg tot sy intellektuele skeppings. Indien sodanige skeppings oorspronklik is en aan die ander vereistes van die reg voldoen, verkry so 'n persoon 'n reg op sy skepping wat ander persone verhinder om ongemagtig van sy werk gebruik te maak deur dit te benut, te reproduseer of te verander.

Outeursregwetgewing maak voorsiening vir die volgende intellektuele produkte: fiksiewerke, musiekwerke, klankopnames, films, klank en televisie uitsendings, program-draende syne, gepubliseerde uitgawes en rekenaarprogramme. Outeursreg in Suid-Afrika geld vir die duur van die lewe van die outeur en vir 50 jaar na die dood van die outeur; daarna word die werk deel van die openbare domein en word dit nie langer deur outeursreg beskerm nie (PICC IPR-verslag, 2004:70).

Twee soorte outeursreg is van toepassing op gepubliseerde publikasies: (i) outeursreg op die tipografiese uitleg en aanbieding deur die ontwerp en verpakking van 'n publikasie en (ii) outeursreg op die inhoud (die teks). Outeursreg op eersgenoemde is die eiendom van die uitgewery wat die publikasie uitgegee het, terwyl outeursreg op laasgenoemde aan die outeur van die publikasie behoort (Seeber, 2000). Klopper &

Van der Spuy (1998:18) verduidelik dat 'n uitgewer outeursreg vestig in die wyse waarop 'n letterkundige werk of musiekwerk tipografies ontwerp, uiteengesit en geset is, afsonderlik van die outeursreg van die skrywer of komponis van die werk. Die outeursreg van die uitgewery op 'n gepubliseerde publikasie voorsien slegs in die eksklusiewe reg om kopieë te maak of toestemming tot die reproduksie van 'n publikasie te gee, terwyl die outeur die outeursreg op die inhoud behou. Dit is die uitgewer se verantwoordelikheid om tydens die produksiefase van die uitgesisteesem 'n outeursregwaarskuwing aan te bring op die kolofonbladsy van die publikasie waardeur gebruikers gewys word op outeursreg en die implikasies van outeursregskending (Butcher, 1996:171-174). Hoewel outeursreg op nasionale vlak vasgelê word, is Suid-Afrika verbind tot twee internasionale ooreenkomste oor outeursreg, naamlik die Bern Konvensie en die Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS)-ooreenkoms. Suid-Afrika is ook lid van die World Intellectual Property Organisation (WIPO) – meer detail hieroor is beskikbaar in die PICC IPR-verslag (2004:65-69).

In 'n strewe na die sosiale doelwit van wye verspreiding van en toegang tot kennis, word die regte van outeurs beperk deur voorsiening te maak vir billike gebruik waarvolgens 'n beperkte hoeveelheid kopiëring mag plaasvind sonder toestemming van die outeursreghouer. Billike gebruik maak voorsiening vir private studie, navorsing, literêre kritiek en joernalistiek, maar op voorwaarde dat die gebruik voldoen aan die sogenaamde drie-stap-toets van die Bern Konvensie: (i) dat reproduksie slegs mag plaasvind in spesiale gevalle; (ii) dat dit nie mag inbreuk maak op die normale eksploitasie van die werk nie; en (iii) dat dit nie die regte van die outeursreghouer onbillik mag benadeel nie. In beginsel is die voorwaarde vir billike gebruik dat dit nie inbreuk maak op die regmatige verdienste van outeursreghouers nie. Al word dit nie direk in huidige wetgewing so uitgespel nie, word algemeen aanvaar dat billike gebruik beperk bly tot 'n maksimum van 10% van die proporsionele geheel van 'n gepubliseerde werk of een artikel uit 'n tydskrif. Die uitgewerybedryf het reeds herhaaldelik gevra dat billike gebruik in duideliker terme in die Wet hersien behoort te word – onder meer dat billike gebruik nie op institusies van toepassing is nie, maar slegs op individue (PICC IPR-verslag, 2004:67-68; 72). Hierteenoor bestaan daar drukgroepe wat hul beywer vir gratis toegang tot inligting (in byvoorbeeld biblioteke en opvoedkundige instansies) en die wysiging van

outeursregwetgewing in terme van die versterking van die regte van outeurs teenwerk (Nicholson, 2005).

In Suid-Afrika kom hoë vlakke van outeursregskending voor, hoofsaaklik deur onwettige fotokopiëring by skole, kolleges, teknikons en universiteite. Dit het 'n radikale impak op die ekonomiese groei van die plaaslike uitgewerybedryf omdat die potensiële drukoplaag van elke boek wat onwettig gefotokopieer word, verskraal. As gevolg van die ekonomie van druk verhoog die prys per eksemplaar soos die drukoplaag kleiner word. Die prys van boeke word dikwels as 'n verskoning vir onwettige fotokopiëring aangebied, maar die praktyk van onwettige fotokopiëring het 'n sneebaleffek omdat dit direk bydra tot hoër pryse (die verband tussen die politieke subsisteem en die produksiefase van die uitgesisteem blyk duidelik hieruit). Indien onwettige fotokopiëring doeltreffend bekamp word, sal drukoplae verhoog en die prys van boeke sal verlaag – tot só 'n mate dat dit goedkoper is om die boek te koop as om dit te fotokopieer (PICC IPR-verslag, 2004:44; 54-55).

Veral die akademiese en skoolboeksektore van die uitgewerybedryf word negatief deur onwettige fotokopiëring geraak. Daar bestaan twee vorme van onwettige fotokopiëring: (i) die samestelling van sogenaamde kursuspakke waarin voorgeskrewe materiaal (hoofstukke uit boeke en artikels) vanaf 'n meesterstel deur studente gekopieer word of selfs deur dosente / onderwysers verkoop word (op beide sekondêre en tersiêre vlak) en (ii) studente wat voorgeskrewe boeke in geheel by kopieerwinkels fotokopieer eerder as om die boek te koop (PICC IPR-verslag, 2004:56-57). Die onwettige fotokopiëring van saamgestelde kursuspakke is gedeeltelik onder beheer deurdat tersiêre instellings aansoek doen vir lisensiëring van die materiaal en die eienaars van outeursreg vir die gebruik daarvan vergoed. Daar bestaan tans geen lisensiëringstelsel vir die fotokopiëring wat in skole plaasvind nie (PICC IPR-verslag, 2004:61). In 2002 het die polisie 'n klopjag uitgevoer op 'n kopieerwinkel naby twee tersiêre instellings in die Wes-Kaap wat voorgeskrewe boeke namens studente gekopieer het. Daar is beslag gelê op 'n hele aantal kopieë, fotokopieermasjiene en oorspronklike boeke (PICC IPR-verslag, 2004:57-59). Hierdie insident het as voorbeeld en waarskuwing gedien aan soortgelyke onwettige kopieerwinkels.

Van direkte belang vir die uitgeesisteesem van Afrikaanse fiksie is die mate waartoe onwettige bloemlesings van gedigte, kortverhale en uittreksels uit romans in beide skole en tersiêre instellings voorkom (PICC IPR-verslag, 2004:61). Outeursregskending van Afrikaanse digters het ook in 2004 op die Internet plaasgevind. NB-Uitgewers het daarop aangedring dat die afdeling *Web-verseboek* op die webwerf www.afrikaans.com gesluit moet word nadat gedigte daarop geplaas is sonder dat enige toestemming van die betrokke uitgewerye of digters verkry is, of erkenning aan die oorspronklike bronne gegee is (Nel, 2004:7).

'n Resente voorbeeld van beweerde outeursregskending is die geval waar die familie van die skrywerbroers N.P. van Wyk Louw en W.E.G. Louw ongelukkig is oor die publikasie van briewe tussen die Louw-broers in John Kannemeyer *et al* se boek *Ek ken jou goed genoeg – Die briefwisseling tussen N.P. van Wyk Louw en W.E.G. Louw 1936-1939* (Protea Boekhuis, 2005). Die Louw-familie het in Maart 2005 'n tydelike interdik teen die verspreiding van die boek aangevra. Die Louw-broers het die briewe as deel van hulle literêre nalatenskap aan die Universiteit van Stellenbosch geskenk waar Kannemeyer en nagraadse studente in die kursus Dokumentasiekunde toegang daartoe gekry het en 'n edisiewetenskaplike uitgawe daarvan saamgestel het. Volgens die Louw-familie beskik hulle steeds oor die outeursreg op die briewe en het Kannemeyer nie outeursregklaring gehad om dit te publiseer nie. Kannemeyer en Nicol Stassen, eienaar van Protea Boekhuis, verdedig die publikasie van die briewe deur te verwys na die skenkingsakte waarvolgens die Louw-familie afstand van alle regte met betrekking tot die briewe gedoen het, behalwe die reg om tantieme te ontvang sou die briewe gepubliseer word (die Louw-familie sal dus vergoeding ontvang uit die inkomste van die publikasie). Stassen verwys ook na die feit dat die briewe vir die publiek toeganklik was in die universiteitsbiblioteek, met ander woorde dat daar nie 'n embargo op die briewe geplaas is nie (daar is ook reeds uittreksels uit die briewe in vorige publikasies gepubliseer). Die uitgewery was nie bereid om die publikasie, op versoek van die familie, aan die mark te onttrek nie (Brand, 2005b:3; Malan, 2005a:10; De Villiers, 2005:2; en Meiring, 2005:56). In die hofuitspraak op 15 Maart 2006 het regter Siraj Desai die aansoek om uitreiking van 'n interdik van die hand gewys. Desai het negatief geoordeel op die Louw-familie se aanvoering dat die publikasie van die briewe nadelig vir die beeld en reputasie van die Louw-broers kan wees. Die regter het bevind dat die briewe van ooglopende geskiedkundige en

letterkundige belang is en die moontlikheid dat die oningeligte leser net op die “sensationele gedeeltes” van die briewe sal fokus, onwaarskynlik gevind (hierdie gedeeltes gaan onder andere oor die Louw-broers se aanvanklike pro-Duitse en anti-Semitiese sentimente). Desai bevind dat die Louw-familie nie die outeursreghouer op die briewe is nie, maar dat outeursreg na die Universiteit van Stellenbosch, as kurator van die literêre nalatenskap van die Louw-broers, saam die dokumente op grond van die skenkingsakte gesedeer is. As eisers kon die Louw-familie nie bewys dat hul ’n *prima facie*-reg op die briewe het nie – wat beslissend was vir die bevinding aan wie die outeursreg behoort. Desai se beslissing is gebaseer op sy oordeel dat die publikasie “’n werk van besondere letterkundige meriete” is en dat die wyer beskikbaarmaking van die “ongewone en interessante inhoud” van die briewe die Afrikaanse letterkunde, indien nie die hele Suid-Afrikaanse letterkunde nie, onteenseglik verryk (Stassen, 2006; Desai, 2006).

Die toepassing van outeursregwetgewing en die vervolging van oortreders is ’n komplekse aangeleentheid. Die boetes vir kriminele oortreding van outeursreg is nie van so ’n aard dat dit as ’n effektiewe afskrikmiddel vir oortreders dien nie. Klousules oor billike gebruik, waarvolgens biblioteke en opvoedkundige instellings soms gedeeltes van ’n publikasie mag fotokopieer, is verwarrend en word deur oortreders as ’n skuiwergat gebruik in die geval van kriminele vervolging (PICC IPR-verslag, 2004:44). Die Wet op Nagemaakte Goedere (Wet 37 van 1997 – Suid-Afrika, 1997b) beskerm ook die regte van houers van outeursreg en handelsmerke en beskou die maak en verkoop van onwettige kopieë van ’n boek as handel in nagemaakte goedere en as ’n kriminele oortreding. Dié Wet gee magtiging aan die polisie om klopjagte uit te voer en die Wet word dikwels gebruik in die vervolging van skenders van outeursreg (PICC IPR-verslag, 2004:72-73; 85). Die grootste struikelblok in die effektiewe toepassing van outeursregwetgewing is dat daar ’n groot mate van onkunde en onbewustheid oor die aard en belangrikheid van outeursreg by die algemene publiek, en selfs by skrywers en uitgewers, bestaan. In die PICC IPR-verslag (2004:46-47) word voorgestel dat intensiewe bewusmakingsveldtogte geloods behoort te word waardeur rolspelers in die plaaslike bedryf, die algemene publiek en die media ingelig kan word.

Die Dramatiese, Artistieke en Literêre Regte Organisasie (DALRO) is 'n nie-winsgewende en nie-regeringsorganisasie wat outeursregte in Suid-Afrika beskerm en administreer. DALRO is 'n geaffiliëerde Reproduksie Regte Organisasie (RRO) wat lisensies uitreik vir beperkte wettige fotokopiëring (reprografiese reproduksie) van materiaal wat deur outeursreg beskerm word. Hulle samel outeursregfooie vir gefotokopieerde materiaal in en betaal dit dan aan die houers van outeursreg oor. Wanneer publikasies wat deur plaaslike uitgewerye uitgegee is onder lisensie gefotokopieer word, betaal DALRO outeursregfooie aan plaaslike uitgewerye uit wat dit aan outeurs oorbetaal. DALRO het 'n bilaterale ooreenkoms met buitelandse RRO's in die Verenigde Koninkryk, die Verenigde State van Amerika, Kanada, Australië, Nieu-Seeland, Ierland, Switserland, Frankryk, Duitsland, Denemarke en Noorweë waarvolgens outeursregfooie vir internasionale materiaal aan die internasionale RRO oorbetaal word en dan na die outeursreghouers versprei word. Outeursregfooie vir Suid-Afrikaanse materiaal wat in die buiteland gefotokopieer word, bereik weer die Suid-Afrikaanse outeursreghouers via DALRO (Robinson, 2003). DALRO maak voorsiening vir twee soorte lisensies vir reprografiese reproduksie: (i) 'n oorhoofse lisensie waarvolgens tersiêre en ander instellings 'n vasgestelde fooi per jaar betaal vir gebruik van materiaal wat deur outeursreg beskerm word en (ii) transaksionele lisensies waar die fooi vir reprografiese reproduksie bepaal word per transaksie. DALRO bestaan en word bedryf volgens 'n vrywillige stelsel van kollektiewe lisensiering, met die implikasie dat hulle slegs namens outeursreghouers kan optree wanneer hulle opdrag van laasgenoemde ontvang (PICC IPR-verslag, 2004:104). DALRO tree aktief op teen skenders van outeursreg en het byvoorbeeld deur hulle prokureurs opdrag gegee vir die klopjag op die Wes-Kaapse kopieerwinkel. DALRO administreer ook die uitvoerregte op toneelstukke namens toneelskrywers as dié skrywers kliënte van DALRO is. DALRO se sustersorganisasie, die Suid-Afrikaanse Musiekregte Organisasie (SAMRO), administreer en beskerm die regte op musiekwerke (Robinson, 2003).

Die regeringsdepartement wat verantwoordelik is vir intellektuele eiendom is die Departement van Handel en Nywerheid (hulle funksies word in 3.4.1.2 bespreek). Die uitgewerybedryf probeer reeds vir 'n aansienlike tyd die hersiening van outeursregwetgewing bespoedig, maar enige poging tot hersiening wat van belang is vir die uitgewerybedryf het sedert 1999 'n stilstand bereik. Die rede vir die vertraging is

konflik tussen plaaslike en internasionale belange in die drukbedryfsektor, inmenging deur universiteitsowerhede en die Minister van Onderwys en die onvermoë van die Departement van Handel en Nywerheid om dié konflik op te los en die hersieningsproses te laat slaag (PICC IPR-verslag, 2004:76). Hoewel Suid-Afrika die WIPO Copyright Treaty in 1994 onderteken het, bestaan daar tans nie voldoende Suid-Afrikaanse wetgewing ten opsigte van elektroniese en digitale outeursreg nie. Die Wet op Elektroniese Kommunikasie en Transaksies (Wet 25 van 2002 – Suid-Afrika, 2002b) bevat eweneens geen verwysing na outeursreg in die digitale en elektroniese omgewing nie (PICC IPR-verslag, 2004:115-116). Die verslag oor intellektuele eiendomsregte in die drukbedryfsektor wat in 2004 deur die PICC (2004) afgehandel is, is ’n poging om hersiening van outeursregwetgewing weer op dreef te kry; te verseker dat Suid-Afrikaanse outeursregwetgewing nie vir langer verouderd sal wees nie; en dat die internasionale verantwoordelikheid in terme van die Bern Konvensie, TRIPS-ooreenkoms en die WIPO Copyright Treaty nagekom word – die verslag bevat 47 aanbevelings in hierdie verband.

Die wesenlike bepaling van die Wet op Outeursreg (Artikel 2(1) van Wet 98 van 1978 – Suid-Afrika, 1978) vir die beskerming van materiaal deur outeursreg is dat dit oorspronklik moet wees. Die Wet verskaf nie ’n definisie van oorspronklikheid nie, maar vir die bepaling van oorspronklikheid neem die hof aspekte in ag soos dat die werk ’n substansiële verbetering moet wees van die werke waaruit dit oorsprong en dat die skepper van die werk genoegsame vaardighede, arbeid, moeite en tyd moes spandeer in die skepping van die werk. Die werk moet ook in ’n materiële vorm bestaan (in die geval van teks moet dit dus neergeskryf of op ’n ander manier vasgelê wees) met die implikasie dat ’n idee van ’n skrywer nie deur outeursreg beskerm word voordat dit materieel vasgelê is nie (Adams & Adams, 2005). Materiaal wat nie oorspronklik is nie word dus nie deur outeursreg beskerm nie, waardeur daar ’n verband tussen outeursreg en plagiaat bestaan. Van Gorp *et al* (1991:305) definieer “plagiaat” as volg: “Het gebruiken van de persoonlijke ideeën, werkwijze, vormgewing e.d. van iemand anders, zonder de bron te vermelden. Men geeft aldus de schijn er de schepper van te zijn. Plagiaat is dus een vorm van wederrechtelijke toeëigening van andermans werk, m.a.w. literaire diefstal”. Plagiaat is dus nie slegs van toepassing op die fisiese teks nie, maar ook op die idees van ander en op visuele materiaal.

Een van die etiese en regsverantwoordelikhede van die uitgewer (én taalredigeerder) is om tydens die redigeerproses in die produksiefase van die uitgeesproses bedag te wees op die voorkoms van plagiaat in ’n manuskrip (nog ’n voorbeeld van die verband tussen die politieke subsisteem en die produksiefase van die uitgeesisteem). Dit is ’n problematiese verantwoordelikheid vir die uitgewer omdat plagiaat nie altyd duidelik herkenbaar is nie (Butcher, 1996:41-42). Daarom word daar gewoonlik in die standaard kontrak tussen die uitgewery en die outeur vermeld dat die manuskrip die oorspronklike werk van die outeur is en dat daar nie plagiaat gepleeg is nie (Van Rooyen, 1996:119). Soms word plagiaat eers herken en uitgewys wanneer die publikasie reeds verskyn het en in die mark vrygestel is, in welke geval die uitgewery die publikasie aan die mark moet onttrek en die oplaag verpulp word (Breytenbach, 2003 dui aan dat plagiaat een van die faktore is waarvolgens NB-Uitgewers die oplaag van ’n publikasie sal laat verpulp). Hazeu (aangehaal in Van Vuuren, 2000) dui aan dat beskuldiging oor beweerde plagiaat en die vervolging daarvan ’n stimulerende effek op boekverkope kan hê (’n verband dus tussen die verbruik- en terugvoerfase en die politieke subsisteem van die uitgeesisteem).

In die huidige post-modernistiese tydsgewrig kom dit dikwels voor dat daar in fiksietekste gebruik gemaak word van die tegniek van sogenaamde intertekstualiteit deur direk of indirek van ander outeurs se tekste gebruik te maak, daarna te verwys of dit te parodieer (vergelyk Hambidge in Prins, 2005:5; Van Vuuren, 2000 verwys ook na die begrippe “navolging” en “kreatiewe herskrywing”). Soms gebruik fiksieskrywers intertekstualiteit as skuiwergat vir plagiaat. Daar bestaan inderdaad ’n fyn skeidslyn tussen plagiaat (waar tekste of gedeeltes van tekste van ander outeurs sonder enige erkenning gesteel word) en intertekstuele en post-modernistiese tegnieke (waar daar na tekste verwys of dit geparodieer word, met of sonder erkenning) – dit skep ’n uitdagende verantwoordelikheid vir beide die outeur van sulke tekste en die uitgewer daarvan. Die digter Elisabeth Eybers (2003) meld byvoorbeeld dat sy ’n broertjie dood daaraan het wanneer digters reëls uit ander digters se gedigte “lig”.

’n Aspek wat met plagiaat saamhang, is dat wanneer materiaal van ander outeurs of skeppers wel gebruik word, dit voldoende erken moet word deur bronverwysings. De Vries (aangehaal in Prins, 2005:5) is onkreukbaar in sy opinie oor die erkenning van

bronne: “Die punt van die saak is dat dit nie tot enige skrywer se nadeel is om enigiemand anders aan te haal nie. Ek begryp nie hoekom daar ’n weerstand is teen om te sê waar jy dinge vandaan kry nie”. Na aanleiding van die resente Suid-Afrikaanse geval van beweerde plagiaat deur die Engelse skrywer Pamela Jooste in haar roman *People like ourselves* (2003), voel Hambidge (aangehaal in Prins, 2005:5) dat dit in die “postmoderne tyd [...] dikwels moeilik [is] om agter te kom aan wie [...] ’n bepaalde indruk of inligting [behoort]” maar dat Jooste die hedendaagse gebruik in die moderne roman kon volg deur erkenning aan haar bronne in ’n bibliografie te gee. Vergelyk byvoorbeeld hoe Dalene Mathee, wat bekend is vir haar deeglike navorsing, erkenning aan haar navorsingsbronne in die bibliografie agterin *Pieterella van die Kaap* (2000:645-647) gee, asook die vier bladsye bibliografiese erkennings in Etienne van Heerden se nuutste roman *In stede van die liefde* (2005:540-544). Tydens die redigeerproses behoort taalredigeerders toe te sien dat bronverwysings voldoende en korrek gebruik word volgens ’n erkende verwysingsmetode soos byvoorbeeld die Harvard-metode (Butcher, 1996:226). Die praktyk van verwysings en voldoende erkenning is ook ’n morele verantwoordelikheid waardeur die uitgewer respek vir intellektuele goedere toon. Wanneer substansiële gedeeltes van reeds gepubliseerde materiaal gebruik word (ook foto’s of ander visuele materiaal) behoort die uitgewer (of skrywer, omdat dit in der waarheid sy regsverantwoordelikheid is) met die uitgewery van die oorspronklike materiaal te skakel en outeursregklaring te kry – hetsy deur vriendelike vergunning vir die gebruik van die materiaal te verkry, óf vir die oordruk van die materiaal te betaal (Davies, 1996:82). Die gebruik van die materiaal moet erken word op die kolofonbladsy, maak nie saak of toestemming daarvoor nodig was of nie. (Butcher, 1996:69-73).

’n Eerste geval van plagiaat in die Afrikaanse letterkunde is Sangiro se klassieke werk *Uit oerwoud en vlakte* (1921) wat opvallende ooreenkomste toon met Fritz Bronsart von Schellendorf se *Afrikanische Tierwelt I: Novellen und Erzählungen* wat nege jaar vroeër verskyn het. Die vermeende plagiaat het eers in 1956 openbaar geraak deur die doktorsale proefskrif van F.V. Lategan (*Die Burger*, 27.09.03:16; Kannemeyer, 1988:74). Van Vuuren (2000) verwys na die goed gedokumenteerde geval van plagiaat in D.P.M. Botes se digbundel *Klein grys telegramme van die wêreld* (1967) waarin hy Sweedse gedigte van Tomas Tranströmer en Sandro Key-Aberg geplagieer het en wat tot die vernietiging van Botes se loopbaan as digter bygedra het. Die Botes-

geval is onlangs weer in die herinnering geroep toe Brink (2002:vi) aan hom “literêre amnestie” verleen het deur drie van Botes se gedigte in die 2001-herdruk van *Groot Verseboek 2000* op te neem en toe Marais (2004:10-16) ’n onderhoud met Botes gepubliseer het. Nog ’n klassieke voorbeeld is die vermeende plagiaat wat die Belgiese Nobelprys-wenner Maurice Maeterlinck gepleeg het deur Eugène Marais se navorsing oor termiete in sy eie bekroonde werk sonder erkenning te gebruik (vergeelyk Van Reybrouck, 2003 vir meer detail hieroor).

Een van die mees opspraakwekkende eietydse voorbeelde van plagiaat in die uitgesisteesem van Afrikaanse fiksie is Wilhelm du Plessis se kortverhaal “Die redding van Vuyo Stofile”, in die saamgestelde kortverhaalbundel *Die mooiste liefde is verby* (Tafelberg, 1999), wat sterk ooreenkomste toon met die kortverhaal “The magic barrel” (1954) deur die Joods-Amerikaanse skrywer Malamud (De Vries, 2000 verskaf ’n gedetailleerde vergelyking in tabelformaat tussen die twee kortverhale en toon die ooreenkomste aan; vergelyk ook Van Vuuren, 2000 en John, 2000 vir besprekings van die kompleksiteit van hierdie geval). Die bundel is na publikasie aan die mark onttrek en die oplaag is verpulp. ’n Ander voorbeeld is die derde rubriekbundel van Terblanche Jordaan, *Metronoom III* (Tafelberg, 2001), waaroor hy beskuldig is dat daar materiaal in voorkom wat direk vanaf die Internet geneem is sonder dat die bronne erken is. Jordaan het aangevoer dat hy die materiaal via ’n e-pos ontvang het en nie ’n bronverwysing gehad het nie. Al drie bundels is later aan die mark onttrek (Geyer, 2005).

Die mees resente voorbeeld van erkende plagiaat is in 2005 ontdek in die digter Melanie Grobler se bundel *Die Waterbreker* (Tafelberg, 2004) waarin sy twee gedigte deur Kanadese skrywers geplagieer het. Grobler se gedig “stad” is ’n bykans woordelike vertaling van Anne Michaels se “There Is No City that Does Not Dream” – sonder enige erkenning van die bron, terwyl ’n tweede gedig sterk ooreenkomste toon met ’n gedig uit Anne Carsons se bundel *The Beauty of the Husband*. Die plagiaat in die eerste gedig is uitgewys deur die jong digter Loftus Marais, wat in die bloemlesing *Nuwe Stemme 3* (Tafelberg, 2005) gedebuteer het. NB-Uitgewers het aanvanklik ’n herdruk van Grobler se bundel oorweeg met die nodige erkenning aan Michaels, maar die bundel finaal van die mark onttrek nadat Grobler sêlf die ooreenkomste in die tweede geplagieerde gedig aan haar uitgewer bekend gemaak het.

Na bewering was daar ook navrae gerig deur Michaels se uitgewer uit Kanada. Hierdie plagiaat-debakel het wye mediadekking gekry en ook aantygings oor “digterlike roofbou” deur die digter Johann de Lange en die literator J.C. Kannemeyer van toepassing op Grobler se eerste digbundel, *Tye en swye in die lewe van Hester H.* (Tafelberg, 1991), in herinnering geroep. Aanvanklik het Grobler die plagiaat ontken, later het sy dit wel erken en ter verskoning aangevoer dat die gedig onbewus by haar ingesluip het en selfs persoonlike, sielkundiges redes uit haar jeugjare bekend gemaak. Hoewel die meeste Afrikaanse literatore versigtig was om in die openbaar te reageer, het Grobler se mededigter Petra Müller (wat ook as vryskutredakteur van die bundel opgetree het) die plagiaat verdedig deur te verwys na literêre prosesse van “osmoses”, “insypeling” en “migrasie”. Die Eugene Marais-prys is in 2005 vir *Die Waterbreker* aan Grobler toegeken, en na haar aanvanklike weiering, het sy wel later die prysgeld aan die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns terugbetaal. (Loots, 2005a:5; Loots 2005b:5; Loots 2005c:4; en Van Zyl, 2005b:54-56)

’n Voorbeeld waarin die aspek van oorspronklikheid ter sprake kom (in hierdie geval oor ’n idee en die produk wat uiteindelik daaruit voortgevloei het), is die sensasie wat gevolg het op Petrovna Metelerkamp se *Ingrid Jonker – Beeld van ’n digterslewe* (Hemel & See, 2003). Metelerkamp is deur Cathy de Villiers (dogter van Anna Jonker-Bairos, suster van Ingrid Jonker) daarvan beskuldig dat sy nie by die boek betrek is nie en dat die idee vir ’n biografie oorspronklik hare was. Deel van die ongelukkigheid was oor inligting wat Metelerkamp van De Villiers ontvang het en wat vir die eerste keer in die openbaar beskikbaar gestel is deur die boek; De Villiers het na bewering die materiaal wederregtelik bekom (Vosloo, 2003:5; Geyer, 2005). Verdere kontroversie het opgeduik toe Breyten Breytenbach sy ongelukkigheid laat blyk het oor die feit dat hy nie toestemming verleen het vir ’n gedig en foto wat in die boek afgedruk is nie (Engelbrecht, 2003:6).

Nog ’n resente voorbeeld van beweerde plagiaat, waar dit gaan oor die mate van oorspronklikheid, is die aantygings deur die Engelse literator en hoof van die Departement Engels aan die Universiteit van Kaapstad, Stephen Watson, in ’n onlangse 2006-uitgawe van die literêre tydskrif *New Contrast*, teen Antjie Krog. Watson beweer dat Krog die konsep vir haar saamgestelde bundel vertaalde inheemse gedigte, *Die sterre sê ‘tsau’: Xam-gedigte in, Kweiten-ta-//ken, A!kúnta, Hankass’o*

en //Kabbo (Kwela Boeke, 2004), van sy bundel *Return of the Moon* (1991) gekry het en dat sy dit nêrens erken nie. Krog (2006a) het haarself verweer deur te wys op die feite dat haar bundel duidelik as vertalings van die inheemse verse in Afrikaans en verwerkings daarvan in Engels aangebied is, en dat duidelike erkenning aan die oorspronklike skeppers gegee is deur die vermelding van hul name op die omslag, asook deur foto's en kort biografiese inligting (anders as in Watson se bundel waarin die oorspronklike skeppers nie só duidelik erken is nie). Vir Watson het dit egter ook oor die graad van verwerking van die oorspronklike tekste gegaan wanneer hy beweer dat sy weergawes in sy eie oorspronklike styl verwerk is, terwyl Krog se weergawes nog te ná aan die oorspronklike is (*Mail & Guardian*, 03.03.06). Verskeie waarnemers het gewys op die feit dat die periode van outeursregbeskerming op die oorspronklike Boesman-tekste verstryk het en nou in die openbare domein is (Gray, 2006) en dat Watson nie die eerste was om omdigtings / vertalings daarvan te maak nie (*Mail & Guardian*, 03.03.06). Watson beweer verder dat twee reëls en 'n frase in Krog se kreatiewe nie-fiksie verslag oor die Waarheids- en Versoeningskommissie, *Country of My Skull* (Random House, 1998), te duidelike ooreenkomste toon met Ted Hughes se essay "Myth and Education", *Winter Pollen* (1994). Ook hierdie bewering word oortuigend deur Krog (2006a en 2006b) verkeerd bewys. Krog se uitgewers het met regstappe oor laster gedreig en beide Kwela Boeke (De Jager, 2006a) en Random House (Johnson, 2006) het onmiddellik openbare standpunt ter verdediging van Krog ingeneem. 'n Ingeligte bron beweer dat Watson se aantygings in werklikheid die resultaat van 'n versuurde vriendskap is en 'n persoonlike vendetta teen Krog. Terwyl die Engelse media uitvoerig oor hierdie plagiaat-debakel verslag gedoen het, was dit opmerklik dat die Afrikaanse media baie min aandag daaraan gegee het.

Geyer (2005) se doktrale proefskrif handel spesifiek oor oorspronklikheid as voorwaarde vir outeursreg en kan vir meer detail, veral oor die toepaslike regsaspekte en vir gevallestudies uit die Afrikaanse letterkunde, geraadpleeg word. Geyer dui ook innoverende voorstelle vir die beslissing en hantering van plagiaat-debakels aan waardeur die beëindiging van die betrokke skrywer se skryfloopbaan (soos dit dikwels die geval is) vermy kan word.

(f) Pliglewering

Die praktyk van pliglewering en die Wet op Pliglewering (Wet 54 van 1997 – Suid-Afrika, 1997a) is nog ’n voorbeeld van die verband tussen die politieke konteks en boekproduksie in die kern van die uitgesisteem. Pliglewering behels dat uitgewerye ’n aantal eksemplare van publikasies wat deur hulle uitgegee word aan die pligleweringbiblioteke lewer, ten einde ’n versameling van publikasies wat plaaslik uitgegee is op te bou en dit te bewaar as deel van die nasionale erfenis. Die nut van pliglewering word deur hierdie navorsing geïllustreer deurdat produksiepatrone bepaal word uit die rekords wat deur pliglewering ontstaan (dat dié rekords dus aangewend kan word vir navorsing oor verskeie aspekte van die uitgewerybedryf). (Die praktyk van pliglewering en die wetlike aspekte daarvan word in meer detail in 5.5.3.1(a) bespreek.)

3.4.1.2 Die rol van regeringsdepartemente

Die regeringsdepartemente wat in hierdie afdeling bespreek word (asook die departemente wat in die bespreking hierbo reeds aangeraak is), beïnvloed die uitgesisteem direk of indirek deur die betrokke beleid, inisiatiewe en strategieë binne dié departemente:

- Die Departement van Kuns, Kultuur, Wetenskap en Tegnologie (DACST) het op 1 Augustus 2002 verdeel in twee afsonderlike departemente: die Departement van Wetenskap en Tegnologie (DWT) en die Departement van Kuns en Kultuur (DKK) – die uitgewerybedryf sorteer onder die DKK. Die DKK lewer ’n bydrae tot die regering se strategie vir groei, indiensneming en herverspreiding (Growth, Employment and Redistribution – GEAR) deur inisiatiewe te loods wat bedoel is om die ekonomiese en sosiale voordele van kuns en kultuur uit te bou, twee voorbeelde hiervan is CIGS en die PICC. Die Cultural Industries Growth Strategy (CIGS) is ’n inisiatief wat hom beywer vir die implementering van strategieë wat sal lei tot groei van die kulturele bedrywe in Suid-Afrika. Die DKK het verskeie multi-dissiplinêre konsortiums vir die verskillende kulturele bedrywe (die musiekbedryf, die film- en

televisiebedryf, die handwerk- en kunsbedryf en die uitgewery- en drukkersbedryf) saamgestel waarvan die Print Industries Cluster Council (PICC) direk op die uitgesisteem van toepassing is deurdat dit met die regering beding oor 'n wye verskeidenheid aspekte wat die uitgee van publikasies raak (CIGS, 1998:3). Die aktiwiteite van die DKK sluit breedweg in: die bevordering van inheemse tale; die koördinerende van die nasionale taaldiens en die verskaffing van redaksionele dienste aan regeringsdepartemente; die bestuur van openbare en nasionale biblioteke, meta-inligting en argiewe; bestuur en administrasie van kuns, kultuur en erfenisinstitusies en museums; monitering van die kuns- en kultuurvelde in Suid-Afrika (onder andere deur die opstel van verslae soos die CIGS-verslag oor die uitgewerybedryf) en die befondsing van die PICC en navorsing oor die uitgewerybedryf (Departement van Kuns en Kultuur, 2003). 'n Belangrike inisiatief van die DKK, deur die PICC, is die ontwikkeling en latere implementering en instandhouding van 'n nasionale boekontwikkelingsbeleid, die doel van hierdie inisiatief is die verhoging van geleterdheid en die vestiging van 'n leeskultuur (sien ook 3.3.2.3).

- Die Departement van Handel en Nywerheid (DHN) (2003) bepaal onder andere die uitvoer- en invoertariewe op produkte wat implikasies vir die uitvoer en invoer van boeke, papier en druktegnologie het. Hierdie funksie beïnvloed ook die ekonomiese konteks en impaktee op die uitgesisteem. Die DHN beïnvloed beleid oor intellektuele eiendomsreg (wat insluit outeursreg, handelsmerke, patente en ontwerpe) deurdat dié departement op regeringsvlak hiervoor verantwoordelik is deur die Direkoraat vir Kommersiële Reg en Beleid (PICC IPR-verslag, 2004:73). Die DHN het 'n rol gespeel in die opdatering en wysiging van outeursregwetgewing (Wysiging van die Wet op Outeursreg, Wet 9 van 2002 – Suid-Afrika, 2002a) en het veral gefokus op die beskerming van die regte van eienaars van outeursreg en beheer oor invorderingsagentskappe wat tantieme vir die gebruik van intellektuele eiendom aan outeurs versprei (vergelyk PICC IPR-verslag, 2004:106-110). In die voorgestelde nasionale boekontwikkelingsbeleid (PICC, 2005:18-19) word 'n toekomstige rol vir die DHN voorsien: om ekonomiese voordele, aansporings en spesiale leningskemas te vestig vir rolspelers wat betrokke is by die uitgewerybedryf omdat dit tot

kulturele ontwikkeling van die land sal meehelp en dié bedryf nie alleenlik as 'n ekonomiese bedryf beskou kan word nie.

- Die Departement van Onderwys (2003b) is onder meer betrokke by kurrikulum-ontwikkeling deur die Sentrum vir Kurrikulum Navorsing en Ontwikkeling (NCCRD) en basiese onderwys en opleiding vir volwassenes (ABET). Die funksie wat die Departement van Onderwys in die onderwyssubstelsiem verrig, en wat direk die uitgesistelsiem beïnvloed, word meer volledig in 3.3.4 bespreek.
- Die Departement van Kommunikasie (2003) vorm deel van die Ministerie vir Poswese, Telekommunikasie en Uitsaaiwese. Die visie van dié Departement is om Suid-Afrika te omvorm in 'n kennis-gebaseerde samelewing en mee te help in die vestiging van 'n inligtingseconomie waardeur alle inwoners toegang tot inligtingstechnologie kan hê. As enkele voorbeeld, raak die funksie van dié Departement die tegnologiese substelsiem van die uitgesistelsiem deur kommunikasienetwerke beskikbaar te stel en in stand te hou wat elektroniese uitgee en die Internet beïnvloed.
- Die Departement van Arbeid (2003) is verantwoordelik vir inisiatiewe en strategieë wat sal lei tot die bevordering van die vaardighede van werkers; die versekering van gelykheid in die werksplek; die vestiging van gesonde werksverhoudings; en die bevordering van 'n klimaat van respek vir indiense-nemingsstandaarde en die regte van werkers. Die Wet op Vaardighedsontwikkeling bevorder die verwerwing van vaardighede en die organisering van die vaardighedsontwikkelingsproses deur Sector Education Training Authorities (SETA's) wat volgens verskeie bedrywe gegroepeer is. Die uitgewerybedryf sorteer onder die Media Advertising Publishing Printing Packaging (MAPPP)-SETA (SETA 15), 'n nie-winsgewende organisasie wat hom beywer vir die verbetering van opleidingstandaarde en die verbetering van vaardighede van werkers in die betrokke sektor. Geregistreerde organisasies kry belastingafslag indien hulle meewerk aan die doelwitte van vaardighedsontwikkeling (MAPPP-SETA, 2004). Die MAPPP-SETA is direk gemoed, in samewerking met die PICC, met die neerlegging van opleidingstandaarde vir uitgewers. Die Wet op Gelyke Indiense-neming het ten doel om die werknemersprofiel te

transformeer sodat dit die demografiese samestelling van die bevolking weerspieël. (Die impak van regstellende aksie en swart ekonomiese bemagtiging op die uitgesisteem is in 3.4.1.1(a) bespreek.)

- Die Departement van Justisie en Grondwetlike Ontwikkeling (2003) is verantwoordelik vir die ontwerp en implementering van die Grondwet. Die implikasies van 'n demokratiese Grondwet en die Handves van Menseregte vir die uitgesisteem, soos dit in 3.4.1.1(a) en 3.4.1.1(b) bespreek is, word direk beïnvloed deur die aktiwiteite en funksies van dié Departement.

3.4.1.3 Nie-regering bedryfsliggame, organisasies en verenigings

Daar bestaan verskeie bedryfsliggame, organisasies, en verenigings wat nie direk aan die regering of 'n regeringsdepartement verbind is nie en wat deur hulle onderskeie inisiatiewe en strategieë die uitgesisteem beïnvloed. Hierdie groeperings is nie noodwendig polities in die streng sin van die woord nie, maar omdat hulle 'n invloed op beleidsvorming en regulering van verskeie rolspelers in die uitgesisteem het, word hulle as deel van die politieke subsisteem hier bespreek. Hierdie afdeling poog nie om enigsins volledig te wees of om 'n oorsig van alle toepaslike groeperings te gee nie, maar wel om die funksie van die belangrikste groeperings oorsigtelik aan te dui. Dit is nie moontlik om binne die bestek van hierdie bespreking die direkte invloed op die produksie van Afrikaanse fiksie aan te toon nie, die invloed van dié groeperings op die uitgesisteem word in generiese terme geskets en daarby word die indirekte implikasies vir ook Afrikaanse fiksie geïmpliseer.

- Die Publishers' Association of South Africa (die Uitgeweryvereniging van Suid-Afrika – PASA, 2003) is die bedryfsvereniging wat omsien na die belange van uitgewerye in die boekuitgewerybedryf. Dit staan uitgewerye vry om aan PASA te behoort en hulle betaal 'n jaarlikse aansluitingsfooie wat bereken word na aanleiding van hulle grootte en inkomste. PASA publiseer jaarliks 'n gids van hulle lede wat alfabeties georganiseer is en inligting oor die fokusareas en kontakbesonderhede van elke uitgewery verskaf asook 'n gids van vryskutwerkers soos redigeerders en vertalers. Die gids van

uitgewerye is onder andere 'n nuttige bron vir outeurs wat op soek is na 'n uitgewery vir hulle manuskripte. Die bestuur van PASA is verdeel in werkgroepe wat hulle toespits op die bevordering en regulering van die verskillende sektore van die bedryf (daar bestaan ook 'n werkgroep vir die algemene sektor van die bedryf wat na die belange van die produsente van fiksie- en nie-fiksiepublikasies omsien). 'n Belangrike funksie van PASA is dat dit namens sy lede met die regering beding oor aspekte wat die bedryf raak, byvoorbeeld die beskerming van intellektuele eiendomsreg, die toepassing van swart ekonomiese bemagtiging en regstellende aksie en die voorskryfbeleid en prosedures vir skoolhandboeke. PASA speel 'n belangrike rol om as netwerk te dien vir die beskikbaarmaking en uitruiling van inligting oor die bedryf en tussen lede van PASA, onder andere deur middel van deurlopende e-poskommunikasie en gereelde vergaderings. PASA is een van die dryfvere agter die inisiatief om die tekort aan genoegsame navorsing oor die grootte en omvang van die bedryf te oorkom (PASA is byvoorbeeld een van die opdraggewers vir die statistiese navorsing wat deur die Program in Uitgewerswese aan die Universiteit van Pretoria gedoen word – sien 5.3). Deur hierdie inisiatief poog PASA (en ander betrokke liggame en organisasies) om die belang van die boekuitgewerybedryf as 'n kulturele en ekonomiese hulpbron vir die land te beklemtoon en uit te bou. Die organiserings van die internasionale Cape Town Book Fair is ook 'n inisiatief van PASA. PASA werk nou saam met die bogenoemde regeringsdepartemente en ander liggame en organisasies soos byvoorbeeld SABA en die PICC. 'n Enkele konkrete voorbeeld van PASA se invloed op die uitgee van (ook Afrikaanse) fiksie is die wyse waarop hulle in 2004 en 2005 met die Nasionale Departement van Onderwys beding het oor die nuwe voorgestelde voorskryfprosedures en kriteria vir fiksiepublikasies vir Graad 10 tot 12 (sien 3.3.4.3).

- Die South African Booksellers' Association (die Suid-Afrikaanse Boekhandelaarsvereniging – SABA, 2003) is die bedryfsvereniging wat omsien na die belange van boekhandelaars en boekverspreiders in die boekhandelbedryf. Soos hierbo genoem, werk SABA ook nou saam met PASA en die PICC as dit kom by oorvleuelende belangeterreine soos navorsing oor die bedryf en die algemene bevordering van boeke en lees in

Suid-Afrika. SABA sien toe dat prosesse binne die verspreidingskanaal vlot verloop en het, as voorbeeld, al met die Departement van Onderwys beding oor die verspreidingsstelsel vir voorgeskrewe skoolboeke. SABA gee die bedryf tydskrif *Bookmark* uit waarin bedryfsnuus verskyn.

- Die Print Industries Cluster Council (PICC) is 'n oorkoepelende sambreel-liggaam wat 'n aantal bedryfsverenigings en ander organisasies wat by die boekebedryf betrokke is, saamsnoer (McCallum, 1998). Lede van die PICC sluit in PASA, SABA, Printing Industries Federation of South Africa (PIFSA), Paper Manufacturers' Association of South Africa (PAMSA), Library and Information Association of South Africa (LIASA) en die Sentrum vir die Boek. Die PICC beywer hom vir onder meer die volgende: die inwinning van akkurate statistiese inligting oor die bedryf; bevordering van toegang tot boeke deur die handel en in biblioteke; bevordering van geletterdheid en opleiding; kwaliteitskontrole oor die verspreidingsketting van boeke; en die effektiwiteit en gehoorsaming van intellektuele eiendomsreg. Die PICC is een van die opdraggewers vir die statistiese navorsing wat deur die Program in Uitgewerswese aan die Universiteit van Pretoria onderneem word (sien 5.3). Die PICC het in 2004 'n verslag oor intellektuele eiendomsreg gepubliseer as deel van 'n breër inisiatief om behoeftes na beleid en ontwikkeling in die kulturele bedrywe te identifiseer wat tot groei van dié bedrywe sal lei (PICC, 2004:7). Die PICC is, in samewerking met die MAPPP SETA, betrokke by die neerlegging van standaarde vir die opleiding van uitgewers en die totstandkoming van 'n vaardigheidsontwikkelingsplan vir werknemers binne die plaaslike uitgewerybedryf. Die inisiatief vir die totstandkoming van 'n nasionale boekontwikkelingsbeleid word ook deur die PICC bestuur. Die samewerking tussen die PICC, PASA, SABA en ander bedryfsverenigings skep strategiese bedingingsmag vir die boeksektor as geheel wat belangrik is vir die toekomstige ontwikkeling van dié sektor en wat die instandhouding van die uitgeesisteam sal bevoordeel.
- Die Printing Industries Federation of South Africa (PIFSA, 2005) is die beheerliggaam van die drukkersbedryf. PIFSA is betrokke by die bevordering

van die drukkersbedryf deur onder andere toe te sien na goeie opleidingsstandaarde en 'n positiewe werksomgewing.

- Die Print Media Association (PMA, 2003) dien as versamelligaam van die volgende vyf liggame: Newspaper Association of South Africa, Magazine Publisher's Association (MPA), Specialist Press Association (SPA), Community Press Association en die Print Media in Education. Die funksies van die PMA sluit onder andere die volgende in: die bemerking van gedrukte media (boeke, tydskrifte en koerante) in die breë; die bevordering van lees en geletterdheid; en interaksie en samewerking met ander bedryfsliggame.
- Die Paper Manufacturers' Association of South Africa (PAMSA, 2003) verteenwoordig die belange van plaaslike papiervervaardigers en pulpvervaardigers en beywer hulle vir die groei en ontwikkeling van dié bedryf. Hulle aktiwiteite lê op die terreine van bedinging met die regering, bevordering van die papiervervaardigingsbedryf, opleiding, tegniese kwessies en omgewingsbewaringsvraagstukke. Die twee prominentste papiervervaardigers in Suid-Afrika is Mondi en Sappi. As gevolg van die hoë prys van plaaslike papier, en ook as gevolg van mededingende pryse vir drukwerk, verkies sommige uitgewerye om hulle boeke (veral volkleur geïllustreerde boeke) in die buiteland te druk of self papier in te voer. Die plaaslike papiervervaardigingsbedryf is dus in 'n groot mate uitvoer-gedrewe.
- Die Sentrum vir die Boek (2004a) vorm deel van die Nasionale Biblioteek van Suid-Afrika (NLSA) as 'n selfstandige projek en word via die NLSA deur die DKK befonds. In die strewe na die visie van die Sentrum (naamlik die bevordering van 'n Suid-Afrikaanse kultuur van lees en skryf) bevorder dié organisasie die skryf, uitgee, lees, bemerking en verspreiding van Suid-Afrikaanse boeke deur 'n aantal projekte. Die First Words in Print-projek het ten doel om stimulerende prente- en storieboeke aan jong Suid-Afrikaanse kinders in hulle moedertaal te voorsien. Daardeur word kinders en hulle ouers / voogde blootgestel aan lees en bygedra tot die verhoging van geletterdheid en die kweek van 'n leeskultuur. Die Sentrum organiseer die skryf, illustreer, uitgee en verspreiding van dié kinderboeke en bevorder dus daardeur ook die

inheemse uitgebedryf. Die Sentrum ondersteun die ontwikkeling van skrywers deur gereeld skryfslypskole aan te bied en praktiese ondersteuning (byvoorbeeld fisiese plek om te kan skryf) en aanmoediging aan beginner-skrywers te bied. Dit het ook die inisiatief van 'n skrywersnetwerk van stapel gestuur waarvoor 'n databasis van skrywers ontwikkel is en 'n nuusbrieff aan skrywers gesirkuleer word. Die skrywersnetwerk verskaf inligting aan skrywers oor aspekte soos kontrakte met uitgewers, outeursreg en publikasie-moontlikhede. Die gemeenskapsuitgee-projek gee ondersteuning en moedig skrywers aan om te publiseer of self hulle werk uit te gee (as voorbeeld het die Sentrum reeds finansiële steun aan die Afrikaanse Skrywersvereniging gegee om 'n versamelbundel deur dié vereniging se eie gemeenskapsuitgewery !Xthorro Publikasies uit te gee – sien 4.7). Die Sentrum organiseer jaarliks landswye geleenthede ter viering van Wêreldboekedag. Die Sentrum fokus in sy projekte veral op die opheffing van voorheen benadeeldes. Die sleutel-funksies van die Sentrum sluit die volgende in: boekontwikkeling, bedinging met rolspelers binne die boeksektor, die verhoging van die algemene bewustheid oor boeke en die inwinning en beskikbaarmaking van inligting oor die boeksektor. Die Sentrum is 'n aktiewe lid van PASA.

- Die National Library of South Africa (die Nasionale Biblioteek van Suid-Afrika – NLSA, 2003b en 2003c) is die nasionale bewaringsbiblioteek waar die nasionale erfenis in die vorm van intellektuele goedere bewaar word. Funksies van die NLSA sluit onder meer die volgende in: die toepassing van nasionale bibliografiese beheer deur die opstel van die Suid-Afrikaanse Nasionale Bibliografie (SANB); die uitreiking van ISBN's vir alle boeke en ISSN's vir alle tydskrifte wat in Suid-Afrika uitgegee word; en deelname aan die Suid-Afrikaanse inter-biblioteek-leningskema wat Suid-Afrikaanse Ontwikkelende Lande (SADEC) van toegang tot boeke voorsien. (Die funksies van die NLSA word in groter detail in 5.5.3.1 bespreek.)
- 'n Verskeidenheid inisiatiewe en strategieë wat op die bevordering van geletterdheid en die ontwikkeling van 'n boekkultuur gemik is, is in 3.3.2.3 bespreek.

- Skrywersverenigings wat omsien na die belange van hulle lede, soos die ASV, ANFASA en SAWA, is in 3.3.3.4 bespreek.

Byna alle verskuiwings in elkeen van die institusionele sub sisteme kan tot 'n mate teruggevoer word na veranderde beleid wat teweeg gebring is deur politieke transformasie en veranderde wetgewing. As voorbeeld is verskuiwings in die onderwys sub sisteem veroorsaak deur veranderde beleid oor sekondêre en tersiêre onderwys en 'n veranderde kurrikulum. Net so is verskuiwings in die biblioteek sub sisteem die gevolg van veranderde beleid oor die aankoop van boeke en die funksie van openbare biblioteke. Die direkte en indirekte invloed van politieke transformasie en veranderde wetgewing op die media- en kultuursub sisteme blyk ook duidelik: transformasie moes plaasvind om vir die verskeie kulture in 'n multi-kulturele land gelyke uitdrukkingsmoontlikhede te gee in die media en deur die beoefening van kulture en die produksie van kultuurprodukte (soos boeke). Die invloed van politiek in die literatuursub sisteem vind plaas deur byvoorbeeld die heersende ideologiese klimaat (die nastreef van 'n sogenaamde eenheidsideologie) en die implikasies daarvan vir veranderde literatuuropvattinge en die gevolglike impak op uitgeebeslissings. Die impak van die heersende eenheidsideologie op die produksie van Afrikaanse fiksieboeke is byvoorbeeld sigbaar in die mate waarin meer publikasies in nie-standaardvariëteite van Afrikaans uitgegee word (vergelyk byvoorbeeld die gewildheid van die Griekwa-psalms van Hans du Plessis, Thomas Deacon se werk en die Engfrikaans in Jackie Nagtegaal en Manie de Waal se romans). Ideologie het 'n direkte invloed op simboliese produksie van fiksie en is sigbaar wanneer die praktyk van kanoniserings en die samestelling van bloemlesings binne die literatuursub sisteem nagevors word (interessante ondersoeke hierna is reeds deur Van Coller en Odendaal gedoen – sien 2.7).

3.4.2 Ekonomiese konteks

Saam met die politieke transformasie na 'n demokratiese bestel (sien 3.4.1.1(a)) het omvangryke ekonomiese transformasie gedurende die 1990's en vroeë 2000's plaasgevind. Dit is nie moontlik om binne die bestek van hierdie ondersoek 'n volledige oorsig oor die ekonomiese konteks en transformasie daarbinne te gee nie. In

verdere navorsing behoort 'n diepgaande ondersoek na ekonomiese faktore en die impak daarvan op die uitgewerybedryf gedoen te word, deur byvoorbeeld alle staatsbesteding (die begrotings van provinsiale onderwysdepartemente en biblioteekdienste) statisties na te gaan en dit met die finansiële prestasie van uitgewerye (soos gereflekteer in die omsetprofiel) in verband te bring. Toegang tot finansiële inligting is egter problematies omdat historiese rekords van staatsbesteding (soos byvoorbeeld aankoopbegrotings van biblioteke) nie geredelik beskikbaar is nie en uitgewerye finansiële inligting as kompetend en daarom vertroulik beskou (Van Zyl, 2002a: 1 meld byvoorbeeld “dat dit nie die beleid van Naspers is om finansiële resultate van afdelings bekend te maak nie”). In hierdie afdeling val die fokus op enkele verskuiwings in die ekonomiese konteks en die direkte en indirekte invloed daarvan op die uitgesisteesem – die direkte impak op die produksie van Afrikaanse fiksie word, waar moontlik, aangetoon, in ander gevalle word dit geïmpliseer.

3.4.2.1 Gedwonge transformasie teen die agtergrond van 'n negatiewe ekonomiese klimaat

Teen die begin van die 1990's het internasionale ekonomiese druk teen Suid-Afrika deur middel van sanksies teen die apartheidsbestel toegeneem wat gelei het tot 'n toename in internasionale skuld en 'n ekonomiese resessie vir die land (Giliomee, 2003:614-615, 637). Die resessie was in Februarie 1993 steeds ernstig en het die ekonomiese groei in 1992 met 2,1% laat krimp, die werkloosheidsyfer het tussen 1989 en 1993 met 6,5% toegeneem en die bruto binnelandse besteding het met 15% gedaal, verbruikerspryse het in 1992 met 14% gestyg, die voedselprysinflasie was gemiddeld 25%, vir die 1992 / 1993 finansiële jaar was daar 'n begrotingstekort van 8,6% van bruto binnelandse besteding en vir die 1993 / 1994 jaar is 'n tekort van 6,8% voorspel (Manual, 2003:7). Suid-Afrika is dus deur die ekonomiese klimaat gedwing om politieke transformasie te ondergaan (waardeur die verband tussen die politieke en ekonomiese kontekste blyk).

Ná die formele politieke transformasie het die nuwe demokratiese verkose regering hom verbind tot 'n beter lewe vir alle inwoners van die land deur middel van herstrukturering, ontwikkeling en herverspreiding. As gevolg van die talryke

ongelykhede van die verlede stel die strewe na gelykstelling besonder omvangryke ekonomiese uitdagings wat oorbrug moet word. Regstellende aksie en swart ekonomiese bemagtiging met betrekking tot indiensneming het ironies gelei tot verhoogde werkloosheid en die bekamping daarvan bly 'n enorme uitdaging (Manual, 2003:9 dui byvoorbeeld aan dat groei in jaarlikse indiensneming vir die eerste keer sedert 1996 eers gedurende die derde kwartaal van 2002 positief was). Die talle maatskaplike uitdagings, soos die tekort aan basiese behuising, armoede, die HIV / VIGS pandemie en die toename in die misdaadsyfer, skep verdere ekonomiese uitdagings wat deur die ekonomiese bestuur van die land geprioritiseer moes word. Analises van die Begrotings vir 2001 / 2002 en 2003 / 2004 toon aan dat die regering dit sy prioriteit gemaak het om die ekonomiese klimaat te bevorder sodat dié maatskaplike uitdagings aangespreek kon word (GPI, 2001:10). Die herrangskikking van die regering se prioriteite kan gesien word in die besteding aan gesondheid, opleiding, welsyn, behuising en ander maatskaplike dienste wat in die 2003 / 2004 Begroting 58,3% is, teenoor die 52,9% in 1993 / 1994 (Manual, 2003:11). In die regering se pogings om hierdie uitdagings te oorkom (en waar daar wel sprake van suksesse is) het staatsondersteuning in die ontwikkeling van die uitgewerybedryf – 'n bedryf wat van groot strategiese belang is vir die ontwikkeling van die bevolking en toekomstige ekonomiese groei – vir 'n groot gedeelte van die 1990's agterweë gebly.

3.4.2.2 Finansiële ondersteuning van die uitgewerybedryf deur die staat

Van direkte belang vir die uitgeesistiem is die mate waarin die staat die uitgewerybedryf finansiël ondersteun deur institusionele boekaankope (vir skole en biblioteke), finansiële aansporings, borge en subsidies. Aan die vooraand van die nuwe politieke bestel is daar groot verwagtinge gekoester vir die ontwikkeling en diversifisering van die plaaslike uitgewerybedryf (vergelyk die referate wat tydens die Book Publishing in South Africa for the 1990s-simposium gelewer is – Suid-Afrikaanse Biblioteek, 1991a). Daar is verwag dat die nuwe regering 'n groot finansiële bydrae sou lewer tot hulpbronne vir onderwys (deur post-apartheid skoolhandboeke vir die nuwe kurrikulum aan te koop); dat die befondsing aan openbare biblioteke sou verhoog (veral die lewering van biblioteekdienste aan voorheen benadeeldes); kortom, dat die staat die ontwikkeling van die

uitgewerybedryf deur 'n nasionale boekontwikkelingsbeleid (ook) finansiëel sou ondersteun (Van Rooyen, 2005:288).

Teen hierdie verwagtinge in, het finansiële staatsondersteuning egter verskraal gedurende die 1990's en eers in die vroeë 2000's prioriteitsaandag begin kry. In 3.3.4.1 is reeds verwys na die radikale impak wat die insinking in staatsbesteding op skoolhandboeke gedurende die tweede helfte van die 1990's op die uitgewerybedryf gehad het. Intussen het die situasie aansienlik verbeter en is die aankope van skoolhandboeke weer op peil. In sy 2003-begrotingstoespraak kondig Manual (2003:11) af dat die verhoging van finansiering vir ondersteunende materiaal vir leerders die eerste prioriteit van opleiding vir die jaar is en dat meer geld aan die aankoop van skoolhandboeke spandeer sal word. Ook staatsbesteding op die aankoop van biblioteekboeke het radikaal gekrimp gedurende dieselfde periode (sien 3.3.5.2). Die verband tussen die ekonomiese subsisteem en die onderwys- en biblioteeksubsis-teem blyk duidelik. Die uitgewerybedryf is dus toenemend op die algemene mark aangewese – 'n mark wat nie genoegsaam ontwikkel is nie as gevolg van die hoë ongeletterdheidsvlak van die bevolking in geheel en die gebrek aan 'n ontwikkelde boek- en leeskuiluur. Ten spyte van talle pogings deur die regering en nie-regeringsorganisasies om die geletterdheidsprobleem en die ontwikkeling van vaardighede aan te spreek, het die ontwikkeling van 'n gekoördineerde nasionale boekontwikkelingsbeleid tot onlangs grotendeels agterweë gebly. In 3.3.2.3 is die ontwikkeling van 'n boekkuiluur bespreek; die verband tussen die kultuursubsis-teem en die ekonomiese subsisteem kan hieruit afgelei word.

Anders as in byvoorbeeld Nederland en Frankryk waar deurlopende regeringsteun vir die produksie van fiksiepublikasies bestaan, bestaan daar nie sodanige finansiële steun of aansporing in Suid-Afrika nie (Van Zyl, 2002a:11). Hier te lande bestaan wel die moontlikheid van subsidies vir publikasies deur byvoorbeeld die Nasionale Kunsteraad, die Nasionale Kuns en Kuiluur Trust en die L.W. Hiemstra-trust, maar fondse en subsidies bly beperk.

3.4.2.3 Ekonomiese impak van die uitgewerybedryf

Alhoewel die Suid-Afrikaanse uitgewerybedryf relatief klein is in vergelyking met internasionale standaarde, is dit die grootste uitgewerybedryf in Afrika en verteenwoordig dit 'n unieke prestasie in Sub-Sahara Afrika as lewenskragtige en self-onderhoudende bedryf wat in diverse produksiekategorieë publikasies uitgee (PICC IPR-verslag, 2004:51). Die ekonomiese grootte van die bedryf word beraam op 'n omset van tussen R2,5 en R3 biljoen per jaar, waarvan R1,8 biljoen deur plaaslike produksie gegenereer word. Die waarde van die skoolboeksektor, die grootste sektor van die plaaslike bedryf, word beraam op R1,5 biljoen per jaar (waarvan die meerderheid uit verkope van plaaslike produkte afkomstig is). Die akademiese sektor (insluitend navorsings- en naslaanbronne) lewer 'n jaarlikse beraamde omset van R300 miljoen, waarvan 50% deur plaaslike uitgewerye gegenereer word. Die omset van die algemene / handelsektor (beide fiksie en nie-fiksie) word beraam op R600 miljoen per jaar, waarvan slegs 20-25% deur plaaslik geproduseerde publikasies gegenereer word – dié sektor word dus sterk deur ingevoerde fiksie en nie-fiksie gedomineer (PICC IPR-verslag, 2004:51-52). Van Zyl (2002a:5-6) bereken die jaarlikse omset van die kleinhandelmark vir algemene publikasies op R600 miljoen, waarvan plaaslike produkte slegs ongeveer R150 miljoen genereer en Afrikaanse publikasies (beide fiksie en nie-fiksie) minder as R50 miljoen uitmaak.

Volgens die *PASA/SABA Snapshot Industry Survey 2002* (Galloway, Bothma & Greyling, 2004:12-13) is die totale netto omset van die 34 deelnemende uitgewerye R1 392 874 286.33 (dit word afgebreek in netto omset van R1 023 540 826.33 vir plaaslike produksie, R366 152 543.00 vir ingevoerde publikasies en R3 180 917.00 vir publikasies wat gekoproduseer is deur plaaslike én internasionale uitgewerye).

Die uitgewerye wat aan die *PASA/SABA Snapshot Industry Survey 2002* deelgeneem het, het in 2002 tesame 17 921 titels in druk gehad en 7 319 titels uitgegee: 2 102 nuwe uitgawes, 848 heruitgawes en herdrukke van 4 369 titels (Galloway, Bothma & Greyling, 2004:14-15). In Hoofstuk 6 word die produksieprofiel van Afrikaanse fiksie (die aantal fiksietitels wat per jaar geproduseer word) in detail bespreek.

Volgens die genoemde opname het die deelnemende uitgewerye tantieme aan 8 309 outeurs (of aan hulle boedels of begunstigdes) gedurende 2002 uitbetaal. Die gemiddelde persentasie van die totale netto omset wat aan tantieme uitbetaal is, is 7,56% – dit verteenwoordig nie die gemiddelde persentasie tantieme per individuele uitgewery of individuele outeur nie, maar bloot die outeursaandeel uitgedruk as persentasie van die netto omset (Galloway, Bothma & Greyling, 2004:16-17). Volgens Breytenbach (2002a:18) bestaan daar twee metodes vir die berekening van tantieme: (i) ’n persentasie van die verkoopprijs (die gemiddeld in die praktyk is 12%) en (ii) ’n persentasie bereken op netto ontvangste (gemiddeld 15% in die praktyk). Die PICC IPR-verslag (2004:52) stel dit dat slegs ’n baie klein aantal fiksieskrywers in Suid-Afrika ’n bestaan uit hulle inkomste aan skryfwerk kan voer. Dit is slegs wanneer Afrikaanse fiksieskrywers se werk vertaal word en dit op die wêreldmark beskikbaar raak dat hulle werklik noemenswaardige inkomste daaruit verdien – ’n geluk wat slegs ’n paar Afrikaanse skrywers, soos byvoorbeeld André P. Brink, Karel Schoeman, Etienne van Heerden, Deon Meyer, Marita van der Vyver, Dalene Mathee, Annelie Botes en Marlene van Niekerk, tot dusver beskore was. Beide Brink en Meyer (aangehaal in Fourie, 2004:216) noem byvoorbeeld dat 95% van hulle inkomste aan skryfwerk afkomstig is van oorsese tantieme op vertaalde publikasies. Afrikaanse skrywers wie se werk voorgeskryf word op skoolvlak het in die verlede aansienlike inkomste daaruit verdien, maar die mark het radikaal gekrimp (vergelyk Chris Barnard se uitspraak in 3.3.4.1). ’n Empiries-statistiese ondersoek na die impak van vertaling en voorskrywing op die inkomste van (Afrikaanse) skrywers behoort onderneem te word.

Volgens die *PASA/SABA Snapshot Industry Survey 2002* (Galloway, Bothma & Greyling, 2004:19) verskaf die deelnemende uitgewerye werk aan 3 014 werknemers (dit sluit voltydse werknemers en vryskutwerkers in). Sien 3.4.1.1(a) vir meer detail oor die werknemersprofiel in terme van ras, geslag en werkskategorieë.

3.4.2.4 Die invloed van 'n veranderde ekonomiese omgewing in post-apartheid Suid-Afrika op die uitgesisteem van Afrikaanse fiksie

Soos reeds hierbo aangedui, het politieke transformasie aanleiding gegee tot ekonomiese verskuiwings in post-apartheid Suid-Afrika wat ook die uitgesisteem van Afrikaanse fiksie geraak het – in hierdie afdeling word dié impak verder oorsigtelik belig.

In die vorige bestel is die produksie van Afrikaanse fiksie kunsmatig bevoordeel deur die winste van voorgeskrewe boeke en biblioteekaankope waardeur die produksie van minder winsgewende fiksiepublikasies befonds is. Van der Merwe (2000a:4) stel dit as volg:

Voor 1994 was die uitgee van sekere publikasies (esoteriese digbundels, byvoorbeeld) net moontlik omdat hulle deur die verkoop van groot getalle boeke aan opvoedkundige inrigtings 'gekruis-subsidieer' is. Die Suid-Afrikaanse regering het dus as 't ware die plaaslike algemene uitgewers tot 1994 in staat gestel om so 'n verskeidenheid inheemse literatuur uit te gee. Want in daardie jare is genoegsame getalle aanvullende skoolleesboeke en biblioteekboeke aangekoop om algemene uitgewery lewensvatbaar te maak [...].

Van Zyl (2002a:5) meld dat:

[...] slegs 30% van die boeke wat Tafelberg [een van die grootste uitgewerye van (ook) Afrikaanse fiksie] uitgegee het, aan die algemene handel gelewer [is]; 70% van sy inkomste het gekom uit verkope, teen 'n hoër marge, aan die staat, skole, ensovoorts. Van 87% van die boeke wat in dié tyd verskyn het, is minder as 2 000 eksemplare verkoop. Dit was aanvaarbaar, omdat die orige 13% in groot hoeveelhede deur staatsinstellings aangekoop is.

Een van die veranderings wat Van Zyl tydens sy diensperiode as bestuurder van NB-Uitgewers aangebring het, was om te onderskei tussen die omset wat afkomstig was

uit die kleinhandel en die uit institusionele aankope – daardeur kon die verliese van fiksietitels nie meer so gemaklik as in die verlede deur die winste van nie-fiksie en verkope aan institusies verskans word nie.

Behalwe vir die radikale inkrimping in institusionele aankope (deur skole en biblioteke) wat gelei het tot groter klem op die algemene mark en bemarking deur boekwinkels, het die politieke transformasie ook aanleiding gegee tot verhoogde mededinging met die produkte van internasionale uitgewerye in boekwinkels. Van Zyl (2002a:6) en Breytenbach (2002a:6) dui aan dat daar sedert 1994 'n instroming van internasionale publikasies in boekwinkels plaasgevind het wat “teen baie aantreklike terme deur oorsese uitgewers vir handelaars aangebied word”; “dit kom selfs neer op storting (‘dumping’), sonder dat daar hulp van die owerhede is om so 'n praktyk te beperk”. Die GPI-verslag (2001:12) dui aan dat daar geen invoerregulasies en invoertariewe op boeke bestaan nie wat die invoer van internasionale publikasies nog verder vergemaklik.

Hierdie ekonomiese verskuiwings het daartoe aanleiding gegee dat uitgewerye noodgedwonge toenemende aandag aan hulle ekonomiese doelwitte moes gee en kon hulle nie meer, soos in die verlede, die skaal oorwegend in die guns van sosiale doelwitte (soos die ontwikkeling van die letterkunde) balanseer nie. Van der Merwe (2000a:4) spel die implikasies as volg uit: “Die uitwerking van die afgelope paar jaar se gebrek aan institusionele boekaankope het die algemene uitgewers gedwing om veral die kommersiële waarde van hulle lys te oorweeg en nie net die literêre of kulturele waarde nie”. Van Zyl (2002a:10) skets die situasie as volg:

[...] vir die oorlewing van inheemse boeke en inheemse letterkunde [is dit] noodsaaklik [...] dat finansiële selfstandigheid deur plaaslike uitgewers verkry word. Gesonde sakebeginsels is dus belangrik, maar is nie die enigste oorweging nie. Die uitgewers is vasbeslote om ook boeke van gehalte uit te gee, selfs al is dit duidelik nie kommersieel nie. Om te kan voortgaan om goeie werk uit te gee, is dit noodsaaklik dat daar in ander gedeeltes van die onderneming geld geskep word. Maar dit beteken nie dat as die uitgewer sê wins is belangrik, dit vertolk moet word as dat wins die enigste maatstaf is of sal wees nie.

Hierdeur bestaan daar 'n direkte verband tussen die ekonomiese subsisteem, die literêre gehalte van 'n manuskrip as deel van die literatuursubsisteem en die neem van uitgeebeslissings (of soos Breytenbach, 2002a:18 daarna verwys as “beleggingsbesluite” – opsigself 'n aanduiding van dié verskuiwing) tydens die uitgeeproses in die kern van die uitgesisteem. Hierdie klem op die ekonomiese realiteite van die uitgewerybedryf is een van die belangrikste en invloedrykste verskuiwings van die 1990's en die vroeë 2000's – nie net vir die produksie van Afrikaanse fiksie en die Suid-Afrikaanse uitgewerybedryf nie, maar wêreldwyd (vergelyk die uitsprake deur Schiffrin, 2000 en Epstein, 2001 soos aangehaal in Hoofstuk 4).

Die vorm van finansiële besit en bestuur van 'n uitgewery het 'n direkte invloed op die neem van uitgeebeslissings en die verhouding tussen ekonomiese en sosiale doelwitte as deel van die uitgeefilosofie (dus 'n verband tussen die ekonomiese subsisteem en die uitgeeproses binne die uitgesisteem). Vir 'n polities-alternatiewe uitgewery, soos byvoorbeeld die eertydse Taurus (sien 4.7.1), was die sosiale doelwitte van hulle uitgeefilosofie (die uitdaging van die heersende establishment deur hulle publikasies) belangriker as die ekonomiese doelwitte (om wins te maak en kommersieel te oorleef). Engelse polities-alternatiewe uitgewerye het finansiële oorleef deur internasionale borgskappe vanuit anti-apartheid geledere (Taurus het nooit sulke fondse as rugsteun gehad nie). Hierdie fondse het ná demokratisering opgedroog en aanleiding gegee tot die sluiting van hierdie uitgewerye ('n voorbeeld van die verband tussen die politieke en ekonomiese sisteme en die impak daarvan op die uitgesisteem). Onafhanklike uitgewerye is nie in dieselfde mate deur polities-ekonomiese verskuiwings geraak nie.

Die produksie van Afrikaanse fiksie deur 'n groot mediamataatskappy was in die vorige bestel as 't ware nie 'n finansiële selfstandige onderneming nie, omdat dit deur ander winsgewende publikasies en ander sake-eenhede van die mediamataatskappy gekruis-subsidieer is. Die uitgewerye wat tans deel vorm van NB-Uitgewers was in werklikheid as individuele sake-eenhede nie winsgewende ondernemings nie: Human & Rousseau was in 'n periode van twintig jaar slegs in drie jaar winsgewend, Kwela Boeke (tot onlangs) en Queillierie was nog nooit winsgewend nie en J.L. van Schaik se fiksie was vir tien jaar nie winsgewend nie (Van Zyl, 2002a:25). 'n Belangrike

ekonomiese verskuiwing wat die uitgesisteem van (ook) Afrikaanse fiksie direk geraak het was die notering van Naspers op die Johannesburgse Effektebeurs in 1994. Vóór die notering en vir dekades lank kon die boekuitgewerye wat deel van Naspers is, vir kontantvloei op die groter mediamaatskappy staatmaak. Ná die notering moes Naspers waarde ontsluit en kontant genereer en sedert 2000 is Nasboek (nou Via Afrika – die boekuitgewery-afdeling van Naspers) ’n selfstandige sake-eenheid wat self kontant moet genereer (Van Zyl, 2002a:9-10).

Die gevolg was dat die uitgee van boeke toenemend op ekonomiese sakebeginsels gebaseer moes word en dat die belange van aandeelhouders as ’n ekonomiese faktor in gedagte gehou moet word. Vir die uitgewer wat fiksie binne ’n mediamaatskappy uitgee, skep dit die besondere uitdaging om die belange van aandeelhouders (die generering van ’n opbrengs op hulle beleggings) enersyds, en die behoeftes van skrywers en die ontwikkeling van die letterkunde andersyds, te balanseer. Van Zyl (2002a:10) wys op die feit dat NB-Uitgewers as algemene uitgewery slegs 1% tot die groepsomset van Naspers bydra; gevolglik is aandeelhouders wat in die mediamaatskappy belê nie noodwendig eers bewus dat hulle ook in boeke belê nie en kan daar nie van hulle verwag word om simpatie vir die unieke finansiële aard van uitgewery (hoë beleggings, omset oor ’n lang termyn en lae winsgrense) te koester nie. Hierdie aspek het daartoe aanleiding gegee dat NB-Uitgewers tans minder titels kan uitgee wat nie kommersieel lewensvatbaar is nie, as wat voorheen die geval was (die impak op die produksieprofiel word in Hoofstuk 6 aangedui). Hulle het ook begin om voorraad wat nie verkoop nie vinniger af te skryf omdat dit onnodige bergingskoste veroorsaak wat ’n negatiewe invloed op kontantvloei het (voorheen was bergingskoste nie ’n direkte uitgawe nie, maar sedert 2001 is die pakhuisdienste van Naspers in ’n kommersiële sake-eenheid omskep – sien 3.4.2.5(a) – waardeur daar vir bergingskoste as ’n bykomende uitgawe voorsiening gemaak moes word).

Nog ’n verandering was die oorskakeling na die outeursvergoeding-stelsel waarvolgens outeurs nie meer vergoed word op grond van die aanbevole uitgewersprys van ’n boek (die verkoopprijs) nie, maar volgens netto ontvangste op verkope (Van Zyl, 2002a:1-2). Hierdie verskuiwings het ’n nuwe era vir (ook) Afrikaanse skrywers en die produksie van (ook) Afrikaanse fiksie ingelei en het aanleiding gegee tot die wrywing wat tussen Afrikaanse skrywers (hoofsaaklik

fiksieskrywers) en hulle uitgewers in 2002 ontstaan het (sien 3.3.3.4) – ’n voorbeeld van die verband tussen die ekonomiese subsisteem en die verhouding tussen skrywers en uitgewerye in die kern van die uitgeesisteem.

3.4.2.5 Algemene ekonomiese indikators en faktore van toepassing op die uitgeesisteem

’n Aantal algemene ekonomiese indikators en faktore beïnvloed die uitgeesisteem direk en indirek – vervolgens word ’n aanduiding van hierdie indikators gegee, sonder om die invloed daarvan empiries aan te toon.

(a) Privatisering en kommersialisering van organisasies

Gedurende die 1990’s het daar toenemend privatisering van organisasies, wat voorheen deur die staat besit is, plaasgevind (GPI, 2001:9). Organisasies het ook begin om dienste, wat voorheen slegs intern aan die betrokke organisasie beskikbaar was, kommersieel buite die organisasie aan te bied. ’n Voorbeeld van die impak hiervan op die uitgeesisteem was die omskakeling van Nasionale Boekhandel Groothandeldienste (wat voorheen pakhuisgeriewe en verspreidingsdienste aan uitsluitlik uitgewerye van Naspers gelewer het) na die winsgedrewe sake-eenheid On the Dot Distribusie in April 2001 (On the Dot Distribusie, 2005). Hierdie verspreidings- en afleweringdienste word sedertdien kommersieel aangebied aan ook eksterne kliënte en talle onafhanklike uitgewerye maak daarvan gebruik (Nel, 2002b). Dit het ’n positiewe invloed op die verspreidings- en afleweringfase van die uitgeeproses gehad deurdat hierdie funksies, wat tradisioneel uitdagings vir kleiner uitgewerye gestel het, nou binne die bereik van onafhanklike uitgewerye (soos byvoorbeeld Praag en Protea Boekhuis in die produsentelandskap van Afrikaanse fiksie) en outeurs wat self-uitgee, is.

(b) Die impak van verbruikersinflasie, waarde van die Rand en die wisselkoers

Boekverkope word direk beïnvloed deur die prys van boeke en die beskikbare besteebare inkomste van verbruikers. Boekaankope word dikwels as 'n luukse deur Suid-Afrikaanse verbruikers beskou en eers gedoen nadat daar in ander basiese behoeftes voorsien is (sien die beskikbare statistiek in 3.4.2.5(c)). Die prys van boeke en die besteebare inkomste van verbruikers word direk bepaal deur ekonomiese faktore soos verbruikersinflasie (gemeet deur die verbruikersprysindeks), waarde van die Rand en die wisselkoers. Wanneer verbruikersinflasie styg (soos byvoorbeeld deur verhoogde petrolpryse, die styging van voedselpryse, behuising en mediese koste), daal besteebare inkomste (GPI, 2001:10). Verswakking van die waarde van die Rand teen die Amerikaanse dollar en die Britse pond (soos dit die geval was teen die einde van 2001) laat inflasie toeneem en het ook 'n direkte invloed op die prys van beide ingevoerde en plaaslik geproduseerde boeke (GPI, 2001:60).

Boekpryse word direk beïnvloed deur die prys van papier, wat die helfte van drukkoste uitmaak, en wat fluktueer volgens die Amerikaanse Dollar-prys vir papier. Omdat baie plaaslik geproduseerde boeke op ingevoerde papier gedruk word, het die verlaging van die Rand se waarde dus 'n direkte effek op papierkoste wat boekpryse laat styg. Boonop betaal Suid-Afrikaanse uitgewerye nog meer as die Amerikaanse Dollar-prys vir papier omdat daar ook invoertariewe op papier gehef word (Van Rooyen, 2005:322). Alhoewel internasionale geldwaardes vooruit gekoop word, het die wisselkoers 'n direkte effek op ingevoerde boeke omdat dit beprys word deur 'n direkte omskakeling van die internasionale geldwaarde na die Rand plus 14% BTW (GPI, 2001:63, 64). Die wisselkoers beïnvloed ook die kostes van koproduksies tussen plaaslike en internasionale uitgewerye en die drukkoste van publikasies wat oorsee gedruk word. Die verbande tussen die ekonomiese subsisteem, die kultuursubsisteem (as vergestaltung van die algemene mark se behoefte aan kultuurprodukte soos boeke en die mededinging tussen kultuurprodukte – sien 3.3.2) en die produksiefase en verbruikfase van die uitgeproses, kan hieruit afgelei word en behoort deur verdere navorsing empiries nagevors te word.

(c) Die heffing van BTW op boeke

Terwyl onderwys en opleiding vrygestel is van Belasting op Toegevoegde Waarde (BTW), word BTW teen die standaardkoers van 14% op boeke gehef (GPI, 2001:12). Sommige rolspelers in die boekuitgewerybedryf pleit by die regering vir die vrystelling van BTW op boeke (veral of ten minste op skoolhandboeke) om sodoende boekpryse te verlaag en daardeur die regering se verbintenis tot die opheffing van ongeletterdheid te bewys. Stephen Johnson, hoof van Random House Suid-Afrika, beskryf dit as “absurd dat die staat belasting op homself hef [aangesien die regering] die grootste aankoper van skoolhandboeke [is]” (aangehaal in Nieuwoudt, 2003a:11). Van Rooyen (2005:322) sluit hierby aan wanneer hy dit as gek beskryf dat een regeringsdepartement (die Departement van Onderwys) BTW moet oorbetaal aan ’n ander regeringsdepartement (die Departement van Finansies). PASA het reeds sedert die 1990’s argumente vir die afskaffing van BTW op boeke aangevoer en die Campaign Against Reader Exploitation (CARE) het op Wêreldboekedag 2003 ’n versoekskrif vir dié afskaffing opgestel (Nieuwoudt, 2003a:11).

Ondanks hierdie pogings en ten spyte daarvan dat die regering self ook bekommerd is oor die hoë pryse van boeke en ander opvoedkundige materiaal, oorweeg die Minister van Finansies dit nie om boeke van BTW vry te stel nie. Volgens Manual ondermyn BTW-vrystelling die belastinggrondslag omdat ander belastings daardeur verhoog moet word. Dit is ook nie volgens hom die beste manier om behoeftiges te help nie omdat laer-inkomste huishoudings minder op boeke en opvoeding spandeer as hoë-inkomste huishoudings. ’n Peiling deur Statistiek Suid-Afrika gedurende 2000 toon aan dat die armste 20% van die bevolking 0,1% van hulle inkomste aan boeke en 1,5% aan opvoeding spandeer; terwyl die rykste 20% onderskeidelik 0,8% en 3,2% spandeer. Een van die primêre redes wat dus deur Manual aangevoer word teen die BTW-vrystelling is dat dit nie sal strook met die regering se strewe om ongelykhede op te hef nie, dit sal produsente en ryker verbruikers meer bevoordeel (Leuvennik, 2003:6).

(d) Handelsterme in die boekuitgewerybedryf

'n Verdere ekonomiese faktor wat in direkte verband met die verspreidings- en afleweringfase van die uitgeesisteam staan en ook die prys van boeke beïnvloed, is die handelsterme wat in die boekuitgewerybedryf geld. Suid-Afrikaanse uitgewerye gee in die algemeen 33,3% handelskorting vir verkope aan die algemene handel (boeke wat in boekwinkels verkoop word). Betaling word gewoonlik vasgestel op 60 dae na die faktuurdatum. Handelskorting aan die CNA is gemiddeld 45% afhangende van die grootte van die bestelling, bestellings tussen 3 000 en 4 000 eksemplare word teen 50% korting verkoop. Alle fiksiepublikasies word op 'n verkoop-en-terugversendingsbasis aan boekhandelaars gelewer, maar volgens 'n glyskaal van byvoorbeeld 50% eenmalige aankope (wat nie teruggestuur kan word nie) en 50% verkoop-en-terugversending. Die periode waarin terugversending aanvaar word, is gewoonlik twee tot ses maande vir nuwe fiksietitels en die standaard van drie maande vir ander fiksietitels (GPI, 2001:64). Die handelskorting vir bestellings deur die boekklub Leserskring is gemiddeld 68% en kan selfs so hoog as 72% wees wanneer die publikasie as 'n hoofkeuse of kroonboek deur Leserskring bemark word (Van Rooyen, 2005:307). Outeurs is dikwels ongelukkig oor die verdienste wat hulle ontvang vir boeke wat teen dié hoë kortings verkoop word (vergelyk byvoorbeeld Goosen aangehaal in Fourie, 2004:214-215). Breytenbach (2003) verduidelik dat outeurs wel 'n keuse het dat hulle boeke nie deur Leserskring bemark word nie. Ten spyte van dié hoë kortings bly dit vir uitgewerye lonend om aan Leserskring te verkoop deurdat dit dikwels 'n groter oplaag moontlik maak; en selfs in sommige gevalle tot 'n positiewe uitgeebeslissing aanleiding gee wat nie sonder die Leserskring-bestelling moontlik sou wees nie.

(e) Vaslegging van die verkoopprijs van boeke

Nog 'n ekonomiese faktor wat die uitgeesisteam beïnvloed, is die vaslegging van die verkoopprijs van boeke. Anders as in byvoorbeeld Spanje, Frankryk, Griekeland, Oostenryk, Portugal, Italië, Denemarke, Duitsland en wetlik sedert 1 Januarie 2005 in Nederland (vergelyk Koninklijke Vereniging van het Boekenvak, 2005), bestaan daar geen vasgestelde pryse op boeke in Suid-Afrika nie. Uitgewerye bepaal 'n aanbevole

verkoopprys vir 'n boek, gebaseer op kosteberekeninge, maar uitgewers beskik oor geen mandaat om dié aanbevole prys op boekhandelaars af te dwing nie.

Onafhanklike boekwinkels en kleiner kettingwinkelgroepe verkoop gewoonlik teen die aanbevole pryse. Exclusive Books en CNA verhoog of verlaag soms die aanbevole prys. Die vlak van sielkundige prysblokkering (die maksimum prys wat kopers bereid is om te betaal) is ongeveer R100 vir 'n sagtebandboek (GPI, 2004:60).

3.4.3 Tegnologiese konteks

Gelyktydig met die politieke en ekonomiese transformasie in die breë maatskaplike konteks wat gedurende die 1990's en vroeë 2000's plaasgevind het, en wat die uitgesisteem beïnvloed het, het ook verskeie ontwikkelinge in die tegnologiese konteks plaasgevind, wat eweneens die uitgesisteem direk en minder direk raak. Tegnologiese ontwikkeling het 'n beduidende invloed op elkeen van die fases van die uitgeeproses in die kern van die uitgesisteem en het die uitgeeproses in sy geheel tot 'n groot mate vergemaklik, vereenvoudig en meer vaartbelyn gemaak. Dit is nie moontlik om binne die bestek van hierdie studie 'n volledige oorsig oor alle tegnologiese ontwikkeling te gee of om die impak daarvan op die produksie van Afrikaanse fiksie empiries aan te toon nie – dít sou 'n omvangryke ondersoek op sy eie regverdig. In hierdie afdeling word gefokus op 'n oorsigtelike aanduiding van ontwikkelinge en verskuiwings in die tegnologiese konteks. Waar moontlik word die direkte impak op die produksie van Afrikaanse fiksie aangedui, op ander plekke word na die invloed op die uitgeeproses en uitgewerybedryf in die algemeen verwys, waarby die indirekte impak op (ook) Afrikaanse fiksie geïmpliseer word.

3.4.3.1 Die impak van tegnologie op die totstandkoming en ontwikkeling van die boekuitgewerybedryf – 'n beknopte historiese oorsig

Die voortdurende ontwikkeling in tegnologie het deur die eeue 'n beduidende invloed op die boekuitgewerybedryf gehad – trouens, dit het tot die ontstaan van 'n kommersiële boekuitgewerybedryf gelei. Deur antieke tegnologiese ontwikkeling het die medium vir die vaslegging van inligting (vanaf orale oorvertelling na beelde, boodskappe, inskripsies en later die ontwikkeling van skrif (15,000 – 10,000 v.C.),

alfabette en teks) gevorder vanaf steen en rots tot papyrus, perkament en later papier. Papyrusrolle en perkamentrolle as die draers van inligting is later geleidelik, sedert reeds 680 n.C., met boeke vervang – boeke het dus 'n geskiedenis van 2000 jaar. Deur die verloop van die Middeleeue (tot ongeveer 1450) is boeke met die hand geskryf en geïllustreer en die reproduksie daarvan was 'n tydsame proses wat hoofsaaklik deur skribas in kloosters gedoen is. Kennis het beperk gebly tot 'n uitgesoekte adellike elite en die verspreiding van inligting was tydsam en gekoppel aan die klassestelsel van die tyd.

Dit was die monumentale tegnologiese ontwikkeling van setbare letters uit lood deur Johannes Gutenberg en Peter Schöffer wat gelei het tot 'n semi-meganiese reproduksieproses en die eerste gedrukte boek in Europa, die Gutenberg Bybel, in 1445. Skielik kon meer as een eksemplaar meganies geproduseer word, wat 'n revolusie in inligtingsverspreiding tot gevolg gehad het en die aanbreek van 'n kommersiële boekuitgewerybedryf beteken het. Met die aanbreek van die industriële revolusie aan die begin van die 19de eeu is die setproses en drukproses toenemend gemeganiseer, wat gelei het tot die stoomaangedrewe drukpers in 1811 en die vervanging van setwerk per hand met die eerste setmasjien in 1886. Die uitwerking van hierdie industriële ontwikkelinge het 'n uitbarsting van grafiese materiaal en geweldige groei van die boekuitgewerybedryf tot gevolg gehad. Die ontstaan van fotografie in die 1820's en die geleidelike ontwikkeling daarvan het dit teen die 1970's moontlik gemaak om die meganiese setproses en reproduksieproses na 'n fotografiese proses om te skakel.

Die digitale revolusie sedert die laat 1980's, met die invoering van rekenaar-tegnologie, het die reproduksieproses en drukproses toenemend gedigitiseer en die fotografiese proses vervang. Gedurende die 1990's het die ontwikkeling in inligtingstegnologie die hele uitgeeproses van gedrukte produkte omvorm. Die invloedrykste tegnologiese ontwikkeling sedert die 1990's wat die uitgewerybedryf beïnvloed het, was die aanvang van elektroniese uitgee. (Die feite vir hierdie beknopte historiese oorsig is afkomstig uit Venter, 2004b; Schlatter, 2005 en Meggs, 1998)

3.4.3.2 Die impak van die beskikbaarheid van elektroniese programmatuur op die uitgeeproses

Die beskikbaarheid van elektroniese programmatuur, as uitvloeisel van die wêreldwye digitale revolusie, het ook hier te lande omwentelinge tydens die genererings-, produksie-, verspreidings- en afleweringfases van die uitgeeproses tot gevolg gehad. Daarvóór het skrywers manuskripte met die hand en met behulp van tikmasjiene voorberei en grafiese ontwerpers het met behulp van konvensionele kunstegnieke ontwerpe voorberei wat later gefotografeer is om daardeur films te maak wat nodig was vir reproduksie en die litografiese drukproses (Venter, 2004b; Van Zyl, 2001e).

Die beskikbaarheid van meer gebruikersvriendelike koppelvlakke (byvoorbeeld Microsoft Windows) het gebruikers wat oor geen kennis van programmeertale (byvoorbeeld Dos) beskik nie, toenemend toegang tot persoonlike rekenars en die benutting daarvan vir alledaagse administratiewe take gebied – op weg na die sogenaamde “papierlose kantoor”, wat ’n modewoord gedurende die 1990’s geword het. ’n Verdere ontwikkeling wat hiertoe bygedra het was die beskikbaarstelling van die Microsoft Office produkreeks wat programme vir verskeie algemene administratiewe funksies soos woordverwerking (MS Word), finansiële berekeninge in sigblaai (MS Excel), die opstel en gebruik van databasisse (MS Access) en die aanbieding van voorleggings (MS PowerPoint) insluit. Die beskikbaarheid van tegnologie soos hierdie programmatuur het die navorsingsproses en skryfproses vir skrywers aansienlik vergemaklik. Enkele voorbeelde is die knip-en-plak funksie van woordverwerkingsprogrammatuur, wat die oortik van groot gedeeltes teks vervang het en besparings in terme van tyd en moeite inhou tydens die herstrukturering van teks; en speltoetsers wat spelfoute en (in ’n mate) grammatikale foute aandui (Meyer, 2000).

Elektroniese grafiese ontwerp en multimedia programmatuur het beskikbaar geraak wat die grafiese en multimedia ontwerper se funksies aansienlik vergemaklik en bespoedig het deurdat die verskeie grafiese elemente van ’n ontwerp elektronies op rekenaar gegenereer, gemanipuleer en gekombineer kon word. Dit sluit ontwerp-sagteware soos byvoorbeeld Quark Xpress en Adobe InDesign (die bedryfstandaard verskuif tans vanaf eersgenoemde na laasgenoemde); sagteware vir die manipulasie

van foto's soos Adobe Photoshop; en ander sagteware soos Macromedia Dreamweaver vir die ontwerp van webblaaie, Flash vir animasie en multimedia-ontwerp en Freehand vir die generering van vryhand beelde in (Chagnon, 2002). Programmatuur vir “desktop publishing” (DTP), byvoorbeeld Adobe PageMaker en Microsoft Publisher, het sedert die vroeë 1990's meer gereedelik beskikbaar geraak, met die gevolg dat outeurs wat hulle publikasies self-uitgee toenemend, sonder die insette van professionele ontwerpers en uitgewers, in staat gestel is om relatief versorgde publikasies te produseer (Schlatter, 2005:1-2).

Die beskikbaarheid van gespesialiseerde bedryfstelsels sedert die 1990's, soos byvoorbeeld Bookmaster (wat tans deur die meerderheid groot Suid-Afrikaanse uitgewerye, hulle verspreidingsagentskappe en pakhuis gebruik word), het die geïntegreerde bestuur van voorraadvlakke, bestellings, verkope en fakturering moontlik gemaak. Dit het die funksie van administratiewe kontrole oor die verspreidings- en afleweringse fase van die uitgeeproses aansienlik vergemaklik en die integrasie van uitgewerye en hulle verspreiders se voorraadstelsels en finansiële beheerstelsels moontlik gemaak (On the Dot Distribusie, 2005 en Nel, 2002b). Hierdie soort bedryfstelsel koppel uitgewerye, pakhuis en verspreiders met mekaar deur netwerke en het talle voordele vir die verskeie rolspelers in die sisteem (sien ook 5.3).

3.4.3.3 Die impak van die ontwikkeling in reproduksie en druktegnologie op die uitgeeproses

Die digitale revolusie het ook versnelde ontwikkeling in reproduksie en druktegnologie ingelei wat die produksiefase toenemend gedigitiseer het. “Computer-to-plate” tegnologie skakel die maak van films uit, terwyl “computer-to-press” beide films en drukplate uitskakel. Dit lei tot variasies op die tradisionele (litografiese) drukproses, soos byvoorbeeld direkte druk vanaf 'n rekenaar of elektroniese lêers waarvan direk drukplate uitgespeel word (Schlatter, 2005:5). Die uitskakeling van films en plate tydens die reproduksieproses (tydens die produksiefase van die uitgeesisteem) het onder meer besparing in terme van koste en tyd tot gevolg. Hannes

van Zyl (2001b) verduidelik tereg dat dit, as gevolg van tegnologiese ontwikkeling, toenemend goedkoper raak om boeke te produseer.

Die beskikbaarmaking van druk-op-aanvraag tegnologie sedert die laat 1990's, wat van 'n digitale drukproses gebruik gemaak, het die druk van kleiner opslae gerig op nismarkte moontlik gemaak. Tradisionele oorwegings wat te doen het met die ekonomie van druk (die beginsel dat die eenheidskoste vir druk, die drukkoste per eksemplaar, goedkoper raak hoe hoër die drukoplaag is en gevolglik die prys beïnvloed) behoort dus teoreties in 'n mindere mate 'n rol in die neem van uitgeebeslissings te speel. Hierdie ontwikkeling het 'n belangrike implikasie vir die produksie van Afrikaanse fiksie waar daar vir sekere produksiekategorieë, soos byvoorbeeld poësie, 'n klein beperkte mark bestaan. 'n Elektroniese uitgewery soos African Sun Media en die diensverskaffer Content Solutions kan publikasies in hulle katalogus druk soos wat die vraag daarna ontstaan en die grootte van die mark speel dus 'n kleiner rol in uitgeebeslissings as by uitgewerye van gedrukte publikasies (Jankowitz, 2002, Willemsse, 2002b). Schlatter (2005:6) verduidelik egter dat digitale drukwerk steeds baie duur is en dat dit slegs ekonomies voordelig is vir opslae van minder as 500 eksemplare. Druk-op-aanvraag tegnologie is dus nog nie in so 'n mate koste-effektief dat dit vir groot kommersiële uitgewerye (wat gewoonlik publikasies met 'n opslae van veel meer as 500 eksemplare uitgee) die uitgee van nismarkpublikasies moontlik maak nie. Dit het wel 'n invloed op kleiner onafhanklike uitgewerye wat in nismarkpublikasies spesialiseer. Dit het egter tot dusver nog nie 'n beduidende impak op die produksie van Afrikaanse fiksie gehad nie. Daar behoort in toekomstige navorsing empiriese gevallestudies onderneem te word na die impak van ontwikkeling in druktegnologie op die produksie van Afrikaanse fiksie.

3.4.3.4 Die impak van die beskikbaarheid van elektroniese pos op die uitgeeproses

Soos wat die wêreldwye web meer in gebruik geraak het (sien 3.4.3.5), het die gebruik van elektroniese pos ook toegeneem. Dit vergemaklik onder andere kommunikasie, die uitruil van inligting en versending van elektroniese lêers tussen die verskillende rolspelers in die verskeie fases van die uitgeeproses. Kommunikasie per

e-pos verbreek geografiese grense en hou voordele in terme van besparing van tyd en koste in (Meyer, 2000; Hambidge, 2000). 'n Enkele voorbeeld van die impak op die uitgesisteam is dat 'n redakteur in Gauteng byvoorbeeld onmiddellike toegang tot 'n ontwerper in Kaapstad het en teks en grafiese lêers kan heen en weer versend word; en vanaf die grafiese ontwerper kan die finale uitleglêer na die reproduksiehuis en drukker versend word – sonder enige persoonlike kontak of hoë koerierkoste. Baie groot elektroniese lêers, wat nie maklik deur e-pos versend kan word nie, word deesdae versend na FTP-bedieners wat wel groter lêers kan hanteer.

3.4.3.5 Die beskikbaarheid en gebruik van digitale en elektroniese media, die Internet en die WWW

Volgens Graham (aangehaal in Van Heerden, 2001b) is die Internet 'n sisteem wat vir elektroniese kommunikasie daargestel is, terwyl die WWW (wêreldwye web) 'n manier is om digitale inligting te verwerk en aan te bied. Die WWW het weens die snelle toename in webwerwe die Internet toenemend begin domineer en die voordele van die Internet uit die hande van 'n handvol geesdriftiges na 'n baie groter arena geneem. Meyer (2000) wys ook op die trefwydte van die begrip Internet: volgens hom verwys dit vir nuwelinge in dié domein na die koppelvlak van grafika, teks en klikbare skakels van die wêreldwye web en na elektroniese pos; vir ander soos netwerkadministrateurs sluit dit ook bedienerrekenaars, IP-adresse, vuurmuur-sekuriteit en lynspoed in.

Die toetrede tot elektroniese uitgee, as 'n uitstaande kenmerk van transformasie van die breër uitgesisteam sedert die 1990's, is direk verbind aan ontwikkeling in telekommunikasienetwerke en die toenemende toeganklikheid tot die Internet in Suid-Afrika (hierdeur bestaan daar 'n verband tussen die voorsiening van telekommunikasienetwerke deur die Departement van Kommunikasie as deel van die politieke subsisteam en die tegnologiese subsisteam). Die Departement van Kommunikasie beraam in 2000 dat 30% van die wêreld se ekonomiese groei te danke is aan inligtingstegnologie (IT), dat besteding op IT verhoog het vanaf 5,4% van Suid-Afrika se Bruto Binnelandse Produk (BBP) in 1995 tot 6,9% in 2000, dat Suid-Afrika vierde in die wêreld is met persoonlike rekenaars wat aan netwerke gekoppel is en agtiende

in die wêreld met Internet-bediens vir webwerwe (Kromberg, 2000: 276). Volgens die GPI-verslag (2001:11) is Suid-Afrika drie-en-twintigste in die wêreld wat ontwikkeling in telekommunikasie betref en sewentiende wat gebruik van die Internet betref; Suid-Afrika beskik oor ongeveer 5,3 miljoen geïnstalleerde telefone en 4,3 miljoen telefoonlyne wat inligting kan ontvang en kan stuur. Die tweede GPI-verslag (2004:58) stel dit dat elektroniese uitgee in Suid-Afrika nog in kinderskoene staan as gevolg van die tekort aan toegang tot inligtingstechnologie onder groot getalle van die bevolking – veral voorheen gemarginaliseerdes in afgeleë gebiede het geen toegang tot rekenars nie – waardeur die sogenaamde digitale kloof ontstaan (daar bestaan dus ’n verband tussen die maatskaplike uitdagings as deel van die politieke subsisteem en die moontlikheid om tegnologiese ontwikkeling te benut).

In Maart 1997 was daar 154 000 gebruikers van die Internet, wat meestal gebruikers ingesluit het wat vanaf hulle huise toegang tot die Internet verkry; teen Maart 1998 het dit gegroei tot 240 000 gebruikers; in 1999 het die groeikoers afgeneem, maar teen Mei 2000 het die getal gebruikers toegeneem tot 1,8 miljoen (Kromberg, 2000:265). Die Online Publishers’ Association (OPA) bevind dat daar gedurende Augustus 2004 3,5 miljoen unieke gebruikers van die Suid-Afrikaanse aanlyn-uitgewerybedryf was, wat 106 miljoen bladsye onttrek het (en dit verteenwoordig slegs gebruikers van die 14 top Internet-diensverskaffers en elektroniese uitgewerye in die land). 59% van die gebruikers was manlik en 41% vroulik. 57% van die gebruikers verkry Internet-toegang vanaf hulle werk en 33% besoek die Internet vanuit hulle huise. 64% beskik oor ’n tersiêre kwalifikasie en 20% maak deel uit van die hoogste inkomstegroep (jaarlikse huishoudelike inkomste van R400 000 of meer). Die meeste Internet-gebruikers is gesetel in Johannesburg (24%), gevolg deur Kaapstad (15%), Pretoria (10%) en Durban (6%). 21% maak van Suid-Afrikaanse aanlyn-uitgeweryprodukte vanuit die buiteland gebruik – teen Augustus 2004 bestaan daar dus ten minste 2,7 miljoen Suid-Afrikaanse Internet-gebruikers (Online Publishers’ Association, 2004).

Volgens die *Publishers Weekly* (aangehaal in Kromberg, 2000:268) het groot multinasionale uitgewerye sedert 1998 toenemend die moontlikhede van die Internet en elektroniese media begin ondersoek, vóór 1998 het baie uitgewerye ’n houding van “wag-en-kyk” ingeneem ten opsigte van hulle toetreding tot die Internet en elektroniese uitgee. Die jaar 1998 was ook vir die Suid-Afrikaanse multinasionale mediamaat-

skappy Naspers (wat tradisioneel sterk belange in gedrukte media, die uitgee van boeke, koerante en tydskrifte, gehad het) ’n baken in hulle toetrede tot die elektroniese media en elektroniese uitgee. Naspers het in 1998 onder andere die Internet portaal 24.com, die Internet-diensverskaffer M-Web, die elektroniese handelaar Kalahari.net en digitale satelliettelevisie (DSTV), as uitbreiding op analoge televisie in die vorm van M-Net geloods (Naspers, 2005b). Sedertdien het Naspers toenemend in elektroniese media geïnvesteer en streef hulle daarna om die grootste rolspeler in die elektroniese uitgemeer in Suid-Afrika te wees. Naspers skep veral geleenthede in die elektroniese domein deur die samesmelting van verskillende media en sektore, soos byvoorbeeld deur die ontwikkeling van ’n webteenwoordigheid vir al hulle koerante en tydskrifte, interaktiewe televisie en M-Web Leerhulp Aanlyn wat aanlyn-hulp aan leerders verskaf (GPI, 2004:37,58). Die noemenswaardigste Suid-Afrikaanse sukses van aanlyn-uitgeweryprodukte deur tradisionele boekuitgewerye tot dusver was op die gebied van regstekste – ’n voorbeeld is Juta se elektroniese regsdatabasis wat verkope van R20 miljoen in 2003 gegenerer het (GPI, 2004:58-59).

3.4.3.6 Toetrede tot vorme van digitale en elektroniese uitgee van Afrikaanse fiksie

Die toetrede deur uitgewerye van (ook) Afrikaanse fiksie tot vorme van digitale en elektroniese uitgee en die benutting van verskeie digitale en elektroniese publikasieplatforms en verpakkingsformate (soos webwerwe, CD’s, e-boeke en CD-ROM’s) het ’n invloed gehad op die onderskeie fases van die uitgeeproses binne die uitgesistiem. Van Zyl (2001c), voormalige hoofbestuurder van NB-Uitgewers, beskou die opkoms van elektroniese uitgee as een van die belangrikste tendense wat sedert die laat 1990’s ’n invloed op die uitgewerybedryf hier te lande het. Hy is van mening dat die elektroniese omgewing besig is om uit te brei en dat die uitgee van elektroniese Afrikaanse tekste die druk waaronder Afrikaanse fiksie tans verkeer, kan verlig. Volgens Van Zyl (2001c) spits NB-Uitgewers hom veral toe op die uitgee van strategiese produkte wat tot groei sal lei en hy voorspel ’n toename in die uitgee van elektroniese publikasies in alle leerareas en opvoedkundige materiaal. Die toetrede tot digitale en elektroniese uitgee en die invloed daarvan op die uitgesistiem van Afrikaanse fiksie kan beskryf word aan die hand van die tipologie wat in hierdie

afdeling bespreek word. Die toetreding tot digitale en elektroniese uitgee het nie chronologies verloop nie, maar die fases in die tipologie is parallel deur mekaar beïnvloed en het tot mekaar aanleiding gegee. Sommige fases van toetreding word hoofsaaklik gekenmerk deur die uitgee van Afrikaanse literatuurwetenskaplike vakliteratuur in elektroniese formaat en nie deur Afrikaanse fiksie nie; beide Afrikaanse fiksiepublikasies en vakliteratuur word egter in hierdie afdeling betrek omdat dit 'n aanduiding van toetreding tot verskeie vorme van elektroniese uitgee gee.

Die eerste fase van toetreding tot die elektroniese omgewing deur uitgewerij van (ook) Afrikaanse fiksie, was **die vestiging van korporatiewe webwerwe op die Internet** as deel van hulle korporatiewe identiteite (dus 'n verband tussen die tegnologiese sub sisteem en die bemarkingsfase van die uitgeesisteem). Die uitgewerij wat nou deel vorm van NB-Uitgewers (sien 4.3.1) was die eerste Afrikaanse uitgewerij wat sedert 1999 'n korporatiewe Internet-identiteit gevestig het (Venter, 2002:6-8). Onafhanklike uitgewerij, soos byvoorbeeld Praag (sedert 2001), Protea Boekhuis (sedert 2002), LAPA-Uitgewers (sedert 2003) en Genugtig! (sedert 2004) het eers later webwerwe ontwikkel, terwyl ander kleiner uitgewerij soos BENT, Suider-Kollege, Fenomeen, Litera, Hermes, en Hemel & See steeds nie oor 'n korporatiewe Internet-identiteit beskik nie.

Die webwerwe van hierdie Afrikaanse uitgewerij is gestruktureer om inligting te verskaf oor hulle uitgeefilosofie, riglyne aan skrywers te bied vir die voorlegging van manuskripte, elektroniese weergawes van katalogusse te huisves en profiele (kort biografiese inligting) van die outeurs wie se publikasies hulle uitgee, te bied. Die webwerwe word hoofsaaklik ingespan om nuwe publikasies aan te kondig en slegs titels wat in druk is, word vermeld (Venter, 2002:6-8). Die voordele van 'n elektroniese publikasieforum van hierdie formaat, is nog nie maksimaal deur hierdie uitgewerij benut nie: daar bestaan byvoorbeeld geen skakeling met 'n soekbare databasis waaruit gebruikers meer volledige inligting oor publikasies of skrywers kan onttrek nie en skakeling na onderhoude en resensies van die uitgewerij se publikasies wat in ander elektroniese media verskyn het (byvoorbeeld op *LitNet*, *Boekwurm* of die argiewe van Media24), is nie beskikbaar nie. Geen gratis inligting wat kan lei tot gereelde besoeke deur gebruikers (soos byvoorbeeld uittreksels uit publikasies wat nuttig kan wees vir bemarking) word verskaf nie. Human & Rousseau se webwerf het

voorheen 'n uittrekselblad beskikbaar gehad, waar byvoorbeeld die alternatiewe, uitgebreide hoofstuk van André P. Brink se *Donkermaan* en 'n uittreksel uit Koos A. Kombuis se *Seks, drugs en boeremusiek* beskikbaar gestel is (Venter, 2002:7). Kromberg (2001:270) beskou hierdie tipe lokmiddels wat deur die elektroniese media beskikbaar gemaak is, as uitstekende hulpmiddels vir die bemaking van tradisionele (gedrukte) produkte. Ná die samevoeging van NB-Uitgewers se webwerwe is egter geen uittreksels meer beskikbaar nie (De Wet, 2003:313). (Sien De Wet, 2003:309-314 vir 'n kritiese evaluering van die tegniese versorging en benutting van webwerwe deur Afrikaanse uitgewerye en Kalahari.net – die inligting het intussen ietwat gedateer.)

Daar bestaan wel uitsonderings waar Afrikaanse uitgewerye hulle webwerwe meer doeltreffend benut. Onder die webwerwe van NB-Uitgewers is die werf van Pharos Woordeboeke, wat in 2003 in samewerking met Media24 die subwerf *Skryf Afrikaans* geloods het, een só uitsondering. Dit is 'n vangnet op die Internet vir nuwe woorde en terme wat nie reeds in Afrikaanse verklarende of vertalende woordeboeke opgeneem is nie. Die aanlyn-leksikons word maandeliks bygewerk om as aanvulling van reeds gepubliseerde taalkundige naslaanbronne te dien. Dit dien ook as 'n versamelpunt vir nuus oor woordeboeke en taalhulpmiddels, taalartikels, resensies, skakels na taalwerwe en taalhulpmiddels elders op die Internet, asook nuus oor datums en gebeure wat met die taalpraktyk verband hou. Die ander webwerwe van NB-Uitgewers bied geen sodanige vangnet-funksie vir gebeure rondom die letterkunde en boeke nie. Pharos Woordeboeke se werf is die enigste onder NB-Uitgewers wat resensies en artikels oor hulle publikasies argiveer, terwyl die NB-portaal al vir 'n geruimte tyd geen artikels onder die artikels-ruimte beskikbaar het nie (Pharos, 2005; NB-Uitgewers, 2005b). In 2003 het NB-Uitgewers aangekondig dat hulle vanaf 2004 'n tweemaandelikse elektroniese nuusbrief aan skrywers, ander medewerkers en belangstellendes wil stuur om nuwe publikasies aan te kondig en boekenuus te deel (NB-Uitgewers, 2005c).

Protea Boekhuis se webwerf lewer 'n bydrae tot die algemene sigbaarheid en gesprek oor boeke deur 'n gereelde nuusbrief per e-pos aan gebruikers te versend en op die werf beskikbaar te maak. In die nuusbrief, waarvan reeds 96 uitgawes verskyn het, word nuwe publikasies (nie slegs publikasies van Protea nie, maar publikasies van alle

uitgewerye) aangekondig en boekenuus word gedeel. Daar verskyn 'n kalender op die werf waarin optredes deur skrywers aangekondig word, die sogenaamde “Boekpraatjies” wat weekliks op Saterdag by Protea boekwinkel op Stellenbosch plaasvind. Die werf bevat ook 'n fotogalery met foto's van boekbekendstellings (Protea Boekhuis, 2005). Praag se webwerf bevat 'n groot hoeveelheid inligting oor die aktiwiteite van hierdie aksiegroep in die vorm van onder meer opstelle, rubrieke, mediaverklarings en 'n gespreksforum. Die Boekwinkel-afdeling van die webwerf, wat direk op die uitgewery-komponent van Praag gerig is, vervul egter slegs die basiese funksie van bekendmaking van titels (Praag, 2005b). Genugtig! se webwerf gee inligting oor die resepsie van hulle publikasies deur resensies daarvan en uitsprake in die media daaroor op die werf beskikbaar te maak en dit bevat ook die rubriek “Terloops...” deur Jeanne Goosen, wat gebruikers na die werf lok (Genugtig!, 2005). Op die tuisblad van LAPA-Uitgewers se webwerf verskyn kort artikels waarin boekenuus verskaf word (LAPA, 2005).

Die mate waartoe Afrikaanse uitgewerye van e-handel op hulle webwerwe gebruik maak, word in 3.4.3.8 hieronder bespreek.

'n Volgende fase van toetreding tot 'n vorm van elektroniese uitgee was **die gebruik van die Internet vir die generering van inhoud** vir eksperimentele publikasies, wat in finale vorm in gedrukte formaat uitgegee is (dus 'n verband tussen die tegnologiese subsisteem en die genereringsfase van die uitgeesisteem). Hierdeur is die moontlikhede van die elektroniese media met betrekking tot die generering van inhoud, interaktiewe betrokkenheid tussen skrywers en gebruikers en die vernuwende aanbieding van tradisionele genres ondersoek (Venter, 2002:8-9). Die proses wat tydens die genereringsfase van die volgende publikasies gevolg is, dien as voorbeelde van hierdie fase:

- *Die rooi roman – 'n webroman* (Human & Rousseau, 1999) is in samewerking met die Internet-diensverskaffer M-Web gegenereer. Aspirant-skrywers is genooi om saam te skryf aan 'n roman op die Internet en daardeur is die konsep van versplinterde outeurskap getoets (Botha & Van Heerden, 1999a; Van Heerden, 2001b; Hambidge, 2000). Na 'n jaar se ontwikkeling op die webblad is die voltooië publikasie, waarby 'n slothoofstuk ingesluit is wat nie op die webblad ontwikkel is nie, in gedrukte formaat gepubliseer (Botha &

Van Heerden, 1999b). De Wet (2003:315) is krities oor die tipering van hierdie publikasie as 'n interaktiewe roman omdat die proses waardeur dit gegenerer is volgens haar ook op papier en deur pos kon geskied.

- *Hulle het ons eeu gevorm – Invloedrykste Suid-Afrikaners van die twintigste eeu* (Human & Rousseau, 1999) is op 'n demokratiese wyse saamgestel deur Internet-gebruikers by wyse van 'n opiniepeiling op news24.com te betrek by die samestellingsproses van die publikasie. Gebruikers kon stem vir die eerste honderd invloedrykste persone na aanleiding van 'n lys van 120 name en ook ander persone benoem waardeur die insluiting van profiele by die bundel bepaal is (Breytenbach *et al*, 1999b). Die skryfproses het egter nie op die Internet plaasgevind nie.
- *Briewe deur die lug – LitNet-skrywersberaad 2000* (Tafelberg, 2001) is die gebundelde referate in gedrukte formaat van die eerste Afrikaanse skrywersberaad op die Internet wat deur die Afrikaanse elektroniese tydskrif *LitNet* in 2000 aangebied is (Van Heerden, 2001a). Die referate is beskikbaar gestel op *LitNet* en gebruikers kon kommentaar daarop lewer en is ook later by wyse van 'n kompetisie uitgenooi om 'n titel vir die gedrukte bundel voor te stel (Van Heerden, 2000).
- *Die omstrede God – Bestaan God of nie?* (Rapid Access Publishers / African Sun Media, 2004) het tot stand gekom na aanleiding van die sogenaamde God-debat wat vir vyf maande op *LitNet* se briewekolom *SêNet* gevoer is nadat ene Paul op 14 November 2002 die oënskynlik onskuldige stelling, “Dis beter om te glo as om nie te glo nie”, gemaak het. Die boek het gepoog om in 'n gedrukte weergawe die gesprek “oor God se bestaan al dan nie, oor die aard van geloof, oor die kerk se geloofwaardigheid, oor die Bybel se legitimiteit” te dokumenteer deur die hoofemas wat in die debat na vore gekom het daarin te karteer (Van Heerden, 2003; Van Heerden, Grundling & Mollett, 2004).

'n Derde fase van toetrede deur uitgewerye van (ook) Afrikaanse fiksie tot 'n vorm van elektroniese uitgee was **die oorskakeling van bestaande publikasies in gedrukte formaat na digitale of elektroniese formaat** en die saambondeling van sulke publikasies.

Pharos Woordeboeke het met twee Afrikaanse publikasies tot hierdie fase van elektroniese uitgee toegetree. *Pharos Woordeboeke / Dictionaries 5-in-1* (Pharos, 2000) bondel vyf taalkundige naslaanbronne (verklarende woordeboeke, tweetalige woordeboeke en 'n tesourus), wat reeds in gedrukte formaat bestaan het, saam op CD-ROM. Dit maak gebruik van Logos Library Systems se inligtingstelsel en soekplatform waardeur elektroniese skakeling tussen die afsonderlike bronne en elektroniese soektogte moontlik gemaak word – die voordeel daarvan vir die gebruiker lê in die moontlikheid van soektogte wat nie met die afsonderlike gedrukte publikasies moontlik is nie (Venter, 2002:10-11). *Pharos Speller: Speltoetser en Woordafbreker vir Afrikaans* (Pharos, 2000) korrigeer spelling en maak aanbevelings vir die afbreek van woorde in al die onderdele van die Microsoft Office 97 & 2000 produkreeks (in 2004 het 'n opgedateerde weergawe verskyn).

Human & Rousseau se verdere toetrede tot elektroniese uitgee was die hersamestelling van bestaande tekste (gedigte uit verskillende digbundels) en die omskakeling daarvan na digitale formaat, in samewerking met die platemaatskappy Rhythm Records. Hulle gee drie digitale poësie CD's uit wat verpak is in klein hardebandboekies waarin die tekste ook afgedruk is: *Mondmusiek* (Human & Rousseau, 2001) en *Lady One* (Human & Rousseau, 2002) waarop Breyten Breytenbach sy gedigte voordra teen die agtergrond van musikale inkleding en *Ligdag* (Human & Rousseau, 2003) waarop Laurinda Hofmeyr musikale verwerkings van bekende gedigte sing (Venter, 2002:11).

Tafelberg tree verder tot elektroniese uitgee toe deur die publisering van *Verswêreld* (Tafelberg, 2001). Dit is die saambondeling van die bloemlesing *Groot Verseboek 2000*, die literatuurgeskiedenis *Perspektief & Profiel Dele 1 & 2* in gedrukte formaat en die foto-essay van bekende Kaapse skrywers *Boekmense* op CD-ROM; dit sluit ook digitale snitte van voorlesings van gedigte deur digters in. Dit maak van Logos Library Systems se inligtingstelsel en soekplatform gebruik en vorm deel van 'n elektroniese biblioteek binne dié inligtingstelsel wanneer dit saam met ander Logos produkte op 'n gebruiker se rekenaar geïnstalleer word. Die voordeel daarvan lê in die vermoë om soektogte wat tydrowend of onmoontlik met die gedrukte weergawes was, moontlik te maak – dit kan veral vir navorsers van groot hulp wees (Barnard, soos aangehaal in Kitching, 2001:2; Venter, 2001b).

ContentLot.com gee twee soortgelyke publikasies uit wat ook deel van hierdie fase vorm. *Versalbum* (ContentLot.com, 2001) is die saambondeling van elf bundels van Daniel Hugo se poësie oeuvre op CD-ROM, tesame met 'n foto-versameling, biografiese inligting oor die digter, literêre opstelle en 79 digitale opnames van voorlesings deur Hugo. *CJ Langenhoven: 'n Versameling* (ContentLot.com, 2002) is die saambondeling van CJ Langenhoven se *Versamelde Werke* en Kannemeyer se biografie *Langenhoven – 'n lewe* op CD-ROM. Dié twee publikasies maak gebruik van die NextPage Folio inligtingstelsel wat afsonderlike produkte in 'n elektroniese biblioteek op die gebruiker se rekenaar versamel en ook soekfasiliteite bied (Willemse, 2002b).

Toetrede tot **volwaardige elektroniese uitgee**, per definisie die uitgee van oorspronklike Afrikaanse fiksiepublikasies direk in elektroniese formaat, het eers in 2001 begin. Dit is moontlik gemaak deur die ontstaan van die eerste elektroniese uitgewery van (ook) Afrikaanse fiksie, ContentLot.com, in 2001 (sien 4.3.1.10). ContentLot.com het die volgende vyf nuwe Afrikaanse fiksiepublikasies in 2001 in (ook) elektroniese formaat uitgegee (Diedericks-Hugo, 2001, ContentLot.com, 2002, Willemse, 2002b):

- *Sewe Sonjas en wat hulle gedoen het* deur Joan Hambidge is die eerste e-boek in Afrikaans en leesbaar met Microsoft Reader, dit is ook beskikbaar op 'n CD-ROM, wat dit saam met die twee eerste aflewings in die Sonja Verbeek-reeks (*Swart Koring* en *Swart Sluier* in gedrukte formaat) bondel. Dit is ook beskikbaar in gedrukte formaat deur druk-op-aanvraag.
- *Vyf liefdesverhale* is 'n liefdesverhaal-omnibus deur Helene de Kock wat bestaan uit vyf oorspronklike liefdesnovelles waarvan elk afsonderlik in e-boek formaat beskikbaar is (leesbaar met Microsoft Reader), asook saamgebondel op CD-ROM en ook in gedrukte formaat deur druk-op-aanvraag, asook digitale opnames van voorlesings van die novelles wat op CD beskikbaar is.
- *Brunch met twee* is 'n kortverhaalbundel deur Clinton V. du Plessis en Peter Snyders wat as e-boek of in gedrukte formaat beskikbaar is.
- *Chemiese glimlagte*, 'n debuutdigbundel deur Ettienne van Lille, is as e-boek of in gedrukte formaat deur druk-op-aanvraag beskikbaar.

- *e-rupsie / e-ruption* is 'n tweetalige versamelbundel van kortprosa en poësie wat tot stand gekom het deur die Verskroeiende Aarde-skrywerskompetsie wat deur ContentLot.com aangebied is. Dit is beskikbaar as e-boek of in gedrukte formaat deur druk-op-aanvraag.

Anton Jankowitz (2002), voormalige uitvoerende bestuurder van ContentLot.com, laat hom negatief uit oor die sukses van Afrikaanse fiksiepublikasies in e-boek formaat en verduidelik dat ContentLot.com op daardie stadium geen noemenswaardige suksesse in hierdie formaat behaal het nie. Hy beskou die konserwatiewe aard van die Afrikaanse lesersmark as 'n oorsaak hiervan aangesien dié mark volgens hom (nog) nie fiksie op skerm lees nie. Daar bestaan wel volgens hom 'n aanvraag vir Afrikaanse naslaanbronne en produkte wat as databasisse funksioneer en op CD-ROM verpak word. Ná die bogenoemde publikasies het daar geen verdere elektroniese Afrikaanse fiksiepublikasies deur ContentLot.com verskyn nie en die uitgewery-afdeling het doodgeloop (sien 4.3.1.10) – dit blyk dus inderdaad nie kommersieel lewensvatbaar te wees nie.

Met die ontstaan van die tweede elektroniese uitgewery van (ook) Afrikaanse fiksie, African Sun Media, die uitgewery van die Universiteit van Stellenbosch, in 2002 (sien 4.3.2) is nog 'n uitgeekanaal vir elektroniese Afrikaanse uitgeeprodukte geskep. Soos die eertydse ContentLot.com is die meeste van hulle produkte in die eerste instansie elektronies, maar met die opsie dat gebruikers ook 'n gedrukte boek kan bestel (African Sun Media, 2005). Hulle het, wat Afrikaanse vakliteratuur betref, die huldigingsbundel *Hennie Aucamp – 'n skrywer by sonsopkoms* (saamgestel deur Lina Spies en Lucas Malan, 2004) uitgegee wat as 'n gedrukte boek, op CD-ROM en in PDF-formaat beskikbaar is.

De Wet (2003:314) wys daarop dat die ontwikkeling in tegnologie ook die aard en aanbod van literêre “vorme” beïnvloed, sogenaamde e-letterkunde wat deur die Nuwe Media moontlik gemaak word. Met ander woorde die ontwikkeling van e-tekste (soos byvoorbeeld aanlyn romans, e-poësie, hiperfiksie, outomaties gegenereerde / genererende teks) wat slegs in 'n elektroniese omgewing uitgegee kan word aangesien die teks steun op die moontlikhede van die elektronika (soos byvoorbeeld inter-aktiwiteit, grafika en klank) vir die lees en betekenis daarvan. Volgens Tosca &

Walker (aangehaal in De Wet, 2003:317) het die Nuwe Media en die verskillende soorte fiksiepublikasies wat deur digitaliteit ondersteun word, gedurende die afgelope dekade aansienlik gegroei in die internasionale arena – maar geen voorbeelde hiervan is nog in Afrikaans te bespeur nie.

3.4.3.7 Die beskikbaarheid van elektroniese verpakkingsformate soos e-joernale, e-koerante en e-tydskrifte en webgebaseerde platforms vir inligtingsverspreiding

Slegs voorbeelde van e-joernale, e-koerante, e-tydskrifte en webgebaseerde platforms vir inligtingsverspreiding wat direk die uitgesisteem van Afrikaanse fiksie beïnvloed of vir spesifiek die produksie van (ook) Afrikaanse fiksie benut word, word in hierdie afdeling bespreek. Vir die benutting of nie-benutting van hierdie datadraers vir akademiese doeleindes, soos byvoorbeeld vir vakwetenskaplike e-joernale in Afrikaans, 'n e-teenwoordigheid vir gedrukte joernale, databasisse, pre-druk e-argiewe, of digitale biblioteke of vir Afrikaanse joernalistiek in elektroniese vorm in die algemeen, sien De Wet (2003:303-309).

Daar bestaan tans geen volwaardige vakwetenskaplike e-joernaal, per definisie 'n vakjoernaal of akademiese tydskrif in elektroniese formaat, vir of in Afrikaans nie. Die naaste wat hieraan kom is die Afrikaanse elektroniese tydskrif *Onse Angeltjie* wat nie 'n volwaardige e-joernaal is nie, maar wel akademiese artikels oor die Afrikaanse letterkunde plaas (De Wet, 2003:305). Verskeie gedrukte Afrikaanse literêre tydskrifte of akademiese tydskrifte wat ook artikels oor die Afrikaanse letterkunde plaas, het wel webwerwe en benut die voordele van die elektroniese media in 'n mindere of meerdere mate (sien ook 3.3.3.7).

Die Afrikaanse dagblaai *Beeld*, *Die Burger* en *Volksblad* en die Sondagkoerant *Rapport* beskik wel oor e-koerante of elektroniese weergawes op die Internet en is bereikbaar via die *Media24* en *News24* portale. Vir die uitgesisteem van Afrikaanse fiksie het dit die implikasie dat nuus oor boeke, soos in die gedrukte weergawes van dié koerante se boekeblaaie gevind kan word, nou ook op die Internet beskikbaar is. De Wet (2003:306-307) wys egter daarop dat hierdie Afrikaanse e-koerante nie van die belangrikste voordele van die medium benut nie, naamlik die moontlikhede om in

te teken op daaglikse e-pos nuusbriewe wat gepersonaliseerde nuus volgens die gebruiker se intekening bevat, of om in te teken op 'n digitale weergawe van die volledige gedrukte koerant wat daaglik per e-pos afgelewer word en aflyn leesbaar is.

Volgens De Wet (2003:303) is die voordele van hierdie verpakkingsformate “die gerief en nut van die toeganklikheid van inligting wat dit moontlik maak, en die relatiewe besparing in terme van tyd en geld wat dit bied bo inligting wat papier-, druk- en verspreidingskoste dra”. Die belangrikste van hierdie verpakkingsformate vir die uitgesisteem van Afrikaanse fiksie is e-tydskrifte (byvoorbeeld *LitNet*) en webgebaseerde platforms vir inligtingsverspreiding (byvoorbeeld *Boekwurm* en *Skoppensboer*) wat die gesprek rondom (ook) Afrikaanse fiksie ondersteun en 'n bydrae maak tot die generering en bemarking daarvan (dus 'n verband tussen die tegnologiese subsisteem, die mediasubsisteem en die genererings- en bemarkingsfases van die uitgesisteem).

(a) *LitNet*

Die Afrikaanse elektroniese tydskrif *LitNet* het vir die eerste keer aanlyn gegaan op 11 Januarie 1999 nadat 'n behoefte aan 'n joernaal vir skrywers en literati op die Internet geïdentifiseer is (Van Heerden, 1999b). Lede van die virtuele gemeenskap wat *LitNet* gereeld besoek, het die webwerf egter gou as hulle eie opinieruimte toegëien en beswaar gemaak teen enige vorm van keuring van ingestuurde bydraes (Van Heerden, 2000 en 2001b). Die gevolg was dat die aanvanklike redaksionele grense van 'n literêre e-tydskrif verskuif is om plek te maak vir 'n meer omvattende elektroniese opiniejoernaal waar lede van die (tôé nog hoofsaaklik Afrikaanse) virtuele gemeenskap kon deelneem aan alledaagse diskoers afgestem op sosio-kulturele temas (vergelyk *SêNet* – *LitNet* se opinieruimte / briewekolom). Dié e-tydskrif het verder ontwikkel deur ook te fokus op ander kulturele sektore soos teater, film, musiek en sport in afsonderlike subruimtes en die aanvanklike slegs Afrikaanse aanbod is uitgebrei na Engels, Nederlands (*NeerlandiNet*), Xhosa en Zulu in verskeie ruimtes. Volgens Van Heerden (2001b) is nuwe materiaal aanvanklik weekliks geplaas, daarna twee of drie keer per week en tans ses dae per week. In die sewe jaar van *LitNet* se bestaan het die werf teen 'n ongelooflik pas gegroei, beide wat die omvang en inhoud

betref en ook wat die gewildheid en gebruik daarvan betref: bladsy-onttrekkings het byvoorbeeld toegeneem vanaf 16 200 per maand in Augustus 1999 (Van Heerden, 1999b) tot 595 941 gedurende Februarie 2005 waartydens 53 102 unieke gebruikers die werf besoek het (*LitNet*, 2005d).

Vir die uitgesisteem van Afrikaanse fiksie is *LitNet* veral belangrik deurdat dit ruimte bied vir die nodige literêre diskoers, waarvoor daar ’n aanvraag by Afrikaanse lesers bestaan. Dit dra by tot die algemene sigbaarheid van die letterkunde – veral in die huidige tegnologies-gedrewe era – en lewer dus ’n bydrae tot die bemarkings- en terugvoerfase van die uitgesisteem. Vervolgens word ’n oorsig oor die verskeie gespesialiseerde ruimtes (wat vergelykbaar is met die redaksionele afdelings in gedrukte tydskrifte) en die impak daarvan op die uitgesisteem aangebied.

NetFiksie en *PoësieNet* plaas beide Afrikaanse en Engelse oorspronklike kortprosa en poësie onderskeidelik. Dié ruimtes word deur onafhanklike redakteurs bestuur en bydraes word gekeur. Op beide ruimtes word die bydraes deur gevestigde skrywers en nuwe skryftalent geskei. Veral in die huidige uitgeeklimaat, waar die geleentheid vir debute deur jong skrywers van nis-genres (soos byvoorbeeld die poësie) minder raak, lewer hierdie afdelings van *LitNet* ’n bydrae van onskatbare waarde. Die moontlikheid om op *LitNet* te debuteer het ’n nuwe uitgeekanaal aan jong skrywers beskikbaar gestel wat dikwels vinniger en dalk makliker (vergelyk Hambidge, 2000) funksioneer as gedrukte literêre tydskrifte. Van Heerden (2001b) beskou die groter demokrasie wat dit teweeg bring en die uitdagings wat dit aan die kanon stel as voordele van hierdie soort elektroniese uitgeekanaale, maar waarsku egter teen die gevare van te vinnige debuting. Hambidge (2000) wys op die postmodernistiese implikasies daarvan, naamlik dat dit meehelp tot die verdwyning van grense tussen hoë en populêre letterkunde. Die verband tussen die tegnologiese subsisteem en aspekte van die literatuursisteem, soos die ontwikkeling van die outeursprofiel en die uitbreiding en bestendiging van die kanon binne die uitgesisteem blyk hieruit.

Daar word ook voorsien vir ’n ruimte, *LêNet*, wat fokus op populêre fiksie waar oorspronklike ontspanningsfiksie of sogenaamde “hygliteratuur”, dikwels gewaagde en sterk erotiese liefdesverhale, verskyn. Afrikaanse geestelike literatuur word op die *God@LitNet*-ruimte gepubliseer. Na die sluiting van Homeros (sien 4.3.1.7) het

LitNet voorsiening gemaak vir die ruimte *Gay@LitNet* waar verhale, gedigte, dramas, en besinnende tekste soos artikels, resensies en nuusbriewe, waarin die ervarings van gay en biseksuele mans en vroue sentraal staan, geplaas word (vergelyk Cochrane, 2006 vir 'n kartering van die rol, bydrae en dinamika van *Gay@LitNet* as 'n elektroniese alternatief vir die uitgee van gay literatuur). Die *Expatliteratuur*-ruimte bied 'n opgaarplek vir kreatiewe en polemiese skryfwerk deur Suid-Afrikaners in die buiteland.

Die *Boeke*-ruimte bestaan uit resensies van nuwe Afrikaanse en Engelse fiksiepublikasies. Die diskoers oor gebeure rondom boeke en die boekuitgewerybedryf word gefasiliteer deur die *Boekindaba*-ruimte (sien ook 3.3.3.4). Onderhoude met Afrikaanse skrywers op die ruimtes *Die mond is nie geheim nie*, *Paneelklopper* en *Heupvuur* en veral die *ABSA / LitNet Die Ketting* waar meer as vyf-en-twintig skrywers reeds met mekaar onderhoude gevoer het, maak 'n verdere bydrae tot die algemene sigbaarheid van skrywers en boeke. 'n Verdere inisiatief in hierdie verband is die jaarlikse *ABSA/LitNet* Lewende Legende-reeks, waar handgeskrewe tekste deur bekende Afrikaanse skrywers (prosaskrywers, digters, dramaturge en lirieskrywers) op die webwerf opgeveel word (deur hierdie inisiatief word fondse vir *LitNet* ingesamel). *LitNet* dien verder as 'n bemarkingskanaal vir boeke: op die tuisblad verskyn foto's van omslae van publikasies wat deur die *LitNet*-redaksie aanbeveel word (die omslae is geskakel met *Kalahari.net* waar dit bestel kan word).

Akademiese opstelle, resensies, besprekings en ander diepte-besinnings word op die *SeminaarKamer*-ruimte geplaas (Van Heerden, 1999a). Die bydraes tot die eerste virtuele Afrikaanse skrywersberaad en die tweede skrywersberaad, die Young Voices 2004 South African Online Writers' Conference vir skrywers jonger as 35 jaar, is hier geargiveer en dien as verdere voorbeeld van hoe *LitNet* die sigbaarheid van skrywers en boeke bevorder. Van Heerden (1999a) moedig akademici aan om hulle artikels en referate hier te toets aan 'n wye gehoor voordat dit aan akademiese joernale in gedrukte formaat voorgelê word. *LitNet* het ook die volgende aanlynseminare aangebied: die Kinders van Apartheid-seminaar; die Groot Kunstefees- en Teaterindaba; die Fischer-seminaar; die Skooltaal-seminaar; en Die waar plak jy die pleister-seminaar (asook ander mini-seminare). Die mate waartoe *LitNet* as platform dien vir diskoers oor onderwerpe van sosio-kulturele-politieke belang (soos

byvoorbeeld die *Taaldebat*-ruimte, die Boetman-debat, die gay-debat en die bly-of-gly-debat) is 'n voorbeeld van die impak van die tegnologiese subsisteem op ander kontekstuele en institusionele sisteme (vergelyk Van Heerden, 2003 wat die mate waarin debatte op *LitNet* gevoer word in verband bring met die “groter gesprek onder Afrikaanssprekendes ná die magsoorgang in die vroeë jare negentig”).

Verder bied *LitNet* ook 'n aanlyn-skryfskool, *SkryfNet*, in samewerking met Sanlam (voorheen in samewerking met Tafelberg en Nasboek) aan. Tans word *SkryfNet IX* vir prosaskrywers en *SkryfNet X* vir digters aangebied (sien ook 3.3.3.6). Van Heerden (1999b) noem dat dit 'n unieke opvoedkundige konsep is wat 'n groot bydrae tot die ontwikkeling van Suid-Afrikaanse skryftalent kan lewer ('n verband dus tussen die tegnologiese subsisteem, die aspek van opleiding in skeppende skryfwerk as deel van die literatuursubsisteem en die genereringsfase van die uitgesisteem). Die vorige skryfskole het inderdaad daartoe gelei dat deelnemers daarvan, soos byvoorbeeld Francois Loots (*Nagvoëls* en *Lente in Beijing*, Tafelberg), Nanette van Rooyen (*Om te vlerk*, Human & Rousseau), Fanie Viljoen (*Slym*, LAPA en *Breinbliksem*, Tafelberg) en Jaco Jacobs (onder andere *Troetelgedrog* en *Hoe ver kan 'n seekoei se bek ooprek?*, LAPA), daarna met publikasies in gedrukte-formaat by gevestigde uitgewerye gedebuteer het (*SkryfNet*, 2005).

Besprekings van die vakinhoud vir Afrikaans in skoolkurrikula en voorgeskrewe Afrikaanse fiksiepublikasies word op *OnderwysNet* beskikbaar gemaak. Die *LeesKringe*-ruimte bied 'n diens aan sowat 300 verskillende leeskringe regoor die land deur moontlike interessante materiaal voor te stel en wenke te gee vir leeskringbesprekings rondom spesifieke boeke (Van Heerden, 1999b).

(b) Boekwurm

Alhoewel *Insig* se elektroniese weergawe nie 'n volwaardige e-tydskrif is nie, is dit die eerste algemene Afrikaanse tydskrif waarvan die gedrukte-weergawe se artikels retrospektief in 'n digitale argief soek- en leesbaar gestel is (De Wet, 2003:308). Intussen is artikels uit die gedrukte-weergawes van tydskrifte soos byvoorbeeld *Sarie* en *Huisgenoot* elektronies beskikbaar op die argiewe van Media24. Van direkte belang vir die uitgesisteem van Afrikaanse fiksie het *Insig* in 2001 begin om artikels

wat in die gedrukte-weergawe se boekeblaaie verskyn het op die webgebaseerde platform *Boekwurm* te argiveer en soekbaar te maak. Elmarie Rautenbach (2002), voormalige redakteur van *Insig*, verduidelik dat die elektroniese en gedrukte weergawes van die boekeblaaie in 'n sinergieverhouding saamwerk: artikels wat as gevolg van beperkings aan ruimte nie in die boekeblaaie van die gedrukte-weergawe verskyn nie, word addisioneel saam met die artikels in die gedrukte-weergawe as elektroniese weergawes op *Boekwurm* geplaas.

Boekwurm bied verder die moontlikhede dat gebruikers op 'n elektroniese nuusbrief kan inteken, hulle indrukke kan gee van boeke wat dan as lesersresensies op die webwerf geplaas word en publikasies via Kalahari.net kan bestel. Die moontlikheid van lesersresensies lewer 'n bydrae tot interaktiwiteit tussen die webwerf en gebruikers en dien ook as 'n terugvoermeganisme ('n verband dus tussen die tegnologiese subsisteem en die verbruik- en terugvoerfase van die uitgeesisteem). *Boekwurm* dien as 'n opvangplek vir boekenuus, biografiese inligting oor skrywers, inligting oor die byeenkomste van leeskringe en dit bied gratis advertensiespasië vir gebruikers wat op soek is na spesifieke boeke wat dalk reeds uit druk is (*Boekwurm*, 2005). Die waarde van *Boekwurm* lê in die mate waartoe dit lesers van Afrikaanse fiksie in 'n virtuele gemeenskap bymekaartrek en die algemene gesprek rondom boeke en skrywers fasiliteer, dus 'n bydrae tot die bemarkingsfase van die uitgeesisteem.

(c) *Skoppensboer*

Die webwerf *Skoppensboer* is nog 'n voorbeeld van 'n webgebaseerde platform waardeur inligting oor die Afrikaanse letterkunde beskikbaar gemaak word en die gesprek rondom die letterkunde gedien word. Die doel en opset van die webwerf word beskryf as “'n ruimte vir die gebruik, ruil en uitbrei van idees, opinies, en kennis oor die Afrikaanse letterkunde” (*Skoppensboer*, 2005). Die webwerf fokus hoofsaaklik op die Afrikaanse poësie en bevat onder meer 'n virtuele digbundel met etlike gedigte deur bekende digters. Op die *Nat Ink*-ruimte word gedigte deur nuwelingsdigters geplaas wat vooraf deur die redakteur gekeur word – dit skep dus 'n geleentheid vir digters om te debuteer en om kommentaar op hulle skryfwerk te kry. Die *Liewe Anna-*

ruimte bied enkele kreatiewe essays en briewe en gebruikers word uitgenooi om nog te stuur. Die *Kritiek*-ruimte bevat agt resensies en besprekings van drie gedigte wat op skoolvlak voorgeskryf is as leerhulp aan leerders. Op die *Leesbril*-ruimte verskyn aanbevelings vir leesstof en skakels na gedigte wat elders elektronies gelees kan word.

'n Lys van Afrikaanse digbundels wat sedert 2000 verskyn het en 'n lys van beeldgedigte in Afrikaans is ook op die werf beskikbaar. In 'n "geannoteerde werfgids" word skakels na ander webwerwe met inligting oor die Afrikaanse en Nederlandse letterkunde aangedui. *Skoppensboer* is die onafhanklike inisiatief van Karen de Wet en word nie-winsgewend en uit privaatfondse bedryf. Die werf is op 20 Desember 2002 vir die eerste maal geaktiveer. Die werf is tegnies en visueel baie netjies versorg en die ingeligte hand van die redakteur is duidelik te sien in die bydraes wat geplaas word en die kwaliteit van inhoud. Dit kan onderskei word van ander webwerwe wat kreatiewe skryfwerk plaas en waar min keuring en dus waardetoevoeging tot die kwaliteit van inhoud plaasvind. Hoewel die werf 'n bewonderenswaardige inisiatief is, is daar tot dusver min inhoud beskikbaar en groei dit relatief stadig.

3.4.3.8 Die impak van die beskikbaarheid van elektroniese handel op die uitgesisteem

Die impak van die beskikbaarheid van elektroniese handel op die uitgesisteem kan gesien word in die ontstaan van elektroniese boekhandelaars (waarvan Amazon.com sedert 1995 die internasionale voorloper was), e-handelportale van tradisionele boekhandelaars en boekverspreiders en direkte e-handel wat deur uitgewerye op hulle webwerwe bedryf word. Die groei in hierdie e-handel fasiliteite sedert die laat 1990's en veral in die vroeë 2000's dien as bewys daarvan dat die elektroniese media 'n belangrike rol te speel het in die bemarking, verspreiding en aflewering van beide tradisionele (papiergebaseerde) en elektroniese publikasies (Venter, 2002:14-15).

Die ontstaan van die elektroniese handelaar Kalahari.net in 1998 was 'n belangrike en grensverskuiwende mylpaal in Suid-Afrikaanse e-handel van (ook) uitgeprodukte. In 1999 het die kommersiële boekklub Leserskring, wat tradisioneel deur middel van 'n

pos- en telefoniese bestellingsdiens bedryf is, e-handel op hulle webwerf beskikbaar gemaak en in 2000 het die tradisionele boekhandelaars Van Schaik Boekhandel (met Van Schaik Online), Exclusive Books en Wordsworth ook tot die e-handel domein toegetree. Die e-handel portale van Van Schaik Online en Leserskring funksioneer egter nie op hulle eie nie, maar maak staat op Kalahari.net se infrastruktuur en tegnologie (De Wet, 2003:310). Kalahari.net is tot dusver die toonaangewendste e-boekhandelaar in Suid-Afrika. Dit is nie uitsluitlik 'n boekhandelaar nie en bied 'n reeks van meer as 2 miljoen diverse produkte aan, onder andere ook CD's, video's, DVD's, programmatuur, wyn, reisprodukte en Verimark huishoudelike produkte (Van Gend, 1999:71; De Wet, 2003:310; Via Afrika, 2005c).

Bestellings by Kalahari.net word elektronies geplaas (en soms ook telefonies) en dan verwerk by die dienssentrum te N1-Stad, Kaapstad. Kalahari.net is elektronies gekoppel met die boekverspreider On the Dot Distribusie in Belville-Suid waar voorrade volgens bestellings uit die pakhuis onttrek word, dit verpak word en deur 'n koerierdiens by die besteller se adres afgelewer word – alles binne 48 uur en vir topprodukte binne 24 uur (Schlatter, 2005:7; *Via Afrika Nuusbrieff*, 27.08.04). Dit beskik oor meer as 200 000 geregistreerde kliënte (*Via Afrika Nuusbrieff*, 26.11.04). Kalahari.net is in 2004 deur die *Financial Mail* aangewys as die beste e-handelaar in Suid-Afrika en eerste uit 100 webwerwe wat verbruikers geld en tyd spaar (*Via Afrika Nuusbrieff*, 27.08.04).

Direkte e-handel deur uitgewerye het tot dusver nog nie werklik inslag gekry nie. Die webwerf van NB-Uitgewers (2005d) beskik nie oor fasiliteite vir direkte e-handel nie. Skakels vanaf produk-blaaie na Kalahari.net kom wel voor, maar hierdie skakels lei na Kalahari.net se tuisblad, in plaas van na die bladsye waar die relevante produkte verskyn. Die webwerf van Genugtig! (2005) is 'n uitsondering deurdat die skakels daarop direk na die relevante produkblad op Kalahari.net lei. Praag (2005b) se webwerf beskik ook nie oor e-handel-fasiliteite nie en geen skakels na 'n e-boekhandelaar kom voor nie, slegs besonderhede vir die plaas van bestellings by hulle verspreiders word aangedui. Dit is eweneens die geval op die webwerf van Protea Boekhuis (2005) waarop geen direkte skakels tussen produkte en 'n e-boekhandelaar voorkom nie; gebruikers word slegs verwys na die SUN-e-SHOP – die e-handel-fasiliteit van African Sun Media (dít terwyl van Protea se titels wel ook by

Kalahari.net beskikbaar is). Van al die tradisionele (papiergebaseerde) uitgewerye van (ook) Afrikaanse fiksie, is dit slegs LAPA wat direk e-handel deur hulle eie webwerf moontlik maak: gebruikers kan 'n publikasie direk op die werf bestel, daarvoor betaal en dit deur die pos ontvang (LAPA, 2005). Dit is die bestaande infrastruktuur van 'n eie pakhuis en 'n sentrum vir die verwerking van posbestellings wat LAPA, meer as ander uitgewerye, gerat gemaak het om ook e-handel direk te bedryf sonder om van 'n ander e-handelaar soos Kalahari.net gebruik te maak. Die elektroniese uitgewery African Sun Media bedryf sedert Maart 2004 e-handel deur hulle eie e-handel-fasiliteit, die SUN-e-SHOP (African Sun Media, 2005). ContentLot.com se vroeë beskikbare direkte e-handel-fasiliteit is intussen nie meer beskikbaar nie (sien 4.3.1.10).

Van Zyl (2000b en 2001c) noem dat skrywers en lesers dikwels van uitgewerye verwag om die boekmark te omseil deur direk aan lesers te verkoop. Hy waarsku egter dat uitgewerye nie maklik ook kleinhandelaars kan wees nie, dat die middele vir die verkoop van boeke dikwels veeleisend vir die uitgewery is en dat sulke ondernemings liefs selfstandige ondernemings moet word – dit geld ook vir verkope van Afrikaanse publikasies deur middel van e-handel.

Vir die boekhandel het die koms van Kalahari.net oplossings gebied vir talle uitdagings met die verspreiding, bemarking en toeganklikheid van boeke. In 'n groot geografiese area soos Suid-Afrika wat, veral op die platteland, swak deur boekwinkels bedien word (Van Zyl, 2000a:3), het Kalahari.net geografiese grense opgehef en publikasies binne bereik van gebruikers gebring wat voorheen moeilike toegang daartoe gehad het. Hein Pretorius (2001), bestuurder van Kalahari.net, verduidelik byvoorbeeld dat meer as 50% van die totale verkope uit Afrikaanse produkte saamgestel word en dat hulle veral kliënte op die platteland bedien. 'n E-boekhandelaar soos Kalahari.net hef ook internasionale grense op en vir Afrikaanse publikasies beteken dit dat Afrikaanse verbruikers wat na die buiteland geïmmigreer het makliker en vinniger toegang daartoe het. Nog 'n voordeel is die opheffing van normale diensure deur die beskikbaarheid van 'n e-boekhandelaar vier-en-twintig uur per dag, sewe dae per week (Via Afrika, 2005c). Verder word 'n e-boekhandelaar soos Kalahari.net, anders as tradisionele boekwinkels, nie deur ruimtebeperkings beïnvloed in die wyde of verskeidenheid van sy aanbod nie (Van Gend, 1999:69) – Kalahari.net

het meer as 2 miljoen titels op sy katalogus (Raubenheimer aangehaal in *Beeld*, 15.05.02:4), dit sluit beide publikasies van Suid-Afrikaanse uitgewerye en internasionale uitgewerye in. Kalahari.net het toegang tot Gardners's, die grootste boekverskaffer in die Verenigde Koninkryk, se katalogus wat hulle in staat stel om hulle aanbod van publikasies van internasionale uitgewerye gereeld op te dateer en reservert te hou (Van Gend, 1999:70).

Kalahari.net maak gebruik van Comparex Africa se Cognos Powerplay en Impromptu sagteware wat gebruikers se aktiwiteite op die webwerf analiseer en kompeterende markinligting daarstel waardeur kliënte se gedrag voorspel kan word (Esterhuysen, 2002:18) – inligting waartoe die tradisionele boekhandelaar nie toegang het nie en wat aansienlike voordele vir die bemerking van produkte deur 'n e-boekhandelaar inhou. Die geleentheid word aan gebruikers gebied om hulle indrukke te gee deur die skryf van lesersresensies oor publikasies wat aangekoop word, en hulle kan ook produk-inligting oor relevante publikasies aan vriende wat moontlik daarin sal belangstel, e-pos – gebruikers word dus indirek ook bemerkers van publikasies op Kalahari.net se katalogus (Esterhuysen, 2002:18). Meyer (2000) beskou hierdie tipe “word of mouse” funksies wat die webwerwe van e-boekhandelaars bied, as 'n wyse om lesers te bemagtig.

3.5 Samevatting

In hierdie hoofstuk is die uitgesisteem van Afrikaanse fiksie bespreek. Dié sisteembeskrywing is gedoen deur 'n oorsigtelike en eksemplariese beskrywing van die belangrikste transformasieverskuiwings wat gedurende die periode 1990-2005 die uitgee van Afrikaanse fiksie direk en indirek beïnvloed het. Dit was nie die bedoeling om 'n volledige sisteembeskrywing in hierdie hoofstuk aan te bied nie. Nietemin kan die resultaat in sy geheel beskou word as 'n min of meer volledige kwalitatiewe kartering van die produksielandskap waarbinne Afrikaanse fiksie uitgegee word en die talle verbande wat binne dié sisteem bestaan.

Vóórdat oorgegaan kan word na die tweede komponent van hierdie studie, naamlik 'n statisties-empiriese kartering van die produksielandskap van Afrikaanse fiksie vir die periode 1990-2005 (sien Hoofstukke 5 en 6), is dit nodig om in die volgende hoofstuk

'n oorsig te gee van die beskikbare produsente van Afrikaanse fiksie gedurende hierdie periode. Deur die beskrywing van die impak van transformasie op verskuiwings in die produsentelandskap word die kontekstualisering van die produksielandskap verder ingevul. Daarna word voortbeweeg na die statisties-empiriese ondersoek en die resultate daarvan.

Hoofstuk 4

Transformasieverskuiwings in die produsentelandskap van Afrikaanse fiksie gedurende die periode 1990-2005 – ’n voorlopige uitgewerygeskiedenis

4.1 Inleiding

Transformasieverskuiwings in die Suid-Afrikaanse uitgewerybedryf, en die wyse waarop dít die uitgesisteam in die algemeen beïnvloed het en spesifiek die produksie van Afrikaanse fiksie gedurende die periode 1990-2005 geraak het, is in die vorige hoofstuk bespreek. In hierdie hoofstuk word die visier nouer ingestel deur te fokus op transformasieverskuiwings in die produsentelandskap en die impak daarvan op die beskikbare produsente (die verskillende uitgewerye en andersoortige produsente) wat bydra tot die produksie van Afrikaanse fiksie. Saam met die vorige hoofstuk, vorm hierdie hoofstuk ’n inkleding van die konteks waarbinne Afrikaanse fiksie geproduseer word en geld dit as kontekstualisering vir die statisties-kwantitatiewe ondersoek na die produksieprofiel en uitgeweryprofiel (Hoofstukke 5 en 6).

Die boekuitgewerybedryf het oor die afgelope halfeeu wêreldwyd fundamentele veranderinge ondergaan. Hoewel die kodeks-voorkoms van die boek wesenlik dieselfde gebly het, het bykans alles in die bedryf verander: vanaf die produksie- en die distribusie-prosesse tot by die organisasie, eienaarskap en bestuursvorme van uitgewerye. Hoewel verskeie uitgewerye in die verlede gestig, oorgeneem is deur ander uitgewerye of later weer gesluit is, is die vorming van konglomerate, oornames, samesmelting, die stigting en sluiting van drukname en uitgewerye, hergroepering binne uitgewerye en verskuiwings ten opsigte van eienaarskap binne die plaaslike boekuitgewerybedryf veral gedurende die 1990’s en 2000’s op die spits gedryf. Onlangse ondersoeke na hierdie fundamentele veranderinge binne ’n internasionale konteks sluit publikasies in soos *As I was saying: essays on the international book business* (Graham, 1994), *Publishing now: a definite assessment by key people in the book trade* (Owen, 1996a), *The business of books: how international conglomerates*

took over publishing and changed the way we read (Schiffrin, 2000), *Book business: publishing past, present, and future* (Epstein, 2001) en *De stijl van de uitgever* (Van Krevelen, 2002).

Bogenoemde oorhoofse transformasieverskuiwings in die produsentelandskap het ook 'n belangrike en direkte invloed uitgeoefen op die produksie van Afrikaanse fiksie gedurende die periode 1990-2005. Soos in Hoofstuk 5 aangetoon word (sien 5.4), bestaan daar geen bron waarin die geskiedenis van al die uitgewerye wat deel vorm van die plaaslike uitgewerybedryf vervat is nie, eweneens bestaan daar nie 'n geskiedenis van die boek in Suid-Afrika nie. Die doel met hierdie hoofstuk is derhalwe 'n kartering van verskuiwings in die produsentelandskap van Afrikaanse fiksie, deur 'n oorsigtelike bespreking van profiele van dié uitgewerye en ander produsente wat standhoudend 'n bydrae tot die produksie van hierdie produksiekategorie gedurende die periode 1990-2005 gelewer het. Aspekte wat in die profiele van die verskeie uitgewerye onder die loep geneem word, sluit die volgende in: die stigting, oornam, samesmelting, verandering in struktuur of sluiting van 'n uitgewery of druknaam; enkele kenmerke van die uitgeefilosofie van 'n uitgewery; die fokus van die publikasielys van 'n uitgewery; en die mate van standhoudendheid van die bydrae van 'n uitgewery tot die produksie van Afrikaanse fiksie.

Daar word nie gepoog om deur hierdie hoofstuk 'n volledige uitgewerygeskiedenis te konstrueer nie – dit sou 'n omvangryke navorsingsondersoek op sy eie regverdig. Die profiele van die verskeie uitgewerye wat hier bespreek word, moet eerder beskou word as 'n gefragmenteerde oorsig oor die bestaansgeskiedenis van elke uitgewery en die posisie wat die betrokke uitgewery of produsent in die produsentelandskap en produksielandskap beklee – en veral as 'n oorsig oor die verskuiwings ten opsigte van hierdie posisie. Hoewel die klem op verskuiwings gedurende die periode 1990-2005 val, word historiese feite van vóór 1990 bygehaal ter wille van die konteks waarin 'n uitgewery tot stand gekom het en waarbinne die profiel en produksiebydrae van die betrokke uitgewery beskou behoort te word. Die profiele van die verskeie uitgewerye bevat dus wel, in 'n beperkte mate, 'n beknopte uitgewerygeskiedenis van die betrokke uitgewerye en al die profiele kan gesamentlik as 'n voorlopige uitgewerygeskiedenis van Afrikaanse fiksie beskou word. Die impak van transformasieverskuiwings in die produsentelandskap op spesifieke produksiekategorieë van

Afrikaanse fiksie (ten opsigte van die produksiebydrae van die verskeie uitgewerye) word in Hoofstuk 6 statisties ontleed (waar beide die produksieprofiel en uitgeweryprofiel van die onderskeie produksiekategorieë aangedui word). Om grootskaalse herhaling te voorkom, word daar by die profiele van die verskeie uitgewerye in hierdie hoofstuk dus eerder in meer generiese terme na die produksiebydrae tot Afrikaanse fiksie in die algemeen verwys.

Hierdie oorsig oor die produsentelandskap van Afrikaanse fiksie poog nie om volledigheid na te streef nie. Slegs uitgewerye en ander produsente wat standhoudend tot die produksie van Afrikaanse fiksie bygedra het, of 'n beduidende invloed daarop uitgeoefen het, word bespreek. Uit die aard van hierdie oorsig word daar hoofsaaklik gefokus op uitgewerye se produksiebydrae tot die enkele produksiekategorie van Afrikaanse fiksiepublikasies, daarom bly die profiele van die verskeie uitgewerye in 'n mate 'n abstrakte konstruksie omdat dit nie die produksiebydrae tot ander produksiekategorieë volledig verreken nie.

Die navorsingsmetodiek wat gevolg is om hierdie oorsig oor die produsentelandskap te konstrueer, steun primêr op 'n literatuurstudie waarin uiteenlopende bronne geraadpleeg is, insluitend koerantartikels en tydskrifartikels; 'n seleksie van argiefmateriaal uit die argiewe van uitgewerye wat onderskeidelik by die Nasionale Afrikaanse Letterkundemuseum en Navorsingsentrum (NALN) en die Kaapse Argiefbewaarplek gehuisves word; webwerwe van uitgewerye; die katalogusse, nuusbriewe en jaarverslae van uitgewerye waarin bepaalde verskuiwings aangekondig is; die één beskikbare boekpublikasie oor die geskiedenis van die uitgewerye wat deel vorm van Naspers (Beukes *et al*, 1992); en 'n aantal huldigingspublikasies (sien 5.4 oor beskikbare bronne oor die boekuitgewerybedryf en boekhandelbedryf). In 'n mate is ook gebruik gemaak van insigte wat bekom is tydens verkennende gesprekke met uitgewers en ander rolspelers in die boekuitgewerybedryf.

4.2 'n Voorlopige tipologie van soorte uitgewerye / produsente – produsentekategorieë in die produsentelandskap

Daar bestaan nie 'n waterdigte taksonomie of tipologie van soorte uitgewerye op grond waarvan een (soort) uitgewery van 'n ander (soort) onderskei kan word nie.

Tog word daar dikwels 'n onderskeid tussen uitgewerye getref op grond van verskeie faktore, byvoorbeeld die politieke bestel of ideologiese klimaat waarin 'n uitgewery tot stand kom en wat die uitgeefilosofie beïnvloed; die struktuur van 'n uitgewery in terme van die ondernemingsvorm en besigheidsmodel waarvolgens dit besit en bestuur word; die soort publikasies wat uitgegee word, die sosiale en kulturele impak wat 'n uitgewery maak deur die publikasies wat uitgegee word en die beeld van die uitgewery wat by outeurs en die publiek ontstaan (die simboliese produksie volgens Bourdieu); en die ekonomiese impak wat 'n uitgewery maak (die materiële produksie volgens Bourdieu). Hierdie faktore kan in wese teruggevoer word na die redaksionele beleid van 'n uitgewery: die uitgeefilosofie waarin die ekonomiese en sosiale doelwitte van die uitgewery vervat is en wat die ontwikkeling van die publikasielys en die neem van uitgeebeslissings rig; die publikasielys wat die materiële vergestaltung van die bestaan van die uitgewery is en wat die breër en nouer kategorieë waarin uitgegee word, aandui; en die huisstyl waarvolgens die redaksionele versorging van publikasies (beide wat taalredigering en grafiese ontwerp betref) plaasvind en wat soms tot 'n kenmerkende styl van 'n spesifieke uitgewery se publikasies lei (sien 3.2.1.1; 3.2.1.2 en 3.2.1.3). Hoewel daar ooreenstemming tussen sommige aspekte van die redaksionele beleide van verskillende uitgewerye bestaan, is die redaksionele beleid van elke uitgewery uniek en onderskei dit een uitgewery van 'n ander. Die uitgeeproses (wat in 3.2 in generiese terme bespreek is) word op grond van die redaksionele beleid uitgevoer en daardeur bestaan daar 'n mate van uniekheid in die wyse waarop die uitgeeproses deur verskillende uitgewerye gehanteer word. Hierdeur is die hantering van en onderhandelinge met outeurs, ander medewerkers en leweransiers, die produksieprosesse wat gevolg word en die bemarking-, verspreiding- en aflewering van publikasies en die kanale wat daarvoor benut word, óók deel van die uniekheid van 'n uitgewery – dit geld as verdere moontlike onderskeidingsfaktore tussen verskillende (soorte) uitgewerye.

De Glas (1989:27-28) wys op die feit dat uitgewerye deur die geskiedenis heen 'n rol gespeel het in die omvorming en sosio-kulturele ontwikkeling van die samelewing deur middel van die publikasies wat hulle uitgegee het. Uitgewerye het daarna gestreef om 'n soort onafhanklikheid te verkry deur hulle te verbind met, of te verset teen, godsdienstige, politieke of maatskaplike strominge (vergelykbaar met die strewe van die media na media-onafhanklikheid of -vryheid met die doel om objektief (of ten

minste in 'n mate objektief) te kan verslag doen). De Glas betoog verder dat uitgewerye in hierdie strewende na onafhanklikheid ook begin streef het na 'n unieke en individuele profiel wat hulle van ander uitgewerye onderskei. In die ontwikkeling van die uniekheid van 'n uitgewery wat (ook) fiksie uitgee, speel die persoonlikheid van die uitgewer, sy geestelike ingesteldheid en intellektuele en literêre betrokkenheid (ook sy literatuuropvatting) 'n belangrike rol en is dit bepalend vir die uitgeefilosofie van die uitgewery (sien 3.2.1.1 en 3.3.3.1). Die unieke eienskappe van 'n uitgewer en die uitgewery wat deur hom opgerig word, kry ten einde gestalte in die publikasielys: die publikasies wat uitgegee word en waardeur die uitgewery en uitgewer bekend raak (hierdeur bestaan daar in die uitgesisteem 'n verband tussen die materiële en simboliese produksie). Die impak van die uitgewer op die sukses van die uitgewery kan nie oorskakel word nie: die sukses van 'n uitgewery is dikwels ook die sukses van formidabele uitgewers wat met visie, passie en toewyding hulle taak verrig. In die uitgesisteem van Afrikaanse fiksie word die onvolprese bydrae van uitgewers en redakteurs uit die onlangse verlede, soos Hettie Scholtz, Annari van der Merwe, Charles Fryer en Danie Botha (om dié te noem wat nie meer voltyds by uitgewerye van (hoofsaaklik) Afrikaanse fiksie werk nie), onwillekeurig in die herinnering geroep. Wat uitgewerye van (ook) fiksie betref, word die beeld van die uitgewery nie net gevorm deur die publikasielys en dié wat uitgegee word nie, maar ook deur die verhouding van die uitgewery ten opsigte van literêre strominge en bewegings. In die uitgesisteem van Afrikaanse fiksie is die verbintenis van Human & Rousseau met die Afrikaanse Sestigters (sien 4.3.1.2) een voorbeeld. Nog 'n voorbeeld is die rol wat Taurus gespeel het in die stryd teen sensuur (sien 4.7.1), onder meer deur publikasies uit te gee waarin politieke betrokkenheid in die literatuur vooropstaan.

De Glas (1989:29) vra ook die vraag hoe daar op grond van die eienskappe van 'n uitgewery tussen verskillende soorte uitgewerye onderskei kan word. Hy verwys na die skaarste aan wetenskaplike uitgewery-ondersoek (sien 2.6) en wys daarop dat daar in die klein aantal bestaande ondersoeke van hierdie aard reeds vroeg gepoog is om tipologieë van uitgewers en uitgewerye op te stel. Volgens De Glas het groepsvorming onder uitgewerye in die eerste instansie ontstaan deur die oprigting van onderafdelings van nasionale belange-organisasies van die uitgewerybedryf, byvoorbeeld die Nederlandse Uitgevers Bond wat in 1880 gestig is en sedert 1919 in twaalf werkgroepe verdeel is soos skone lettere, wetenskaplike werke, skoolboeke en

kinderboeke. Toegepas op die Suid-Afrikaanse situasie is PASA (sien 3.4.1.3) 'n soortgelyke eietydse plaaslike voorbeeld: die bestuur van PASA bestaan ook uit werkgroepe wat spesifieke aandag aan die uitdagings van die onderskeie sektore van die uitgewerybedryf gee en daarvolgens word onderskei tussen sektorgenote: uitgewerye in onderskeidelik die opvoedkundige sektor, die algemene / handelsektor en die akademiese sektor. Wat uitgewerye van (ook) fiksie betref, wys De Glas (1989:29) op die gevestigde wyse van onderskeid wat uitgewers sêlf tref: tussen dié uitgewerye wat hoofsaaklik deur kulturele motiewe gedryf word en dié wat hoofsaaklik deur ekonomiese oorwegings gedryf word (hierdie onderskeid word bepaal deur die doelstellings van die uitgewery, soos vervat in die uitgeefilosofie).

In 'n poging tot 'n meer wetenskaplike onderskeid, ontwerp Meyer-Dohm (De Glas, 1989:29) 'n tipologie deur te onderskei tussen agt belangegroepe waarmee die uitgewery verbind is: medewerkers, outeurs, leweransiers, die boekhandel, die leserspubliek, mededingende uitgewerye, organisasies in die boeksektor en ander institusies soos die regering, politieke partye, die kerk en die massamedia. Volgens Meyer-Dohm kan daar tussen soorte uitgewerye onderskei word op grond van 'n uitgewery se oorheersende identifikasie met één van die agt belangegroepe (De Glas, 1989:29-30). De Glas is egter skepties oor 'n te oppervlakkige onderskeid en wys daarop dat Meyer-Dohm se voorgestelde tipologie slegs van toepassing gemaak kan word in gevalle waar 'n uitgewery, byna stereotipies, met 'n spesifieke belangegroep identifiseer. Wat 'n onderskeid tussen uitgewerye van (ook) fiksie betref, gaan De Glas (1989:30-34) verder en betrek hy ook drie ander vraagstukke wat hy formuleer vir ondersoek na die funksionering van uitgewerye (sien 2.6): (i) die posisie wat 'n uitgewery bekleed in die groter proses van die materiële en simboliese produksie en verspreiding van literatuur; (ii) opvattinge oor die kriteria wat uitgewers van fiksie toepas in die ontwikkeling van hulle publikasielyste en wat hulle uitgeebeslissings rig; en (iii) opvattinge oor die ekonomiese voorwaardes waarvolgens uitgewerye funksioneer (die verhouding tussen kommersiële en kulturele doelstellings van 'n uitgewery).

By die laasgenoemde aspek gaan dit nie net oor 'n onderskeid *tussen* uitgewerye wat óf kulturele óf ekonomiese doelstellings vooropstel nie, maar ook oor 'n onderskeid *binne* uitgewerye op grond van verskillende soorte publikasies: dié publikasies wat

kultureel belangrik is, maar ekonomies nie volkome lewensvatbaar nie; en dié publikasies wat kommersiële sukses waarborg, maar van laer artistieke / kulturele / literêre gehalte is (De Glas, 1989:32). Die sukses van laasgenoemde boeke maak die uitgee van eersgenoemde boeke moontlik – die praktyk van sogenaamde kruissubsidiëring binne uitgewerye (sien ook 3.4.2.4). Die onderskeid van ’n uitgewery as óf kultureel óf ekonomies georiënteer, betrek verder die aspek van vraag-en-aanbod in die voorsiening van publikasies aan die publiek. De Glas (1989:33) verduidelik dat meningvormers verdeeld staan oor die aspek van vraag-en-aanbod. Sommige meningvormers glo dat daar ’n duidelike en konstante vraag by die leserspubliek bestaan en dat kommersieel-ingestelde uitgewerye relatief maklike sukses behaal deur in dié vraag te voorsien (die uitgewerye is dus vraag-gedrewe). Die teenoorgestelde groep meningvormers glo dat die vraag van die publiek na boeke nie konstant is nie en dat die kultureel-ingestelde uitgewery behoort te poog om die publiek te beïnvloed en ’n vraag te skep na die aanbod wat die uitgewery lewer (die uitgewerye is dus aanbod-gedrewe).

Schiffrin (2001:103) bring op oortuigende wyse die aspek van vraag-en-aanbod in verband met die toenemende kommersialisering van die boekuitgewerybedryf. Groot konglomeraatuitgewerye beskou die vraag van die mark as ’n vergestaltung van hulle behoeftes en ’n soort ideale demokrasie wat as teenvoeter dien vir die aanbod wat ’n elite groep (die uitgewer as hekwagter) aan verbruikers sou maak. Volgens hierdie beskouing dien hoë winsmarge as bewys dat die mark werk soos dit behoort te werk en raak hierdie uitgewerye in hulle uitgeebeslissings toenemend mark-gedrewe. Die kleiner aanvraag na nismarkpublikasies is dan nie lewensvatbaar volgens die besigheidsmodel van hierdie uitgewerye nie en gevolglik verskraal die diversifikasie in die aanbod van hierdie uitgewerye. Schiffrin (2001:103-128) verwys na hierdie tendens as ’n soort sensuur van die mark wat deur kommersialisering en rasionalisering ingetree het (vergelyk die uitsprake van Olivier en Rossouw in 3.3.2.1 wat beweer dat daar in die kunste (ook in boekproduksie as institusie) beweeg is vanaf die tirannie van apartheid en sensuur na die tirannie van die mark). Ook hier te lande bestaan daar tussen uitgewers sêlf nie ooreenstemming oor die aspek van vraag-en-aanbod nie.

Dit val buite die bestek van hierdie ondersoek om verder oor soorte uitgewerye of produsente te teoretiseer. Uit die voorafgaande bespreking kan afgelei word dat die onderskeid tussen uitgewerye of produsente 'n komplekse aangeleentheid is waarby verskeie faktore 'n rol speel. Die problematiek van 'n tipologie van soorte uitgewerye of produsente word erken, asook die feit dat daar gewaak behoort te word teen 'n oppervlakkige onderskeid. In 'n poging tot 'n voorlopige tipologie van soorte uitgewerye en ander produsente, word daar vir die doeleindes van hierdie ondersoek tussen die volgende sewe breë produsentekategorieë in die produsentelandskap onderskei:

- (i) *Uitgewerye binne 'n mediamaatskappy of groter groep.* Die uitgewerye in hierdie produsentekategorie vorm deel van oorkoepelende mediamaatskappye waarin die boekuitgewery-belang één van die belange (saam met ander belange soos koerante, tydskrifte, uitsaaimedia en elektroniese media) uitmaak. NB-Uitgewers as deel van die mediamaatskappy Naspers is 'n voorbeeld. Uitgewerye wat nie noodwendig deel vorm van 'n mediamaatskappy nie, maar wat as groep uit verskeie filiale bestaan en in verskeie sektore van die boekuitgewerybedryf uitgee (waar die produksie van fiksie dikwels gedra word deur die primêre uitgee-aktiwiteit in die opvoedkundige of akademiese sektor), vorm ook deel van hierdie produsentekategorie. Die eertydse drukname HAUM-Literêr en Jotalit is voorbeelde. Die uitgewerye in hierdie produsentekategorie word kommersieel bestuur en is gerig op wins, hoewel hulle ook in 'n meerdere of mindere mate 'n sosiale en kulturele bydrae lewer.
- (ii) *Onafhanklike uitgewerye wat grotendeels op “populêre” fiksie fokus.* Hierdie produsentekategorie bestaan uit uitgewerye wat, anders as (i), nie deel van 'n mediamaatskappy of groter groep vorm nie, wat dus onafhanklik is. Die ooreenstemmende kenmerk van hierdie uitgewerye is dat hulle, wat die produksie van fiksie (gerig op die volwasse mark) betref, grotendeels op “populêre” fiksie (veral 'n groot aantal liefdesromans) of 'n spesifieke produksiekategorie (soos inspirerende fiksie) fokus. Onderskeidelike voorbeelde is LAPA en CUM. Hierdie uitgewerye is kommersieel van aard en gerig op winsoogmerk, 'n sosiale en kulturele bydrae is egter nie uitgesluit nie.

- (iii) *Onafhanklike uitgewerye wat grotendeels op “literêre” fiksie fokus.* Hierdie produsentekategorie sluit, soos (ii), uitgewerye in wat nie deel van ’n mediamaatenskap of groter groep vorm nie, wat dus eweneens onafhanklik is. Die ooreenstemmende kenmerk van hierdie uitgewerye is dat hulle, wat die produksie van fiksie betref, hoofsaaklik afgestem is op “literêre” fiksie. Hulle is wel kommersieel van aard en gerig op wins, maar hulle lewer ook ’n sosiale en kulturele bydrae. Hierdie uitgewerye poog spesifiek om ’n bydrae tot die letterkunde te maak deur die publikasies wat hulle uitgee. ’n Voorbeeld is Protea Boekhuis.
- (iv) *Onafhanklike eenman-uitgewerye wat op nismarkfiksie fokus.* Die uitgewerye wat deel van hierdie produsentekategorie vorm, is klein uitgewerye wat deur een persoon of enkele individue besit en bestuur word. Die ooreenstemmende kenmerk van hierdie uitgewerye is dat hulle uitgegeleenthede bied vir nismarkpublikasies (waarvoor gevestigde / groot uitgewerye as gevolg van die klein mark dikwels nie kans sien nie). Die fokus is sterk gerig op die kulturele bydrae van die publikasies wat uitgegee word. Op grond van onderskeidingsfaktore soos winsoogmerk, kapitaaluitleg en betrokkenheid van outeurs, kan daar kleiner groeperings binne hierdie produsentekategorie onderskei word. Sommige van hierdie uitgewerye het nie ’n primêre winsoogmerk nie en poog slegs om finansieel te oorleef (om finansieel gelyk te breek met die publikasies wat hulle uitgee en nie noodwendig ’n groot wins te maak nie). Die uitgewery word egter steeds kommersieel bedryf en maak wel wins (sommiges meer as ander) wat weer in volgende publikasies belê word. Ander uitgewerye in hierdie produsentekategorie verwag van outeurs om self ’n kapitaaluitleg te maak en by te dra tot die produksiekoste van ’n publikasie. Sommige van die uitgewerye bied ook redaksionele dienste (soos keurverslae en redaksionele versorging) teen ’n fooi en skryfslypskole aan outeurs aan. Die klem van al die uitgewerye in hierdie produsentekategorie val sterk op die skep van uitgegeleenthede vir outeurs en hulle is almal sterk outeurs-gedrewe. Hierdie uitgewerye word hoofsaaklik van (ii) en (iii) onderskei op grond van die kleiner skaal waarvolgens hulle besit en bestuur word en die kleiner aantal titels wat uitgegee word. Enkele voorbeelde van hierdie uitgewerye is Bent, Suider Kollege, Litera, Hemel & See en Genugtig!.

- (v) *Onafhanklike alternatiewe uitgewerye.* Hierdie produsentekategorie sluit uitgewerye in wat deur 'n spesifieke politieke of ideologiese fokus tot stand kom en sterk deur dié betrokke ideologie gelei word in die soort publikasies wat hulle uitgee. Sommige van hierdie uitgewerye het as protes teen die apartheidsbestel en sensuurstelsel tot stand gekom en word as onafhanklike anti-apartheid uitgewerye, met 'n sterk politieke fokus, gekenmerk. 'n Voorbeeld is Taurus. Ander is weer sterk gekant teen die politiek en ideologie van die dag of vernet hulle teen die establishment (ook teen sogenaamde hoofstroom-uitgewerye wat nie teen die establishment is nie), hulle is in wese onafhanklike anti-establishment uitgewerye. Voorbeelde is Hond en Praag. Nog 'n soort alternatiewe uitgewerye het spesifiek tot stand gekom deurdat die outeurs van wie publikasies uitgegee word voorheen gemarginaliseer is en nie deur gevestigde / hoofstroom-uitgewerye uitgegee is nie. Hierdie outeurs het gemobiliseer en uitgewerye gestig wat op die periferie van die produsentelandskap staan. Voorbeelde is Prog en Domestica. Uitgewerye in hierdie produsentekategorie is, soos (iv), ook klein, dikwels nie primêr op winsoogmerk ingestel nie en beskik oor beperkte hulpbronne, maar word spesifiek van (iv) onderskei op grond van die duidelike politieke en / of ideologiese fokus in die uitgeefilosofie.
- (vi) *Outeurs wat self-uitgee.* Hierdie produsentekategorie verwys na outeurs wat self hulle eie publikasies uitgee. Dikwels verskyn hierdie produsente se publikasies onder die outeur se eie naam. Soms word publikasies wel onder 'n druknaam uitgegee, maar dit geld nie as onafhanklike uitgewerye waar die onderskeidende kenmerk die uitgee van ander (outeurs) se publikasies is nie.
- (vii) *Instansies wat self-uitgee.* Hierdie produsentekategorie sluit openbare of private organisasies, verenigings, instellings en instansies (byvoorbeeld regeringsdepartemente, korporatiewe maatskappye in die privaatsektor en skrywersverenigings) in wat nie uitgewerye is nie, maar wel sporadies boeke uitgee.

Die bogenoemde produsentekategorieë is nie volkome onderskeibaar van mekaar nie en oorvleuel gedeeltelik. Die kategorieë in die tipologie moet eerder as 'n soort matriks beskou word. Soms kan 'n produsent ook in meer as een kategorie val. Uitgewerye / produsente bly juis nie vir altyd in een kategorie nie maar beweeg, as gevolg van voortdurende transformasieverskuiwings in die produsentelandskap, van een kategorie na 'n ander. Hierdie verskuiwings word by die profiele van spesifieke produsente bespreek. Die profiele van individuele produsente word gegroepeer na aanleiding van die voorgestelde tipologie om 'n struktuur aan die res van die hoofstuk te gee. Die individuele profiele word ingedeel volgens die posisie wat die produsent tans in die tipologie beset, met ander woorde binne die produsentekategorie wat die betrokke produsent aan die einde van die periode van hierdie ondersoek beklee het. Waar 'n spesifieke uitgewery byvoorbeeld oorspronklik 'n onafhanklike uitgewery was, maar intussen deur 'n mediamaatskappy oorgeneem is, word die profiel as deel van die mediamaatskappy bespreek.

Dit is belangrik om daarop te wys dat daar plaaslik, anders as in byvoorbeeld Nederland, geen kommersiële uitgewery bestaan wat uitsluitlik fiksie uitgee en dus as 'n literêre uitgewery beskou kan word nie. Hier te lande word fiksiepublikasies wat deur kommersiële uitgewerye uitgegee word, uitgegee deur uitgewerye wat hoofsaaklik deel van die algemene sektor van die uitgewerybedryf vorm (wat dus beide fiksie en nie-fiksie uitgee). Sommige uitgewerye gee benewens fiksie ook soms skoolboeke en / of akademiese publikasies uit. Plaaslik spesialiseer algemene uitgewerye oor die algemeen in veel minder mate in slegs 'n spesifieke produksiekategorie as wat die geval is met soortgelyke uitgewerye in die buiteland. Die grootste spesialisasie plaaslik kom voor by uitgewerye wat deel vorm van die opvoedkundige en akademiese sektore en waarvan sommige uitsluitlik in die uitgee van spesifieke skoolboeke en akademiese publikasies spesialiseer (sodanige uitgewerye val egter buite die bestek van hierdie ondersoek omdat hulle nie fiksie uitgee nie). Van die kleiner onafhanklike uitgewerye gee sommige uitsluitlik fiksiepublikasies uit, maar soms word dié reël ook oortree deur die verskyning van 'n nie-fiksie of opvoedkundige publikasie deur dieselfde uitgewery. Om hierdie probleem te omseil word die term “literêre uitgewery” liefs vermy en word daar eerder verwys na die konsep “uitgewery van (*ook*) Afrikaanse fiksie”.

Die konsepte “produsent”, “uitgewery”, “self-uitgee” en “druknaam” verdien verheldering.

- Met die konsep “produsent” word verwys na dié institusies wat primêr by die produksie van Afrikaanse fiksie betrokke is, in die meeste gevalle dus na uitgewerye, maar ook na ander persone en instansies wat slegs by geleentheid fiksie uitgee en nie primêr uitgewerye is nie. “Produsent” word gebruik as die oorkoepelende term wat uitgewerye, outeurs wat self-uitgee en andersoortige produsente insluit.
- “Uitgewery” verwys na ’n onderneming wat primêr gemoeid is met die uitgee van publikasies, in hierdie geval die uitgee van Afrikaanse fiksiepublikasies, en wat dus sentraal staan in boekproduksie as institusie.
- Die konsep “self-uitgee” word gebruik om te verwys na die handeling van outeurs en andersoortige produsente wat nie van uitgewerye gebruik maak nie, maar sêlf publikasies uitgee waarvan die outeur of produsent sêlf die outeur is. Hierdie produsente dra self die finansiële risiko van hulle publikasies. Die konsep “privaat uitgee” word vermy omdat dit verwarrend kan wees en ook kan dui op die onderskeid tussen uitgewerye in die privaatsektor teenoor uitgee-aktiwiteit deur die staat.
- “Druknaam” verwys na die naam en logo waaronder ’n boek uitgegee word, hetsy deur ’n uitgewery of deur ’n andersoortige produsent. “Druknaam” word van “uitgewery” onderskei deurdat ’n uitgewery onder verskeie drukname verskillende soorte publikasies kan uitgee. ’n “Druknaam” is in werklikheid ’n handelsnaam vir publikasies wat oor sekere bemarkingswaarde beskik en wat met tyd onder die publiek bekend raak vir die soort publikasie wat dit verteenwoordig. Soms gebruik uitgewerye verskillende drukname om die verskeie afdelings waaronder uitgegee word te onderskei (die breë kategorieë van die publikasielys word onder verskillende drukname uitgegee). Wanneer (die publikasielys van) ’n kleiner uitgewery deur ’n groter uitgewery oorgeneem word, word die naam van die kleiner uitgewery dikwels as ’n druknaam van die groter uitgewery behou (hoofsaaklik as gevolg van die bemarkingswaarde van die druknaam as handelsmerk). Die Engelse “imprint” word eerder met “druknaam” as “imprimatuur”, “drukkersnaam” of “drukkersmerk” vertaal.

Vervolgens word die profiele van die verskeie produsente in die produsentelandskap van Afrikaanse fiksie bespreek. Die onderskeie profiele word volgens die soort produsentekategorie waartoe die betrokke uitgewery hoort en na aanleiding van die bovermelde tipologie georden.

4.3 Uitgewerye binne 'n mediamaatkappy of groter groep

Een van die belangrikste en aanskoulikste transformasieverskuiwings in die Suid-Afrikaanse boekuitgewerybedryf in die 1990's en 2000's (en internasionaal sedert die 1980's) was die vorming van groot multinasionale mediamaatkappye of mediakonglomerate. Die belange van hierdie maatskappye is gediversifiseer in boekuitgewerye, koerante, tydskrifte, elektroniese media, die uitsaaibedryf, rolprentbedryf en musiekbedryf. Die boekuitgewery-belange van hierdie konglomerate is dus slegs 'n klein komponent van 'n veel groter onderneming. Klein uitgewerye wat oor jare opgebou is en onafhanklik besit en bestuur is, moes toenemend vir markaandeel met hierdie konglomerate meeding. Baie kon na 'n felle stryd nie die mas opkom nie en is later gesluit of deur konglomerate oorgeneem (Schiffrin, 2001:2-4).

Tans word die algemene sektor (fiksie en nie-fiksie) van die boekuitgewerybedryf in die Verenigde State van Amerika deur vyf groot konglomerate gedomineer, naamlik (in volgorde van markaandeel): Random House Incorporated (wat deur Bertelsmann besit word), Penguin Putnam Incorporated (deel van die Pearson-groep), HarperCollins (deel van die News Corporation van Rupert Murdoch), Simon & Schuster (wat deur Viacom/CBS besit word) en Time Warner (Van Rooyen, 2005:273-274; vergelyk ook Epstein, 2002:11 en Schiffrin, 2001:1-3). In die Verenigde Koninkryk word die algemene sektor van die boekuitgewerybedryf deur agt groot konglomerate gedomineer; hulle is, in volgorde van markaandeel: Random House – Transworld (wat deur Bertelsmann besit word), Hodder Headline – Orion (deel van Hachette Livre), Dorling Kindersley – Penguin (deel van die Pearson-groep), HarperCollins (deel van die News Corporation), Pan Macmillan (deel van Holtzbrinck), Time Warner, Bloomsbury en Simon & Schuster (Van Rooyen, 2005:276-277). Al die genoemde konglomerate is deel van multinasionale mediamaatkappye wat hoofsaaklik in die Verenigde State van Amerika, die Verenigde Koninkryk en Duitsland gebaseer is, maar wat globale belange in ook ander lande het. Veral Britse

multinasionale mediamaatskappye het, met betrekking tot plaaslik geproduseerde Engelse publikasies in die opvoedkundige en akademiese sektore, 'n aansienlike markaandeel in die Suid-Afrikaanse boekuitgewerybedryf, via plaaslike filiale soos byvoorbeeld Longman, Heinemann, Macmillan, Butterworth en Oxford University Press Southern Africa (Van Rooyen, 2005:285-286; 341-344). Volgens Van Rooyen (2005:291) het multinasionale konglomerate 'n markaandeel van ongeveer 80% in die opvoedkundige sektor (die grootste sektor in die plaaslike bedryf). Sommige van dié multinasionale uitgewerye se Suid-Afrikaanse filiale het ontwikkel tot groot plaaslike uitgewerye wat 'n belangrike bydrae tot inheemse boekproduksie lewer. Ander het met Suid-Afrikaanse uitgewerye saamgesmelt om 'n soort hibried te vorm waarvan die helfte internasionaal besit word en die ander helfte plaaslik, 'n voorbeeld is Maskew Miller Longman (Van Rooyen, 2005:285-286;341-342). Ongeveer 75% van algemene boeke (fiksie en nie-fiksie) en ongeveer twee derdes van akademiese boeke, spesifiek Engelse titels, wat plaaslik in die handel verkoop word, is die produkte van internasionale konglomeraatuitgewerye (in onderskeidelik die Verenigde Koninkryk en die Verenigde State van Amerika), wat ingevoer word en deur plaaslike verspreidingsagentskappe hier te lande versprei word (Van Rooyen, 2005:286, 291).

Op plaaslike front is die Afrikaanse medialandskap (wat koerante, tydskrifte en boeke betref) lank deur twee groot Suid-Afrikaanse mediakonglomerate oorheers, die mediamatskappy Naspers in die suide en die mediamaatskappy Perskor in die noorde. Beide groepe se markaandeel is deur jare opgebou, en wat die boekuitgewery-belange betref, verder versterk deur die oornam van eens onafhanklike uitgewerye. Gedurende die 1970's en 1980's het die stryd tussen die noorde en suide al hoe feller geword. Een van die belangrikste gebeurtenisse in die plaaslike uitgewerygeskiedenis in die 1990's was die voltrekking van hierdie stryd: Perskor het uiteindelik tot niet gegaan (sien 4.3.3) en Naspers het oorgebly en 'n monopolie verkry wat Afrikaanse mediaprodukte (insluitend boeke, koerante, tydskrifte, uitsaaimedia en elektroniese media) betref. Wat die produksie van Afrikaanse boeke (in verskeie sektore) in die plaaslike uitgewerybedryf betref, word die mark vandag oorheers deur die mediakonglomeraat Naspers (sien 4.3.1). Die oornam en latere tot niet gaan van nog 'n groot uitgewery, HAUM (nie 'n mediakonglomeraat nie maar 'n maatskappy wat uit verskeie filiale bestaan het), wat 'n sterk markaandeel in die opvoedkundige sektor

van die plaaslike uitgewerybedryf gehad het en ook Afrikaanse fiksie uitgegee het (sien 4.3.4), het die monopolie van Naspers verder versterk.

Belangrike vrae vir die doeleindes van hierdie studie is hoe die besigheidsmodel van uitgewerye wat deel van mediakonglomerate vorm, verskil van die besigheidsmodel van kleiner onafhanklike uitgewerye en wat die impak daarvan op die produksie van fiksiepublikasies deur hierdie konglomeraatuitgewerye is. Om hierdie vrae te beantwoord, is dit nodig om eers te verwys na die tradisionele aard van die boekuitgewerybedryf in die algemeen en fiksieproduksie in die besonder. In wese is boekuitgewerye kleinskaalse sakeondernemings wat as 'n soort "tuisnywerheid" bedryf word (veral wat die genereringsfase en redaksionele versorging van 'n manuskrip betref): intense redaksionele aandag word aan manuskripte bestee; verhoudings met outeurs word oor jare opgebou en vertroetel; die persoonlike inslag en kennis van redakteurs is van onskatbare waarde; die uitgee van 'n boek bly 'n waagspel en die sukses daarvan is steeds, ten spyte van alle moontlike marknavorsing en berekende risiko's, in 'n mate aan die voorsienigheid oorgelewer (vergelyk Epstein, 2002:1-2). Wat die finansiële sy van 'n boekuitgewery betref, geld min of meer die volgende algemene stelreëls: produksiekoste vereis hoë kapitaaluitleg wat lank in voorraad opgesluit lê; voorraad verkoop stadig en veroorsaak hoë bergingskoste; gevolglik is kontantvloei laag; en die uiteindelijke opbrengs lewer 'n lae winsmarge (Epstein, 2002:19; Schiffrin, 2001:7). Schiffrin (2001:104) wys daarop dat daar lank in die besigheidsmodel van die twintigste eeuse algemene uitgewery vermag is om aanvanklik slegs gelyk te breek en eers wins te maak wanneer die publikasie 'n wyer mark bereik (omdat die nuwe idees van nuwe outeurs dikwels jare neem om 'n groot genoeg mark te bereik wat die produksiekoste van hulle manuskripte regverdig). Uitgewerye is in die verlede dikwels as familiesake gestig en vir dekades deur die betrokke familie besit en bestuur (plaaslik is J.L. van Schaik, J.P. van der Walt & Seun, Juta en Struik enkele voorbeelde van uitgewerye wat lank as familiesake bedryf is – byna almal is intussen deur mediakonglomerate oorgeneem of het in hulle aard só verander dat hulle nie meer familiesake is nie).

Die perspektief van die wesensaard van die boekuitgewerybedryf wat hierbo geskets is, sal waarskynlik by moderne sakelui, uit 'n ekonomiese en finansiële oogpunt, die indruk laat dat die boekuitgewerybedryf 'n hoërisiko beleggingsmoontlikheid is en nie

noodwendig 'n benydenswaardige besigheidsproposisie nie. Hoekom belê uitgewers dus steeds in boeke en word nuwe uitgewerye gestig? Waarskynlik omdat uitgewers steeds 'n passie vir boeke het en waarde heg aan die sosiale en kulturele rol wat boeke vervul en waartoe uitgewerye bydra, en daarom bereid is om die sosiale en ekonomiese doelstellings van 'n uitgewery met mekaar te versoen (vergelyk Epstein, 2002:3-4; Schiffrin, 2001:155-172). Met hierdie perspektief word nie te kenne gegee dat boekuitgewerye deur die bank finansiële onsuksesvolle ondernemings is, of permanent besig is met 'n balanseertoertjie ter wille van oorlewing en dan tog aan die einde ten gronde gaan nie. Dikwels word groot finansiële sukses op die langtermyn behaal en groei uitgewerye tot suksesvolle sakeondernemings sonder om in te boet aan die kulturele impak wat hulle maak. Maar wanneer 'n kleiner uitgewery deur 'n groter een oorgeneem word, word 'n nuwe korporatiewe kultuur en besigheidsmodel aangeneem en dikwels gaan daar iets van die styl en kultuur van die uitgewery verlore omdat dit vanaf 'n tuisnywerheidsbedryf na 'n korporatiewe bedryf transformeer (vergelyk Epstein, 2002:7-8; Schiffrin, 2001:73-102). Die vermelde perspektief is eerder 'n poging om beide die kulturele en ekonomiese faktore wat 'n rol speel in die boekuitgewerybedryf te beklemtoon en 'n soort sensitiwiteit vir die unieke ekonomiese aard van dié bedryf te onderstreep. Per slot van sake is die boekuitgewerybedryf in sy wesenswaardig 'n kultureel-strategiese bedryf wat beide 'n kulturele en ekonomiese impak (behoort te) maak (CIGS, 1998:5). Die boekuitgewerybedryf verskil van ander ekonomiese sektore wat verbruikersgoedere vervaardig omdat die produk van hierdie bedryf (veral fiksie- en nie-fiksieboeke as produk van die algemene sektor) nie verbruikersgoedere is nie, maar kultuurprodukte (sien ook 3.3.2.3).

Boekuitgewerye wat deel vorm van mediakonglomerate is egter op 'n ander besigheidsmodel aangewese as die tuisnywerheidsbedryf wat hierbo geskets is. Die beskikbare infrastruktuur en hulpbronne binne mediakonglomerate hou voordele vir hierdie boekuitgewerye in: hulle word professioneel met gesonde sakebeginsels bestuur en voldoende finansiële beplanning vind plaas; hulle beskik oor 'n globale verteenwoordigheid en omvangryke infrastruktuur vir bemerking en promosie; kapitaal vir nuwe projekte is geredelik beskikbaar; menslike hulpbronne sluit kundige en ervare personeel in wat spesialiste op hulle onderskeie terreine is (in byvoorbeeld die bemerkings- en produksieafdelings); en boeke kan vinniger en volgens 'n meer

vaartbelynde uitgeeproses uitgegee word (Paten, 1996:21; Schiffrin, 2001:105). Kortom, en om ietwat te veralgemeen: die konglomeraatuitgewery funksioneer eerder soos 'n korporatiewe sakeonderneming as 'n tuisnywerheid. Die groter skaal waarop konglomeraatuitgewerye bedryf word, het egter ook die gevolg dat oorhoofse uitgawes (soos die huur van kantore, die salarisse van personeel en bergingskoste) styg, dat hulle in 'n groter mate uitgelewer is aan ekonomiese realiteite en noodwendig in 'n groter mate na hoër omset, 'n groter winsoogmerk, vinniger voorraadomset en hoër verkope streef (Paten, 1996:22-23; Schiffrin, 2001:5, 120). Omdat mediakonglomerate dikwels openbare maatskappye is en op die effektebeurs gelys is, het hulle 'n finansiële verpligting teenoor aandeelhouders wat opbrengste op hulle beleggings verwag en wat nie noodwendig simpatie het vir die unieke aard van die boekuitgewerybedryf nie (sien 3.4.2.4). Die implikasies van die besigheidsmodel waarvolgens 'n konglomeraatuitgewery bestuur word, is dat meer titels vinniger uitgegee word – in lyn met die ekonomie van skaal wat die besigheidsmodel vereis. Ongelukkig word daar soms ingeboet aan die persoonlike- en kwaliteitaandag wat individuele manuskripte en outeurs vereis – dit is veral 'n nadeel wat fiksie-manuskripte en outeurs van fiksie betref (Cohen, 1996:44-45).

Paten (1996:22) wys daarop dat die besigheidsmodel van konglomeraatuitgewerye teenstrydig is met die uitgee van fiksie en die opbou van 'n florerende fiksie-publikasielys wat in wese gaan oor toegewyde koestering oor die langtermyn. Outeurs van fiksie se reputasie en gevolglike kommersiële lewensvatbaarheid word oor dekades opgebou (Schiffrin, 2001:104; vergelyk ook De Glas, 1998a:392-394 wat die deurlopende outeursoeuvre as die ruggraat van 'n fiksiepublikasielys beskou). Outeurs wat vir jare gewoond was aan die langtermynkoestering, persoonlike aandag, simpatie en skrywersbegeleiding van hulle redakteurs binne die besigheidsmodel van 'n kleiner uitgewery, pas moeilik aan by die omstandighede van 'n konglomeraatuitgewery (Cohen, 1996:44-45). Dikwels lei dit tot ontevredenheid en wrywing in die uitgewerskrywer verhouding. In die Nederlandse boekewêreld het 'n omwenteling in 2001 plaasgevind toe 12 gevestigde skrywers die algemene uitgewery Meulenhoff verlaat het vir 'n nuutgestigte uitgewery deur hulle voormalige redakteur by Meulenhoff, Tillie Hermans. Daarna het nog 'n oud-Meulenhoff-redakteur, Wil Hansen, 'n nuwe uitgewery gestig en nog van Meulenhoff se outeurs het laasgenoemde uitgewery verlaat. Volgens waarnemers was dié omwenteling die gevolg van die toenemende

kommersialisering van die Nederlandse uitgewerybedryf en die feit dat literêre fiksiepublikasies toenemend as produkte wat bemark moet word, beskou word (Keyser, 2001:4). Ook plaaslik kan die ontevredenheid deur (meestal) Afrikaanse fiksieskrywers wat in 2002 afgespeel het (sien 3.3.3.4), in 'n mate as simptome van verskuiwing in die produsentelandskap beskou word.

Die tendens dat outeurs hulle redakteurs volg wanneer hulle by ander uitgewerye gaan werk (Schiffrin, 2001:162), hou verband met die unieke eienskappe van 'n redakteur en die persoonlike inslag van die skrywer-uitgewer verhouding wat oor jare opgebou word (veral wat outeurs en uitgewers van fiksie betref). In die uitgesisteem van Afrikaanse fiksie bestaan daar ook voorbeelde van hierdie tendens. Deon Meyer se vyf speurromans het by vier verskillende uitgewerye verskyn: *Wie met vuur speel* (Tafelberg, 1994), *Feniks* (Queillerie, 1996), *Orion* (Human & Rousseau, 2000), *Proteus* (Human & Rousseau, 2002) en *Infanta* (LAPA, 2004). Die eerste roman is deur Danie Botha, voormalige fiksieredakteur by Tafelberg, gehanteer; die laaste vier romans is almal deur Etienne Bloemhof as redakteur gehanteer en die uitgeskiedenis daarvan loop parallel met Bloemhof se loopbaanverskuiwings tussen uitgewerye. Na verwagting sal Meyer se volgende roman weer onder die druknaam Human & Rousseau verskyn, waar Bloemhof tans werk (Bloemhof, 2005). 'n Ander voorbeeld is die onlangse verskyning van Antjie Krog se jongste digbundel *Verweerskrif* (2006) by Umuzi ('n plaaslike druknaam van die multinasionale uitgewery Random House – sien 4.3.6) waar Annari van der Merwe aan stuur van sake is. Krog se vorige bundel, *Kleur kom nooit alleen nie* (Kwela Boeke, 2000) is ook deur Van der Merwe uitgegee toe sy bestuurder van Kwela Boeke was. Nog 'n enkele voorbeeld is die feit dat Hettie Scholtz (wat tans nie voltyds aan 'n uitgewery verbonde is nie) betrokke was by Marlene van Niekerk se jongste roman, *Agaat* (Tafelberg, 2004), Scholtz was ook die uitgewer van Van Niekerk se vorige roman, *Triomf* (Queillerie, 1994) en die kortverhaalbundel *Die vrou wat haar verkyker vergeet het* (HAUM-Literêr, 1992). Scholtz (2002 en 2004) was nou betrokke by die ontwikkeling van Van Niekerk se skrywersloopbaan en hoewel sy nie formeel die eindredakteur van *Agaat* was nie, is haar samewerking met Van Niekerk (op die outeur se versoek) 'n voorbeeld van die persoonlike band wat tussen 'n redakteur en outeur ontwikkel. Soms gebeur dit ook dat 'n outeur by 'n uitgewery bly ongeag die verwisseling in redakteurs; 'n voorbeeld is André P. Brink wat al sy laaste romans (in

Afrikaans) by Human & Rousseau laat verskyn het. Hierdie tendens behoort verder nagevors te word deur empiriese navorsing in opvolgondersoeke.

Die staatsmakertitels op die fiksiepublikasielys (titels wat herhaaldelik herdruk word) genereer inkomste op die langtermyn; maar kan aanvanklik stadig verkoop en kapitaal kan lank in voorraad opgesluit lê (Paten, 1996:22; Epstein, 2002:12). Die uitgee van “literêre” fiksie is in wese gedrewe deur die staatsmakerpublikasielys, eerder as deur nuwe titels (sien 3.2.1.2). Hierdie aspek hou ook verband met die periode wat voorraad deur konglomeraatuitgewerye teen duur bergingskoste aangehou word voordat dit afgeskryf word en aan uitskothandelaars verkoop word: gewoonlik ’n korter periode as by onafhanklike uitgewerye wat oor hulle eie private pakhuis beskik (soos byvoorbeeld LAPA) en minder gedruk is oor voorraad wat stadig verkoop en gevolglike bergingskoste. Die toenemende kommersialisering van die boekhandelbedryf, waarvolgens groot boekkettingwinkels toenemend fokus op topverkopertitels deur outeurs wie se name handelsmerke geword het en voorraad wat stadig verkoop vinniger van boekrakke verwyder en aan uitgewers terugstuur, vererger hierdie problematiek: dit maak dit vir uitgewerye (beide konglomerate en kleiner onafhanklike uitgewerye) moeiliker om nuwe belowende of minder bekende outeurs se manuskripte uit te gee (Paten, 1996:23; Owen, 1996b:28; Epstein, 2002:18-19; Schiffrin, 2001:112; sien ook 3.4.2.4). Hierdie omstandighede het veral ’n negatiewe effek op die produksie van “literêre” fiksiepublikasies wat kulturele waarde het, maar nie onmiddellike topverkopers is nie en oor ’n lang periode ’n impak maak (vergelyk Epstein, 2002:13-14). Verdere empiriese navorsing behoort onderneem te word oor die persentasie “literêre” Afrikaanse fiksiepublikasies wat voorheen uitgegee is en wat steeds in druk beskikbaar is.

Uitgeebeslissings deur konglomeraatuitgewerye word toenemend deur finansiële besluitnemers geneem (of sterk deur hulle beïnvloed) en dikwels is dit ’n opdraande stryd wat redakteurs moet voer om hulle kollegas oor die lewensvatbaarheid van ’n fiksietitel met langtermynvooruitsigte te oortuig (Paten, 1996:22, 24). Die dae waar ’n uitgewer op grond van grotendeels intuïsie en ervaring uitgeebeslissings geneem het (vergelyk byvoorbeeld Cohen, 1996:42; Schiffrin, 2001:41), is vervang met ’n era waar ’n hele span besluitnemers gesamentlik oor die lewensvatbaarheid van titels besluit – met toenemend meer klem op die bemerkbaarheid daarvan (Schiffrin,

2001:105). 'n Enkele plaaslike voorbeeld: Van der Merwe (2003a) verduidelik dat daar in die era toe sy in die uitgewerybedryf begin werk het (die laat 1970's), nie eers kosteberekenings vir individuele titels (in terme van winsgewendheid van individuele titels) gedoen is nie. Vandag word 'n kosteberekening vir elke titel as gegewe aanvaar en uitgeebeslissings word daarop gebaseer, elke titel moet op papier winsgewend blyk te wees en bydra tot oorhoofse koste (vergelyk Cohen, 1996:44; Schiffrin, 2001:40, 73, 91). Binne konglomeraatuitgewerye is fiksieredakteurs, wat voorheen hoofsaaklik vir die redaksionele werk aan manuskripte verantwoordelik was, tot uitgewers bevorder wat publikasielyste bestuur en daarmee saam ook verantwoordelikheid vir die finansiële bestuur daarvan aanvaar. Die voordeel van dié besigheidsmodel is dat die groter uitgewery in kleiner eenhede verdeel word wat meer bestuurbaar is, dat onafhanklike redaksionele identiteite behou word en dat uitgewers oor 'n mate van beheer beskik wat die finansiële en estetiese kontrole van hulle publikasielyste betref (Paten, 1996:24-25; Schiffrin, 2001:81). Uitgewers verbind hulle aan die uitgee van 'n spesifieke aantal titels per jaar en die bereiking van 'n sekere winsmarge; die prestasie van die uitgewer word dan na afloop van die jaar aan hierdie vooruitskattings gemeet. Gevolglik, en noodgedwonge, is uitgewers in hulle uitgeebeslissings in 'n mindere mate bereid om 'n kans te waag op 'n uitdagende titel of 'n innoverende onbekende outeur (Schiffrin, 2001:106-107).

Ten spyte van die besigheidsmodel wat konglomeraatuitgewerye volg en wat nadele vir die uitgee van fiksie inhoud, betoog Paten (1996:21) dat fiksieproduksie steeds 'n belangrike plek binne konglomeraatuitgewerye het. Hierdie uitgewerye is bewus van die feit dat 'n fiksiepublikasielyst (én die produksie van nie net "populêre" fiksie waarvoor 'n versekerde mark bestaan nie, maar ook "literêre" fiksie waarvoor die mark in wese 'n nismark is) bydra tot die prestasie (die simboliese kapitaal) van 'n uitgewery en meehelp aan die aansien van die uitgewery onder outeurs en verbruikers (die simboliese produksie). Verder is konglomeraatuitgewerye ook ingelig oor die feit dat fiksiepublikasies wat van kwaliteit getuig ("literêre fiksie") 'n rol te speel het in die strewe na die voortbestaan van die gedrukte boek – veral in 'n tyd waar toenemende mededinging met ander media en kultuurprodukte aan die orde van die dag is en 'n oormaat van "populêre" vorme van ontspanning reeds beskikbaar is. Steeds word die korporatiewe bestuur van mediamaatskappye nie maklik tot simpatie vir die unieke aard van die boekuitgewerybedryf oorgehaal nie (Paten, 1996:21-22).

Stassen (2002) verwys na die gangbare persepsie onder intellektuele wat mediamaatskappye diskrediteer en as “uitbuiters” beskou: wat met die intellektuele eiendom van outeurs suksesvolle sakeondernemings tot groter sukses uitbou (vergelyk ook Owen, 1996b:30; en binne die konteks van die Afrikaanse uitgeesisteam, Pienaar, 2003a en De Kock, 2004). Dit is egter ’n gevaarlike en stereotiepe persepsie wat nie noodwendig volkome strook met die realiteit nie: die bydrae wat konglemeraatuitgewerye dikwels oor jare tot fiksieproduksie gelewer het, beide in terme van die aantal titels wat uitgegee word (die materiële produksie) en die bydrae tot die ontwikkeling van ’n letterkunde (die simboliese produksie), kan nie sommerso versak word omdat hierdie uitgewerye deesdae minder fiksiepublikasies uitgee nie. Toenemende konglomeraatvorming (en gevolglike kommersialisering van die boekuitgewerybedryf) het egter ’n negatiewe effek op die diversifikasie van die produsentelandskap en gee aanleiding tot verskraling in die diversifikasie van die produksieprofiel (vergelyk Schiffrin, 2001: 117-119; sien Hoofstuk 6). Die transformasieverskuiwings wat ’n invloed op die uitgeesisteam van Afrikaanse fiksie uitgeoefen het, is in Hoofstuk 3 bespreek. Hierdie transformasieverskuiwings het ook aanleiding gegee tot konglomeraatvorming en ander verskuiwings in die produsentelandskap van Afrikaanse fiksie (of was medebepalend vir die agtergrond waarteen verskuiwings in die produsentelandskap plaasgevind het). Vervolgens word sodanige verskuiwings in die profiele van uitgewerye wat deel van oorkoepelende mediamaatskappye vorm of deel uitmaak van ’n groter groep, onder die loep geneem.

4.3.1 Naspers / Via Afrika / NB-Uitgewers

In die eerste dekade na die stigting van De Nationale Pers (op 12 Mei 1915) was uitgee-aktiwiteite hoofsaaklik gefokus op koerante; die dagblad *De Burger* (later *Die Burger*) verskyn reeds op 26 Julie 1915 vir die eerste keer. Die geskiedenis van Naspers loop parallel met die opkoms en groei van Afrikaner-nasionalisme en *Die Burger* was lank ’n mondstuk vir die Nasionale Party (Van Rooyen, 2005:338). In 1918 is De Burger Boekhandel en De Burger Leeskring gestig en is daar begin om boeke uit te gee. Sedert die 1920’s het Naspers begin om onder die embleem van die opkomende son meer boeke en ’n groter verskeidenheid uit te gee, veral literêre werke

van Afrikaanse skrywers en digters soos C.J. Langenhoven, C. Louis Leipoldt, Jan F.E. Celliers en Totius, en ook skoolhanboeke en tersiêre handboeke (Via Afrika, 2005d; vergelyk Muller, 1990:498-525 oor die uitgewery- en boekhandel-bedrywighede van Naspers in die beginjare). Die uitgee- en boekhandel-aktiwiteite van Naspers is in 1950 formeel gegroeper toe Nasionale Boekhandel as 'n selfstandige maatskappy met buite-aandeelhouders tot stand gekom het. Die embleem van die opkomende son is met die volle son vervang. Die nuwe maatskappy het vinnig gegroei en veral 'n sterk aandeel in die mark vir opvoedkundige publikasies gekry; binne vyf jaar het die omset verdriedubbel en in 1973 het Nasionale Boekhandel 'n filiaal van Nasionale Pers geword (Via Afrika, 2005d; vergelyk Steyn, 1992b:119-159 oor die ontstaan en beginjare van Nasionale Boekhandel). Met die latere oornome van Tafelberg-Uitgewers (sien 4.3.1.1) het Naspers 'n gerekende rolspeler in die algemene sektor van die uitgewerybedryf geword (spesifiek wat Afrikaanse boeke betref) en nog later is ook ander Afrikaanse algemene uitgewerye oorgeneem (sien 4.3.1.2; 4.3.1.3; 4.3.1.5 en 4.3.1.9). In 1963 is die opvoedkundige uitgewery Nasou gestig om skoolboeke vir die voormalige wit skole uit te gee en in 1970 het Via Afrika gevolg met dieselfde doel toegespits op skoolboeke vir die voormalige swart skole (vergeelyk Scannell, Steyn & Keyser, 1992:445-475 vir 'n volledige oorsig oor die opvoedkundige uitgewerye van Naspers). In 1996 is laasgenoemde twee uitgewerye saamgevoeg as Nasou Via Afrika en 'n gedeelte van die aandele is aan die swart bemagtigingsgroep Thebe Investments verkoop (Via Afrika, 2005d). Met die oornome van J.L. van Schaik uitgewers (sien 4.3.1.3) is ook 'n belang in die tersiêre sektor verkry. In 1992 en 1994 is 'n belang in ook Engelse algemene uitgewery verkry deur die oornome van onderskeidelik Jonathan Ball Publishers (gestig in 1976) en HarperCollins Suid-Afrika (Via Afrika, 2005d). Die latere aandeel in Lux Verbi.BM (sien 4.3.1.9) het 'n belang in Christelike uitgewery vir Naspers verseker.

Naspers het oor die jare verder gegroei en gediversifiseer deur, wat die groep se uitgee- en boekhandel-aktiwiteite betref, die stigting van die boekklubs Leserskring / Leisure Books (sien 3.2.3.2(b)); die verdere uitbouing van Van Schaik Boekhandel en latere elektroniese handel deur Van Schaik Online; die stigting van die elektroniese boekhandelaar Kalahari.net (sien 3.2.3.2(c) en 3.4.3.8); die stigting van die elektroniese uitgewery ContentLot.com en die verpakking van inhoud deur Content

Solutions (sien 4.3.1.10); die woordeboekuitgewery Pharos; en die pakhuis- en verspreidingsdiens On the Dot Distribusie (sien 3.2.3.2).

Vandag is Naspers 'n multinasionale mediagroep, die grootste mediagroep in Suid-Afrika, met ook bedrywe in die res van Afrika en in Griekeland, Ciprus, Nederland, die Verenigde State van Amerika, Thailand en China (Naspers, 2005a). Op 12 September 1994 is Naspers op die Johannesburgse Effektebeurs genoteer en op 24 Desember 2002 op die Amerikaanse Nasdaq-aandelemerk (Naspers, 2005b; Van Niekerk, 2002:23). Naspers speel steeds 'n belangrike rol in die plaaslike boekuitgewerybedryf. Die aanvanklike konneksie met Afrikaner-nasionalisme en die Nasionale Party het sedert 1992 geheel en al verdwyn en die groep het “vinnig verander om aan te pas by die nuwe grondwetlike werklikhede van die land” (Via Afrika, 2005d). Teen 2004 bestaan die maatskappystruktuur van Naspers uit vier afdelings (Naspers, 2005c): (i) betaaltelevisie (onder andere Multichoice en M-Net); (ii) Internet (die Internet-intekenaarplatforms M-Web); (iii) drukmedia (Media24 wat verskeie koerante en tydskrifte insluit en so te sê die hele Afrikaanse tydskrifwese en koerantwese domineer en die drukkerij Paarl Media); en (iv) boekuitgewerye, boekhandelaars, verspreiders en private onderwys (Via Afrika wat 'n klomp uitgewerye / agentskappe en kleinhandelaars / verspreiders asook die private onderwysverskaffer Educor insluit). Die versameling van boekuitgewerye en boekhandel-belange van Naspers was tot 2004 as Nasboek bekend, waarna dit as Via Afrika bekend staan. In Februarie 2005 is aangekondig dat Via Afrika en Media24 saamsmelt deurdat Media24 vir Via Afrika by Naspers oorgeneem het (*Via Afrika Nuusbrief*, 18.03.05). Die nuwe era word verder ingelui deur die aanstelling van Musa Shezi as besturende direkteur van Via Afrika, hy neem by Hein Brand oor wat hoof van Media24 word (Brand het in 2003 by Helgaard Raubenheimer oorgeneem toe laasgenoemde uitgetree het) (*Via Afrika Nuusbrief*, 25.02.05).

Die belangrikste herstrukturering binne die algemene uitgewerye van Nasboek het in 1999 plaasgevind (sien 4.3.1.1 tot 4.3.1.8) en is in 2001 deur verdere saamgroepering opgevolg. Op 1 April 2001 word die Tafelberg-groep (op daardie stadium bestaande uit Tafelberg, Queillierie, Kwela Boeke, J.L. van Schaik, Jasmyn, Homeros, Renaissance, Pharos, Sunbird en Metz Press) en Human & Rousseau (insluitend die druknaam Best Books wat op skoolboeke vir die voorskryfmark konsentreer)

saamgevoeg as NB-Uitgewers. Volgens Van Zyl (2001b:4) is hierdie besluit geneem sodat die uitgewerye “op die lange duur [...] kan oorleef, [...] met ’n strategie om nog die afsonderlike drukname en die literêre tradisies rondom elke druknaam te behou en uit te bou”. Die drukname Tafelberg, Human & Rousseau, Kwela Boeke (en ander soos die woordeboekuitgewery Pharos) sou “redaksioneel selfstandig bly, terwyl ondersteunende dienste soos finansiële bestuur, bemerking en produksie gedeel word en skaars middele soos kapitaal en kundigheid gesamentlik benut word” (Van Zyl, 2001b:4) – in lyn met internasionale tendense van herstrukturering (vergeelyk Schiffrin, 2001:117-118). Hannes van Zyl word aangestel as hoofbestuurder van NB-Uitgewers en Kerneels Breytenbach as publikasiebestuurder. ’n Verdere belangrike verskuiwing was ’n veranderende bestuursmodel: gesag in die uitgewery is afgewentel waarvolgens die model van ’n uitgewersbaas omring deur redakteurs vervang is deur ’n model waar redakteurs uitgewers geword het en elkeen selfstandig en met redaksionele onafhanklikheid ’n eie publikasielys ontwikkel en bestuur.

Die herstrukturering in 1999 en 2001 is gedoen in ’n poging om die finansiële posisie van genoemde uitgewerye te verbeter (sien ook 3.4.2.4). In 1998 het Nasboek as gevolg van die skoolboekkrisis en verdere besnoeiing deur die staat in ook biblioteekaankope, ’n bedryfsverlies van R16,9 miljoen gely; in 1999 daal die omset met 6%, maar die bedryfsverlies was steeds (alhoewel ’n laer) R8 miljoen; die boekuitgewerye was dus steeds nie winsgewend nie (Naspers, 1999:4, 16). Die omset van die boekuitgewerye van Nasboek verhoog van R379 miljoen in 1999 (met ’n negatiewe bedryfsinkomste van R13 miljoen) tot R434 miljoen in 2000 (en ’n positiewe bedryfsinkomste van R21 miljoen); die inkomste het dus met 15% gegroei en die bedrywighede het tot winsgewendheid herstel (Naspers, 2000:4, 12). Die herstrukturering het dus reeds teen 2000, ten spyte van stram marktoestande, begin vrugte afwerp. In 2001 bereken Hannes van Zyl dat die uitgewerye binne NB-Uitgewers, ten spyte van ’n statiese algemene boekemark, groei van 44% oor die afgelope twee jaar (die 1999/2000 en 2000/2001 finansiële jare) behaal het (Van Zyl aangehaal in Nieuwoudt, 2001:8). In 2002 word verklaar dat NB-Uitgewers “danksy groei van 100% in omset die afgelope vier jaar, [...] daarin geslaag het om sy verliese heeltemal uit te wis [...] in ’n tyd van weinig groei in die uitgewersbedryf wêreldwyd” (Van Zyl aangehaal in Nieuwoudt, 2002a:3). Terwyl die omset van NB-Uitgewers gegroei het, is die aantal titels (beide fiksie en nie-fiksie) wat dié uitgewery per jaar

uitgee, ingekort: vanaf 254 titels in 1999/2000 tot 251 in 2000/2001 tot 211 in 2001/2002 tot 188 in 2002/2003 (Barnard aangehaal in Adendorff, 2003:85).

Van Zyl tree in 2003 uit en Helgaard Raubenheimer, voorheen uitvoerende hoof van Nasboek, word tydelik aangestel as besturende direkteur van NB-Uitgewers. Die onderliggende implikasie van hierdie stap was om NB-Uitgewers na verdere winsgewendheid te lei. Raubenheimer stel homself ten doel om die belange van almal wat by die uitgewery betrokke is te balanseer: “die aandeelhouders, sonder wie ons nie kan bestaan nie, moet die beste opbrengste ontvang. Ook vir skrywers moet Nasboek ’n ware tuiste wees. [...] Elke personeellid moet gelukkig wees. Die gemeenskap moet ook voel ons is ’n nuttige aanwinst vir hulle”. Raubenheimer noem pertinent dat die “ekonomiese landskap [...] baie verander [het]” deurdadig die situasie waar die maatskappy vroeër jare hulle grootste inkomste uit die staat verkry het nie meer bestaan nie: “Die skole, byvoorbeeld, het hulle biblioteekaankope heelwat verklein. Daar word ook nou nie meer soveel voorgeskrewe boeke aangekoop nie en die algemene biblioteke bestee ook nie naastenby genoeg geld aan nuwe boeke nie. Ons is nou totaal aangewese op die publiek en dit is maar ’n opdraande stryd om die Afrikaanse boek op die rak te kry en daar te hou” (Raubenheimer aangehaal in Lehmensich, 2003). Die nie-fiksie fondslus van Sunbird is in 2002 aan Jonathan Ball Publishers verkoop. Die finansiële resultate van die 2002/2003 finansiële jaar word beskryf as “nog teleurstellend [...] weens die groot afskrywing van CNA se slegte skuld, té hoë vaste koste en té lae winsgrense, onder meer deur boeke wat benede hulle kospryswaarde verkoop moes word om stadig bewegende voorraad te verminder” (Raubenheimer, 2003).

In 2004 word aangekondig dat Eloïse Wessels, voormalige bestuurder van die akademiese uitgewery Van Schaik, die leiers by Raubenheimer as besturende direkteur van NB-Uitgewers oorneem. Teen 2005 is produksie van Afrikaanse fiksie deur NB-Uitgewers slegs gelewer deur Tafelberg, Human & Rousseau, Kwela, Jasmyn en die vier nuwe drukname van liefdesromans (sien 4.3.1.8).

4.3.1.1 Tafelberg

Tafelberg, een van die toonaangewende algemene uitgewerye, het 'n nederige begin gehad as filiaal van 'n uitgewery wat hom op ligte leesstof toegespits het. Volgens Steyn (1992c:160) het die Tweede Wêreldoorlog 'n groot vraag na ligte leesstof geskep en boekklubs het floreer. Byna elke uitgewery het 'n boekklub opgerig waarin hy sy eie boeke verkoop het. Die oorlog het tot 'n ernstige tekort aan papier gelei en daar is 'n verbod geplaas op die stigting van nuwe uitgewerye. Ná die opheffing van hierdie verbod, word Die Goeie Hoop Uitgewers van Johannesburg as boekklub gestig deur Blaar Coetzee wat ook as voorsitter optree. Op 29 Julie 1951 word Tafelberg-Uitgewers (Edms.) Bpk. as filiaal geregistreer en op 1 Augustus 1951 kom die maatskappy tot stand met J.D. Pretorius as bestuurder. Vir die eerste paar jaar spits Tafelberg hom op ligte leesstof toe en bemark sy boeke binne boekklubverband. Pretorius was baie suksesvol as boekbemarker en nuwe lede wat by die boekklub sou aansluit het ses gratis boeke ontvang waarna hulle elke maand een gekeurde boek moes koop. Hy is later aangeprys vir die “baanbrekerswerk [wat hy] vir die bemarking van die Afrikaanse boek verrig het” (Nel aangehaal in Steyn, 1992c:166) en bestempel as “[die man] wat Afrikaners geleer het om boeke in boekwinkels te koop” (Human aangehaal in Steyn, 1992c:166).

Daar bestaan onsekerheid oor watter publikasie Tafelberg se eerste boek was, *Maanlig-melodie* van Ronald Lotz en J.H.H. de Waal jr. se *Ek is die vader* verskyn albei in 1951; en tot 1958 verskyn 182 Tafelberg-titels (Steyn, 1992c:161). Tafelberg het ook, in die voetspore van Goeie Hoop, twee tydskrifte uitgegee: die meer populêre *Hy en Sy* en *Die Beste*, laasgenoemde was geskoei op *Reader's Digest* en het 'n keur van artikels uit ander tydskrifte en koerante bevat – dit was egter 'n mislukking en is gestaak. Die boekklub het mettertyd op die agtergrond geraak (hoewel dit 5 000 lede teen 1959 gehad het en redelik winsgewend was) en die algemene verkope het die klubverkope oortref. In 1958 begin Tafelberg die Registeruitgawe-reeks (dit was verhandelinge in geskiedenis wat as publikasies van kultuurhistoriese belang uitgegee is) in 'n poging om status aan die uitgewery te verleen. Teen die laat 1950's begin Tafelberg om literêre werke uit te gee, waaronder: *Die sterwende stad* van Anthonie P. Roux (1956); Anna M. Louw se *Die koms van die komeet* (1957); *Man van Ciréne* deur F.A. Venter (1957); en *Die meul teen die hang* van André P. Brink (1958).

Teen hierdie tyd het die Nasionale Boekhandel in Tafelberg 'n potensieële bedreiging begin sien deurdat Tafelberg “[...] reeds 'n aantal publikasies [gehad] het wat óf voorgeskryf is óf voorgeskryf kan word [...] en indien hulle verder uitbrei met publikasies van hierdie aard, kan hulle later 'n sterker houvas op die skoolmark ten opsigte van voorgeskrewe boeke kry”. Op 1 Julie 1959 word Tafelberg as eerste filiaal van Nasionale Boekhandel oorgeneem en Pretorius bly die bestuurder (Steyn, 1992c:165-166). Op 1 April 1970 word die afdeling algemene publikasies van Nasionale Boekhandel gesluit en die fondslus word na Tafelberg oorgedra (uitsluitend opvoedkundige publikasies) waardeur Tafelberg die grootste algemene uitgewery van Afrikaanse publikasies (ten opsigte van boektitels uitgegee en eksemplare verkoop) word (Steyn, 1992c:166, 177 en Steyn & Botha, 1992:278).

In 1974 tree J.D. Pretorius weens swak gesondheid af. Hy word opgevolg deur Danie (D.J.) van Niekerk (oudjoernalis van *Die Burger* en *Die Huisgenoot* en op daardie stadium hoofsekretaris van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns) wat op 1 Januarie 1975 as hoofbestuurder van Tafelberg aangestel word (Steyn & Botha, 1992:278). Van Niekerk word op 1 Julie 1992 deur Lappies (J.J.) Labuschagne as hoofbestuurder van Tafelberg opgevolg (*Die Burger*, 03.07.92:7). Labuschagne was voorheen die eerste bestuurder van Delos, die spesialisuitgewery wat in 1988 deur Nasionale Boekhandel gestig is om te fokus op handwerkboeke, en daarna adjunkhoofbestuurder van Tafelberg (Steyn, 1992d:214). Hannes van Zyl (vanaf 1986 hoofbestuurder en vanaf 1990 besturende direkteur van die boekklub Leserskring / Leisure Books – Steyn & Scannell, 1992:500) word op 1 Junie 1997 hoofbestuurder van Tafelberg (Parker, 1998:70).

Van Tafelberg se produktiefste skrywers tot 1990 was Heinz Konsalik (in vertaling), Ena Murray, Hester Heese, Hennie Aucamp, Pieter W. Grobbelaar, John Coetzee, Ferdinand Deist, Elsabe Steenberg, Chris Barnard, Maretha Maartens, Sheila Cussons en I.L. de Villiers. Tafelberg het veral bekend geraak as die uitgewery van groot romans en het die werk van romanskrywers soos Anna M. Louw, Elsa Joubert, en later Dalene Matthee, Marita van der Vyver, Klaas Steytler en Etienne van Heerden uitgegee. Deur die jare was bekwame redakteurs en uitgewers verantwoordelik vir die uitgee van fiksie deur Tafelberg, dit sluit persone in soos Tonie Roux, Berta Smit,

Johan Murray, Thys Greeff, Charles Fryer, Danie Botha, Ansa van der Vyver, Lappies Labuschagne, George Louw, Ettie Williams, Frederik de Jager, Petra Müller en Annari van der Merwe (Botha, 2005b). Tans word die fiksiepublikasielys deur Riana Barnard bestuur en maak sy van ’n stelsel van buite-redakteurs gebruik.

As gevolg van die ineenstorting van die voorskryfmark, dalende biblioteekaankope (sien 3.3.4 en 3.3.5) en die verswakte Rand, moes ook Tafelberg as algemene uitgewery binne Nasboek hulle aanpas by nuwe markomstandighede: “Tafelberg, Pharos (die woordeboekuitgewery), Kwela Boeke en Queilleries is in ’n kleiner struktuur saamgegroepeer [...]” (Naspers, 1999:16) in 1999 en later daardie jaar het die fondslus van algemene publikasies van J.L. van Schaik ook deel van die Tafelberg-groep geword (Naspers, 2000:12). Hiervolgens is begin om steundienste (soos die bemarkings- en administratiewe-afdelings) te deel, terwyl die onderskeie drukname en redaksionele identiteite behou is en die publikasielys van elke druknaam deur die uitgewers daarvan bestuur is. Op 1 April 2001 is al die algemene uitgewerye en drukname van Nasboek (nou Via Afrika), insluitend die Tafelberg-groep, saamgevoeg onder die groepering NB-Uitgewers. Vandag is die publikasieprogram van Tafelberg gefokus op Afrikaanse literêre fiksie, gesaghebbende politieke publikasies, kinder- en jeugboeke in al die landstale en ’n wye verskeidenheid geïllustreerde asook nie-geïllustreerde nie-fiksie in Afrikaans en Engels. Behalwe vir kinder- en jeugboeke in Afrikaans en Engels, word ’n aantal van Tafelberg se kinder- en jeugboeke ook in Zulu, Xhosa en Setswana uitgegee (Via Afrika, 2005e).

4.3.1.2 Human & Rousseau

Human & Rousseau kom op 1 Februarie 1959 tot stand deur ’n vennootskap tussen Koos (J.J.) Human (tevore hoof van algemene publikasies by Nasionale Boekhandel en daarna uitgewer by Afrikaanse Pers Boekhandel) en Leon (L.G.) Rousseau (tevore joernalis by *Die Burger*, skrywer en eienaar van ’n persagentskap, die Uniale Persdiens). Human se oortuiging was “[...] dat daar by baie mense die behoefte bestaan het aan ’n jong en ondernemende firma wat nuwe dinge sou aandurf” (Kannemyer soos aangehaal in Steyn, 1992e:217). Die eerste publikasie deur Human & Rousseau was ’n Engelse gedig en ’n politieke satire, *The last division* deur

Anthony Delius. Die eerste Afrikaanse publikasie was *Die legende van die Heilige Julianus die Herbergsame*, 'n heruitgawe van 'n vertaling van Flaubert se werk deur W.E.G. Louw. Daarna volg nog twee heruitgawes: *Dwaalstories* van Eugène N. Marais en 'n vertaling deur Elisabeth Eybers van Jules Supervielle se werk *Die os en die esel van die klip*. In 1961 is die ondernemingsvorm van Human & Rousseau vanaf 'n vennootskap na 'n maatskappy oorgeskakel en is aandele ook aan buitelanders aangebied – 'n aantal skrywers en ander gesiene persone verkry só 'n aandeel in die uitgewery. Die eerste oorspronklike Afrikaanse roman deur Human & Rousseau, *Meulenhof se mense* deur Linda Joubert (die pseudoniem van Henriette Grové), verskyn ook in daardie jaar. Vier van die belangrikste literêre werke van 1962 verskyn by Human & Rousseau: die twee digbundels *Tristia* van Van Wyk Louw en *Balans* van Elisabeth Eybers; en die twee romans *Sewe dae by die Silbersteins* van Etienne Leroux en *Lobola vir die lewe* deur André P. Brink. Hierna het talle jonger skrywers uit daardie era, wat later as die Sestigters bekend sou staan, onder meer Breyten Breytenbach, André P. Brink, Abraham H. de Vries, Etienne Leroux, Jan Rabie en Bartho Smit, asook nie-Sestigters soos Karel Schoeman, en verskeie ouer skrywers (Dertigers en Veertigers) en skrywers van latere generasies by Human & Rousseau begin uitgee. Ook in 1962 neem Human & Rousseau die fiksie-fondslus van A.A. Balkema (gestig in 1946) oor en daardeur word skrywers soos Uys Krige, Ina Rousseau en Ernst van Heerden ook deel van dié stal. In 1962 word D.J. Opperman 'n direkteur van Human & Rousseau en vervul hy die rol van letterkundige adviseur (Steyn, 1992e:216-226; 1992f:313). Human & Rousseau kan as die avant garde uitgewery uit daardie era beskou word.

Reeds vroeg in 1960's het Human besef dat daar vir die tersiêre mark uitgegee moet word deur 'n uitgewery wat hom uitsluitlik daarop toespits, gevolglik word *Academica* in 1964 as filiaal gestig met Piet (P.J.) Muller as eerste bestuurder en later Nydia de Jager. Akademici het op uitnodiging aandele in *Academica* gekoop. Hierdie uitgewery het gefokus op publikasies in vakgebiede soos geskiedenis, sosiologie, wysbegeerte, opvoedkunde en Afrikaanse letterkunde gerig op die tersiêre mark (Steyn, 1992f:346). In 1969 word die filiaal maatskappy Kennis-Uitgewers (Edms.) Bpk. gestig wat die eerste volkleur kinderensiklopedie in weeklikse aflewering uitgegee het en waarmee aanvanklik reusagtige sukses bereik is. Na aanleiding daarvan is ook met ander deelwerke geëksperimenteer, maar dit het later tot finansiële

verliese gelei en teen die vroeë 1970's is besluit om uitsluitlik te konsentreer op die uitgee van boeke (Steyn, 1992f:313-315). Human & Rousseau het vinnig gegroei tot 'n volwaardige algemene uitgewery wat fiksie (vir beide die volwasse mark asook kinder- en jeugboeke) en nie-fiksie, sowel as akademiese werke, ensiklopedieë en woordeboeke uitgegee het.

Op 1 April 1977 het Human & Rousseau lid van die Nasionale Boekhandelgroep geword deurdat laasgenoemde die volle uitgereikte kapitaal gekoop het. Die bestaande direkteure het uitgetree en Koos Human en Leon Rousseau is as medehoofbestuurders aangestel (Steyn, 1992f:315). Rousseau het in 1979 uitgetree en Human is in 1994 deur Kerneels Breytenbach (voorheen 'n kunsresesent, vanaf Maart 1979 redakteur van *Die Burger* se boekeblad en sedert 1989 verbonde aan Human & Rousseau) as hoofbestuurder opgevolg. Op 1 Oktober 1989 is die H&R-Academica fondslus na J.L. van Schaik (Edms.) Bpk. oorgeplaas; akademiese publikasies op die terrein van die Afrikaanse en Nederlandse taal en letterkunde het deel gebly van Human & Rousseau (Steyn, 1992f:347).

Redakteurs van Human & Rousseau wat deur die jare verantwoordelik was vir die uitgee van fiksie sluit in As van Straten, Hans Büttner, Kerneels Breytenbach, Marietjie Coetzee, Linette Viljoen en Etienne Bloemhof. Die eertydse stigters Koos Human en Leon Rousseau was ook self as redakteurs betrokke. Human & Rousseau het van minder fiksieredakteurs as byvoorbeeld Tafelberg gebruik gemaak, waarskynlik omdat redigering deur 'n poel van redigeerders gehanteer is en die hulp van vryskutmedewerkers dikwels bekom is. Tans word die fiksiepublikasielus deur Alida Potgieter bestuur (sy maak ook van 'n stelsel van buite-redakteurs gebruik). In 2004 is Jeanette Ferreira aangestel as uitgewer van fiksie in Human & Rousseau se Pretoria-kantoor.

Ingrypende besnoeiing deur die staat in besteding aan skoolboeke en biblioteekaankope in 1997/1998 (sien 3.3.4 en 3.3.5) en die verswakte waarde van die Rand in dieselfde periode, het in die 1998/1999 boekjaar ook die algemene uitgewerye binne Nasboek (die boekhandel-groep van Naspers) swaar getref en tot aansienlike herstrukturering gelei: "'n skraler Human & Rousseau is saam met Jonathan Ball se uitgewery-afdeling gevoeg" (Naspers, 1999:16). Hierdie groepering

sou slegs twee jaar duur. Op 1 April 2001 is al die algemene uitgewerye, insluitend Human & Rousseau, saamgevoeg onder die groepering NB-Uitgewers. Vandag is Human & Rousseau, as druknaam van NB-Uitgewers, deel van Via Afrika en die fokus van die publikasieprogram val op Afrikaanse literêre werke van gehalte, populêre lektuur, kinder- en jeugboeke vir die massa- en algemene mark, asook kook-, nuts- en aktuele boeke in Afrikaans en Engels. Die uitgewery gee ook boeke vir gebruik in die onderwys onder die druknaam Best Books uit (Via Afrika, 2005e).

4.3.1.3 J.L. van Schaik / Van Schaik Uitgewers

Nadat Johannes Lambertus (J.L.) van Schaik by die uitgewery Meulenhoff in Amsterdam gewerk het, emigreer hy in 1911 na Suid-Afrika om by die Amsterdamse boekesaak J.H. de Bussy se takwinkel in Johannesburg in diens te tree. In 1914 neem hy 'n klein algemene boeke-, tydskrif- en skryfwarensaak van J.A. Wormser ('n tak van die Amsterdamse boekhandel en uitgewery van Höveker en Wormser) in Kerkstraatsentraal, Pretoria oor. Nadat die winkel tydelik gedurende die Tweede Vryheidsoorlog gesluit was (omdat die oorlog die invoer van boeke uit Nederland te moeilik gemaak het) heropen Van Schaik dit op 1 Julie 1914 as nuwe eienaar onder sy eie naam. Van Schaik het vinnig besef dat daar 'n groeiende behoefte aan lektuur in Afrikaans bestaan en die boek- en skryfbehoeftewinkel is uitgebrei deur ook boeke uit te gee, onder andere: Jochem van Bruggen se *Teleurgestel* in 1917 (wat met die eerste Hertzogprystoekening vir Afrikaanse prosa bekroon is); Van Schaik se eerste Afrikaanse kinderboek, *Die kaskenades van Klein Duimpie* (1917) deur Tannie van die Brandwag (skuilnaam van H.D.M. van Heerden) en later die begin van die *Maasdorp*-reeks met Stella Blakemore se *Die meisies van Maasdorp* (1932); handboeke vir primêre onderwys sedert 1918; die eerste woordeboek in 1921; en J.L. van Schaik se eerste Afrikataalpublikasie *tsiri* (1942) deur die Noord-Sotho-skrywer M.J. Madiba. Gedurende die 1920's en vroeë 1930's gee die groot geeste van die Afrikaanse letterkunde by J.L. van Schaik uit, skrywers soos: Gustav S. Preller, C. Louis Leipoldt, Eugène N. Marais, Jan F.E. Celliers, Sangiro, die Hobson-broers, C.M. van den Heever, J. van Melle, A.G. Visser, Eitemal, Mikro, Willem Kamp, J.F.W. Grosskopf, Uys Krige, Gerhard J. Beukes, Elisabeth Eybers en Olga Kirsch (Van Schaik & Raubenheimer, 1992:476-487). In hierdie jare was winsbejag nie die

eerste prioriteit nie, eerder die bevordering van die Afrikaanse kultuur en Afrikaner-nasionalisme (vergelyk Du Plessis, 2004 oor die impak wat die produksie van populêre jeugreekse op die opkoms van Afrikaner-nasionalisme gehad het en die rol wat die uitgewery J.L. van Schaik gespeel het deur die uitgee van Stella Blakemore se *Keurboslaan*-reeks).

Teen 1938 het die firma in so 'n mate uitgebrei dat dit in twee afsonderlike maatskappye geskei is, die boekhandel-gedeelte as Van Schaik-Boekhandel (Edms.) Bpk. en die uitgewery as J.L. van Schaik (Edms.) Bpk. Johannes Lambertus van Schaik is in 1965 oorlede en sy twee seuns Jan en Hans van Schaik het as direkteure van onderskeidelik die boekhandel en die uitgewery die ondernemings verder uitgebrei. In 1978 is Helgaard (H.G.) Raubenheimer as uitgewer aangestel en in 1984 het hy mededirekteur geword van die uitgewery. Teen die 1960's het standaard akademiese publikasies op 'n hele aantal akademiese vakgebiede verskyn, terwyl 'n toenemende aantal titels in Afrikatale en steeds ook Afrikaanse letterkunde en taalkunde uitgegee is (Van Schaik & Raubenheimer, 1992:483-485).

Nasionale Pers se eerste voorstel in die 1940's om die boekhandel-afdeling en die uitgewery oor te neem as filiaal van Naspers is in 1947 van die hand gewys, maar in 1986 word albei aan Naspers verkoop. Die destydse vier Van Schaik boekwinkels in Pretoria behou hulle naam en sedert 1987 vorm die vier kleinhandel-boekwinkels van Nasionale Boekhandel se takke in Kaapstad, Stellenbosch, Port Elizabeth en Vanderbijlpark deel van Van Schaik-Boekhandel. Die uitgewery het oor geen vaste redaksie beskik nie en het van vryskutmedewerkers gebruik gemaak. Raubenheimer het die personeel geleidelik uitgebrei deur die aanstelling van redakteurs. Sedert 1989 het die fokus op die uitgee van akademiese handboeke versterk en is die marktaandeel in hierdie sektor uitgebrei deur publikasies in vakke soos publieke administrasie, bedryfseconomie, statistiek, opvoedkunde, taalkunde, Bybelkunde, rekeningkunde en bestuurswese, terwyl daar steeds fiksie en nie-fiksie vir die algemene mark, asook kinderboeke en populêrgodsdienstige en -sielkundige boeke uitgegee is. Op 1 Oktober 1989 word die fondslus van H&R-Academica deel van J.L. van Schaik en sou die uitgewery hom voortaan veral op die uitgee van opvoedkunde, taalkunde, letterkundige bloemlesings, sosiologie, geskiedenis en mediese publikasies toelê (Van Schaik & Raubenheimer, 1992:476; 488-490).

Raubenheimer word in 1990 hoof van Nasboek en Jannie (J.J.) Botha word aangestel as uitgeweryhoof (Van Schaik & Raubenheimer, 1992:489-490). Later begin Botha die druknaam Van Schaik Godsdiensteboeke (dit het slegs vir 'n kort periode bestaan). George Louw word later aangestel as die nuwe hoofbestuurder van die uitgewery. Die hoof van die akademiese afdeling was Linette Downes-Webb, wat later opgevolg is deur Francis Galloway. Die algemene publikasielys (fiksie en nie-fiksie) is deur Theresa Papenfus bestuur. Frikkie Kriek het Louw as hoofbestuurder opgevolg.

In 1998 word die akademiese fondslis en die fondslis van algemene publikasies (beide fiksie en nie-fiksie) verdeel: Van Schaik word die uitsluitlike akademiese uitgewery en J.L. van Schaik word as algemene uitgewery 'n druknaam binne die Tafelberg-groep (Naspers, 2000:12). Woordeboektitels en inspirerende fiksie en nie-fiksiepublikasies op die oorspronklike publikasielys word aan onderskeidelik Pharos en Lux Verbi verkoop (Van Schaik, 2005). Algemene publikasies (fiksie en nie-fiksie) op J.L. van Schaik se publikasielys is deur Theresa Papenfus uitgegee. Daar verskyn geen Afrikaanse fiksietitels as eerste of heruitgawe in 1999 onder die druknaam J.L. van Schaik nie, daarna slegs twee titels, een elk in onderskeidelik 2000 en 2001, en sedertdien lyk dit of daar voortaan nie weer onder hierdie druknaam nuwe titels sal verskyn nie. In 1999 word die naam J.L. van Schaik na Van Schaik Uitgewers verander (Van Schaik, 2005). Vanaf 1999 word die akademiese uitgewery Van Schaik Uitgewers deur Eloïse Wessels bestuur totdat sy in 2004 as bestuurder van NB-Uitgewers aangewys word (Via Afrika, 2004). Wessels word in 2004 opgevolg deur Leanne Martini as hoof uitvoerende beampte.

Tussen 1996 en 1998 het nog enkele Afrikaanse fiksiepublikasies, hoofsaaklik gerig op die voorskryfmark, onder die akademiese druknaam verskyn, sedertdien is Van Schaik Uitgewers primêr 'n akademiese uitgewery wat hom toespits op die veranderde tersiêre mark en skeppende Afrikaanse fiksie val dus buite hulle fokus (Naspers, 2000:12). Van Schaik Uitgewers vorm sedert 2003 deel van die National Educational Groep (saam met onder meer die opvoedkundige uitgewery Nasou Via Afrika) onder Via Afrika. Hulle gee in die volgende produksiekategorieë uit: akademiese handboeke (in beide gedrukte formaat en elektroniese formaat in vakgebiede soos ekonomiese- en bestuurswetenskappe, sosiale wetenskappe,

opvoedkunde, publieke administrasie en bestuur, rekeningkunde en regte, natuurwetenskappe, geneeskunde, medies en verpleegkunde en tale), Afrikataal-letterkunde vir die skolemark, boeke vir die korporatiewe mark, boeke in inheemse tale as deel van hulle sosiale bewustheidspublikasieprogram en elektroniese produkte. Dit is die enigste akademiese uitgewer in Suid-Afrika wat nog aktief akademiese tekste vir die tersiêre mark in Afrikaans uitgee (Via Afrika, 2005f).

Van Schaik Boekwinkels is 'n aparte sake-eenheid en vorm deel van Via Afrika se kleinhandel- en verspreidingsafdeling (as deel van die Van Schaik Groep saam die Lux Verbi Boekwinkels en Afribooks). Dit is vandag die grootste akademiese boekhandelaar in Suid-Afrika en is landwyd gevestig. Daar bestaan 28 takke van akademiese boekwinkels, waarvan 14 op kampusse van tersiêre instellings en die ander in winkelsentrums gesitueer is. Die twee algemene boekwinkels, Boekhuis in Aucklandpark, Johannesburg en Boeksentrum by die Naspersentrum in Kaapstad, is ook deel van Van Schaik Boekwinkels. Laasgenoemde twee algemene boekwinkels hou 'n verteenwoordigende voorraad Afrikaanse boeke aan, ook baie Afrikaanse fiksietitels; terwyl die akademiese boekwinkels ook in 'n beperkte mate fiksiepublikasies (gerig op die voorgeskrewe mark) verkoop (Via Afrika, 2005g).

4.3.1.4 Ametis

Die druknaam Ametis ontstaan in 1994 as 'n gesamentlike druknaam van Human & Rousseau en Tafelberg. Dié druknaam was toegespits op die produksie van boeke in sakboek-formaat wat spesifiek gerig was op verspreiding deur die CNA. Daar verskyn liefdesverhale, speur- en spanningsverhale, 'n enkele kortverhaalbundel en 'n paar literêre romans, almal as heruitgawes, onder hierdie druknaam. Ametis het ook enkele nie-fiksietitels in die kategorie van selfhelp-publikasies uitgegee, soos byvoorbeeld *Hoe om kommer te verdryf en te begin leef* en *Hoe om vriende te wen en mense te beïnvloed* deur D. Carnagie (albei 1994).

So ver nagegaan kon word, het publikasies slegs in 1994 en 1995 onder die druknaam Ametis verskyn, waaronder 18 Afrikaanse fiksiepublikasies waarvan almal as heruitgawes in 1994.

4.3.1.5 Queillerie

Queillerie word in 1991 as onafhanklike uitgewery deur Hettie Scholtz (voorheen hoof van algemene publikasies by HAUM en stigtersuitgewer van die druknaam HAUM-Literêr) gestig. Die eerste publikasie is die kortverhaalbundel *Soveel nagte plotseling* van Chris Pelsaer (1991). Queillerie trek veral die aandag deur die publikasie van *Die verdwaalde land* van Abraham Phillips (1992) en *Triomf* van Marlene van Niekerk (1994). Dié uitgewery is oorspronklik in die Kaap begin en toe Scholtz later na Pretoria verhuis het, het sy Frederik de Jager (voorheen fiksieredakteur by Tafelberg) as vennoot ingeneem en as bestuurder van die Kaapse kantoor aangestel (Scholtz, 2002). Hedendaagse bekende skrywers wat by Queillerie gedebuteer het, sluit onder andere in: Deon Meyer, Esta Steyn, Jaco Fouché en Mark Behr. Met Scholtz se uittrede in Augustus 1995 word De Jager bestuurder.

Omdat Queillerie wou uitbrei, maar nie die nodige kapitaalbasis daarvoor gehad het nie, is 'n vennootskap gesluit met Penta Publikasies, waarvolgens laasgenoemde op 1 Augustus 1995 'n meerderheidsaandeel in die uitgewery verkry het (*Boekewêreld*, 15.11.95:3). Die uitgewery se eie identiteit en kultuur het daardeur behoue gebly, maar in 1996 word Penta voorlopig gelikwideer. Op 1 Augustus 1996 word Queillerie deur Nasboek by Penta oorgeneem en word dit deel van Nasboek as 'n aparte sake-eenheid. Met dié oornome beskryf Helgaard Raubenheimer, destyds uitvoerende hoof van Nasboek, Queillerie as 'n “[...] relatief jong, maar lewenskragtige en belowende uitgewery [wie se] ideale en sakekultuur [...] volkome versoenbaar met dié van Nasionale Boekhandel [is en voortaan] as 'n onafhanklike uitgewery met 'n spesifieke eie identiteit binne die groep bedryf [sal] word” (Dommissie & Van Niekerk, 1996:1).

Queillerie se funksionering as aparte sake-eenheid duur egter net tot 1999 toe dit deel word van die Tafelberg-groep. Hierdie en ander herstrukturering was 'n direkte gevolg van die verliese deur die in duie storting van die voorskryfmark en 'n poging om die verliese van Nasboek in wins om te skakel (Naspers, 1999:16). Hierna verskyn daar tussen 2000 en 2003 slegs vier publikasies as eerste uitgawes, waarvan drie Afrikaanse vertalings uit Nederlands is. In 2001 word Queillerie ingesluit by die groepering van drukname onder NB-Uitgewers. Sedert 2000 tot 2002 het Queillerie slegs enkele vertaalde publikasies per jaar uitgegee, maar na 2002 verskyn geen

verdere titels onder dié druknaam nie. Die publikasielys word deur Riana Barnard bestuur.

4.3.1.6 Kwela Boeke

Kwela Boeke word in 1994 as 'n druknaam binne Nasboek gestig, nadat Annari van der Merwe, voormalige bestuurder van Kwela, in 1993 'n ondersoek gedoen het na “leesbehoefte in die veranderde Suid-Afrikaanse samelewing en oor 'n moontlike bydrae van Naspers tot die ontdekking en ontwikkeling van skrywers uit gemeenskappe wat vroeër ontuis gevoel het in die hoofstroom-uitgewerye” (Loots, 1998:8). Die uitgewery het dus van die begin af 'n baie spesifieke fokus: om voorheen gemarginaliseerdes by die boekkultuur in te trek en by te dra tot die opheffing van ongeletterdheid (Van der Merwe, 2000b), met die doel om 'n inheemse fondslis verteenwoordigend van 'n multikulturele Suid-Afrika op te bou (Kwela-katalogus, 2002). Kwela het aanvanklik fiksie (waar die klem nie uitsluitlik op literêre meriete val nie maar op interessantheid en relevansie van die inhoud), nie-fiksie en boeke vir nuutgeletterde volwassenes in Afrikaans, Engels en ander inheemse Afrikatale (isiZulu en Sesotho) uitgegee (Loots, 1998:8). In 1999 word besluit om nie verder algemene publikasies in Afrikatale uit te gee nie en om nie die publikasielys van ABET (Adult Basic Education and Training)-publikasies verder uit te brei nie – as gevolg van 'n gebrek aan aanvraag. Sedertdien konsentreer Kwela op kultureel interessante Engelse fiksie, biografieë en nie-fiksie met 'n sosiale en kulturele fokus en innoverende en kultureel-interessante Afrikaanse fiksie. Engelse publikasies maak 80%-85% en Afrikaanse publikasies maak 15%-20% van Kwela se produksie uit (Kwela-katalogus, 1999 en 2002). Sedert die stigting van Kwela is meer as 180 titels deur meer as 90 verskillende outeurs uitgegee (*Via Afrika Nuusbrieff*, 12.11.04).

Daar word sterk klem geplaas op begeleiding en bemagtiging van skrywers tydens die ontwikkeling van manuskripte. Van der Merwe (soos aangehaal in Loots, 1998:8) meld byvoorbeeld dat nie een van die swart Afrikaanse outeurs wie se manuskripte deur Kwela uitgegee is, 'n matriek-kwalifikasie (graad 12) as skoliere behaal het nie (sommiges wel daarna). Die aandag aan skrywerbegeleiding het vrugte afgewerp en Kwela het daarin geslaag om 'n aantal swart stemme in Afrikaans te ontgin van wie

meer as een publikasie in die 1990's en daarna die lig gesien het, skrywers soos Karel Benjamin (*Staan uit die water uit!: 'n Kaapse jeug*, 1996; *Pastoor Scholls trek sy toga uit en ander stories*, 1999), EKM Dido (*Die storie van Monica Peters*, 1996; *Rugdraai en stilbly*, 1997; *'n Stringetjie blou krale*, 2000; *Die onsigbares*, 2003) en AHM Scholtz (*Vatmaar: 'n lewendagge verhaal van 'n tyd wat nie meer is nie*, 1995; *Langsaan die vuur: vyf lewensverhale*, 1996; *Afdraai: 'n kroniek van seermaak en seerkry, van vrede en verandering*, 1998). Sowat 75% van Kwela se skrywers is swart en 75% van hulle skryf in Engels, die res in Afrikaans (Mischke, 2000:18). Bekende Afrikaanse skrywers soos Antjie Krog en Jeanne Goosen het ook begin om by Kwela uit te gee. Kwela het veral 'n bydrae gelewer ten opsigte van die demokratisering van die skrywersprofiel van Afrikaanse fiksie – 'n skrywersprofiel wat deur die geskiedenis van die Afrikaanse uitgewerybedryf in die teken van bevoorregting van die wit minderheid gestaan het (sien 3.3.3.2(a)).

In 1999 word ook Kwela Boeke deel van die hergroepering binne die Tafelberg-groep, waarvolgens bemarkings- en finansiële dienste gedeel word. Vanaf 2001 is Kwela Boeke 'n druknaam van NB-Uitgewers. Van der Merwe se uittrede word in 2004 aangekondig en sy word deur Nèlleke de Jager opgevolg wat sekerlik haar eie stempel op die druknaam sal plaas (*Via Afrika Nuusbrief*, 12.11.04; 26.11.04).

4.3.1.7 Homeros

Homeros is in 1998 deur Danie Botha begin as 'n druknaam van Tafelberg nadat die uitgewers by Tafelberg aangemoedig is om te voorsien in die behoeftes van groepe kopers of lesers wat tot dan toe afgeskeep is. Die doel van die druknaam was om boeke met 'n duidelike gay-tema vir gays en belangstellende heteroseksueles op 'n meer gereelde grondslag uit te gee sodat 'n kultuur van Afrikaanse gay boeke kon ontstaan (Botha, 2001b:25). Die vlagskip-publikasie, 'n bundel aaneengeskakelde erotiese verhale, *'n Man se man* (1999) van Brandt Vermeer (skuilnaam van 'n bekende Afrikaanse skrywer), het wye reaksie ontlok en as gevolg van die gay-eroties eksplisiete omslagontwerp wou die CNA en Leserskring nie die boek bemark nie. Daarna volg die eerste ligte gay liefdesverhaal in Afrikaans, Victor Malherbe se *Blomme vir Leon* (2000) en daarna die soortgelyke *En toe kom die reën* (Robert

Young, 2001) en *Om liefde te score* (Pierre Uys, 2002). Hierdie ontspanningsromans was beter verkopers as die erotiese vermaak en 'n aanduiding van die rol wat vir Homeros voorsien is: om naas literêre werke, ook leesstof vir “gewone” gay lesers uit te gee sodat 'n tradisie en standvastige mark geskep kan word (Botha, 2001b:27). Die populêre mark word verder ontgin met 'n gay speurverhaal, *Nagvoëls* (2001), die debuut van François Loots. Reeds gevestigde skrywers het ook by Homeros uitgegee: van Johann de Lange verskyn die kortverhaalbundel *Tweede natuur* (2000), wat hoofsaaklik oor die gay naglewe, dwelm- en sekskultuur in en om Kaapstad handel; en Hennie Aucamp se bundel homoërotiese sonnette, *Hittegolf: wulpse sonnette met 'n nawoord* (2002). In 2001 versamel Danie Botha artikels, gedigte, toneelstukke en kortverhale deur bekende gay skrywers en 'n aantal nuwelinge in *Party van ons – Die Homeros leesboek 2001*.

Met die vorming van die Tafelberg-groep in 1999, word Homeros by hierdie groepering ingesluit. Maar na die verskyning van bogenoemde agt publikasies word in Oktober 2002 'n besluit geneem om weens onwingsgewendheid nie meer boeke vir gays onder die druknaam Homeros uit te gee nie (Botha, 2002 en 2005c). Volgens Botha (2005b en 2005c) het die oorversigtige bemerking van die Homeros-titels bygedra tot die swak verkope en was daar ook 'n onbegrip vir gay ontspanningsromans by resensente. Alhoewel gay letterkunde steeds deur Tafelberg uitgegee sou word, sou liefdesverhale, erotiese vermaak en jaarboeke nie meer maklik verskyn nie (Botha, 2002). Naspers se bydrae tot die “literêre minderheid” van gay lesers en skrywers (vergelyk Cochrane, 2001) deur Homeros as forum het dus nie geduur nie. Na die sluiting van Homeros het die elektroniese joernaal *LitNet* voorsiening gemaak vir die ruimte *Gay@LitNet* (sedert November 2002) waar kortverhale, gedigte, dramatekste, en besinnende tekste soos artikels, resensies en nuusbriewe, waarin die ervarings van gay en biseksuele mans en vroue sentraal staan, geplaas word en waar debatte oor eietydse en kontroversiële gay-relevante polemieke gevoer word (sien 3.4.3.7(a) en vergelyk Cochrane, 2006 vir 'n kartering van die rol, bydrae en dinamika van *Gay@LitNet* as 'n elektroniese alternatief vir die uitgee van gay literatuur).

4.3.1.8 Jasmyn / Mirre / Melodie / Hartklop / Satyn

In 1999 word die produksie van alle liefdesromans in die Tafelberg-groep onder die druknaam Jasmyn saamgegroepeer. Jasmyn gee uitsluitlik liefdesromans en liefdesroman-omnibusse uit en produseer nie minder nie as 80 van hierdie publikasies tussen 1999 en 2005 (waarvan 45 enkelliefdesromans en 35 liefdesroman-omnibusse). In 2001 word Jasmyn een van die drukname wat in die hergestruktureerde NB-Uitgewers ingesluit word.

In 2002 word indringende marknavorsing na die lesersprofiel van lesers van liefdesromans onderneem (De Jager, 2004). Hierdie navorsing gee aanleiding tot 'n besluit om die produksie van liefdesromans deur NB-Uitgewers uit te brei deur die stigting van vier addisionele drukname waaronder liefdesromans in verskillende produklyne vanaf 2004 uitgegee word. Die Mirre-druknaam, “lafenis vir hart en siel”, fokus op liefdesromans met 'n geestelike inslag. Onder die Melodie-druknaam, “liefde vir jonk, vir oud, vir altyd”, verskyn liefdesverhale vir oud en jonk, gerig op die vrou met tradisievaste lewenswaardes. Liefdesromans wat spesifiek in 'n mediese omgewing afspeel, met dokters en verpleegsters as hoofkarakters, word onder die Hartklop-druknaam, “vir romantiese harte, die regte medisyne” uitgegee. Die Satyn-druknaam, “want die hart het ook begeertes”, ondervang liefdesromans wat die moderne vrou se begeertes weerspieël, die klem val op 'n hedendaagse verwysingsraamwerk waar karakters glo seks is 'n natuurlike eienskap van 'n langtermyn-liefdesverhouding (Nieuwoudt, 2004:8).

Die stigting van die vier addisionele drukname en die verhoogde produksie van liefdesromans en liefdesroman-omnibusse was 'n besliste poging deur NB-Uitgewers om hul markaandeel in hierdie produksiekategorie uit te brei en 'n meer kompeterende posisie teenoor LAPA (wat met hul gevestigde boekklubs 'n markleier in hierdie kategorie is) in te neem (sien 6.3.2). In die periode 2004-2005 verskyn 33 liefdesromans onder die vier nuwe drukname. Liefdesromans en liefdesroman-omnibusse deur NB-Uitgewers sal waarskynlik toenemend onder die vyf liefdesroman-drukname geproduseer word, terwyl enkele liefdesromans steeds onder die druknaam Human & Rousseau uitgegee word. Binne die nuwe struktuur van NB-Uitgewers was

dit 'n sinvolle besluit om die produksie van liefdesromans hoofsaaklik binne een afdeling te groepeer.

Nèlleke de Jager was vanaf 1999 tot 2004 uitgewer van Jasmyn en verantwoordelik vir die bestuur van die liefdesroman-publikasielys. Die bogenoemde navorsing en uitbreiding van die liefdesroman-drukname was haar inisiatief. Intussen is sy in 2005 deur Etienne Bloemhof, nadat hy 'n draai by LAPA as uitgewer gemaak het, opgevolg.

4.3.1.9 Lux Verbi Bybelmedia

Die eertydse Suid-Afrikaanse Bybel Vereniging (SABV) is verbied om self boeke uit te gee en het slegs ingevoerde Bybels en Christelike lektuur uit die buiteland in Suid-Afrika versprei (Via Afrika, 2005h). In 1919 is die NG Kerk-Uitgewers gestig om plaaslik Christelike boeke en materiaal uit te gee vir gebruik en verspreiding in hoofsaaklik die Gereformeerde Kerkfamilie. Stelselmatig het dit tot 'n volwaardige uitgewery gegroei wat hoofsaaklik Bybels en Psalm- en Gesangbundels uitgegee het en later ook boeke vir Bybelstudie en Bybelse dagboeke (Van Rooyen, 1995:12).

In die eerste helfte van die twintigste eeu was daar nie afsetpunte vir Christelike boeke nie en word dit hoofsaaklik deur die kerke versprei. Recht Malan, destydse hoof van Nasionale Pers waarsku dat NG Kerk-Uitgewers se produk teen hom tel deurdat daar 'n algehele weerstand teen Christelike boeke in die mark bestaan: sekulêre boekwinkels wou nie hierdie publikasies aankoop en verkoop nie. Gevolglik het die NG Kerk-Uitgewers begin om in die vroeë 1960's 'n netwerk kleinhandelboekwinkels uitsluitlik vir Christelike boeke te open. (Van Rooyen, 1995:12; Via Afrika, 2005h)

In 1964 word Willem van Zijl besturende direkteur van NG Kerk-Uitgewers en in 1974 word dit 'n nutsmaatskappy, sonder winsoogmerk, apart van die tydskrifarm van die NG Kerk. Van Zijl koester die ideaal om 'n groter mark as net die Gereformeerde Kerke te bedien en uitgee-aktiwiteite tot voordeel van alle Christelike denominasies uit te brei. In 1981 stig hy die filiaal Lux Verbi (uit Latyn vertaal, beteken dit "Lig"

van of op die “Woord” – die Christelike Boodskap) met die doel om die mark te verbreed (Via Afrika, 2005h).

Die nuwe filiaal se naam het goue byval gevind en daar is besluit om die bestaande NG Kerk-Uitgewers se boekwinkels na Lux Verbi Christelike Boekwinkels te verander. Daardeur het die koperspubliek begin uitkring en kopers van verskillende gelowe en tale het die winkels begin ondersteun. Teen 1993 bestaan daar 33 landswye takke (Van Rooyen, 1995:12), dit het verminder tot die 14 takke van hierdie boekwinkels wat tans bestaan (Via Afrika, 2005h). Lux Verbi Kleinhandel bemark vandag ook hulle publikasies deur ’n direkte bemarkingsafdeling: katalogusse en brosjures word aan kopers wat nie naby boekwinkels woon nie versprei wat dan boeke deur die Bel-en-Bestel-afdeling koop. Lux Verbi Kleinhandel beskik oor ’n groot aantal verkoopsverteenwoordigers wat direk met gemeentes van alle kerkgenootskappe skakel en daar bestaan ook ’n Internet-boekwinkel (Via Afrika, 2005h). Lux Verbi Kleinhandel vorm tans deel van die Van Schaik Groep, as deel van Via Afrika se kleinhandel en verspreiding-afdeling (saam Van Schaik Boekhandel en Afribooks) (Via Afrika, 2005h).

Lux Verbi Bybelmedia is dus die nasaat van die oudste Suid-Afrikaanse uitgewery en kleinhandelaar wat eksklusief op produkte vir Christene fokus. Die groep het sedert 1996 aansienlik gegroei as gevolg van verskeie uitbreidings en herstrukturering. Die uitgewery-afdeling het sy produkreeks verbreed en gee tans onder ses drukname uit: Lux Verbi, Bybelkor, N.G. Kerk-Uitgewers, Protea, Hugenote en Waterkant. Hulle gee jaarliks 200 titels in 23 verskillende kategorieë uit, insluitend aktuele publikasies, algemeen-christelik, teologie, Bybelhulp, Bybels, gebed, kerkmusiek en sang, liturgiese en toerustingsmateriaal, troos en bemoediging, Bybelstudie, Bybelse dagboeke, geloofshulp, geskenkboeke, lewensvaardighede, naslaan- en opvoedkundige werke en inspirerende fiksie. Deur die toevoeging van Mema-Media, die elektroniese mediaproduksiehuis van Lux Verbi Bybelmedia, word ook elektroniese Christelike mediaprodukte soos video’s vervaardig. Die International Book Division tree as verspreider vir 26 Amerikaanse uitgewerye se produkte in Suid-Afrika op (Via Afrika, 2005i). In 1999 het Nasboek ’n belang van 50% in Lux Verbi Bybelmedia bekom (Naspers, 2000:12). Dit is dus nie langer ’n onafhanklike uitgewery nie en

vorm as selfstandige sake-eenheid deel van die boekuitgewerye binne Via Afrika (Via Afrika, 2005i).

Lux Verbi Bybelmedia dra tussen 1990 en 1999 standhoudend tot die produksie van inspirerende kortprosa fiksiepublikasies in Afrikaanse by (tydens 1997-1998 verhoog hulle ook hulle produksie in hierdie kategorie). In 2000 verskyn geen inspirerende fiksie deur hulle nie en sedert 2001 volg hulle CUM se voorbeeld (sien 4.4.5) deur hulle toe te spits op inspirerende romans en vertaalde romans (PDAF, 2006).

4.3.1.10 ContentLot.com / Content Solutions

ContentLot.com word in 2001 as elektroniese uitgewery en elektroniese diensverskaffer binne Nasboek begin. Volgens Anton Jankowitz (aangehaal in Maartens, 2001), voormalige bestuurder van ContentLot.com, het die maatskappy uit vier sake-eenhede bestaan: (i) ContentLot Conversions wat die oorskakeling van tekste in gedrukte-formaat na elektroniese mediums gehanteer het; (ii) Content Solutions Online wat gefokus het op opvoedkundige inhoud waarvoor hulle leesbundels en gebinde klasnotas vir spesifieke leerareas, afgestem op spesifieke kursusse, saamgestel het; (iii) die uitgewery-afdeling wat nuwe publikasies uitgegee het en ook die oorskakeling van bestaande publikasies in gedrukte-formaat na verskeie elektroniese formate (soos e-boeke en CD-ROM's) gehanteer het; en (iv) M-Web Library wat as ContentLot.com se elektroniese winkel gefunksioneer het en waar gebruikers elektroniese produkte kon koop – hetsy dit elektronies aflaai na die hardeskywe van hulle rekenaars of bestellings vir fisiese produkte (CD-ROM's of 'n gedrukte boek) kon plaas. Die ontstaan van ContentLot.com lei tot die eerste Afrikaanse fiksiepublikasies in elektroniese formaat. Daar verskyn nie minder nie as ses Afrikaanse fiksiepublikasies deur hierdie uitgewery in 2001 in 'n verskeidenheid formate (hierdie publikasies is in 3.4.3.6 as deel van die tegnologiese sub sisteem bespreek). Ná 2002 verskyn daar nie verdere elektroniese Afrikaanse fiksiepublikasies deur ContentLot.com nie omdat dit nie winsgewend was nie. Die uitgewery-afdeling (iii) het doodgeloop en die publikasies word nie langer bemark nie en is nie meer in die handel beskikbaar nie (Stoman, 2005).

In 2002 word die verskeie afdelings van ContentLot.com geherstruktoreer en by die Van Schaik-groep ingelyf (Van Wyk, 2002:13), wat uit die volgende sake-eenhede bestaan het: Van Schaik Aktief, wat die groep se bemarkingsaktiwiteite gerig op die tersiêre akademiese mark en op nasionale vlak sou hanteer; Van Schaik Boeke wat al die akademiese boekwinkels en die twee algemene boekwinkel ingesluit het; Van Schaik Content Solutions wat die funksie van (ii) hierbo oorgeneem het; Van Schaik Direk wat direkte verspreiding van akademiese publikasies aan akademiese instellings gelewer het; Van Schaik Elektronies wat die funksie van (i) en (iv) hierbo oorgeneem het; en Van Schaik Uitgewers wat die akademiese uitgewery Van Schaik insluit (*Van Schaik News*, 2002:4-5). Hierdie groepering het nie lank geduur voor dit deur verdere herstrukturering geraak is nie. Tans is Van Schaik Uitgewers en Van Schaik Boekhandel aparte sake-eenhede en onderskeidelik deel van die National Educational Groep en die Van Schaik Groep, albei onder Via Afrika (sien 4.3.1). Van Schaik Elektronies gee akademiese publikasies vir die tersiêre mark in elektroniese formaat uit. Elektroniese uitgee-aktiwiteite en elektroniese produkontwikkeling, veral opvoedkundige leermateriaal gerig op die sekondêre mark, insluitend M-Web Biblioteek, word deur Leerhulp Aanlyn hanteer (Stoman, 2005). Van Schaik Elektronies en Leerhulp Aanlyn vorm gesamentlik, as 'n aparte sake-eenheid, deel van die National Educational Groep, onder Via Afrika en staan sedert 2004 as Leerhulp Aanlyn bekend (Via Afrika, 2005j; Stoman, 2005). Tans fokus hulle slegs op die ontwikkeling van naslaanbronne en opvoedkundige inhoud vir die digitale biblioteek van M-Web (Stoman, 2005). ContentLot.com bestaan dus nie meer nie.

Van Schaik Content Solutions het verander na Content Solutions; dit was eers deel van die N-Direct Groep (die handel- en verspreidingsafdeling van Via Afrika waaronder ook die boekklub Leserskring en die e-handelaar Kalahari.net val), maar is in 2004 herstruktoreer om 'n volfiliaal van Naspers en deel van die International Colleges Group (wat ook deel is van Via Afrika) te wees. Die primêre aktiwiteit van Content Solutions is die verskaffing van druk-op-aanvraag dienste. Hierdie dienste sluit in: die produksie van akademiese kursusmateriaal en leesbundels wat voorgeskryf is vir studente; die reproduksie van titels wat uit druk is en wat voorgeskryf word; en die produksie van titels wat deur outeurs self-uitgegee word. Hulle primêre kliënte is tersiêre opleidingsinstansies, uitgewerye en outeurs wat self-uitgee (Content Solutions, 2005).

Wat die druk-op-aanvraag diens aan self-uitgewers betref, hanteer Content Solutions die digitale drukwerk van 'n manuskrip wat reeds redaksionele versorg en ontwerp is (hulle lewer nie laasgenoemde dienste nie) en hulle verkry ook 'n ISBN en strepieskode namens die outeur. Wat Afrikaanse fiksiepublikasies betref, het Content Solutions byvoorbeeld die produksie van Hans Pienaar se digbundel *Die taal van voëls* (2002) en Pienaar se dramateks *Ching Chong Che* (2004) wat self-uitgegee is, namens die outeur as kliënt hanteer (Content Solutions, 2005; Williams, 2005).

Content Solutions het ook 'n aantal Afrikaanse fiksietitels wat voorgeskryf is, maar uit druk is en dus nie in die handel beskikbaar is nie, op aanvraag gereproduseer. Wanneer van hierdie publikasies later deur die oorspronklike uitgewery herdruk of heruitgegee word, verval Content Solutions se ooreenkoms met die uitgewery om dit op aanvraag te druk. Dit was onder meer die geval met *Sewe dae by die Silbersteins* van Etienne Leroux en *Karolina Ferreira* van Lettie Viljoen wat eers uit druk was, voorgeskryf is deur Departemente Afrikaans aan tersiêre inrigtings en toe later deur NB-Uitgewers as deel van die Klassieke-reeks heruitgegee is. Vir uitgewerye hou hierdie diens die voordeel in dat uitdruk-titels met voorskryfpotensiaal semi-lewendig gehou kan word sonder om dit self te herdruk. Dit kan ook as interimmaatreël geld vir titels wat in oorweging is om heruitgegee te word (Content Solutions, 2005; Williams, 2005).

Titels wat uit druk is en deur Content Solutions gereproduseer word, kan gekoop word deur die bemarkingskomponent Books From Us. Clever Content is die nuutste toevoeging tot Content Solutions en fokus op die primêre en sekondêre opvoedkundige mark waarvoor hulle dieselfde druk-op-aanvraag dienste lewer. (Content Solutions, 2005; Williams, 2005).

4.3.2 African Sun Media

African Sun Media is in 2002 as elektroniese uitgewery gestig. Dit is 'n afdeling van die Universiteit van Stellenbosch en die primêre doel van die uitgewery is om publikasies uit te gee wat uit die akademiese aktiwiteite van die universiteit

voortspruit; sekondêr word ook publikasies van buite die universiteit uitgegee. Die fokus van hulle publikasielys val op beide akademiese en algemene titels. Akademiese, naslaan- en professionele titels en monografieë, navorsingsverslae en tesse, in alle vakgebiede, verskyn onder die druknaam Sun Press (elektroniese weergawes hiervan dra die druknaam Sun e-Press). Algemene titels word onder die druknaam Rapid Access Publishers (RAP) uitgegee (en die elektroniese weergawes hiervan verskyn onder die druknaam e-RAP). Die uitgewery behartig ook namens kliënte outeursregklaring (bekend as copyright-RAP) en verpak en reproduseer kursusmateriaal en uitdruk-titels vir akademiese gebruik (read-RAP). RAP voorsien ook uitgee-dienste (insluitend redaksionele versorging, reproduksie en lewering van publikasies) aan outeurs wat hulle eie publikasies self wil uitgee (African Sun Media, 2005).

Die meeste van die titels is elektroniese publikasies wat in verskillende elektroniese formate (PDF-formaat, CD-Rom's) beskikbaar is, maar dit kan ook volgens verbruikers se behoeftes en op aanvraag in gedrukte formaat beskikbaar gemaak word. Die publikasies word deur die uitgewery se eie elektroniese boekwinkel bemark waar kliënte dit direk met behulp van hulle kredietkaarte kan aankoop. Deur die moontlikheid van druk-op-aanvraag en ander elektroniese tegnologie speel die grootte van opplae 'n kleiner rol en gee African Sun Media nismarkpublikasies uit wat vir tradisionele uitgewerye nie lewensvatbaar sou wees nie (African Sun Media, 2005).

African Sun Media het reeds 'n aantal Afrikaanse fiksiepublikasies of publikasies oor die Afrikaanse letterkunde uitgegee. *Hennie Aucamp – 'n skrywer by sonsopkoms* (2004) is 'n huldigingsbundel ter viering van Aucamp se 70ste verjaarsdag waarin Lina Spies en Lucas Malan 'n sestiental essays, gedigte en geleentheidstukke byeenbring (dit is beskikbaar op CD-ROM, in PDF-formaat of as 'n gedrukte boek). Die volgende publikasies is slegs in gedrukte-formaat beskikbaar. *33 Uithoeke* (2003) is 'n versamelbundel van 33 mini-essays uit Etienne Britz se gelyknamige rubriek in *Die Burger*. *Erfeel* (saamgestel deur Irma du Plessis, 2004) is 'n versamelbundel waarin Koos du Plessis se twee digbundels *Om jou verlaas te groet* en *Skink nog 'n uur in my glas* saam met al sy lirieke asook 'n biografiese oorsig oor sy lewe, die ontstaansgeskiedenis van Du Plessis se bekende lirieke en kitaardrukke vir die lirieke op sy vier albums byeenbring is. *Life is beautiful – poetry and photographs by the*

young people of Stellenbosch (2004) en *Ek het 'n vis gesien* (2005) is bundels wat tot stand gekom het deur 'n skryfkompetisie vir studente (African Sun Media, 2005).

4.3.3 Perskor

Perskor kom in 1971 tot stand deur die samesmelting van Voortrekkerpers (gestig in 1937) en die Afrikaanse Pers Bpk. Laasgenoemde was die resultaat van die amalgamasie in 1962 van Dagbreekpers en die voormalige Afrikaanse Pers Boekhandel (APB – gestig in 1932). Reeds in die middel 1960's was daar sprake van die stryd tussen die uitgewerye in die noorde (hoofsaaklik APB) en die suide (Nasionale Pers). Bartho Smit is in daardie jare bestuurder van die algemene boekhandel by APB en het Chris Barnard aangestel as uitgewer van letterkundige publikasies. APB het begin om Sestigters te werf (Breyten Breytenbach se eerste publikasies, die digbundel *Die ysterkoei moet sweet* en die kortprosa-bundel *Katastrofes* (albei 1964), word byvoorbeeld deur APB uitgegee). Maar die assosiasie met die Sestigters raak gou vir APB 'n verleentheid toe 'n groep ouer akademici, van wie die APB se opvoedkundige-afdeling afhanklik was, dreig om hulle verbindings met die uitgewery te verbreek. 'n Aksentverskuiwing in APB se uitgeefilosofie het gevolg en hierdeur word APB as 'n moontlike sterk mededinger vir Nasionale Boekhandel in die 1960's uitgeskakel (Steyn, 1992d: 203, 205; Steyn & Scannell, 1992: 505).

Sedert die vroeë 1970's en gedurende die 1980's vestig Perskor hom as mediamaatskappy en gedugte noordelike teenstander vir Naspers as die hoofsaaklik suidelike mediamaatskappy. Deur die verloop van die uitgewerygeskiedenis van die 1990's word die stryd tussen die noorde en suide voltrek en bly Naspers oor as die enigste mediamaatskappy met kompeterende belange in die uitgee van (ook) Afrikaanse fiksietitels.

Teen 1987 verskyn daar nog talle literêre publikasies by Perskor, onder andere: *Môrester bo die Abbruzzi*, 'n vertaalde roman deur Uys Krige; *Portret van 'n keuse*, 'n roman deur P.G. Hendriks; *Viskoppe* en *'n Mens kan 'n masjien nie vertrou nie*, debuut-kortverhaalbundels deur Rudi Venter en Lochner de Kock onderskeidelik; die

dramateks *Die proponentjie* deur Pieter Fourie; asook die digbundels *Katarak* deur Wessel Pretorius, *Wit korbeel* van P.W. Buys en Wilhelm Jordaan se *Digterby* (Prinsloo, 1987:2). In 1988 stig Perskor die jeugboekklub Jeugkeur om fiksie en skoolgerigte naslaanwerke aan jong lesers in die ouderdomsgroep 10-16 jaar te lewer (*Die Transvaler*, 31.10.88:2). Die populêre mark word in die 1970's betree met veral spanningsverhale en later, tot aan die begin van die 1990's, word dit in reekse uitgegee en bemark; 'n voorbeeld hiervan is die reeks spanningsverhale in sakboek-formaat wat bekend gestaan het as *Saffier-treffers* en tot in 1991 verskyn het. Daar is boekklubs, soos byvoorbeeld Klub 707, vir die bemarking van hierdie populêre leesstof begin en dit is ook deur verspreiders van tydskrifte in supermarkte versprei. Tot 1991 produseer Perskor 'n mengsel van literêre en populêre publikasies, in 1992 en 1993 is die produksie verskraal en word slegs gekonsentreer op enkele literêre publikasies.

In 1994 word die publikasieprogram aan 'n beleidsverandering onderwerp waarvolgens die druknaam Perskor voortaan net op populêre fiksie sou fokus en hieruit het die gewilde liefdesromans of hygromans voortgevloei (Britz en Language aangehaal in *Beeld*, 24.02.98:10). Vlaeberg was die druknaam van die algemene uitgewery wat nie-fiksiepublikasies uitgegee het (die fiksie het onder die druknaam Perskor verskyn); Educum was die druknaam vir opvoedkundige publikasies; en Orion was gestig as druknaam vir inspirerende publikasies, maar het nie lank geduur nie (Perskor-katalogus, 1997; Struik, 2004). Perskor lewer sy belangrikste bydrae tot die produksieprofiel van Afrikaanse fiksiepublikasies van die 1990's deur die uitbouing van liefdesromans en vanaf 1994 tot 1999 word nuwe hygromans uitgegee as deel van 'n poging om "massamark" populêre prosa in Afrikaans te vestig. Perskor verkry 'n groot aandeel in die mark vir populêre liefdesromans en brei dit uit met die produkreeks *Cupid*, *Venus* en *Diana*, gegrond op die konsep van Mills & Boon, en die dikker historiese liefdesromans, familiesages en rillers, byvoorbeeld *Babette* deur Jeanette Ferreira, *Amulet* deur Elize Parker en *Adrenalien* deur Leon van Nierop (Vlaeberg, 1997:9).

Die transformasie van die onderwysstelsel in 1996/1997 (deur die voorgestelde nuwe uitkomsgebaseerde kurrikulum vir skole) het talle frustrasies en verliese vir opvoedkundige uitgewerye tot gevolg gehad – ook vir Perskor wat sy grootste

produksieaandeel in die opvoedkundige mark deur Educum gehad het. Onderwys-spesialiste is aangestel en daar is pogings aangewend om, na aanleiding van samesprekings met die onderwysdepartemente, die nuwe kurrikulum te “voorspel” en nuwe publikasies vroegtydig daarop te grond. Maar toe die lang verwagte kurrikulum uiteindelik beskikbaar was, het dit só erg verskil van verwagte leerprogramme dat die publikasies wat intussen geproduseer is nie aan die kurrikulumvereistes voldoen het nie. Boonop het aankope deur onderwysdepartemente skielik radikaal gekrimp (sien 3.3.4.1). Die resultaat was dat baie personeel afbetaal is, uitgewerye moes verskraal en herstruktureer om te kon oorleef en die totale uitgewerybedryf het ’n omwenteling beleef. Die totaal van aankope deur onderwysdepartemente van Educum-titels het gedaal vanaf R51,7 miljoen tot R18,7 miljoen. Die uitgewery-afdelings van Perskor se gesamentlike wins voor belasting het gedaal vanaf R18 miljoen in 1995/1996 tot R7 miljoen in 1996/1997 – die onderwyskrisis was hoofsaaklik die rede hiervoor en die grootste rede vir die daaropvolgende samesmelting (Educum, 1997:3-24). In September 1997 smelt Perskor (waarby ingereken die drukname Vlaeberg en Educum) met Kagiso Publishers saam (Language, 2002). Kagiso was ’n opvoedkundige uitgewery wat tot stand gekom het deur Kagiso Trust, ’n swart bemagtigingsgroep. Daarna verskyn publikasies in 1998 onder twee verskillende drukname, Perskor en Perskor-Kagiso.

Op 4 Junie 1998 word aangekondig dat Kagiso/Perskor in ’n omgekeerde oornamewisseling CTP se aandele sal oorneem, met die uiteinde dat Caxton, via CTP, Perskor sal beheer. (Caxton was die houermaatskappy wat 53% van CTP besit het en CTP het 75,6% aandele in Kagiso/Perskor gehou, Caxton het dus effektief 40% van Kagiso/Perskor beheer.) Met die oornamewisseling is Kagiso/Perskor gewaardeer teen R844 miljoen en CTP teen R2,6 miljard (*Volksblad*, 05.06.98:4). In September 1998 bekom die Caxton-groep Kagiso/Perskor en daardeur word laasgenoemde oorgeneem deur een van die grootse multinasionale opvoedkundige uitgewerye, Maskew Miller Longman (MML). Tot einde 1999 verskyn daar steeds Afrikaanse fiksiepublikasies (hoofsaaklik liefdesromans) onder die druknaam Perskor. In 2000 word MML se sake-eenheid Algemene / Volwasse / Professionele publikasies geherstruktureer tot die eenheid Hoër Onderwys / Algemeen / Professioneel en die laasgenoemde eenheid word in September 2001 ’n aparte maatskappy naamlik Pearson Education South Africa. Hierdeur het die fokus op Afrikaanse fiksie geheel en al verdwyn. Die

outeurskontrakte het verval en die outeursreg is gesedeer aan die outeurs van die publikasies of die trustees van hulle boedels. Daarna verskyn slegs herdrukke van enkele voorgeskrewe Afrikaanse fiksietitels (byvoorbeeld *Die keiser* van Bartho Smit), taalkundetitels gerig op die voorskryfmark (byvoorbeeld die *X-Kits vir Afrikaans*) en woordeboeke soos *Die handwoordeboek van die Afrikaanse taal* (HAT) en *Die kernwoordeboek* (Language, 2002). Die groot aantal Afrikaanse fiksietitels van die eertydse Perskor lê dus op die oomblik dormant by MML. Enkele van hierdie titels het onlangs herleef as heruitgawes deur Protea Boekhuis, byvoorbeeld die roman *Twee vir 'n stuiwer* van W.A. Hickey, die kortverhaalbundel *Van jagter tot wildliefhebber* van P.J. Schoeman en die twee digbundels *Suburbia* en *Die geel kafee* van André Letoit (Koos Kombuis).

4.3.4 HAUM / HAUM-Literêr

Die oorspronklike HAUM is op 1 Mei 1894 as 'n Kaapstadse tak van die Amsterdamse boekhandelaars Jacques Dusseau & Kie, op aandrang van die Hollandse kerke in Suid-Afrika en op inisiatief van mnr J.K. Huizinga begin, met die doel om “goede Hollandse lectuur tegen lage prijs in Zuid-Afrika te verspreiden”. Aanvanklik konsentreer die uitgewery op die uitgee van stigtelike lektuur deur skrywers soos N.J. Hofmeyr en Andrew Murray. Op 2 Mei 1897 word die firma opgeneem in die Hollandsch Afrikaansche Uitgevers Maatschappij wat in die daaropvolgende paar dekades 'n prominente rol speel in die verskaffing van opvoedkundige en ontspanningsleesstof aan die breër Suid-Afrikaanse bevolking. Gedurende die 1920's, toe HAUM nog betrokke was by die verspreiding van Nederlandse boeke, help dié uitgewery mee om die brug te slaan na wêreldliteratuur deur die uitgee van vertaalde werke van Europese en Amerikaanse oorsprong. Op 2 Januarie 1911 word HAUM die eiendom van mnr J.H. de Bussy van Amsterdam en gee hulle, tydig vir die Tweede Afrikaanse Taalbeweging, betekenisvolle Afrikaanse publikasies uit. Tussen 1905 en 1920 word werke van historiese belang vir die Afrikaanse letterkunde van onder andere J.F.E. Cilliers, J.H.H. de Waal, C. Louis Leipoldt en C.J. Langenhoven deur HAUM uitgegee. Gedurende die 1930's fasiliteer HAUM gedeeltelik 'n opbloeï in die Afrikaanse kortverhaalkuns deur publikasies van Jochem van Bruggen, Sangiro en Leon Maré uit te gee. HAUM begin hom ook in die 1930's op akademiese terrein

toespits deur onder meer naslaanwerke soos D.F. du Toit Malherbe se *Vakwoordeboek* (1932). HAUM se vroeë betrokkenheid by die Afrikaanse letterkunde word beklemtoon deur die feit dat die vyftigste bestaansjaar van die uitgewery met die gedenkpublikasie *'n Halfeeu van letterkunde uit Suid-Afrika* gevier is en dat daar selfs in die moeilike jare na die Tweede Wêreldoorlog 'n literatuurgeskiedenis soos Rob Antonissen se *Die Afrikaanse letterkunde van aanvang tot hede* (1956) verskyn het (HAUM, 1994:6-7).

Vanaf Maart 1956 word HAUM bedryf deur die Bolandse Kunshandelaars van Aat Kaptein, C. Struik en Liebenberg. In 1957 word die uitgewery oorgeneem deur die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika en boekwinkels word geopen in Kaapstad en Pretoria (HAUM, 1994:7).

In 1974 word die uitgewery omvorm deur 'n ooreenkoms tussen Johan de Jager en die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika en De Jager-HAUM word gestig. De Jager was sy tyd vooruit in sy ideale vir 'n nuwe Suid-Afrika en sy totale bevolking en verrig baanbrekerswerk deur vernuwende handboeke vir leerders en onderwysers uit alle taalgroepe uit te gee en stel ook pryse in vir skrywers van oorspronklike werk in alle literêre genres in al die inheemse tale. Hierdeur word 'n sterk aandeel in die skoolmark verkry en talle HAUM-publikasies word voorgeskryf. Sedert 1974 gee HAUM ook algemene publikasies uit onder die drukname *Juventus*, *Femina*, *Folio*, *Rostrum*, *Kital* en *Constantia*. HAUM-Opvoedkundig (later bekend as HAUM-Tersiêr) word in 1978 gestig met die doel om akademiese publikasies vir die tersiêre mark uit te gee. Piet Scholtz word in 1979 as bestuurder en, na die dood van De Jager in 1982, as hoofbestuurder aangestel (HAUM, 1994:8).

Terwyl HAUM van die begin af sterk op die opvoedkundige en akademiese sektore gefokus het, was daar ook deurgaans 'n behoefte om die Afrikaanse letterkunde te dien. In die 1960's verskyn fiksie deur skrywers soos Etienne Leroux, Adam Small, Abraham H. de Vries en Hennie Aucamp by HAUM. In Januarie 1984 word daar voortgebou op hierdie tradisie deur die stigting van 'n druknaam wat uitsluitlik op fiksie kon fokus, naamlik HAUM-Literêr. Die eerste bestuurder, Hettie Scholtz, en haar opvolger, Marietjie Coetzee, het gestreef na die uitgee van fiksie van gehalte vir alle ouderdomsgroepe. Jeugromans deur skrywers soos Elsabe Steenberg, Eleanor

Baker, Pieter Pieterse, Maretha Maartens en Fransi Phillips verskyn by HAUM-Literêr, waarvan talle op voorskryfyste beland het in 'n tyd toe voorgeskrewe boeke nog vir 'n lang periode voorgeskryf is (HAUM, 1994:12-13; Scholtz, 2002).

Dit was die produksie van laasgenoemde wat HAUM-Literêr 'n winsgewende sake-eenheid gemaak het en waardeur ook fiksie vir die volwasse mark uitgegee kon word. HAUM-Literêr maak 'n bydrae tot die produksie van byna elke produksiekategorie van Afrikaanse fiksie: digbundels (soos byvoorbeeld Henning Pieterse se *Alruin*, Johan de Lange se *Wordende naak* en P.J. Bosman se *Ryp geel kring*); romans (soos Jan van Tonder se *Die kind* en *Is Sagie* en Jeanne Goosen se *Ons is nie almal so nie*); kortverhaalbundels (byvoorbeeld *Die ding in die vuur* van Riana Scheepers en P.H. Roodt se *Die geel geluid van die son*); en dramatekste (soos Reza de Wet se *Vrystaat-trilogie* en *Trits* en Jeanne Goosen se *Drie eenakters*). Daar verskyn ook akademiese en literatuurwetenskaplike publikasies by HAUM-Literêr, onder andere die standaard naslaanwerk *Literêre terme & teorieë* van Cloete *et al*, die *HAUM-Literêr gidsreeks by die Afrikaanse letterkunde* en die jaaroorstreeks van SENSAL, *SA Literature/Literatuur*.

Hettie Scholtz (2002) verduidelik dat sy dikwels bereid was om eksperimentele werk deur debutante uit te gee en dat dit dan later daartoe gelei het dat dieselfde skrywer 'n publikasie geskryf het wat voorgeskryf is. 'n Voorbeeld is Fransi Phillips se *Sewe-en-sewentig stories oor 'n clown* en *Die wilde kind* – laasgenoemde is voorgeskryf en het kontantvloei gegeneer. Die lenige organisasiestruktuur van HAUM-Literêr was ook 'n voordeel volgens Scholtz (2002); sy noem byvoorbeeld dat skrywers dikwels na hulle gekom het omdat hulle manuskripte al vir té lank by ander uitgewerye vir oorweging gesloer het. Hoewel die sake-aktiwiteit van HAUM los gestaan het van die kerklike aktiwiteit van die Hervormde Kerk, het die verwantskap tog 'n indirekte negatiewe invloed gehad. Artikel 3 van die Kerkwet van die Hervormde Kerk het bepaal dat swart mense nie in die gemeentes toegelaat is nie. Die insluiting van die bepaalde artikel het jaarliks voor die sinode gedien en telkens is dit behou. As gevolg van hierdie aspek het sommige Afrikaanse skrywers op grond van hulle morele oortuigings nie kans gesien om by HAUM-Literêr uit te gee nie en dikwels was (geslaagde) oortuigingswerk deur Scholtz nodig (Scholtz, 2002). 'n Ander belangrike konteks vir HAUM-Literêr is die feit dat hulle nie, soos uitgewerye wat aan

mediamaatskappye behoort, oor hulle eie tydskrifte en koerante (waarin resensies van hulle publikasies kon verskyn) beskik het nie. Scholtz (aangehaal in Steyn, 1992h: 395) verklaar, met verwysing na die verskyning van resensies en aankondigings in *Die Burger en Beeld*, dat HAUM-Literêr se boeke wel “die blootstelling in die media [kry] wat hulle verdien”. Agterna beskou wil dit tog lyk asof Scholtz reken dat ’n onafhanklike uitgewery (soos HAUM-Literêr en later ook Queillierie wat sy as eenvrou-uitgewery begin het) nie in dieselfde mate deel is van die reklame-masjien waartoe uitgewerye binne mediamaatskappye toegang het nie (Scholtz, 2002).

HAUM-Literêr se grootse bydrae tot standhoudende produksie van Afrikaanse fiksie was tussen 1984 en 1992; in 1993 en 1994 gee hulle slegs enkele publikasies uit. Maar in die 1980’s, met die stryd tussen die noorde en suide nog sterk aan die woed, was HAUM-Literêr ’n gedugte teenstander vir Naspers se suidelike uitgewerye. Teen 1990 skryf Kannemeyer (aangehaal in Steyn, 1992i:442) byvoorbeeld dat “jonger skrywers toenemend van hulle werk by die noordelike HAUM-Literêr publiseer, onder andere skrywers wat voorheen by die suidelike uitgewers betrokke was”.

Met HAUM se eeufeesvieringe in 1994, word die uitgewery gekoop deur Kagiso Trust, FirstCorp en senior bestuurslede Steve (S.F.) du Toit, Piet (P.S) Scholtz en Willem (W.J.) Hamilton as aandeelhouers van ’n polities neutrale konsortium. Daarna staan dit bekend as Kagiso Uitgewers. Kagiso Trust was ’n stap in die rigting van swart bemagtiging. Mnr Eric Molobi, uitvoerende direkteur van Kagiso Trust en daarna voorsitter van die direksie van Kagiso Uitgewers, het die beskikbaarheid van gelyke onderwys aan alle inwoners van die land as die grootste uitdagings vir die nuwe Suid-Afrika beskou, en met HAUM se sterk stand as opvoedkundige uitgewery, dít as rede vir die aankoop van die uitgewery aangevoer (HAUM, 1994:5; 6-13). In 1994 verskyn slegs twee nuwe Afrikaanse fiksiepublikasies onder die druknaam Kagiso-Literêr, daarna ’n enkele heruitgawe in 1995 en 1996 onderskeidelik onder die druknaam Kagiso. Kagiso Uitgewers het nie lank geduur nie en hulle het geen ideaal gehad om die produksie van Afrikaanse fiksie in stand te hou nie. Kagiso is later deur Maskew Miller Longman (MML) oorgeneem (sien 4.3.3) waar HAUM-Literêr se publikasielys nou dormant lê aangesien MML nie Afrikaanse fiksie uitgee nie. En só het nog ’n belangrike produsent van Afrikaanse fiksie in die 1990’s tot ’n einde gekom. Enkele van HAUM-Literêr se publikasies het onlangs herleef as heruitgawes

deur Protea Boekhuis (byvoorbeeld die drama *Ek, Anna van Wyk* van Pieter Fourie en die roman *Susanna die geliefde* van Margaret Bakkes) en deur Human & Rousseau (byvoorbeeld die roman *Suidpunt-jazz* van André Letoit).

4.3.5 JUTA / Jutalit

Jan Carl Juta en sy vrou Louise, die suster van Karl Marx, verruil Nederland vir Suid-Afrika in 1853 en begin 'n "Boek- en Papierhandel"-onderneming in Kaapstad. Vir die volgende 30 jaar floreer die onderneming. Reeds in 1854 gee JUTA sy eerste Nederlandse publikasie uit, *Geschiedenis der Fransche Protestantsche Vlugtelingen, van de Herroeping van het Edict van Nantes, tot op onzen tijd* uit Frans vertaal deur A.N.E. Changuion. Daarna gee hy 'n verskeidenheid skoolboeke, geskiedenisboeke en godsdienstige boeke uit; later spits hy hom toe op opvoedkundige publikasies. Met die invoering van Afrikaans as voertaal in skole moes Juta Nederlandse skoolboeke ter waarde van ongeveer £ 10 000 verpulp, maar dadelik begin hy om Afrikaanse skoolboeke uit te gee. Reeds vóór 1900 verskyn daar Afrikaanse fiksiepublikasies by JUTA, onder andere: *Klaas Gezwint en zijn Paert; and other Songs and Rijmpjes of South Africa in English and Cape Dutch* (1884) en Melt Brink se *Grappige Stories en ander versies in Kaaps-Hollands* (1893). Ook van die eerste novelles tydens die Tweede Afrikaanse Taalbeweging, onder andere *Twee susters* en *Twee broers* deur Chris Everard, verskyn by JUTA. (Nienaber, 1943:58-59; Van Rooyen, 2005:340-341).

Na Jan Carl Juta se jonger seun in 1883 onverwags sterf, verswak Juta se gesondheid en verlaat hy Suid-Afrika in 1884 vir mediese behandeling in Engeland. Voor sy vertrek stel hy twee bestuurders, J. Kuypers en T. Duncan, aan wat ná Juta se dood in 1886 die onderneming vir die volgende 25 jaar sou bestuur (Van Rooyen, 2005: 340-341). Tussen 1867-1919 staan die uitgewery bekend as J.C. JUTA & Co. en in 1919 word dit verander in 'n beperkte maatskappy as JUTA & Kie. Bpk (Nienaber, 1943: 58-59). Juta se ouer seun, Henry Juta, en laasgenoemde se vrou voer 'n spandabelrige sosiale lewe wat, saam met die resessie wat op die Anglo-Boereoorlog gevolg het, die onderneming tot op die rand van bankrotenskap voer. In 1909 neem Duncan se neef, Tom Duncan oor as besturende direkteur en in die daaropvolgende agt jaar lei hy die

onderneming weer na finansiële stabiliteit. In 1947 word Tom Duncan deur sy seun Douglas Duncan opgevolg en in 1983 neem laasgenoemde se neef, James Duncan, die leisels oor. In 2000 word James Duncan deur 'n bestuurder buite die Duncan-familie opgevolg (Van Rooyen, 2005: 340-341).

Aan die einde van 1988 word Jutalit in Kaapstad, met 'n uitgewerskantoor in Pretoria, gestig as 'n druknaam van JUTA. Dié druknaam sou fokus op die produksie van fiksie en akademiese literatuurwetenskaplike publikasies. Chris Pelsor (voorheen van Perskor) word as hoofbestuurder aangestel. Die verskyning van die twee vlagskip-publikasies word reeds teen 1988 as “'n skaarsste in die literêre wêreld” deur Slabber (1988:28) beskryf. Dit was *Donker weerlig: literêre opstelle oor die werk van André P. Brink* saamgestel deur Jan Senekal en 'n digbundel deur Marié Blomerus, *Seisoene van terreur*. In 1989 verskyn slegs twee akademiese publikasies; in 1990 vermeerder produksie tot sewe, waaronder twee jeugpublikasies, drie literatuurwetenskaplike publikasies en ook twee digbundels deur Joan Hambidge. Maar in 1991 verskyn slegs drie titels (twee jeugboeke en een bloemlesing eenbedrywe gerig op die skoolmark) en 1992 word die produksie gestaak ná die verskyning van die essaybundel *Granaat: 50 eietydse essays* saamgestel deur Tom Gouws en P.H. Roodt (PDAF, 2006). Die druknaam Jutalit het dus vir slegs vyf jaar bestaan en nie 'n beduidende invloed op die produksie van Afrikaanse fiksie uitgeoefen nie, 'n bydrae is wel gemaak tot die korpus Afrikaanse literatuurwetenskaplike publikasies.

JUTA is die oudste Suid-Afrikaanse uitgewery en word steeds grotendeels onafhanklik en as familiesaak besit. Vandag bestaan JUTA uit vier afdelings: Juta Gariëp wat op skoolboeke fokus (die resultaat van 'n samesmelting tussen JUTA se skoolboek-afdeling en Ernst Klett Verlag / die Klette-Gruppe – Duitsland se grootste opvoedkundige uitgewery); Juta Academic wat tersiêre handboeke uitgee (waarskynlik die grootste plaaslike tersiêre uitgewery, UCT Press is 'n druknaam hiervan); Juta Law wat op regstekste fokus (wat een van die leidende Suid-Afrikaanse uitgewerye van regs-, belasting- en rekeningkunde titels in gedrukte en digitale / elektroniese formaat is, Jutastat vorm deel hiervan); en Double Story wat as algemene uitgewery publikasies (fiksie en nie-fiksie) vir die algemene mark produseer. In 2003 het die JUTA-groep 587 nuwe titels uitgegee. JUTA is ook betrokke in die boekhandel en beskik oor 17 takke van Juta Boekwinkels. Dié boekwinkels fokus

hoofsaaklik op die akademiese mark, maar hou ook in 'n beperkte mate algemene boeke aan (Van Rooyen, 2005:307, 340-341). JUTA gee tans geen Afrikaanse fiksietitels uit nie.

4.3.6 Random House Suid-Afrika (Umuzi) / Penguin Suid-Afrika

'n Interessante tendens het aan die einde van die periode van hierdie ondersoek plaasgevind toe gevestigde multinasionale uitgewerye (deel van reuse internasionale mediakonglomerate), wat voorheen uitsluitlik Engelse publikasies plaaslik uitgee het, toegetree het tot die produsentelandskap van ook Afrikaanse fiksie. 'n Voorbeeld hiervan is die multinasionale uitgewery Penguin (deel van die internasionale Pearson-groep), wat reeds lank in Suid-Afrika gevestig is, se toetrede tot die produksie van Afrikaanse fiksie met Dalene Matthee se laaste roman *Die uitgespoeldes* wat postuum verskyn in 2005 (PDAF, 2006). Na die groot sukses van Matthee se roman, sal Penguin Suid-Afrika waarskynlik hierop voortbou deur ook ander Afrikaanse fiksiepublikasies in die toekoms uit te gee. Nog 'n voorbeeld is die stigting van 'n nuwe plaaslike druknaam deur Random House (deel van die internasionale mediakonglomeraat Bertelsmann) wat ook reeds lank in Suid-Afrika Engelse fiksie en nie-fiksie uitgee. Na die vertrek van Annari van der Merwe by Kwela Boeke (NB-Uitgewers) aan die einde van 2004 is sy opgeraap deur Stephen Johnson, bestuurder van Random House Suid-Afrika, om die nuwe plaaslike druknaam Umuzi te begin wat op die produksie van inheemse fiksie fokus. Tydens die bekendstelling van die druknaam en die eerste ses publikasies in Maart 2006, wat 'n spoggeleentheid vir die uitstalling van plaaslike inheemse fiksie was, het die internasionale bestuur van Random House hulle verbind tot die ontwikkeling van plaaslike fiksieproduksie en met groot opwinding oor Umuzi die woord gevoer. Onder die eerste ses publikasies was ook Antjie Krog se jongste digbundel *Verweerskrif* (wat gelyktydig in ook Engels verskyn het as *Body Bereft*). André P. Brink het ter viering van die stigting van Umuzi, in opdrag, spesiaal 'n novelle geskryf wat ook gelyktydig in beide Afrikaans en Engels verskyn het as *Die blou deur / The blue door*. Die volgende ses titels op Umuzi se publikasielys word tydens die internasionale Cape Town Book Fair bekendgestel. Met 'n uiters ervare en bekwame uitgewer soos Van der Merwe aan die stuur, sal Umuzi waarskynlik van krag tot krag gaan en sal daar ook verdere Afrikaanse fiksietitels onder dié druknaam verskyn.

4.4 Onafhanklike uitgewerye wat grotendeels op “populêre” fiksie fokus

Die primêre verskil tussen onafhanklike uitgewerye en konglomeraatuitgewerye of uitgewerye wat deel van groter groepe vorm, is dat onafhanklike uitgewerye onafhanklik besit en bestuur word. Nog ’n verskil tussen hierdie twee oorhoofse soorte uitgewerye (konglomerate en onafhanklikes) is die verskillende besigheidsmodelle wat deur elk toegepas word: onafhanklike uitgewerye word oor die algemeen volgens die meer tradisionele besigheidsmodel (as ’n soort tuisnywerheidsbedryf) bedryf, terwyl konglomerate ’n korporatiewe besigheidsmodel volg wat in ’n groter mate gebaseer is op kommersiële beginsels (sien ook 4.3 oor die verskillende besigheidsmodelle). Laasgenoemde onderskeid is egter nie só eenvoudig nie omdat suksesvolle onafhanklike uitgewerye met tyd groei en dan ’n meer korporatiewe aard aanneem – sonder om noodwendig deel van ’n mediamaatenskap te word. Die onafhanklike uitgewery is meer persoonlik ingestel. Uitgewers gee meer persoonlike aandag aan redaksionele werk (binne konglomeraatuitgewerye word die fisiese redaksionele werk aan ’n manuskrip dikwels deur vryskutredigeerders of inhuise redigeerders gehanteer omdat uitgewers se aandag tussen meer titels verdeel word en toegespits is op die projekbestuur van die uitgeeproses). Uitgewers volg dikwels ’n meer persoonlike inslag by die hantering van en verhouding met outeurs. Die bestuur van die onafhanklike uitgewery is nouer en meer direk betrokke by die redaksionele afdeling. Die oorhoofse koste en bedryfskoste van die onafhanklike uitgewery, soos byvoorbeeld die huur van kantore en die salarisse van personeel, is laer. In wese is die struktuur van die onafhanklike uitgewery lossier en meer plooibaar wat só uitgewery meer en vinniger aanpasbaar by veranderde markomstandighede maak. ’n Onafhanklike uitgewery is egter ook finansiële meer kwesbaar wat die impak van transformasieverskuiwings buite die uitgewery betref (vergelyk Owen, 1996b:27-33; Cohen, 1996:41-47).

Volgens Barnsley (1996:34-40) is die belangrikste onderskeidingsfaktore tussen konglomeraatuitgewerye en onafhanklike uitgewerye, skaal en fokus. Die konglomeraatuitgewery is per definisie saamgestel uit heterogene elemente en daardeur boet dit in aan ’n spesifieke fokus. Onafhanklike uitgewerye is hoogs individualisties en beskik in ’n groter mate oor ’n individualistiese identiteit wat die redaksionele beleid en styl van die uitgewery uniek maak en onder meer sekere

outeurs lok. Die kleiner skaal van 'n onafhanklike uitgewery maak dit meer gefokus met die gevolg dat groter spesialisasie in die uitgee van spesifieke produksiekategorieë moontlik is. Die besigheidsmodel van konglomeraatuitgewerye, wat volgens Paten (1996:22) problematies is vir die uitgee van spesifieke fiksiepublikasies, laat minder spesialisasie in die groter geheel van die uitgewery toe (spesialisasie onder verskillende drukname kom wel voor, maar produksie is, in die groter geheel, meer divers). Hierdie problematiek laat ruimte vir en skep 'n behoefte aan onafhanklike uitgewerye in die produsentelandskap.

Die ekonomie van skaal is 'n belangrike voordeel vir die redaksionele funksie van 'n onafhanklike uitgewery: die kleiner, persoonliker en meer gefokusde redaksionele afdeling in 'n onafhanklike uitgewery is ook voordelig vir die uitgee van fiksie. Maar daar bestaan ook nadele vir 'n onafhanklike uitgewery wat grotendeels met die buiteredaksionele funksies verband hou. Wat finansiële hulpbronne betref, kan die onafhanklike uitgewery nie staatmaak op kapitaal uit ander dele van die onderneming nie en verliese kan ook nie deur die winste van ander afdelings gebalanseer word nie. Die bemarkings- én verkoopsafdelings van onafhanklike uitgewerye is kleiner en minder sterk as dié van konglomeraatuitgewerye. Onafhanklike uitgewerye beskik ook nie in dieselfde mate oor die netwerk- en promosiekanale waartoe konglomeraatuitgewerye (wat deel is van mediamaatskappye wat hulle eie koerante en tydskrifte besit) toegang het nie. In sommige gevalle is die persoonlike en meer individuele ingesteldheid van 'n kleiner span verkoopsverteenvoerders 'n voordeel vir onafhanklike uitgewerye; in ander gevalle beskik onafhanklike uitgewerye nie oor hierdie funksie nie en moet bemarking en verkope uitgekontraakteer word. In laasgenoemde geval gaan iets van 'n persoonlike inslag juis verlore omdat onafhanklike verkoopsagente geen persoonlike verbintenis met die spesifieke uitgewery se titels het nie. Die toenemende kommersialisering van die boekhandelsbedryf vererger hierdie problematiek (sien ook 3.4.2.4).

Hoewel die individualiteit en uniekheid van onafhanklike uitgewerye direk terug herlei kan word na die redaksionele beleid van hierdie uitgewerye is die sukses, standhoudendheid, lewensvatbaarheid en toekomstige groei van hierdie uitgewerye dikwels direk verbind met die geslaagdheid van die wyse waarop buiteredaksionele funksies gehanteer word. Hierdie aspek word duidelik geïllustreer in ook die

produsentelandskap van Afrikaanse fiksie. Die groter onafhanklike uitgewerye beskik oor gevestigde strukture vir die bemarking, verspreiding en aflewering van hulle publikasies. Enkele voorbeelde: LAPA beskik oor hulle eie posbestellingsdiens, gevestigde boekklubs en bedryf ook direkte e-handel deur hulle webwerf (sien 4.4.1); Jacklin Enterprises is 'n leier op die gebied van direkte bemarking (sien 4.4.2); en Protea Boekhuis beskik oor 'n reeks van hulle eie boekwinkels (sien 4.5.1). Vir die kleiner onafhanklike uitgewerye (sien 4.6 en 4.7), wat nie oor hulle eie buite-redaksionele strukture beskik nie, bly die funksies van bemarking, verspreiding en aflewering 'n uitdaging (sien ook 3.2.3).

Onderskeidingsfaktore soos skaal, winsoogmerk, fokus op soorte publikasies, kultureel-gedreweheid teenoor kommersieel-gedreweheid, vraag-gedreweheid teenoor aanbod-gedreweheid en spesifieke politieke en ideologiese fokusse speel 'n rol in die onderskeid van 'n uitgewery as onafhanklik en tussen verskillende soorte onafhanklike uitgewerye. Op grond van hierdie onderskeidingsfaktore word daar in hierdie afdeling en die afdelings wat volg tussen soorte onafhanklike uitgewerye onderskei. Vervolgens word daar in hierdie afdeling aandag geskenk aan die profiele van groter onafhanklike uitgewerye wat kommersieel bedryf word, wat fokus op die produksie van grotendeels “populêre” fiksie en wat vraag-gedrewe is.

4.4.1 J.P. van der Walt & Seun / LAPA

Johannes Petrus (J.P.) van der Walt begin in 1941 die boekklub-uitgewery Springbok-biblioteek onder die vaandel van Unie-Boekhandel. Laasgenoemde was die resultaat van die oorname van Die Suid-Afrikaanse Boekwinkel na die likwidasië daarvan in 1938 (Nienaber, 1943: 75). In dié beginjare word sterk gefokus op publikasies met literêre gehalte, deur outeurs soos onder andere Kootjie van den Heever, J.R.L. van Bruggen, Elise Muller, S. Ignatius Mocke en T.C. Pienaar. In 1941 stel die uitgewery die eerste literêre prys waaraan 'n geldwaarde gekoppel is in. Dit word toegeken aan Elise Muller vir *Ek, 'n Samaritaanse vrou*. Tot met die aanvang van die Tweede Wêreldoorlog gee Van der Walt elke maand 'n boekklub-boek uit en bemark dit deur die boek-'n-maand-klub. 'n Tekort aan papier tydens die oorlog het die gevolg dat die

publikasie-aktiwiteit voorlopig opgeskort word (Van Rensburg, 1996:14; LAPA, 2000).

Teen 1946 is papier weer beskikbaar en Springbok-biblioteek sit sy boekklub-publikasies voort as 'n aparte maatskappy onder die naam Keurbiblioteek. In hierdie tyd is daar veral 'n aanvraag na leesstof vir ontspanning en die ligte roman se gewildheid neem toe. In 1956 word Eike-Boekklub gestig om te help voorsien in die groeiende aanvraag na ontspanningslektuur. In dieselfde jaar begin die maatskappy ook om algemene publikasies (nie-fiksie) buiten die publikasies van die boek-'n-maand-klubs uit te gee (LAPA, 2000).

In 1958 word J.P. van der Walt se seun, Dawid Hermanus (Manie) van der Walt, deel van die uitgewery en sedert 1961 staan die maatskappy as J.P. van der Walt & Seun bekend. Die twee bestaande boekklubs (Eike-Boekklub en Keurbiblioteek) word filiale van die maatskappy. In 1972 word Treffer-Boekklub gestig. Kinderkeur ontstaan as 'n boekklub vir kinder- en jeugpublikasies in 1979 en word later weer by die algemene uitgewery (J.P. van der Walt & Seun) ingelyf. Romankeur word in 1980 gestig. Hierdie boekklubs bemark publikasies aan uitsluitlik lede van die klubs deur 'n posbestellingsdiens en lede staan onder die verpligting om 'n boek uit die maandelikse aanbod te koop. Uitgewery Bezuidenhout (voorheen 'n onafhanklike uitgewery) word in 1983 by die maatskappy ingelyf. In hierdie jaar begin die uitgewery met sy gewilde resepte- en vrouereekse, ook binne die formaat van 'n boekklub publikasie-program, aanvanklik Erina-Boekklub en later Vroueflair. President-Boekklub, wat in 1960 deur die skrywer Mark Preston begin is, word in 1985 by J.P. van der Walt & Seun ingelyf (LAPA, 2000).

In 1983 word Winkel-oor-die-pos in die lewe groep wat lede daarvan in staat sou stel om boeke teen 'n laer ledeprys te koop sonder die verpligting om 'n boek per maand aan te koop (LAPA, 2000). Lede ontvang kwartaalliks (en tans maandeliks) die *Bestelpret*-nuusbriewe waaruit hulle bestellings plaas. Buiten die uitgewery se eie publikasies word daar ook video's, CD's, ander gebruiksartikels en ook uitgesoekte publikasies deur ander uitgewerye in hierdie nuusbriewe bemark (*Bestelpret*-katalogusse, 2005). Die uitgewery beskik oor hulle eie pakhuis en behartig self die verspreiding van hulle publikasies deur 'n gevestigde direktebemarkingsstruktuur, via

nuusbriewe, e-handel en 'n gesofistikeerde bestellingsdiens wat vanuit die uitgewery bedryf word (sien 3.2.3.2(b)). Hulle publikasies is ook in die algemene handel beskikbaar.

In Oktober 1996 word J.P. van der Walt deur die Afrikaanse Taal- en Kultuurvereniging (ATKV) gekoop. Vanaf April 2000 staan die uitgewery as LAPA bekend, 'n akroniem vir “Lees Afrikaans Praat Afrikaans”. Die fokus van LAPA Uitgewers is om gehalte leesstof teen bekostigbare pryse te voorsien aan alle lede van gesinne wat Afrikaans gebruik. LAPA is 'n onafhanklike en winsgedrewe sake-eenheid en word nie finansieel deur die ATKV geborg nie. Die sosiale doelwitte is nou verbind aan dié van die ATKV, naamlik die uitbouing van die Afrikaanse taal en kultuur. Die wins wat LAPA verdien, word direk deur die ATKV teruggeploeg ter bevordering van hierdie doelwit (LAPA, 2000).

LAPA gee as algemene uitgewery beide fiksie en nie-fiksie in hoofsaaklik Afrikaans uit. Nie-fiksiepublikasies sluit in: resepteboeke; talle ander nutsboeke vir veral vroue; en geskiedkundige boeke oor onder andere die Anglo-Boereoorlog. Daar is ook Engelse algemene publikasies, enkele titels in Afrikatale en akademiese handboeke deur hierdie uitgewery uitgegee. Wat Afrikaanse fiksie betref, word gemiddeld sestig boekklub-boeke per jaar (waarvan die oorgrote meerderheid liefdesromans); ander “populêre prosa”, soos byvoorbeeld speurromans buite boekklubverband; en kinder- en jeugboeke uitgegee. Ná die aanstelling van Miemie du Plessis as uitgewer van kinder- en jeugboeke in 2000, het LAPA se produksieaandeel in Afrikaanse kinder- en jeugboeke aansienlik uitgebrei (Snyman & Venter, 2004:125-129). J.P. van der Walt het in die vroeë 1990's enkele “literêre” publikasies uitgegee; en met die aanstelling van Etienne Bloemhof (voorheen van Queilleries en daarna fiksieredakteur by Human & Rousseau) as uitgewer van fiksie buite die boekklubs in 2003, is die fokus op literêre fiksie verskerp. Bloemhof is intussen aan die einde van 2004 weer terug na NB-Uitgewers en Dineke Volschenk (voorheen van HAUM-Literêr) is as uitgewer van fiksie in sy plek aangestel. Anders as die geval met kinder- en jeugboeke, het LAPA tot nou toe nog nie werklik 'n vastrapplek wat hulle produksieaandeel van “literêre” fiksie betref, gekry nie, maar na verwagting sal hulle aandeel in hierdie produksiekategorie wel in die toekoms uitbrei.

Daar verskyn in elk van die vyf boekklubs wat tans deel van LAPA vorm 'n liefdesroman per maand, wat by die fokus of oorhoofse tema van die betrokke klub inpas. Die klubs geld dus as 'n soort handelsmerk waarvolgens lesers sekere subgenres van liefdesprosa te wagte kan wees. President-Boekklub gee tradisionele liefdesverhale uit waarin die milieu dikwels 'n plattelandse agtergrond is. 'n Eike-Boekklub-liefdesroman neig na die eksotiese en die wêreld van beeldskone heldinne. Keurbiblioteek gee liefdesromans met meer humor en opwinding in die verhaal-gebeure uit. 'n Treffer-Boekklub-liefdesroman bevat gewoonlik baie hartstog, passie en spanning en is dikwels spannende liefdesromans. Romankeur gee uitsluitlik heruitgawes van gewilde liefdesverhale wat reeds tien of meer jare gelede verskyn het uit. Sommige van die liefdesromans word ook as heruitgawes in grootdruk-formaat uitgegee (LAPA, 2000). In 2003 is begin om moderner liefdesromans, wat op 'n nuwe geslag lesers van liefdesromans gerig is, onder die druknaam Fleur uit te gee (Jordaan, 2004). In 2005 is die produksie van liefdesromans verder uitgebrei deur die stigting van die druknaam Romanza en het daar 28 liefdesromans onder dié druknaam verskyn. Die Romanza-liefdesromans word van die ander boekklubromans onderskei deurdat dit in sagteband en in 'n kleiner fisiese formaat geproduseer word. Binne die Romanza-druknaam word vier produklyne onderskei wat fokus op onderskeidelik nuwe romanse, historiese romanse, romantiese komedie en moderne romanse. Die uitbreiding sedert 2003 was 'n verdere poging deur LAPA om hul reeds gevestigde posisie in die produksiekategorie van liefdesromans verder te verstewig en hul kompeterende posisie teenoor NB-Uitgewers se liefdesroman-produksie te behou (sien 6.3.2). Die liefdesromans is lank deur Elmien Jordaan uitgegee, in 2004 is sy opgevolg deur Cecilia Britz (voorheen die uitgewer van liefdesromans by Perskor).

4.4.2 Jacklin Enterprises

Ná die likwidasië van Daan Retief / Kennis Onbeperk (sien 4.4.3) in 1997 het Mike (M.A.C.) Jacklin, voormalige hoofbestuurder, aangehou om liefdesromans in grootdruk-formaat uit te gee. In 1998 stig hy die maatskappy Jacklin Enterprises waardeur hierdie uitgee-aktiwiteite voortgesit word. Jacklin Enterprises is 'n direkte-bemarkingsonderneming wat spesialiseer in publikasies vir opleiding en onderrig waarop lesers inteken en wat deur 'n posbestellingsdiens bemark word. Hulle tree ook

op as verspreiders vir internasionale tydskrif- en boekuitgewerye, onder meer die *BBC Music Magazine* en *BBC Wildlife Magazine*; asook die Disney Book Club en Barbie & Friends Book Club waardeur prentboeke vir kinders bemark en versprei word. Die maatskappy beskik oor 'n gevorderde elektroniese stelsel waardeur bestellings verwerk word, vanaf die punt waar bestellings in die oproepsentrum ontvang word, totdat dit in die pakhuis uitgevoer en na die kliënt versend word (Jacklin Enterprises, 2005).

As deel van die boekuitgewery-afdeling se fokus word koproduksies van kinderboeke in Engels en Afrikaans uitgegee en uitgesoekte kinderboeke word ook in isiZulu, isiXhosa en Setswana vertaal. Gesondheidsboeke oor medisinale tuiskure word as deel van die nie-fiksiepublikasielys uitgegee. Wat fiksie vir die volwasse mark betref, beskik Jacklin Enterprises oor 'n lisensie om Mills & Boon liefdesromans in Afrikaans te vertaal en uit te gee. Daleen Malan (2003c), hoofuitgewer, verduidelik dat daar twee produklyne bestaan vir die uitgee van liefdesromans: (i) vertaalde liefdesromans word as deel van die Mills & Boon in Afrikaans-reeks in grootdruk-formaat uitgegee; en (ii) inheemse liefdesromans deur gewilde Afrikaanse liefdesromanskrywers, wat voorheen deur ander uitgewerye uitgegee is, word as heruitgawes in grootdruk-formaat uitgegee. Jacklin Enterprises het 'n kontrak met NB-Uitgewers om van hulle liefdesromans in grootdruk-formaat uit te gee (LAPA gee self sommige van hul liefdesromans in grootdruk-formaat uit). Daar word dus nie op nuwe oorspronklike liefdesromans gefokus nie en alle liefdesromans verskyn uitsluitlik in grootdruk-formaat.

Johannes Richter (2004), assistent-redakteur, meld dat die hoeveelheid gewilde inheemse liefdesromans wat as heruitgawes in grootdruk-formaat uitgegee kan word, aan die verminder is (hierdie feit word ook deur Retief, 2005 en Malan, 2005b beaam). Aanvanklik is vier inheemse liefdesromans per maand in grootdruk-formaat uitgegee; intussen is dit afgeskaal tot ongeveer een per maand (Malan, 2005b en PDAF, 2006). Van die vertaalde Mills & Boon in Afrikaans-liefdesromans word gemiddeld vyf per maand uitgegee (Malan, 2005b en PDAF, 2006). Alhoewel Jacklin Enterprises ook ander populêre romans (enkele riller- / spannings- / speurromans) uitgegee het, was die oorgrote meerderheid liefdesromans. Hulle het slegs enkele liefdesroman-omnibusse en kortverhaalbundels met liefdesverhale geproduseer en

slegs vier nuut geskepte inheemse liefdesromans het as eerste uitgawes verskyn (PDAF, 2006).

Die liefdesromans word direk aan openbare biblioteke verkoop en is nie in die algemene handel beskikbaar nie (Malan, 2003c). Die Mills & Boon in Afrikaans-liefdesromans word in oplaes van 500 eksemplare uitgegee (Malan, 2005b). 75% (375 eksemplare) van dié oplaes word deur die provinsiale biblioteekdiens van die Wes-Kaap gekoop omdat daar 'n groot aanvraag daarna onder bruin lesers bestaan. Sommige van die biblioteke se lede is nuutgeletterdes wat die groter puntgrootte gemakliker lees (De Raubaix, 2002; Malan, 2005b). In 2004 het Jacklin Enterprises die Mills & Boon Boekklub begin wat drie Mills & Boon in Afrikaans-liefdesromans (een elk in die produklyne moderne romanse, strelende romanse en mediese romanse) per maand uitgee en dit direk aan intekenare van die klub deur middel van die *Hartsgedagtes*-nuusbrieff versprei (Jacklin Enterprises, 2005, Malan, 2005b). Die klub is uiters suksesvol en het intussen reeds 3 000 lede gewerf. Al die ander liefdesromans verskyn uitsluitlik in hardeband, maar die drie romans wat per maand deur die klub versprei word, word herverpak in sagteband (in oplaes van 1 000 eksemplare) om daardeur die prys vir klublede laer te maak (Malan, 2005b).

Wat die produksie van liefdesromans betref, moet die verskyning van Jacklin Enterprises in die produsentelandskap in 1998 teen die agtergrond van verskuiwings in die uitgeweryprofiel van hierdie produksiekategorie beskou word. Die produksie van Afrikaanse fiksie deur die uitgewery Makro Boeke en Benedic Boeke het in 1996 grotendeels tot 'n stilstand gekom (sien 4.4.4) en in 1997 verdwyn ook Daan Retief / Kennis Onbperk (sien 4.4.3). Laasgenoemde uitgewerye was standhoudende produsente van liefdesromans in spesifiek grootdruk-formaat en ná die sluiting daarvan het daar 'n gaping in die biblioteekmark vir liefdesromans ontstaan (die biblioteekmark was ook kleiner as gevolg van dalende aankope deur openbare biblioteke – sien 3.3.5.2). Dié gaping is vinnig en doeltreffend deur Jacklin Enterprises gevul: in die kort periode van 1998 tot 2005 gee hulle 720 publikasies (grotendeels romantiese fiksie (702 titels) en enkele speur- of spanningsromans) in grootdruk-formaat uit, waarvan 325 vertaalde Mills & Boon-liefdesromans (PDAF, 2006). Die produksie van vertaalde liefdesromans staan uit as 'n nuwe produksietendens in hierdie produksiekategorie sedert die laat 1990's. Jacklin

Enterprises het daarin geslaag om 'n markleier in die produksie van Afrikaanse liefdesromans in grootdruk-formaat te word (die enigste ander uitgewery wat ook hiervan uitgee is LAPA, maar in 'n veel kleiner hoeveelheid – sien 4.4.1). Jacklin Enterprises se produksieaandeel word verder bespreek in 6.3.3.

4.4.3 Daan Retief / Kennis Onbeperk

Die uitgewery Daan Retief ontstaan in die 1970's toe Daan (D.J.) Retief en sy vrou, Rachelle, begin het om kinderboeke uit te gee en dit deur middel van 'n kinderboekklub direk te versprei. Hierdie kinderboeke het egter 'n reputasie gehad dat dit van swak gehalte was (beide die inhoud en die fisiese kwaliteit) en biblioteke wou dit nie aankoop nie. In 1981 stel Daan Retief vir dr. H.J.M. (“Vollie”) Retief, 'n voormalige bibliotekaris, dosent in biblioteekkunde en 'n kenner van kinderboeke, as uitgewer aan en sy kry die opdrag om 'n ondersoek te loods na die probleme en persepsies wat bestaan oor Daan Retief se kinderboeke. Na aanleiding van haar bevindinge volg 'n omwenteling in die uitgewery se kinderboeke en verbeter die gehalte aansienlik (Retief, 2005a). Gedurende die 1980's groei die uitgewery tot een van die belangrikste en 'n gerespekteerde produsent van inheemse en vertaalde kinderboeke in Afrikaans, Engels en nege Afrikatale, asook opvoedkundige publikasies vir kinders (sien Snyman & Venter, 2004:124-132 vir die produksiebydrae wat hierdie uitgewery tot Afrikaanse kinder- en jeugprosa gelewer het).

Rondom 1980 begin die uitgewery om ook fiksie vir die volwasse mark uit te gee, met 'n sterk fokus op liefdesromans (deur bekende skrywers in hierdie produksiekategorie soos Elsa Spence, Tryna du Toit, Niki van Schalkwyk, Wille Martin, Ena Murray en Susan Kruger) en in 'n mindere mate inspirerende fiksiepublikasies en humoristiese fiksiepublikasies. In 'n artikel in die bedryfstydskrif *The Bookseller* ontdek dr. Retief dat die Britse uitgewery Ulverscroft (sedert 1964 en tot vandag toe die wêreldleier in die produksie van 'n wye verskeidenheid publikasies in grootdruk-formaat – sien Ulverscroft, 2005) boeke in grootdruk-formaat uitgee wat tot op daardie stadium nie in Afrikaans in Suid-Afrika (in die spesifieke formaat) beskikbaar was nie. Johan Nel van Makro Boeke (sien 4.4.4) het wel reeds Afrikaanse boeke in grootdruk-formaat uitgegee, maar die fisiese formaat van die boeke was groter as normaal en dr. Retief

het geglo dit is nie heeltemal geskik vir bejaardes nie (omdat hulle juis min stoorplek in aftreeoorde het). In 1981 loods Daan Retief 'n nuwe formaat grootdrukboek in Afrikaans wat op bejaardes wie se sig afneem, gemik is (Retief, 2005a). Die bekendstelling daarvan is gekoppel aan die viering van 1982 as die Internasionale Jaar van die Bejaarde (Daan Retief, 1981). Oorspronklike liefdesromans wat in gewone-formaat deur Daan Retief uitgegee is, is heruitgegee in ook grootdruk-formaat en die uitgewery het kontrakte met Tafelberg en Human & Rousseau gesluit om van laasgenoemde uitgewerye se liefdesromans in grootdruk-formaat uit te gee. Later het die uitgewery opgehou om liefdesromans in gewone-formaat uit te gee en slegs op grootdruk-formaat gekonsentreer. Die grootdrukboeke is aan biblioteke en in die algemene handel verkoop en nie deur 'n boekklub-verspreidingstelsel versprei nie (Retief, 2005a).

Daan Retief was die eienaar en voorsitter van die direksie. Die uitgewery is lank deur Lourens van Niekerk bestuur. Van Niekerk is later weg om op die Effektebeurs te gaan werk en is opgevolg deur Mike (M.A.C.) Jacklin as hoofbestuurder (Jacklin was voorheen werksaam by Legio opvoedkundige speelgoed vir kinders). Jacklin het ook aandele in die uitgewery besit en het later besturende direkteur geword (Retief, 2005a en Retief 2005b). Later neem Retief en Jacklin 'n besluit om met HAUM te amalgameer en daarna verskyn publikasies onder die druknaam HAUM-Daan Retief (*Die Burger*, 17.05.88:12). So ver vasgestel kon word, is HAUM-Daan Retief in 1979 as 'n private maatskappy geregistreer (NALN-dokumentasie, 3083/99/1012). Hierdie vennootskap duur tot 1994 (HAUM is in daardie jaar deur Kagiso oorgeneem – sien 4.3.4).

In 1992 word 'n ooreenkoms aangegaan met Time Warner Publishing ('n filiaal van die Amerikaanse multinasionale mediakonglomeraat Time Life) en word die uitgewery Kennis Onbeperk / Knowledge Unlimited opgerig. Time Warner het 51% aandele besit en Jacklin die oorblywende 49%. Die nuwe uitgewery is in Midrand gesetel en hulle het voortgegaan om oorspronklike en vertaalde kinderboeke en fiksiepublikasies vir die volwasse mark in grootdruk-formaat uit te gee (Retief, 2005b). Die uitgewery het ook begin om as verspreidingsagent vir Time Warner en ander internasionale uitgewerye se produkte (grotendeels deelpublikasies wat as tydskrifte verskyn het) in Suid-Afrika op te tree (Coetzee, 1997a:17; 1997b:16). Daan

Retief is op 56 jarige ouderdom oorlede en Jacklin het die Retief-familie se aandele uitgekoop (Retief, 2005b). Na Retief se dood is 'n kontrak verkry om Walt Disney-kinderboeke as koproduksies in Afrikaanse en Engelse Suid-Afrikaanse uitgawes uit te gee. Fiksiepublikasies (spesifiek liefdesromans en riller- / spannings- / speurromans) in grootdruk-formaat het tot nou toe 'n belangrike uitgee-aktiwiteit gebly (sien 4.4.2 oor Jacklin Enterprises).

In 1997 het Time Life begin om wêreldwyd sy bedrywighede af te skaal en bestuurders in Brittanje, Duitsland, Australië en Hongarye afgedank; hulle was van plan om dieselfde met Kennis Onbeperk en Mike Jacklin in Suid-Afrika te doen. In Junie 1997 is ingestem op 'n medebestuursooreenkoms en Jacklin is drie maande grasia gegee om 'n nuwe belegger te vind wat Time Warner se aandele kon oorneem. Maar op 9 Junie 1997 is 'n likwidasiebevel uitgereik nadat Kennis Onbeperk nie in staat was om 'n rentevryelening van R5 miljoen, wat vir die oprigting van die uitgewery deur Time Warner voorgeskiet is, terug te betaal nie. Kennis Onbeperk is daarna verdeel waarvolgens Times Warner voortaan hulle eie produkte in Suid-Afrika sou versprei en van die ander verspreidingsagentskappe deur Jacklin se nuwe onderneming, Jacklin Enterprises, oorgeneem is (Coetzee, 1997a:17; 1997b:16).

4.4.4 Makro Boeke / Benedic Boeke

Johan Nel begin sy loopbaan in die uitgewerybedryf in 1963 as algemene uitgewer by Nasionale Boekhandel. Daarna word hy die bemarkingsbestuurder van Tafelberg in die vroeë 1970's waar hy onder leiding van J.D. Pretorius waardevolle kennis oor boekbemarking in die algemene boekhandel verwerf (Nel, 1987:68-70). Na aanleiding van 'n idee van die destydse direkteur van die Kaaplandse Biblioteekdiens, mnr Morris, begin Nel om die eerste Afrikaanse boeke in grootdruk-formaat in 1967 by Nasionale Boekhandel uit te gee (Nel, 2006). Hierdie produksie is deur Nel by Tafelberg voortgesit, maar ná sy vertrek gestaak. Daarna verhuis Nel na Pretoria en stig hy sy eie uitgewery. Aanvanklik gee hy die tydskrif *Op Safari* uit wat gerig was op buitelewe-entoesiaste en in 'n sin 'n voorloper was van die hedendaagse tydskrif *Weg*. In 1972 word Makro Boeke as 'n private maatskappy geregistreer (NALN-

dokumentasie, 666/2001/26) en later begin Nel om ook boeke in grootdruk-formaat onder dié druknaam uit te gee (Nel, 1993; Nel, 1998:13; Nel, 2006).

Makro Boeke het spesifiek gefokus op heruitgawes van gewilde romans in grootdruk-formaat wat reeds voorheen in gewone-formaat by ander uitgewerye verskyn het. Daar verskyn reeds tussen 1974 en 1979 enkele titels onder die druknaam Makro Boeke: liefdesromans en geskiedenisboeke van kulturele en politieke belang, soos byvoorbeeld *Stormvoël van die noorde: Stephanus Schoeman in Transvaal* (Makro Boeke, 1978) en *Tielman Roos: sy rol in die Suid-Afrikaanse politiek, 1907-1935* (Makro Boeke, 1979). Die produksie van romans in grootdruk-formaat, veral liefdesromans en in 'n mindere mate ook riller- / spannings- / speurromans (veral vertaalde romans deur Heinz Günther Konsalik), neem sedert 1982 toe. Die kompetisie in hierdie produksiekategorie tussen Makro Boeke en Daan Retief (sien 4.4.3) het in hierdie periode sterk toegeneem (Nel, 2006). Tussen 1990 en 1996 verskyn 'n aansienlike 553 van hierdie titels, tussen 60 en 100 per jaar en almal heruitgawes in grootdruk-formaat (PDAF, 2006). Tussen 1992 en 1995 gee Makro boeke ook 'n klein aantal heruitgawes van gewilde “literêre” romans (van onder andere Dalene Matthee, Elsa Joubert en F.A Venter) uit; en tussen 1994 en 1996 verskyn ook 'n paar heruitgawes van gewilde “literêre” kortverhaalbundels (deur A.J.J. van Niekerk en Abraham de Vries), almal in grootdruk-formaat (PDAF, 2006; Nel, 2006). Hierdie meer “literêre” publikasies (onderskeibaar van die groot aantal liefdesromans) vorm deel van Makro Boeke se Connoisseurreeks wat op die omslae beskryf is as publikasies “in groot, gerieflik leesbare druk uitgegee as deel van Makro Boeke se Connoisseurreeks vir die fynproewer” (PDAF, 2006). Hoewel dit die enigste “literêre” publikasies was wat in grootdruk-formaat in die periode 1990-2005 verskyn het, was dit maar 'n geringe bydrae tot die produksie van Afrikaanse fiksie.

Makro Boeke se publikasies in grootdruk-formaat is spesifiek aan openbare biblioteke verkoop en nie in die algemene handel nie (Malan, 2003c; Nel, 2006) – hulle het as 't ware vór die biblioteekmark uitgegee (Nel, 1998:13). Gedurende die 1970's en 1980's was die aankoopbegrotings van openbare biblioteke baie ruim en 'n aansienlike gedeelte daarvan is aan Afrikaanse boeke bestee. Nel (2006) dui aan dat Makro Boeke in hierdie periode ongeveer die hele oplaag (gemiddeld 1 000 eksemplare) van 'n liefdesroman in grootdruk-formaat aan die openbare biblioteekdienste kon verkoop.

Volgens Nel (2006) het Makro Boeke 'n goeie samewerkingsverhouding met die openbare biblioteekdienste gehad en gereeld met verteenwoordigers van biblioteke gekonsulteer oor die liefdesromans waarvoor 'n aanvraag onder biblioteeklede bestaan het. Die ondergang van Makro Boeke, rondom 1997 / 1998, staan in direkte verband met die groot besnoeiing van die aankoopbegrotings van die openbare biblioteekdienste en die transformasieverskuiwings in die biblioteeksisteem (Nel, 1998:13; sien ook 3.3.5.2). Nel (2006) noem dat die verskuiwings in die biblioteeksisteem reeds teen die begin van die 1990's 'n negatiewe impak op die biblioteekmark vir grootdrukromans gehad het en dat dit sy tol teen 1996 / 1997 geëis het toe bestellings gekrimp het tot ongeveer slegs 80 eksemplare van 'n liefdesroman in grootdruk-formaat. Ten spyte van die besnoeiings in biblioteekbestellings kon Makro hul produksie in die eerste helfte van die 1990's voorsit deur aansienlike besparing in produksiekoste. Hulle het vanaf die laat 1980's oor gevorderde sagteware (vir die tyd) beskik vir die grafiese ontwerp van grootdruk-uitgawes en kon daardeur hulle boeke self set (Nel, 2006). Later het hulle ook self die druk- en bindfases van die uitgee-proses (vergelyk 3.2.2.3 en 3.4.3.3) gehanteer deur middel van 'n soort druk-op-aanvraag druktegnologie. Hierdie tegnologie het hulle in staat gestel om die eenheidskoste van klein oplae lewensvatbaar te maak binne die beperkinge van 'n prysgrens (ongeveer R30 per boek) waartoe die biblioteke bereid was (Nel, 2006). Nel (2006) noem dat die uitgee-aktiwiteite van die onderneming grotendeels gefinansier is deur die inkomste uit die maak van gedramatiseerde dokumentêre programme vir die destydse SAUK. Parallel met die insinking in die biblioteekmark, het ook die kontrakte vir hierdie programme deur die SAUK in die vroeë 1990's opgedroog en daarna was die skrif aan die muur. Die produksie van Afrikaanse fiksiepublikasies in grootdruk-formaat deur hierdie uitgewery is aan die einde van 1996 gestaak, terwyl daarna nog twee nie-fiksiepublikasies in onderskeidelik 1997 en 1998 onder die druknaam Makro Boeke verskyn het.

In 1988 word Benedic Boeke as 'n algemene uitgewery gestig met die doel om ook oorspronklike (nuwe) titels (fiksie en nie-fiksie), in gewone-formaat, onder dié druknaam uit te gee. Volgens Nel (2006) was die stigting van Benedic Boeke van die begin af bedoel as 'n poging om inkomste uit ook ander oorde as die biblioteekmark te genereer. Ander as die titels van Makro Boeke, is Benedic Boeke se produkte aan die algemene boekhandel bemark en deur middel van 'n posbestellingsdiens (Nel,

2006). Wat produksie van fiksiepublikasies betref, het Benedic Boeke gefokus op veral liefdesromans, enkele riller- / spannings- / speurromans, enkele humoristiese kortverhaalbundels en 'n onbeduidende aantal “literêre” fiksiepublikasies: een kortverhaalbundel, een dramateks en een digbundel (PDAF, 2006). Nie-fiksiepublikasies deur Benedic Boeke het titels ingesluit soos byvoorbeeld Kobus Neethling se boeke oor kreatiwiteit en die eerste weerdagboek van Peet Pienaar (Malan, 2003d). Die laaste nie-fiksiepublikasie onder hierdie druknaam het in 2000 verskyn. Tussen 1990 en 1996 verskyn 66 nuwe Afrikaanse fiksietitels onder dié druknaam en daarna volg nog twee titels in onderskeidelik 1997 en 1999 (PDAF, 2006). As gevolg van die radikale impak van transformasieverskuiwings (veral in die biblioteeksub sisteem) op die uitgesisteem was daar geen wyse om die uitgee-aktiwiteit van Benedic Boeke en Makro Boeke voort te sit nie en is die onderneming formeel in 1998 gesluit.

4.4.5 Christelike Uitgewersmaatskappy (CUM)

Die Christelike Uitgewersmaatskappy (CUM) is reeds in 1939 deur Freddie Crous gestig. In 1989 word dit deur Chris Johnsen, besturende direkteur van Christian Art, oorgeneem. Dit is 'n uitgewery van uitsluitlik Christelike publikasies wat in sy missie “daaraan toegewy [is] om God te verheerlik en Jesus Christus te dien deur kreatiewe ontwikkeling, publikasie, verspreiding en kleinhandelbemarking van Christelike lektuur, Bybels en Skrifgefundeerde produkte” (*Die Kerkbode*, 1998:10). Hierdie is dus 'n onafhanklike uitgewery, winsgedrewe en met 'n fokus op 'n spesifieke produksiekategorie (Christelike publikasies) na aanleiding van hulle missie en sosiale doelstellings.

Behalwe Bybels, dagboeke en dagstukkies, gee CUM reeds vóór 1990 en daarna Christelike publikasies uit waarvan sommige as fiksie (inspirerende prosa met die doel om lesers te besiel) gekategoriseer kan word. Dit sluit veral kortprosa soos bundels met inspirerende kortverhale, essays en rubrieke deur skrywers soos byvoorbeeld Maretha Maartens in. Hoewel daar reeds van vroeg in die 1990's ook skeppende inspirerende romans of Bybelromans verskyn, word daar stelselmatig al hoe meer op laasgenoemde gefokus en sedert 1996 verskyn daar al hoe meer daarvan, en vanaf 1999 word in die publikasieprogram van fiksiepublikasies hoofsaaklik

dáárop gefokus. Hierdie romans berus dikwels op die gefiksionaliseerde aanbieding van Bybelse verhale waarin Bybelse karakters sentraal staan, soos byvoorbeeld *Elia: man van God – die aangrypende verhaal van ’n lojale profeet wat ondubbelsinnig aan God se kant gestaan het*; en romans waarin liefdeselemente en Bybelse gebeure vermeng word, soos *Engel op die drumpel: ’n jong vrou se stryd met die bande van bloed* deur Helene de Kock. (PDAF, 2006). Sedert 1999 gee CUM ook toenemend soortgelyke romans uit wat in Afrikaans vertaal is. In die inhoud van hierdie romans word gesteun op die vermenging van verskillende verhaalelemente, soos spanningselemente (dikwels gefokus op die stryd tussen goed en kwaad), liefdeselemente (liefdesverhale van Bybelse vroue) en toekomsfiksie (dikwels gebeure rondom die eindtyd). Enkele voorbeelde hiervan is *Apollion: die voortgesette drama van ’n mensdom gedoem tot vernietiging* en *Nicolae: die opkoms van die Antichris* deur Tim LaHaye en Jerry B. Jenkins; en LaHaye se *Die oorblyfsel: op die vooraand van Armageddon* (PDAF, 2006).

Bogenoemde verskuiwing word tot ’n mate aangekondig in ’n artikel in *Die Kerkbode* (1996:10) waarin melding gemaak word van nuwe produkontwikkeling. Daar word gemeld dat die publikasielys in vergelyking met die Amerikaanse mark uitgebrei kan word en dat nuwe temas nagevors en aangebied moet word. Dit is ’n moontlike verklaring vir die verhoogde produksie van veral vertaalde (Amerikaanse) romans. Deur hierdie stap is CUM se produksieaandeel aansienlik verhoog (sien 6.7.3).

CUM beskik oor hulle eie boekwinkelketting, CUM Boeke Christenfamilieboekwinkel, waarin hulle produkte bemark word. Daar bestaan 25 takke van dié boekwinkels wat regoor die land in groot winkelsentrums versprei is (CUM Boeke, 2004).

4.5 Onafhanklike uitgewerye wat grotendeels op “literêre” fiksie fokus

In hierdie afdeling word profiele van uitgewerye onder die loep geneem wat, soos die uitgewerye in 4.4, beskryf kan word as groter onafhanklike uitgewerye wat kommersieel bedryf word. Die verskil met die uitgewerye in die vorige afdeling is dat hierdie uitgewerye fokus op die produksie van grotendeels “literêre fiksie” wat aanbod-gedrewe en kultuur-gedrewe is.

4.5.1 Protea Boekhuis

Gedurende die 1990's word Nicol Stassen bekend as boekhandelaar. Sy boekhandelonderneming, Protea Boekwinkel (gestig in 1992), brei oor 'n kort periode vinnig uit met twee takke in Pretoria en later ook takke in Potchefstroom, Stellenbosch, Witbank en Nelspruit (Protea Boekhuis, 2005). In 1997 begin Stassen om enkele publikasies onder die druknaam Protea Boekhuis uit te gee, hoofsaaklik titels op die terrein van geskiedenis en van 'n historiese belang (Van Zyl, 2003:15). In 1998 vermeerder dit tot vyf publikasies en teen 1999 tot nege waar die klem steeds op geskiedenis val, maar daar verskyn ook twee Afrikaanse fiksiepublikasies, weliswaar met 'n geskiedkundige verwantskap. Dit was die bloemlesing *Boer en Brit: Afrikaanse en Nederlandse tekste uit en om die Anglo-Boereoorlog* saamgestel deur Ena Jansen en Wilfred Jonckheere en die historiese roman *Die verhaal van Johanna Brandt: roman* deur Bep du Toit (PDAF, 2006).

In 2000 volg nog twee Afrikaanse fiksiepublikasies: die vertaling van Pascal Quignard se *Elke oggend van die wêreld* deur Johann Rossouw en 'n bloemlesing met gedigte *Nuwe verset* byeengebring deur Daniel Hugo, Leon Rousseau en Phil du Plessis. Aan die begin van 2001 meld Stassen (2001) dat daar reeds 50 titels op Protea Boekhuis se fondslus is en dat dit in 2001 met 35 nuwe titels uitgebrei sal word. In 2001 tree Protea Boekhuis met mening tot die Afrikaanse fiksiemark toe met drie romans, vyf digbundels en een dramateks. In 2002 word 22 Afrikaanse fiksiepublikasies uitgegee, waarvan 14 digbundels, en in 2003 verskyn 19 Afrikaanse fiksietitels by hierdie uitgewery. Aan die einde van 2005 staan daar ongeveer 200 titels op die publikasielys (Protea Boekhuis titellys, 2005). In 2004 verskyn twee publikasies onder twee addisionele drukname by Protea Boekhuis: *Gebroke sinne*, Stef Bos se bundel met gedigte en lirieke, onder die druknaam Suikerbos en Deirdre Hickman se Engelse versameling rugby verse, *Rugby Rhymes*, onder die druknaam The Hatfield Press.

Protea Boekhuis het dus daarin geslaag om in 'n besondere kort tyd homself as algemene uitgewery te vestig en 'n aansienlike bydrae tot Afrikaanse fiksieproduksie te maak (in die besonder tot Afrikaanse poësie). Hierdie uitgewery het sedert 2001 'n toevlugsoord vir veral Afrikaanse digters geword omdat die ander Afrikaanse

uitgewerye hulle poësieproduksie ingekort het (sien 6.11.2). Daar verskyn ook Afrikaanse en Engelse publikasies in 'n wye verskeidenheid ander produksiekategorieë soos ekonomie, filosofie, genealogie, geskiedenis, biografieë, politiek, regte, sielkunde, teologie, natuurwetenskappe, fotografie, kuns, literatuurstudie, taalkunde, musiek, kuns en self-help boeke (Protea Boekhuis, 2005).

Met betrekking tot die uitgee van Afrikaanse fiksiepublikasies gaan dit vir Stassen (2001) daaroor om 'n bydrae te maak tot die Afrikaanse letterkunde deur publikasies uit te gee waarsonder die letterkunde armer sou gewees het. In Stassen (2001) se uitgeefilosofie fokus hy daarop om manuskripte met meriete keurig uit te gee op so 'n wyse dat die eindprodukte getuig van professionele versorging deur 'n professionele uitgewery. Wat Afrikaanse fiksietitels betref, lê Stassen veral klem op die letterkundige waarde van 'n manuskrip (Stassen aangehaal in Nieuwoudt, 2002b:9). Die feit dat Protea oor sy eie boekwinkels beskik, wat strategies in Afrikaanse sentra oor die land versprei is, hou 'n bemarkingsvoordeel vir die uitgewery se eie publikasies in. Publikasies van Protea Boekhuis is ook in ander groot boekwinkels in Pretoria, Johannesburg, Bloemfontein, Kaapstad, Port Elizabeth en Oos Londen beskikbaar (Stassen, 2001). Protea Boekwinkels is bekend vir die wye spektrum fiksie-, nie-fiksie- en akademiese publikasies wat hulle aanhou; ongeveer 60% van die fiksievoorraad is Afrikaanse boeke, 25% Engelse publikasies en die oorblywende 15% boeke in ander tale met veral 'n goeie verteenwoordiging van publikasies in Frans (Nieuwoudt, 2002b:9). Later is begin om ook uitgesoekte publikasies van Protea Boekhuis te versprei deur die boekklub Leserskring, LAPA se posbesteltingsdiens en die elektroniese boekhandelaars Kalahari.net en African Sun Media se SUN-e-SHOP (sien 3.4.3.8).

Die letterkundige en skrywer Jeanette Ferreira is in 2000 as hoofredakteur aangestel. Intussen is Ferreira in 2004 opgevolg deur Martjie Bosman.

4.6 Onafhanklike eenman-uitgewerye wat op nismarkfiksie fokus

Die uitgewerye waarvan profiele in hierdie afdeling bespreek word, is kleiner uitgewerye wat onafhanklik deur een persoon of enkele individue besit en bestuur word. Die ooreenstemmende kenmerk van hierdie uitgewerye is dat hulle nismarkfiksie uitgee en sterk aanbod-gedrewe is. Die kleiner skaal van die besigheidsmodel waarvolgens hierdie uitgewerye bedryf word, maak dit vir hulle moontlik om op nismarkpublikasies te fokus waarvan die mark, en gevolglik die opplae, klein is. Hierdie uitgewerye is ook dikwels sterk kultuur-gedrewe (in die sin dat hulle poog om 'n kulturele bydrae te maak deur die publikasies wat hulle uitgee). Op grond van onderskeidingsfaktore soos winsoogmerk, kapitaaluitleg en betrokkenheid van outeurs, kan daar verder kleiner groeperings binne hierdie produsentekategorie onderskei word (sien 4.2).

Die groter skaal van gevestigde groot uitgewerye (beide konglomeraatuitgewerye en groter onafhanklike uitgewerye) maak die uitgee van nismarkpublikasies deur laasgenoemde soort uitgewerye nie lewensvatbaar nie en daardeur word ruimte vir die bestaan van hierdie kleinskaalse onafhanklike uitgewerye geskep. Transformasie-verskuiwings, soos toenemende konglomeraatvorming en rasionalisering, in ook die produsentelandskap van Afrikaanse fiksie gedurende die 1990's en 2000's het aanleiding gegee tot 'n groter behoefte aan kleiner onafhanklike uitgewerye. Die stigting van sodanige uitgewerye staan uit as een van die tendense in die produsentelandskap van Afrikaanse fiksie gedurende hierdie periode: al die uitgewerye wat in hierdie afdeling bespreek word, het hulle ontstaan in hierdie periode gehad.

4.6.1 Bent

Bent, wat beteken “'n plek om te publiseer”, word as onafhanklike eenman-uitgewery in 1996 deur Johann de Jager gestig. Aanvanklik is daar van skrywers verwag om 'n kapitale uitleg tot die produksiekoste van hulle publikasies by te dra vir die eerste opplaa; die opbrengste op die eerste opplaa finansier die verdere opplae. Publikasies verskyn in eerste opplae van so klein as 50 eksemplare, wat daarna opgevolg word deur

oplae wat gedruk word na aanleiding van die aanvraag daarna (De Jager, 2000). Later is oplaes van tussen gemiddeld 200 en 300 eksemplare uitgegee (De Jager, 2006b).

Bent spits hom veral op die produksie van poësie en kortprosa toe. Tussen 1996 en 2005 gee Bent 21 publikasies uit, waaronder 12 enkeldigbundels, vyf saamgestelde poësiebundels wat tot stand kom na aanleiding van skryfkompetisies of skryfwerkswinkels, 'n kortverhaalbundel wat ook as resultaat van 'n skryfwerkswinkel uitgegee is, een dramapublikasie en twee gedenkpublikasies: 'n bloemlesing gedigte by die vyftigjarige bestaansherdenking van Hoërskool F.H. Odendaal met gedigte deur oud-leerlinge en die nie-fiksie Eeufeesgedenkboek van die Suid-Afrikaanse Vroue Federasie. Bent organiseer jaarliks 'n digterskompetisie in samewerking met die Jakarandata van die ATKV (die sewende kompetisie word tans ook in samewerking met die onafhanklike literêre tydskrif *Kakkerlak* aangebied). Na afloop van die kompetisie word daar telkens twee saamgestelde digbundels uitgegee: 'n bundel "apporteerverse" (met van die ingeskrewe gedigte deur amateur-digters) en 'n bundel met van die ingeskrewe gedigte deur van die meer gevestigde digters (De Jager, 2006b; PDAF, 2006).

Bent gee ook 'n nuusbrieff, *Komsat*, uit waarin skeppende bydraes verskyn en wat gerig is op jong amateur-skrywers. Daar het ook twee uitgawes van 'n literêre tydskrif, *Voor-lopig*, verskyn wat deur Bent uitgegee is en waarin poësie en kortprosa in Afrikaans (en tot 'n beperkte mate in Engelse) deur meer gevestigde skrywers afgedruk is (De Jager, 2000; De Jager, 2003). Die samewerking met die onafhanklike literêre tydskrif *Kakkerlak* is 'n faktor wat meehelp dat Bent tans in 'n gunstige posisie is en voortbestaan. Bent het in 2006 'n webwerf beskikbaar gestel waarop 'n elektroniese weergawe van die *Komsat*-nuusbrieff beskikbaar is. Daar is ook planne om die tans dormante *Voor-lopig* te laat herleef (De Jager, 2006b).

Onafhanklike eenman-uitgewerye soos Bent oorleef moeilik en dit word duidelik geïllustreer deur die feit dat Bent, in 'n poging tot oorlewing, in 2002 'n obligasieskema aankondig waarvolgens intekenare onderneem om een boek per jaar teen R55 aan te koop (De Jager, 2002:5; De Jager, 2003). Naas die onafhanklike uitgewery Snailpress, wat nie meer bestaan nie, is Bent die standhoudendste uitgewery in die produsentekategorie onafhanklike eenman-uitgewerye wat op

nismarkfiksie fokus – beide wat die aantal titels en die produksiebydrae oor die periode aanbetref.

4.6.2 Suider Kollege Uitgewers

Suider Kollege Uitgewers is in 2000 deur Ronnie (R.K.) Belcher gestig. Dié uitgewery vorm deel van die maatskappy SouthNet Education (Edms.) Bpk. wat Suider Kollege insluit – ’n private hoër onderwys-kollege wat deur SAQA geakkrediteer is en waarvan Belcher die rektor en visekanselier is. Sedert 2000 bied die Kollege vir Literêre Kunste, ’n afdeling van Suider Kollege Uitgewers, ’n afstandsonderrig kursus in poësietegniek aan. Hierdeur word opleiding aangebied aan aspirant digters wat verdienstelike manuskripte voorgelê het vir publikasie, maar nog nie die vereiste peil bereik het nie (De Wet, 2002:17-18).

Suider Kollege Uitgewers, soos Bent, is ’n skrywersgedrewe uitgewery: outeurs dra self die produksiekoste vir hulle publikasies, raak betrokke by die produksieproses, onderneem self die bemarking en ontvang die totale wins (Belcher, 2000). Die uitgewery word dus sonder winsbejag bedryf. Belcher (2000) meld in ’n radio-onderhoud met Daniel Hugo dat manuskripte baie streng gekeur word en dat literêre gehalte die belangrikste maatstaf in die uitgeefilosofie is.

Daar verskyn sewe enkel digbundels tussen 2000 en 2002 by Suider Kollege Uitgewers, waarvan twee digbundels deur Belcher self. Die oorblywende vyf is digbundels deur debuutdigters, onder meer *Dansmusieke* deur Zandra Bezuidenhout (wat in 2002 met die Ingrid Jonker-prys bekroon is) en Patricia Witz se *Die swart papawer*. Belcher (aangehaal in Nieuwoudt, 2003b:13) meld dat hierdie uitgewery 18 digbundels in 2002 uitgegee het, slegs die genoemde sewe kon egter in openbare bronne opgespoor word (is dus gepliglewer of aan NALN geskenk).

Sedert 2002 het daar geen verdere publikasies by Suider Kollege Uitgewers verskyn nie (PDAF, 2006), waarskynlik as gevolg van die feit dat Belcher tans gesondheidsprobleme ondervind. Eenman-uitgewerye soos Suider Kollege Uitgewers word deur

'n enkele persoon gedryf en die welstand van die uitgewery is dus direk gekoppel aan dié persoon. Sover vasgestel kon word, bestaan die uitgewery wel nog.

4.6.3 Fenomeen Publikasies

Francois Weideman begin om sedert 1998 sy eie digbundels onder die druknaam Fenomeen self uit te gee. In 1999 word Fenomeen as beslote korporasie geregistreer wat uit twee afdelings bestaan: aan die een kant die uitgewery Fenomeen Publikasies en aan die ander kant Fenomeen Produksies wat die vervaardiging van verhoogproduksies behartig (Kats, 2001).

Ook Fenomeen Publikasies (soos Bent en Suider Kollege Uitgewers) is in sy uitgeefilosofie sterk skrywersgerig. Skrywers word by die produksie van hulle publikasies betrek wat redigering en grafiese ontwerp betref. Daar word gepoog om so ver as moontlik die produksie binneshuis te hanteer met die doel om groter tantieme aan skrywers te bied. Kwaliteit geld as maatstaf in die uitgeebeslissings en onafhanklike vryskutkeurders van buite die uitgewery beoordeel manuskripte. Weideman (aangehaal in Kats, 2001) noem dat die uitgee van poësie “nie eens naastenby as [’n] geldmaakskema gesien [kan] word nie; die lesersmark is tans eenvoudig te klein. [...] vir my gaan dit oor die verspreiding van goeie gedigte aan die handvol daarbuite wat honger is daarvoor [...]”.

Weideman (aangehaal in Kats, 2001) beskou die digbundel *uit die stof van die see die skald se hande viervoet tracks en die verstuite trein van wat verlang* (2001) waarin nuwe Afrikaanse en Engelse gedigte deur Robert Bolton, Jac Kritzinger, Gert Vlok Nel en Tertius Kapp (op uitnodiging) opgeneem is, as die vlagskip-publikasie. Vóór dit het ses “informele” digbundels, sonder enige redigering of keuring onder die druknaam verskyn: in 1998 *Die lewe loop somtyds deur my vingers, 13:13, Uitgespoel op T.V.*; in 1999 *Die 4de ry spieëls*; in 2000 *Winter 1999* (genoemde vyf deur Weideman self) en Robert Bolton se *Honest Betrayals*. Weideman het ook drie uitgawes van ’n minipoësietydskrif, *Vlerk*, uitgegee. Ná 2001 het daar nie verdere publikasies deur hierdie uitgewery verskyn nie (PDAF, 2006).

4.6.4 Snailpress / Gnostic Press / Firfield Press

Snailpress was die onafhanklike eenman-uitgewery van Gus Ferguson. Hy het Snailpress in 1990 met die Engelse digbundel *Winter Bounty* van Sue Clark begin en tussen 1990 en 2003 het 97 digbundels onder die drukname Snailpress, Gnostic Press en Firfield Press gevolg. Hoewel Ferguson (2001) erken dat daar 'n baie klein mark, amper 'n “non-mark” vir poësie bestaan, was sy doel met Snailpress om te bewys dat “die uitgee van poësie haalbaar is, dat 'n mens minstens kan gelykbreek” (Ferguson aangehaal in Van der Merwe, 2003b:65). Aanvanklik het Ferguson daarop gefokus om uitgegeleenthede aan hoofsaaklik talentvolle ontluikende en afgeskepte digters te bied, maar met die sluiting van Carrefour Press (die onafhanklike uitgewery van Douglas Reid Skinner) in 1993 het meer gevestigde digters by Snailpress beland. Ferguson se bereidwilligheid om poësie uit te gee het vinnig respek by Engelse en Afrikaanse digters afgedwing en hy het die informele titel “pa van onafhanklike uitgewerye” gekry, hy is ook met 'n Sefika-toekenning beloon vir sy bydrae tot die plaaslike uitgewerybedryf (Van der Merwe, 2003b:64-65).

Hoewel hierdie uitgewery veral 'n groot produksiebydrae in die produksiekategorie van Engelse digbundels gelewer het, is ook die volgende Afrikaanse digbundels uitgegee (PDAF, 2006): *Op Koueberg: vrye verwerkings van 40 verse deur Han-Sjan deur Phil du Plessis* (Snailpress, 1993); die multitalige bundel *Versions of Jacques Prévert's The song of the snails who went to a funeral / Lied van die slakke wat na die begrafnis gaan / Chanson des escargots qui vont à l'enterrement* met twee Engelse vertalings deur Gus Ferguson en Barend J. Toerien en een Afrikaanse vertaling deur Uys Krige van die één gedig (Snailpress, 1993); *Sonnette van Shakespeare* van J.D.U. Geldenhuys (Firfield Press, 1995); *Transverse: haiku, 2-toners, verse* deur Elza Lorenz (Gnostic Press, 1999); en *Spoorsny* deur René Bohnen (Gnostic Press, 1999). Aan die einde van 2003 kondig Ferguson aan dat die einde van Snailpress aangebreek het, voortaan sal hy wel voortgaan om die poësietydskrif *Carapace* uit te gee (Van der Merwe, 2003b:64-65).

4.6.5 Litera Publikasies

In 2000 bedank Theresa Papenfus as algemene uitgewer (fiksie en nie-fiksie) by J.L. van Schaik en begin sy om vryskutwerk vir talle uitgewerye te doen. In 2002 word Litera Publikasies aangekondig as “’n nuwe klein uitgewery” wat ’n keuringsdiens van manuskripte in Afrikaans en Engels aan skrywers en uitgewers bied; en as “literêre agentskapdiens” wat met plaaslike sowel as internasionale uitgewerye en skrywers skakel (Papenfus, 2002; Nieuwoudt, 2002c:10).

Twee publikasies verskyn onder die druknaam Litera in 2002: die kortverhaalbundel *Dit kom van ver af: ’n storieverskeidenheid* wat, met die uitsondering van een verhaal, uit nuut geskepte kortverhale saamgestel is deur T.T. Cloete; en ’n biografie oor Hendrik Schoeman, *Stormwinde of droogtes - die storie van Hendrik Schoeman* deur Freek Swart. In 2003 verskyn die selfverryking nie-fiksiepublikasies *Leef ligter – Hoe om jouself te bemagtig en te word wie jy werklik is* deur Shani Grové (ook in ’n Engelse uitgawe as *Think Light – How to Empower Yourself and Become Who You Truly Are*). Pieter de Villiers se versameling komposisies van Boerneefgedigte, *Boerneef Sing: Komposisies van uitgesoekte verse: 10 siklusse*, geïllustreer met tien illustrasies deur Piet Grobler, verskyn in 2004 by Litera. Hierna volg twee biografieë oor die lewens van twee belangrike Suid-Afrikaanse musiekpioniers in 2005: *Stem en legende – Die lewe van Cecilia Wessels* deur Hannes Haasbroek (waarby ook ’n CD met kort uittreksels uit radio-onderhoude en opnames van arias uit operas en kunsliedere ingesluit is); en *Dís sy storie*, oor die dirigent en eertydse SAUK-musiekbaas Anton Hartman, geskryf deur sy dogter Mia. (PDAF, 2006). Litera doen steeds ook vryskut redigering, keuring en projektebestuur vir verskeie ander uitgewerye.

4.6.6 Hermes

CharCom, handeldrywend as Hermes, word in 2002 bekendgestel as ’n nuwe uitgewery wat “vir en deur skrywers bestuur word” en “in die eerste plek op skrywersbelange gerig is en deur skrywers beheer word”. Buiten die uitgee van boeke, word verskillende dienste (skrywersbegeleiding, slypskole, vertaling, taal- en stylversorging, keuring, redigering, manuskripafroning, persklaarmaking,

tipografiese, grafiese en ander soorte ontwerp, drukwerk, proeflees, bemarking, reklame en verkope) as deel van “’n eenstopdiens” voorsien. Die direkteur is die literator Charles Malan en Daleen Malan tree op ’n konsultasiebasis as uitgewer op. Volgens die bekendstellingsdokument (Malan, 2002d) bestaan daar ’n “paneel van 27 kundiges” wat as medewerkers optree. Die aankondiging van hierdie uitgewery vind te midde van ’n polemiekie tussen skrywers en hoofsaaklik NB-Uitgewers plaas (sien 3.3.3.4).

In 2002 gee Hermes, onder die druknaam Dallelie, twee liefdesroman-omnibusse van Wille Martin en Magda Strydom uit en bemark dit uitsluitlik deur Leserskring (PDAF, 2006). Intussen het geen verdere publikasies by Hermes verskyn nie. Redaksionele vryskutwerk is wel vir ander uitgewerye gedoen (Malan, 2005b).

4.6.7 Hemel & See

In 1997 gee die ervare joernalis Petrovna Metelerkamp die multitalige digbundel *Curriculum vitae: poems in three languages = gedigte in drie tale = Gedichte in drei Sprachen* van Oskar Prozesky privaat uit onder die druknaam Centre Press. In 1999 volg *Hope farm: mission stories from South Africa*, ook deur Prozesky en onder dieselfde druknaam. As deel van die herdenking van die Anglo-Boereoorlog, verskyn *Oorlog sonder oorwinning: die Anglo-Boereoorlog in die omgewing van Kakamas, Kenhardt, Keimoes en Upington* deur H.N. Kotzé en D.A. Kotzé onder die druknaam Pastelle in 1999. In 2000 vestig Meterlerkamp die onafhanklike eenvrou-uitgewery Hemel & See. Sy gee twee inspirerende nie-fiksiepublikasies in 2000 uit: eers vertaal sy *Conversations with God: an uncommon dialogue. Book 1* deur Neale Donald Walsch in Afrikaans as *Gesprekke met God. Boek een*; daarna volg die outobiografiese teks deur Marthie Momberg oor die versorging van haar man wat aan kanker dood is, *Kleure van liefde: in lewe en sterwe en daarna*. Ander inspirerende nie-fiksie titels deur Hemel & See sluit in: *Die pad na heelheid – ontdek jou innerlike krag* en *Die ring – van konflik tot innerlike vrede*, albei deur Truida Heymann, asook *Die wenresep van Christus – hoe om lief te hê* deur Jeanette Basson.

In 2002 tree Hemel & See tot die produksielandskap van Afrikaanse fiksie toe met die verskyning van Fanus Rautenbach se outobiografiese vertellings en jeugherinneringe *Tiesj: weerkaatsings vanmelewe* (PDAF, 2006). In 2003 word Hemel & See wyd bekend deur die verskyning van Metelerkamp se biografie en fotoboek oor Ingrid Jonker, *Ingrid Jonker – beeld van 'n digterslewe*. Vosloo (2003:5) meld dat die eerste oplaag van 3 000 eksemplare binne nege weke uitverkoop het wat dit waarskynlik die suksesvolste publikasie van Hemel & See tot dusver maak (die boek is tans in sy derde druk). Die mediadekking oor Cathy de Villiers, dogter van Jonker se suster Anna Jonker-Bairos, se ontevredenheid oor die verskyning van die boek en ook Breyten Breytenbach se reaksie daarop (sien ook 3.4.1.1(e)), het sekerlik bygedra tot die bekendheid van die titel en die uitgewery Hemel & See. In 2004 volg die historiese roman *Martha: die verhaal oor Martha Solomons, Countess of Stamford* deur Winnie Rust, (PDAF, 2006). Die uitgewery word tans deur Helga Steyn bestuur.

4.6.8 Genugtig!

Genugtig! is in 2003 as 'n onafhanklike uitgewery deur Dirk, Reinet en Jackie Nagtegaal gestig. Die uitgeefilosofie word in breë terme omskryf as 'n strewende om kwaliteit werke uit te gee en aan skrywers uitgegeleenthede te bied. Die eerste publikasie was Deborah Steinmair se Engelse digbundel *A See-through Suitcase* (2003). Daarna volg die nie-fiksieboek *Oopkop* (2003) deur Dirk Nagtegaal wat as 'n gids tot selfontdekking en spiritualiteit bemark is. In 2004 tree Genugtig! ook tot die produksie van Afrikaanse fiksie toe deur die liedtekste van Amanda Strydom te bundel in *Kaalvoet*; daarna volg die debuutroman van Marlize Hobbs, *Flarde* (2004). Die drie weners van die Nagtegaal / KKNK kompetisie vir nuutgeskrewe toneeltekste in 2004, Charles J. Fourie se *Vrededorp*, Chris Vorster se *Haaks* en Leonore Greybe *Ek is*, is in 2005 gebundel as *Nagtegaal/KKNK teksprysweners 2004*. In 2005 volg die roman *Man op die dak* deur Henk Crouse, broer van Reinet Nagtegaal (PDAF, 2006).

In 2005 kondig Genugtig! die skema Whynot Books aan wat 'n uitgediens aan skrywers lewer wat self hulle publikasies wil uitgee. Dit bied 'n alternatief tot die tradisionele uitgeeproses deur (gevestigde) uitgewerye. Skrywers betaal self vir die

produksiekoste van hulle manuskrip (Genugtig!, 2005). Hoewel Genugtig! belofte van groei toon, is dit tot nou toe 'n klein uitgewery wat nog nie daarin geslaag het om 'n werklike impak op die produksie van Afrikaanse fiksie te maak nie.

4.7 Onafhanklike alternatiewe uitgewerye

Cloete (2000:43) omskryf die konsep “alternatiewe uitgewery” in breë terme as alle uitgee-aktiwiteite wat buite die hoofstroom van die kommersiële uitgewerybedryf plaasvind. Alternatiewe uitgewerye is sterk aanbod-gedrewe en laat hulle nie deur die kommersiële markvraag lei nie. Die sosiale doelwitte geniet voorrang bo ekonomiese doelwitte in die uitgeefilosofie van alternatiewe uitgewerye. Alternatiewe uitgewerye en hulle uitgee-aktiwiteite word ondersteun en moontlik gemaak deur 'n gemeenskap wat die kulturele, politieke en ideologiese gemoeidheid wat sodanige uitgewerye vooropstel, deel. Dié ondersteunende gemeenskap van alternatiewe uitgewerye sluit in verbruikers wat publikasies koop; vrywilligers wat hulp aanbied vir die redigering, produksie, verspreiding en verkope van publikasies; en borge wat finansiële ondersteuning bied. Hierdie uitgewerye sorg vir innovasie in die uitgeesistiem deur publikasies uit te gee wat die kulturele, intellektuele, politieke en ideologiese status quo uitdaag en nuwe idees en perspektiewe in die heersende sosiale diskoers bring (Cloete, 2000:43-45).

Binne die Suid-Afrikaanse konteks is alternatiewe uitgewerye gekenmerk deur hulle sterk politieke fokus. In die hoogbloei van die apartheidsbestel en sensuurstelsel van die 1970's en 1980's het talle politieke / anti-apartheid alternatiewe uitgewerye ontstaan wat die politieke stelsel uitgedaag het (vergeelyk Mpe & Seeber, 2000:23-30). Voorbeelde is die Engelse uitgewerye David Philip (gestig in 1971), Ravan Press (1972-1997) en Skotaville Press (1982); asook soortgelyke uitgewerye wat (ook) Afrikaanse fiksie uitgegee het, soos Ad Donker (1976-1989) en Taurus (1975-1991 – sien 4.7.1). Ironies genoeg, was die apartheidsbestel dus 'n impetus vir die diversifikasie van die produsentelandskap in die 1970's en 1980's. Met die oorgang na 'n demokratiese bestel in die 1990's het hierdie uitgewerye hulle protesfunksie verloor en daarmee saam ook die finansiële ondersteuning van buitelandse anti-apartheid organisasies. Hulle almal is intussen gesluit of in hoofstroom-uitgewerye opgeneem (Ravan Press deur Hodder & Stoughton en Ad Donker deur Jonathan Ball)

waar dit slegs as drukname voortleef (Cloete, 2000:68-69; Oliphant, 2000:120-121; Van Rooyen, 2005:286, 297). Slegs David Philip, sedert 2000 deel van New Africa Books; en Skotaville Communications, sedert 1999 deel van Juta as 'n advertensie en bemarkingsonderneming en 'n oorblyfsel van Skotaville Press, is vandag nog aktief (Mpe & Seeber, 2000:28-29).

Vervolgens word daar in hierdie afdeling die profiele van uitgewerye bespreek wat as onafhanklike alternatiewe uitgewerye binne die produsentelandskap van Afrikaanse fiksie beskou word. Soos die uitgewerye in 4.6, word hierdie uitgewerye ook op 'n kleiner skaal bedryf en is hulle kultuur-gedrewe en aanbod-gedrewe. Die faktor wat uitgewerye in hierdie produsentekategorie onderskei, is die spesifieke politieke en / of ideologies fokus in hulle uitgeefilosofie en die publikasies wat hulle uitgee. Binne hierdie produsentekategorie kan verder onderskeid getref word tussen anti-apartheid alternatiewe uitgewerye (Taurus), anti-establishment alternatiewe uitgewerye (Hond en Praag) en alternatiewe randuitgewerye wat tot stand gekom het as gevolg van die voormalige marginalisering van die outeurs van wie publikasies uitgegee is (Prog, Domestica en !Xthorro Publikasies).

4.7.1 Taurus

Tydens die hoogty van die voormalige sensuurstelsel, wat gevolg het ná die verbod op *Kennis van die aand* deur André P. Brink (Buren-uitgewers, 1973) in 1974, sien Human & Rousseau nie kans om Brink se *'n Oomblik in die wind* uit te gee nie weens die gevaar van optrede deur die sensuurbeheerliggame. Hierdie stap het regstreeks aanleiding gegee tot die oprigting van die polities-alternatiewe uitgewery Taurus. Op 16 November 1975 word in *Rapport* berig dat 'n anonieme uitgewery aangekondig het dat hulle *'n Oomblik in die wind* as liefdestaak en op nie-kommersiële basis in 'n beperkte oplaag sal uitgee indien daar genoeg intekenaars is wat die “vrye boek” ondersteun en die boek bestel. Bestellings deur belangstellendes het ná die berig ingestroom en binne vyf dae is die hele oplaag bestel (Steyn, 1992e: 230; 1992g:368, 375-378). Coetzee (2005) verduidelik dat dit Coenie Slabber, destydse boekeredakteur van *Rapport*, se idee was om die invalshoek van die “vrye boek” te gebruik en deur

hierdie soort voorafbemaking kapitaal vir die uitgee van Taurus se eerste publikasie te genereer.

Taurus is as “onafhanklike nie-winsgewende uitgewer[y]” in 1975 deur Ampie (A.J.) Coetzee, John Miles en Ernst Lindenberg (drie akademici verbonde aan die eertydse Departement Afrikaans aan die Universiteit van die Witwatersrand) gestig. Gou het Taurus veld begin wen by veral skrywers wat hulle teen enige vorm van sensuur of pre-sensuur (die puur van manuskripte op aanbeveling van uitgewers voordat dit vir publikasie aanvaar sou word) verset (NALN-dokumentasie 2136/93/2125). Du Plessis (2000) verduidelik dat “die gebrek aan ’n deurlopende gesprek oor die kultuur van die politiek van die dag (veral in Afrikaans)” gedurende die 1980’s as motivering gediën het in die uitgeefilosofie van Taurus. Taurus het nooit ’n winsoogmerk in die kommersiële sin gehad nie; die wins wat publikasies opgelewer het, is altyd weer as kapitaal vir die voortsetting van uitgee-aktiwiteite gebruik (Coetzee, 2005).

Hulle het standhoudend sedert 1975, gedurende die 1980’s en tot 1991 belangrike Afrikaanse en Engelse fiksiepublikasies uitgegee, onder andere werk deur Nadine Gordimer, die “tronk-bundels” van Breyten Breytenbach, Ryk Hattingh, John Miles, Hans Pienaar, Lettie Viljoen (Ingrid Winterbach), Koos Prinsloo, Eben Venter en Dan Roodt. Daar het ook enkele akademiese publikasies by Taurus verskyn, soos byvoorbeeld *Ideologie in konflik* deur Ian Liebenberg, *Letterkunde & krisis: ’n honderd jaar Afrikaanse letterkunde en Afrikaner-nasionalisme* deur Ampie Coetzee en *Crossing borders: writers meet the ANC* saamgestel deur Ampie Coetzee en James Polley. Taurus het enkele titels op die destydse Buren-uitgewers (in 1969 deur Daantjie Saayman gestig) se fondslys oorgeneem. Die alternatiewe / avant garde literêre tydskrif *Stet* is ook deur Taurus uitgegee. In 1991 was die direkteure Breyten Breytenbach, Ampie Coetzee, Tienie du Plessis, Ernst Liebenberg, John Miles en Gerrit Olivier (NALN-dokumentasie 2136/93/2125).

Talle Taurus-publikasies is op grond van besluite deur die destydse Publikasieraad verbied. Gevolglik is publikasies wat reeds verskyn het uit boekwinkels verwyder en boekhandelaars het sommige titels as ongeskik vir hulle winkels beskou. Behalwe vir die normale probleme wat klein onafhanklike uitgewerye met verspreiding het, is die gevaar van sensuur en konfiskering ’n bykomende struikelblok vir alternatiewe

uitgewerye. Later het Taurus, soos in die begindae van die uitgewery, hulle publikasies deur 'n private posbestellingsdiens bemark en 'n lys van persone wat die “vrye boek” ondersteun, is ontwikkel. Die alternatiewe pers van die dag het wel Taurus-publikasies in tydskrifte soos *Vrye Weekblad* en *Die Suid-Afrikaan* bemark.

Anders as die Engelse alternatiewe uitgewerye (vergelyk Cloete, 2000:66), het Taurus nooit finansiële steun van anti-apartheidsorganisasies uit die buiteland ontvang nie (Coetzee, 2005). Met die aanbreek van 'n demokratiese Suid-Afrika vervaag die rol van alternatiewe uitgewerye: hulle linkse gesindheid was nie langer relevant nie, die stryd wat tot hulle ontstaan gelei het, was gewen en hulle funksie was vervul – op politieke vlak was hulle uitgeefilosofie dus uitgedien. Binne hierdie nuwe konteks het Taurus nie 'n rede gesien om langer met hulle uitgee-aktiwiteite voort te gaan nie (Coetzee, 2005).

Die publikasieprogram word in Februarie 1992 (voorlopig) gestaak nadat Taurus sedert April 1991 “deur 'n rowwe finansiële tyd gegaan [het]” (NALN-dokumentasie, 2136/93/2048). In die notule van 'n vergadering tussen die lede op 1 Julie 1991 word gemeld dat Taurus op daardie stadium 'n groot bedrag geld aan drukkers verskuldig was, dat uitstaande debiteure 'n nog groter bedrag beloop het en dat slegs 'n klein bedrag vir kontantvloei in die reeds oortrokke bankrekening beskikbaar was (NALN-dokumentasie, 2136/93/2087). Volgens Coetzee (2005) was dit egter spesifiek die veranderde politieke konteks, eerder as finansiële behoeftes, wat tot die beëindiging van Taurus se uitgee-aktiwiteite gelei het. Die fondslis word gedeeltelik deur Human & Rousseau oorgeneem (onlangs is van hierdie titels heruitgegee deur Human & Rousseau, soos byvoorbeeld Antjie Krog se digbundel *Lady Anne* (2004) en R.R. Ryger se satiriese roman *Beertjie en sy boytjies* (2006)). Du Plessis (2000) wys daarop dat Taurus nooit ontbind is nie, maar sedert 1992 dormant is.

4.7.2 Hond

Hond word in 1993 as onafhanklike uitgewery deur Ryk Hattingh en Tienie du Plessis gestig. In sekere opsigte kan Hond as 'n opvolger van Taurus beskou word. Du Plessis (2000) meld dat uitgeebesluite by Taurus en Hond “beslis met die heersende

kontantvloei te doen gehad [het], maar dat [hulle] nie gemoedelike tekste [sou] publiseer nie, al was [hulle] ook verseker van goeie verkope”. Dit is hierdie benadering wat Hond kwalifiseer as alternatiewe uitgewery of anti-establishment uitgewery, met ’n soort anargistiese ingesteldheid wat altyd die heersende politieke en maatskaplike status quo bevraagteken. Hattingh (aangehaal in Leonard, 1993:6) verduidelik egter dat Hond nie streng gesproke as ’n alternatiewe uitgewery beskou kan word nie, “omdat daar nie langer alternatiewe uitgewerye is nie, net kleiner uitgewerye en groter uitgewerye”. Hy beskryf wel Hond as onkonvensioneel in die sin dat dit in sy uitgeefilosofie van ander uitgewerye verskil deurdat hulle nie manuskripte laat keur nie, omdat hulle ’n oneerbiedige houding teenoor literêre kwaliteit inneem en die sosiale belang van ’n teks vooropstel (Leonard, 1993:6). In Bourdieu se terme was Hond dus sterk gerig op simboliese produksie in hul uitgeefilosofie.

Hond begin met twee vlagskip-publikasies, die roman *As die nood hoog is* deur Wilhelm Liebenberg en Dirk Winterbach se digbundel *Die oranje boek*. In 1993, na die einde van Taurus by wie sy vorige Suid-Afrikaanse bundels verskyn het, gee Breyten Breytenbach sy *Nege landskappe van ons tye bemaak aan ’n beminde* by Hond uit (dit was ’n koproduksie met Intaka – ’n eenvrou-uitgewery wat deur Sandra Saayman, die dogter van Daantjie Saayman, vir ’n kort periode bedryf is). In 1994 volg die digbundel *Plakboek* wat ook afdrukke van skilderye deur Breytenbach insluit. Hond het ook Koos Prinsloo se laaste kortverhaalbundel, *Weifeling*, in 1993 uitgegee. In 1994 volg ’n derde digbundel (*Engel uit die paradys* deur Phil du Plessis); twee romans (R.R. Ryger se *Die Spoed van die lewe* en *Thomas en die gat in die heelal* deur Conrad Steenkamp); en Ryk Hattingh se drama *Mynhoop*. Die tiende en laaste fiksiepublikasies was Antjie Krog se digbundel *Gedigte 1989-1995* in 1995. Daar het ook enkele Engelse en nie-fiksiepublikasies by Hond verskyn.

Hond kon egter nie die pas volhou nie en is ná 1995 ook dormant. Du Plessis (2000) verduidelik dat die “gebrek aan ’n leeskuiluur en die gepaardgaande finansiële probleme vir die ou wat die risiko vat” die grootste struikelblokke vir Hond was. Die fondslus is gedeeltelik deur Human & Rousseau oorgeneem. Tienie du Plessis doen steeds vryskut grafiese ontwerp en produksiewerk vir ander uitgewerye en tydskrifte onder die vaandel van Hond (Du Plessis, 2000).

4.7.3 Praag

Praag is die uitgewery-afdeling van die Pro-Afrikaanse Aksiegroep (PRAAG), 'n nie-regeringsorganisasie wat as artikel 21-maatskappy sonder winsbejag in Februarie 2000 gestig is en hom beywer vir spesifiek “die belange van etniese Afrikaners [...] asook die taal en kultuurbelange van alle Afrikaanssprekendes” (Praag, 2005a). Die aksiegroep en uitgewery word deur die omstrede taalaktivis Dan Roodt bestuur. Die jong uitgewer Leti Kleyn is sedert 2003 op 'n deelydse basis as redakteur by Praag betrokke. Die uitgewery-afdeling kom tot stand deur die verskyning van twee politieke boeke: Chris Louw se *Ope brief aan Willem de Klerk* (2000), wat aanleiding gee tot die hewige Boetman-debat, en Dan Roodt se *Om die Waarheidskommissie te vergeet* (2001). Later volg nog politieke boeke deur Dan Roodt, die politiefilosofiese opstel *Die gelofte as logos* (2004) en *The scourge of the ANC* (2005).

In 2003 tree Praag ook tot die produksie van Afrikaanse fiksie toe deur te begin om eerstens vertaalde en daarna ook oorspronklike romans uit te gee. Met die produksie van vertaalde romans in Afrikaans, 'n produksiekategorie waarin daar baie min titels gedurende 1990-2005 verskyn het (sien ook 6.4.2), het Praag begin om 'n leemte te vul deur die volgende romans uit te gee: uit Frans vertaal, *Een jaar* (2003) van Jean Echenoz en 'n heruitgawe van Jan Rabie se vertaling van *Die buitestaander* (2004) van Albert Camus; en uit Duits vertaal, *Kreeftegang* (2003) van Günter Grass. Na verwagting sal Praag in die toekoms meer heruitgawes van Afrikaanse vertalings van Europese romans uitgee (vergelyk Roodt, 2004b). Die suksesvolste oorspronklike fiksiepublikasie van Praag tot dusver was die opspraakwekkende roman *Kontrei* (2003) van Kleinboer, wat handel oor die hoofkarakter se verslawing aan swart prostitute (sien ook 3.4.1.1(c)). In 2004 verskyn Dan Roodt se roman *Moltrein*. Daarna volg nog 'n roman, *Die verlore saak: outobiografiese vertellings* (2004) van Lydia van Eeden. (Praag, 2005b).

In 2005 tree Praag ook toe tot die produksie van dramapublikasies met die publikasie van twee dramas: Nico Luwes se *Zollie: 'n drama vir vandag* en George Weideman se *My plaas se naam is Vergenoeg*. Praag betree ook die terrein van populêre fiksie met die liefdesroman *'n Pasiënt vir dr. Coché* (2005) deur Rhona Peens en die roman *Net een wenner* (2005) deur Daantjie Badenhorst (wat kits bekendheid verwerf het

deur die televisievasvraprogramme *Noot vir Noot* en *Flinkdink* te wen).

Laasgenoemde twee publikasies verskyn onder die addisionele druknaam Maanskyn. Met die publikasie van die poësiebloemlesing *Honder jaar later: Ter viering van die publikasie van "Winternag" op 23 Junie 1905* (2006), waarin gedigte deur 50 digters opgeneem is, begin Praag om ook by te dra tot poësieproduksie. Hierdie publikasie lewer ook 'n belangrike bydrae tot simboliese produksie (vergelyk Marais (2006) se uitsprake tydens die bekendstelling van die bundel).

Die verbintenis met die doel en werksaamhede van die Pro-Afrikaanse Aksiegroep, wat die huidige status quo met betrekking tot taalbereëling deur protesaksies uitdaag, kwalifiseer Praag as 'n eietydse alternatiewe uitgewery. Meer juis as 'n soort nieu-alternatiewe uitgewery omdat alternatiewe uitgewerye in die tradisionele sin, soos byvoorbeeld Taurus (sien 4.7.1), nie meer in 'n demokratiese Suid-Afrika bestaan nie. Die soort publikasies wat Praag uitgee, die politieke publikasies wat in wese almal anti-establishment is en die fiksiepublikasies wat die uitdaging van die establishment as sentrale tematiek en as kenmerkende eienskap deel, kwalifiseer Praag verder as 'n soort nieu-alternatiewe uitgewery. Vergelyk ook in hierdie verband Dan Roodt se uitspraak oor die moontlikheid dat Afrikaanse boeke in die toekoms deur die regering verban mag word (sien 3.4.1.1(c)).

4.7.4 Prog / Domestica / !Xthorro Publikasies

Op die kongres van die Afrikaanse Skrywerskring in Bloemfontein in 1988 stel Charles Fryer, eertydse fiksieredakteur by Tafelberg-Uitgewers, sy probleem met die politiese "sonbesie-poësie" van bruin digters van die Kaapse Vlakte. In daardie stadium was daar 'n toestroming van digbundelmanuskripte deur bruin digters met polities geïnspireerde of betrokke protesgedigte wat Fryer "'n geskreeu en 'n gegil, en hoe harder hulle skreeu, hoe minder wil jy luister" noem (Whitebooi, 1988:10). Fryer se uitspraak is met hewige polemieks begroet, veral uit die geledere van die voorstanders van betrokke letterkunde. Van Zyl (1997:1) wys daarop dat dit in werklikheid gegaan het oor 'n botsing tussen twee verskillende literatuuropvattinge: "enersyds 'n tradisie van waardering vir estetiese afgerondheid en universele diepsinnigheid en andersyds 'n benadering dat kuns onderhewig is aan politiek en dus

ideologies beoordeel moet word”. Die predikant en digter Patrick Peterson stel die perspektief van die bruin skrywer vir wie dit “’n probleem [is] om ’n uitgewer te kry wat bereid is om hul werk te publiseer [...] die meeste uitgewers bly egter maar ’n verlengstuk van die nasionale ideologie” (Steyn, 1988:7). Hettie Scholtz (2002), destydse bestuurder van HAUM-Literêr, onthou die uitgesituasie ten opsigte van poësie in die 1980’s en verduidelik dat hulle by dié uitgewer nooit baie digbundels uitgegee het nie, want die “room van die digters het – met reg – by Charles Fryer uitgegee”.

Na aanleiding van hierdie situasie stig swart Afrikaanse skrywers hulle eie uitgewerye en literêre tydskrifte. Op 5 Desember 1987 kom swart digters van oor die land bymekaar op St.Helenabaai om die Progressiewe Uitgewery (Prog) te stig, wat sedert 1988 deur Petersen uit sy pastorie op St. Helenabaai bedryf is (Van de Rheede, 1995:5). Shawn Minnies het in dieselfde tyd die tydskrif *Skryf!* begin en Clinton V. du Plessis het publikasiegeleentheid vir digters gebied in sy tydskrif *Akuut*.

Die vlagskip-publikasie van Prog was die digbundel *Aankoms uit die skemer* (1988) waarin agt swart digters debuteer. Daarna volg die digbundels *Gister se gestaltes* (1988) deur C.J. Hollenbach en Petersen self se *Advent* (1988) en *Vergenoeg* (1993). Petersen (aangehaal in Jacobs, 1991:9) noem dat daar genoeg manuskripte bestaan, maar dat ’n gebrek aan finansies ’n struikelblok vir kleiner uitgewerye is. Dit dien as moontlike verklaring vir die feit dat daar nie drie digbundels per jaar, soos aanvanklik gehoop is (Steyn, 1988:7) deur Prog uitgegee is nie. In 1995 verskyn *Ons kom van ver af*, ’n gesamentlike digbundel deur vyf predikante (P. William Abrahams, Eugène Beukes, André Boezak, Patrick Petersen en Isak Johannes Theunissen). In 1997 verongeluk Petersen en daardeur kom Prog tot sy einde.

Domestica word in 1990 gestig om hom toe te spits op die uitgee van “werk oor die sosio-politieke en maatskaplike aspekte van die Suid-Afrikaanse samelewing [...] wat nie deur die gewone ‘establishment’ uitgewers uitgegee word nie” (*Die Burger*, 18.01.91:14). Weer eens is die vlagskip-publikasie, *Optog* (1990), ’n poësie-bloemlesing waarin negentien swart Afrikaanse digters se gedigte opgeneem is. So ver vasgestel kon word, het Domestica slegs vier publikasies uitgegee: twee dig-

bundels, een dramateks en een kortverhaalbundel (PDAF, 2006). Die laaste publikasie was Willie Adams se kortverhaalbundel *Eureka estate se hoë gebou* (1997).

Agterna beskou het dit dus nie daaroor gegaan dat bestaande uitgewerye spesifiek nie die manuskripte van bruin skrywers wou uitgee nie, maar dat die uitgewerye se uitgeefilosofie gegrond was op bepaalde literatuuropvattinge en dat die skrywers dus nie hulle manuskripte aan die regte uitgewery gestuur het nie of dat 'n uitgewery met 'n akkomoderende uitgeefilosofie ontbreek het. Taurus het wel bestaan en inderdaad in 1989 die versamelbundel *I qabane labantu = Poetry in emergency / Poësie in die noodtoestand* (met Ampie Coetzee en Hein Willems as redakteurs) uitgegee. Ook die Departement Afrikaans aan die Universiteit van Wes-Kaapland het 'n belangrike rol gespeel deur drie Swart Afrikaanse Skrywerssimposia (in 1985, 1995 en 2005) te organiseer (sien 3.3.3.2(a)). Hein Willems (aangehaal in Jacobs, 1991:9) het reeds in 1981 die digbundel *Angsland* uitgegee en meen dat die “ontwikkeling van klein uitgewerye met [’n eie] identiteit [...] waarskynlik die enigste wyse [is] waarop swart Afrikaanse skrywers konstant selfstandig rigting aan hul skryfwerk kan gee”.

Teen 1991 beskryf Fryer (aangehaal in Jacobs, 1991:9) Tafelberg as ’n “toonaangewende en vernuwende uitgewer[y]” wat kleurblind is en op soek is na “skrywers om die bruin en swart ervaring te verwoord” en bereid is “om ‘alternatiewe werke’ te publiseer, mits dit publikasie in duursame vorm regverdig en winsgewend is”. In 1995 met die *Tweede Swart Afrikaanse Skrywerssimposium* op Paternoster voel swart skrywers nog steeds uitgesluit uit die uitgeesisteem. Danie Botha (aangehaal in Willems *et al*, 1997:203), voorheen fiksieredakteur by Tafelberg, meld op hierdie simposium dat Tafelberg nie op ’n gereelde grondslag manuskripte deur bruin skrywers ontvang nie.

Prog en Domestica, as anti-establishment alternatiewe uitgewerye, was vir ’n bepaalde tyd en met beperkte bronne ’n heenkome vir swart Afrikaanse digters en dramaturge (hulle het, met enkele uitsonderings, hoofsaaklik poësie uitgegee). Gedurende die 1990’s vind die “literêre wonder” plaas: Queillierie baan die weg vir swart Afrikaanse prosaskrywers met die uitgee van Abraham Phillips se boeke; en die verskyning van Kwela Boeke op die uitgeetoneel het tot gevolg dat ’n hele aantal van hierdie prosaskrywers se stemme in die Afrikaanse prosa opklink (sien 3.3.3.2(a)).

Maar teen 2003 word die gevoel van uitsluiting steeds ge-eggo in die bydrae van Willem Fransman (2003) van die Afrikaanse Skrywersvereniging (ASV) tydens die Verteenwoordigende Afrikaanse Beraad oor Skrywers- en Boekesake op Nooitgedacht (vergelyk ook Fransman, 2004:4). In 2005 ten tyde van die *Derde Swart Afrikaanse Skrywersimposium* word weereens bestek opgeneem van die insluiting van swart Afrikaanse skrywers by die gevestigde uitgesisteem (vergelyk Venter, 2005 en 2006c vir 'n diepgaande kartering). Die ASV het 'n toevlugsoord vir swart Afrikaanse skrywers geword. Hulle het die ondersteuning van LAPA verkry en 'n digbundel, *Metafore van herlewing: 'n bloemlesing nuwe gedigte* (2002), en 'n kortverhaalbundel, *Mense is mense: 'n bundel nuwe kortverhale* (2002), deur LAPA uitgegee waarin werk deur ASV-lede versamel is. In 2002 stig die ASV hulle eie uitgewery, !Xthorro Publikasies (ASV, 2003) en in 2003 verskyn die eerste publikasie: 'n bundel kortverhale, *Palawer van die woord* saamgestel deur Willem Fransman en Elias P. Nel. !Xthorro Publikasies het finansiële steun vir die uitgee van hierdie publikasie verkry deur die gemeenskapsuitgee-projek van die Sentrum vir die Boek. Die gemeenskapsuitgee-projek is deur die inisiatief van Hannes van Zyl begin; dit word deur die Sentrum vir die Boek geadmistreer en finansiël moontlik gemaak deur middel van 'n trustfonds wat deur Via Afrika gestig is, met die doel om skrywers en gemeenskappe te help om self publikasies uit te gee. Indien 80% van die oplaag van die eerste publikasie verkoop, word verdere hulp vir 'n volgende projek aangebied (Van Zyl, 2002a:14). Fransman (2005), wat !Xthorro Publikasies bestuur, verduidelik dat die uitgewery probleme met bemerking ondervind en dat daar daarom slegs 40% van die oplaag van 400 eksemplare van die eerste publikasie teen 2005 verkoop is. Intussen is daar nog nie verdere publikasies deur !Xthorro Publikasies uitgegee nie. Fransman beplan wel om later in 2006, met die finansiële steun van die ATKV, 'n kortverhaalbundel en 'n digbundel uit te gee.

4.8 Outeurs wat self-uitgee

Met hierdie produsentekategorie word verwys na outeurs wat hulle eie publikasies self-uitgee. Outeurs wat hulle eie publikasies onder 'n druknaam anders as hulle eie naam uitgee, word ook as self-uitgewers beskou en nie as onafhanklike uitgewerye wat die werk van ánder outeurs uitgee nie. Vir die doeleindes van hierdie studie is die posisie van hierdie produsentekategorie in die produsentelandskap en die produksiebydrae van hierdie produsente tot Afrikaanse fiksie verreken. Dit val egter buite die bestek van die studie om die proses van self-uitgee in diepte na te vors (sien Parker Lewis, 2004 en Higgs, 2004 vir meer inligting hieroor binne die Suid-Afrikaanse konteks).

In die PDAF (2006) kom 181 rekords voor wat deur die outeurs daarvan self-uitgegee is gedurende 1990-2005 (dit maak slegs 3,58% van die totale aantal rekords in die PDAF uit). 60 (33,15%) van dié rekords is deur 19 outeurs self-uitgegee – dié 19 produsente in hierdie kategorie het meer as een publikasie in hierdie periode uitgegee (hulle maak 13,57% van die totale aantal self-uitgewers uit). Die oorblywende 121 rekords is deur 121 verskillende outeurs self-uitgegee. Dit beteken dus dat daar tussen 1990 en 2005 140 self-uitgee produsente was wat tot die produsentelandskap van Afrikaanse fiksiepublikasies bygedra het.

Wat verder interessant van hierdie kategorie produsente is, is die feit dat hulle grotendeels poësiepublikasies produseer (124 rekords of 68,511% van die aantal self-geproduseerde rekords is poësiepublikasies). 52 rekords (28,731% van die totaal) was prosapublikasies. Daar is slegs drie dramatekste en twee publikasies waarin beide poësie en prosatekste voorkom, deur hierdie outeurs self-uitgegee. Van die 19 meer produktiewe self-uitgewers het tien uitsluitlik poësiepublikasies uitgegee, vyf uitsluitlik humoristiese prosapublikasies (dikwels humoristiese jeugvertellings en kontreiverhale) en die oorblywende vier beide poësiepublikasies en prosapublikasies. Die produksiebydrae van self-uitgewers tot spesifieke produksiekategorieë word verder in Hoofstuk 6 bespreek en ook skematies voorgestel.

Enkele van hierdie self-uitgewers verdien om uitgesonder te word. Floris A. Brown gee tussen 1994 en 2000 nie minder nie as agt van sy eie digbundels uit: *Gloei* (1994);

Waar aasvoëls draai en *Phoenix* (1996); *Skadukinders* (1997); *Die woudmaker* (1998, heruitgawe in 2004); *Die koei stort 'n traan*, *Grysvos* en *Klank van die byl* (2000). Almal ontvang hoë lof deur kritici, resensente en mededigtters, soos byvoorbeeld Jakes Gerwel, Antjie Krog, Jean du Biez van die Internasionaal Forum voor Afrikaans en Nederlandse Taal en Letteren en die ATKV se maandblad *Die Taalgenoot*. Brown (2003) verduidelik dat publikasies wat self-uitgegee word nie te kort behoort te skiet wat voorkoms en afronding betref nie en dat “die selfpubliseerder die voordele [het] dat hy self bemark en klein bekostigbare hoeveelhede druk en herdruk op aanvraag”. Hy noem die gebrek aan 'n leeskuiluur van poësie as 'n struikelblok wat reggestel behoort te word deur veral ouers in die opvoeding van hulle kinders. 'n Tendens wat by Brown se produksie-aktiwiteit aansluit is die mate waarin swart skrywers (veral digters) wat reeds gevestigde skrywers is hul eie publikasies self-uitgegee het. Enkele voorbeelde is die drie digbundels wat Marius Titus self-uitgegee het en die twee digbundels en een kortverhaalbundel wat Clinton V. Du Plessis onder die druknaam Gatsak-gedigte self-uitgegee het.

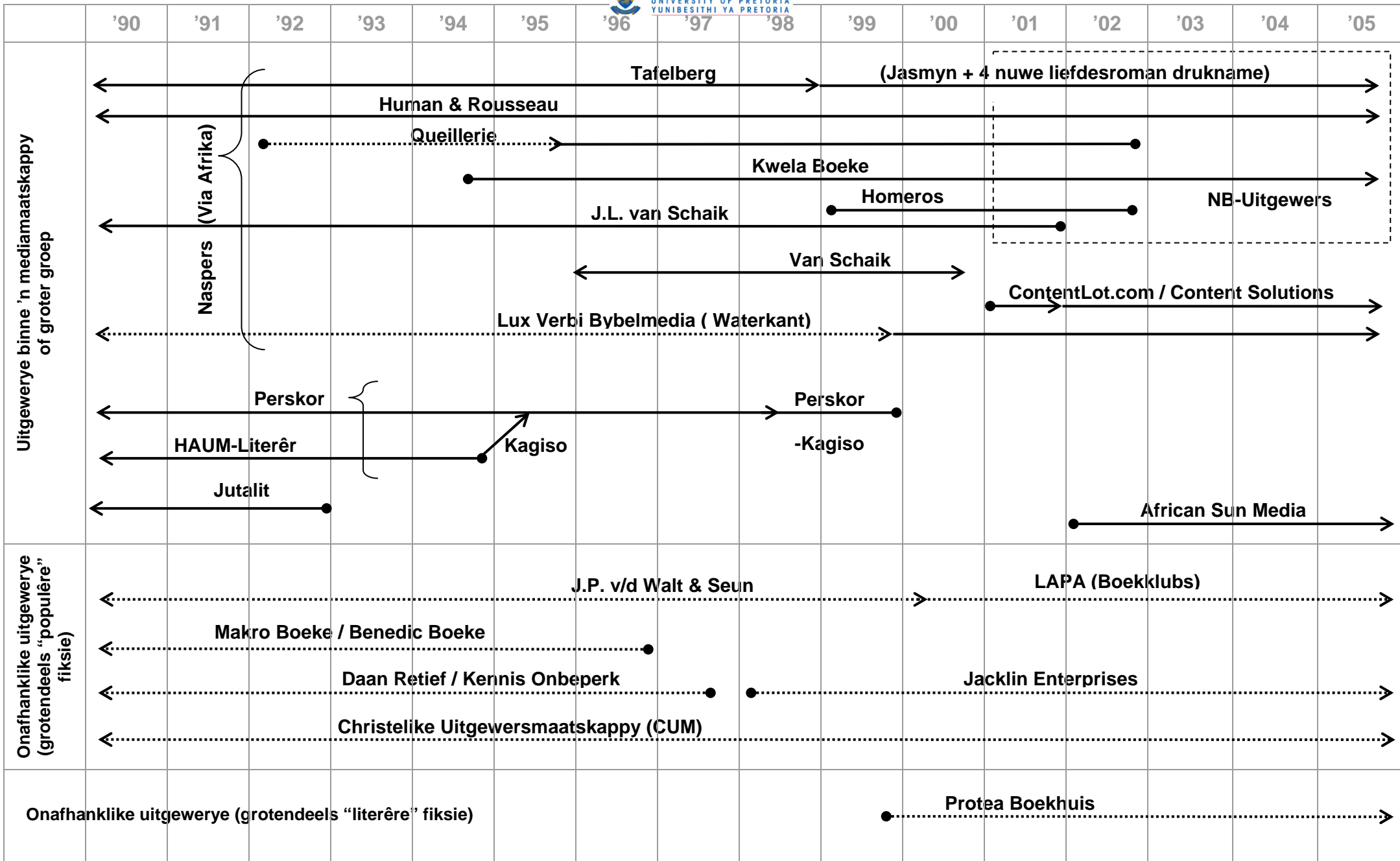
Carel Boplaas van der Merwe begin na sy aftrede in 1996 dig en gee in 1997 sy eerste digbundel, *Soetsop virre klipkind*, self uit onder die druknaam Boplaas Uitgewers. Daarna volg nog twee digbundels in 1998, *Klopdiesselboom* en *Bewaar die knikkertjie; Ramkie-rympies* (1999); *Bokveldse binnevet* (2000); *Guitige goetjies en preutse praatjies* (2002); en die sewende bundel in 2003, *Carl Boplaas kraai douvoordag*. In 'n radio-onderhoud met Daniel Hugo verduidelik hy dat al die bundels uitverkoop is en dat hy dit grotendeels deur posbestellings bemark het. Ook hy, soos Brown, beskou kwaliteit verpakking en drukwerk as 'n noodsaaklike maatstaf. Van der Merwe het in 2003 saam met die skrywers Mariana Brandt, Pieter Strauss en George Weideman, 26 plattelandse dorpie tydens 'n skrywerstoer besoek. Hy vertel dat veral jonger leerders, wat nie voorheen poësie gelees het nie, in so 'n mate deur die voorlesings bekoor is dat hulle digbundels gekoop het. Die oorbrugging van die afstand tussen leser en skrywer is volgens hom 'n belangrike instrument om die poësie op grondvlak te laat hoor en daardeur publikasies te bemark (Van der Merwe, 2003c). Van der Merwe is intussen oorlede.

'n Volledige lys van self-uitgewers is in die PDAF (2006) beskikbaar.

4.9 Instansies wat self-uitgee

Produsente in hierdie produsentekategorie sluit openbare of private organisasies, verenigings, instellings en instansies (byvoorbeeld regeringsdepartemente, korporatiewe maatskappye in die privaatsektor en skrywersverenigings) in wat sporadies self publikasies uitgee (in dié geval Afrikaanse fiksie). Hierdie produsente is nie uitgewerye nie.

Die PDAF (2006) toon aan dat 47 Afrikaanse fiksiepublikasies gedurende 1990-2005 deur instansies uitgegee is. Elf van hierdie rekords is deur die Bloemfonteinse Skrywersvereniging uitgegee. Dit is bloemlesings waarin kortprosa (en tot 'n beperkte mate ook gedigte) deur aspirant skrywers versamel is en wat tot stand gekom het deur twee inisiatiewe deur hierdie vereniging: die jaarlikse skryfwedstryd wat op nasionale vlak aangebied word en die jaarlikse versamelbundel wat uit lede se bydraes deur die betrokke jaar saamgestel word (sien ook 3.3.3.6). Dit blyk duidelik dat dit hoofsaaklik skrywersverenigings is wat as instansies Afrikaanse fiksie uitgee (vergelyk ook !Xthorro Publikasies – sien 4.7). Al die ander produsente se bydrae was slegs sporadies en grotendeels as uitsondering en per spesiale geleentheid. 'n Volledige lys van instansies wat tot die produksie van Afrikaanse fiksie bygedra het, is in die PDAF (2006) beskikbaar.



4.10 Die produsentelandskap van Afrikaanse fiksie

Die gesprek rondom die produksie van Afrikaanse fiksie word dikwels op die oppervlak gevoer en uitgewerye word verwyrt dat hulle minder produseer. Dit word uit die oog verloor dat indringende verskuiwings binne die produsentelandskap die uitgee van Afrikaanse fiksie toenemend uitdagend gemaak het: heelwat minder produsente wat standhoudend 'n produktiewe bydrae, op groot skaal, tot die produksieprofiel kan lewer, bestaan aan die einde van hierdie periode.

In hierdie hoofstuk is gepoog om die transformasieverskuiwings in die produsentelandskap van Afrikaanse fiksie te karteer. Deur profiele van uitgewerye en andersoortige produsente (dié wat standhoudend tot die produksie van Afrikaanse fiksie bygedra het) is 'n oorsig gegee van hierdie produsentelandskap. Saam met die vorige hoofstuk, vorm dit 'n kontekstualisering van die uitgeesisteem waarbinne Afrikaanse fiksie geproduseer word. In die volgende hoofstukke volg die statisties-kwantitatiewe ondersoek na spesifiek die produksieprofiel en uitgeweryprofiel van Afrikaanse fiksie gedurende die periode 1990-2005. As afsluiting van hierdie hoofstuk word die transformasieverskuiwings in die produsentelandskap en die profiele van die verskeie produsente skematies in Figuur 3 voorgestel.